

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1956. LX. évfolyam 2. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

BÁN IMRE, BARÓTI DEZSŐ, ECKHARDT SÁNDOR,
NAGY PÉTER, TOLNAI GÁBOR

FELELŐS SZERKESZTŐ:

TOLNAI GÁBOR

Az Irodalomtörténeti Közlemények 1956/2. számának munkatársai:

Szabolcsi Bence Kossuth-díjas akadémikus, főiskolai tanár, *Koltay-Kastner Jenő* egyetemi tanár, az irodalomtudomány kandidátusa (Szeged), *Belia György* könyvtáros, *Péter László* könyvtáros (Szeged), *Mályuszné Császár Edit* tanár, *Nagy Miklós* egyetemi adjunktus, *Baróti Dezső* egyetemi tanár, az irodalomtudomány kandidátusa (Szeged), *Dénes Szilárd* ny. tanár, *Busa Margit* könyvtáros, *Németh Balázs* könyvtáros, *Kovalovszky Miklós*, a Nyelvtudományi Intézet tudományos munkatársa, *Eckhardt Sándor* egyetemi tanár, az irodalomtudomány doktora, *Halász Előd* egyetemi tanár (Szeged), *Kéry László* egyetemi adjunktus, *Kenyeresné Bolgár Ágnes* aspiráns, *R. Mezei Márta* egyetemi tanársegéd, *Fenyő István* tanár

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST, V., PESTI BARNABÁS U. 1.

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:

KOMLOVSZKI TIBOR

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM	
Magyar Irodalomtörténeti Intézetnek Megnyitva	
napló: _____	Lez.: 239
VI. B csoport: _____	szám: _____

Pais Dezsőnek,
hetvenedik születésnapjára

Irodalomtörténeti kutatásunk az utóbbi években különleges érdeklődéssel és komoly sikerrel fordult a magyarországi latinság középkori emlékeinek stílári, formai és műfaji kérdéseihöz. Gondolunk itt elsősorban ifj. Horyáth János és Mezey László tanulmányaira, de melléjük állíthatunk néhány olyan zenetörténeti dolgozatot is, mely a középkori latin kódexek anyagát művészi formák szempontjából is megvilágította és elemezte (Rajeczky Benjámín, Falvy Zoltán cikkei). E vizsgálódásokból sok minden kiderült, többek között a középkori kódexek névtelen íróinak aránylag fejlett formai és stílári érzéke, mely többnyire nyugati – olasz, francia – mintákon iskolázódott. A XI–XV. századi Magyarország így egy kissé benépesült, személy szerint ismeretlen, túlnyomórészt jelentős műveltségű magyar és idegen írókkal és másolókkal: szerzetes-tanárokkal, tudósokkal és zenészekkel, akik egyházi vagy kancelláriai kötelmeiken messze túllépve, művelői lettek egy csírázó új irodalmi, művészi és tudományos kultúrának.

Mellettük, közöttük aránylag kevés gondot fordítottunk arra a neve szerint ugyan-csak ismeretlen szerzetes-íróra, aki ezt a csírázó irodalmi és művészi kultúrát magyar nyelven (helyesebben: magyar nyelven is) szolgálta, s akinek első összefüggő, művészi jelentőségű nyelvemlékünket, a Halotti Beszédet köszönhetjük.

Sokat nem tudunk róla, igaz; de műve, mint ismeretes, közel kétszáz éve – felfedeztetése óta – első helyen áll irodalomtörténetünkben és sok meglepetés, sok vita, nem egyszer megütközés tárgya volt. Pray Györgytől mai tudósainkig mindenütt az elismerés, sőt a meghatott csodálat szavai illették; ma már történeti helyzetét, környezetét is jobban látjuk valamivel. De azért a nyelvi magyarázaton s az általános történelmi helyzetképen túlmenően ezt az emléket még alig vizsgálták.

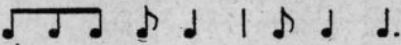
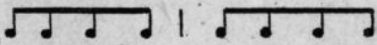
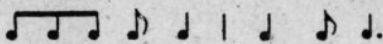

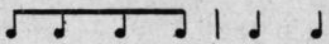
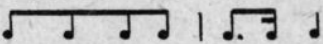
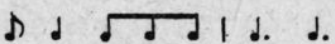
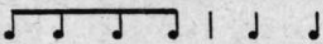
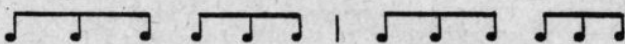
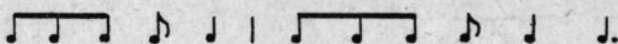
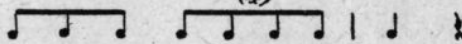
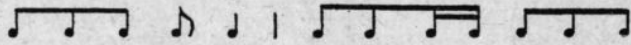
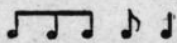
Ami néhányunknak figyelmét évek óta magára vonta ebben a műben, az a ritmikus felépítés. Lehetetlen volt észre nem venni: a Halotti Beszéd egész felépítése oly erősen ritmikus jellegű, hogy nem mondottunk róla sokat, ha teljes egészében a vers (persze a rím-nélküli vers) határán járó ritmikus prózának nevezzük.

Lássuk mindenekelőtt a szöveg felépítését. A Beszédet sorokra és ütemekre tagoljuk, a főbb ritmikus típusokat római szám jelöli; ily módon szembetűnővé válik egy-egy sortípus ismétlődése. — A szöveg Pais Dezső olvasatát követi. (A diftongusokat hajlított ékezetűvel, a kétes – rövid vagy hosszú – hangokat a betű alatt alkalmazott hullámvonalkával jelöljük.)

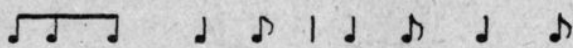
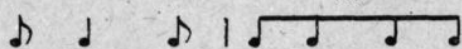
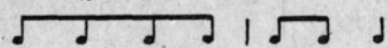
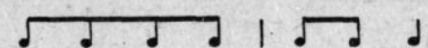

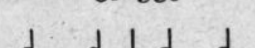

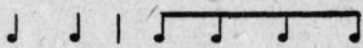
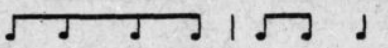

Ritmikus
típus

A sor
száma

I.	Láttátuk fe-le-im szümtükkel, mik vogymuk.	1
II.	I-sá pur és ho-mu vogymuk.	2
I.	Ményí milosztben terümtévé e-le-vé	3

-
 III. miü i-së-müküt, Á-dá-mut, 4
-
 IV. ës o-dut-tá vo-lá ne-ki 5
-
 III. pá-rá-di-su-mut há-zo-á. 6
-
 V. Ës mënd pá-rá-di - sum-ben 7
-
 IV. vo-lóu gyi-mil - csik-túl 8
-
 IV. mun-dá ne-ki él-ni-é. 9
-
 V. Hë-on ti-lu-to - á üüt 10
-
 IV. így fá gyi-mil - csé-túl. 11
-
 I. Gye mun-do-á ne-ki, mé-rét nüm ë-ne-ik. 12
-
 III. I-sá, ki no-pun em-dül oz gyi-mils-tüül, 13
-
 VI. há-lál-nek há-lá-lá-ál holsz. 14
-
 III. Hád-lá-vá hol-tát te-rüm-te-vë Is-ten-tül, 15
-
 III. gye fe-le-de-vé. 16

- III. En ge-dē űr-dűng in-te-tű-i-nek, 17
- I.  s  -v k oz til-vut gyi-mils-tű l. 18
- III.  s oz gyi-mils-ben h -l -lut  -v k. 19
- III.  s oz gyi-mils-nek 20
- I. ul ke-se-rű  vo-l  vi-z , hűgy 21
- III. tur-ku-k t mi-g  szo-kosz-ty  vo-l . 22
- I. Nűm h -on mu-g -nek, gye m nd    fo-jó-nek 23
- III. h -l -lut  -v k. 24
- III. Ho-ro-gu-v k Is-ten és ve-te-v    t 25
- III. ez mun-k s vi-l g-be - l , 26
- I.  s l  n h -l -nak és pu-kul-nek f -sz  27
- I.  s m nd    ne-m -nek. Kik o-zuk? Mi  vogy-muk. 28
- I. Hűgy és t   l tty tuk szűnt kkel 29

-
 IV. I-sá és nüm iggy em-bër 30
-
 IV. mul-hoty-tyá ez ver-müt. 31
-
 III. I-sá mënd oz-huz já-róu vogymuk. 32
-
 IV. Vi-mágy-gyuk U-romk Is-ten 33
-
 IV. kë-gyil-mét ez lé-li-kért, 34
-
 IV. hugy jor-gos-sun uu ne-kí 35
-
 IV. és kë-gyiggyën és bul-sás-sá 36
-
 VII. mënd uu bú-nét. 37
-
 I. És vi-mágy-gyuk szent áhszin Má-ri-át 38
-
 I. és hóu-dug Mi-há-él ár-hán-gyelt 39
-
 IV. és mënd an-gyél-kut, hugy 40
-
 IV. vi-mágy-gyo-nok é-rét-té. 41
-
 I.v.III. És vi-mágy-gyuk szent Pé-tér u-rot, 42

-

 IV. ki-nek o-dut ho-tolm 43
-

 IV. ôu-do-ni-á és két-ni-é, 44
-

 III. ,hugy ôu-gyá mënd üü bú-nét. 45
-

 IV. És vi-mágy-gyuk mënd szen-tü-küt, 46
-

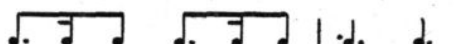
 IV. hugy lé-gye-nek ne-ki se-géd 47
-

 IV. U-romk szi-né e-le-üt, 48
-

 III. hugy Is-ten fû vi-mád-sá-guk mi-á 49
-

 IIIv.V. bul-sás-sá üü bú-nét. 50
-

 I. És szo-bo-duh-há üüt 51
-

 V ürdümg il-de-tü - í-tül 52
-

 V. és pu-kul kín-zo-tu - já-tüül, 53
-

 III. és ve-zes-sé üüt pá-rá-di-sum nyu-gul-má-be-lí, 54
-

 III. és oggyun ne-kí mnyüí u-ru-szág-be lé 55

-

 V. u-tot és mēnd jóu-ben ré-szet. 56
-

 III. És kē-ás-sá-tuk U-romk-luz hár-mul: 57
-

 III. Ky-ri-e e-le-i-son! 58
-

 III. Szerelmes bráttim! Vi-mágyomuk 59
-

 III. ez szē-gin em-bēr lil-ki-ért, 60
-

 III. kit Ūr ez nopun ez homus világ 61
-

 III. tim-nü-cé-beleül men-té, 62
-

 III. ki-nek ez no-pun tes-tét tū-mettyük, 63
-

 II. hugy Ūr űüt kē-gyil-mé-hel 64
-

 III. Áb-rá-ám, Izsák, 'Já-kob 65
-

 IV. ke-be-lé-ben hel-hēz-jé, 66
-

 III. hugy bír-ság-nop jut-vá mēnd űű szēn-ti-í 67
-

 III. és ű-nüt-te-í kü-zí-kün 68

- IV. jóu fe-leül joh-tot-ni-á 69
- III. í-lesz-jë üüt. És tiü ben-ne-tük! 70
- III. Cla-ma-te ter: 71
- III. Ky-ri-e e-le-i-son! 72

Formai tekintetben mindenekeelőtt két mozzanat tűnik fel itt. Egyik, hogy a Halotti Beszédnek néhány ritmikus típus vonul végig; másik, hogy bizonyos ritmikus „figurák” szinte „szakaszosan” ismétlődnek, valósággal visszatérnek.

Szóljunk először a ritmikus típusokról. Számozásunk mutatja, hogy sokról nincsen szó, mindössze hetet mutattunk ki, ezek is részben egymás változatai. Lássuk őket egyenként. I. számmal azt a képletet jelöltük, melyben a triolás osztás az uralkodó: 4×3 , vagy legalább 2×3 . (Számításunk szerint 12 vagy 13 sorra jellemző.) II. típusunk ritka, számításunk szerint mindössze két sorban jelentkezik; ezeket a „hangsúlyos jambus”-ra emlékeztető rövid-hosszú tagolás jellemzi, a 2×3 alapteretben belül. III. típusunk a leggyakoribb, több mint harminc sorban találkozunk vele; ez az úgynevezett gagliarda-ritmus, a háromszótagos egységnek egy, két vagy három szótaggal való gazdag kombinációja, egyben a legdalszerűbb, legkülönbözőbb képlet, melyet itt-ott négyes szótagkombináció (kvartola) bonyolít. IV. képletünk a páros ütem, 6 szótagtól 8-ig terjedő, kétütemes kombinációban, összesen 19-szer. A további három már csak az eddigieknek néhány ritkább alakja: az V. a III.-nak, részben az I.-nek különleges derivátuma, a VI. unikum-est a 3–4 és 1 szótag kombinációjából, a VII. ugyan-csak unikum, a páros ütem legegyszerűbb, 2–2 szótagból alakuló formája. S ezzel már át is tekintettük valamennyit.

Körvonalaiiban jóval bizonytalanabb, de talán még érdekesebb és meglepőbb az eredmény, ha bizonyos típusok „visszatérését”, ismétlődését vizsgáljuk. Amit itt mondhatunk, inkább csak tapogatózás és gyanítás, de talán közelebbi nyomra vezet. Úgy tűnik, mintha bizonyos formák — szabálytalanul vagy „szakaszosan” — visszatérnének, s ezzel tagolnák a teljes kompozíciót. Nem mintha igazi strofákról lehetne szó; de figyeljük meg egyes rövid sorok zárófunkcióját (... halálut evék, ... mend ű bűnét), — figyeljük meg, hogy a kezdősor és triolás rokonsága néha szakaszkezdő vagy zárószentencia-szerű szerepet játszik, itt-ott bizonyos szavak visszatérését is magával vonva. („Láttjátuk feleim szümtükhel, mik vogymuk... Kik ozuk? Miü vogymuk. Hugu és tiü láttjátuk szümtükhel... Nüm heon mugáne, gyé mend ű fojánék... Vimágyguk szent ahszin Máriát...”) Más ismétlődések nem kapcsolódnak rokon ritmushoz, s mégis bizonyos ünnepeles szakaszosságot, gondolat-ritmust képviselnek („és bulsássá mend ű bűnét... hugu ougyá mend ű bűnét... bulsássá ű bűnét...”). Végül is úgy tűnik, mintha a Beszéd két nagyobb és egy kisebb szakaszra tagolódnék; a két nagyobb szakasz egy-egy rekapitulációs résszel végződik, a harmadik, rövid szakasz pedig maga sem egyéb, mint rekapituláció, összefoglalás. Az első szakasz 29 sort foglalna így magában (ahol 25–29. a rekapituláció, — uralkodó az I. és III. ritmusforma): a második szakasz lenne a 30–50. sor (ahol 46–50. a rekapituláció, uralkodó a IV. forma); az 51–58. sor képviselné az összefoglaló zárószakaszt (formailag is rekapituláció). — Az órációban pedig feltűnő a ritmus leegyszerűsödése két, sőt jóformán egyetlen főtípusra, mint az a nagyobb formák zárószakaszában gyakori jelenség.

Ha ez a „szakaszosság” nem is szabályos, mégis valami tervszerű tagolásfélélt sejtet. S egyben óvhatatlanul eszünkbe juttat három olyan zenei formát, mely a Halotti Beszéd idején már virágjában állott Nyugat- s részben Középeurópában, s melyek közül valamelyik (vagy több is) talán közvetlenül hatott a Beszéd szerzőjére. Egyik a sequentia, másik a lai-forma, harmadik a „bar” (Stollen-Stollen-Abgesang)-képlet; az első kettő Franciaországban, a harmadik Németországban virágzott, de mindhárom Európa-szerte ismeretes volt.

Ez azonban már egyéb kérdésekhez is elvezet, többek közt az egyik legfontosabbhoz: mit ismerhetett, miből tanulhatott az első magyar nyelvemlék írója?

Mondottuk, hogy erről az ismeretlen íróról ma már tudunk egyetmást, épp a zene-történeti kutatás révén. Radó Polikárp és Falvy Zoltán kutatásai (Irodalomtörténet 1944. 52—55. és Zenetudományi Tanulmányok II. 1954. 526, 529.) bebizonyították, hogy a Halotti Beszéd 1192—95 között Boldván íródott, hogy szerzője a Pray-kódexben a Beszédén kívül más, népi használatra szánt inákkal, egészségügyi szabályokkal, kalendáriummal, egy eredeti átváltozási résszel s egy eredetinek látszó Mária-himnusszal is szerepel, végül, hogy mint zenei notátor, az északolasz-svájci zeneműveltség (s talán ottani vallási és művelődési mozgalmak) neveltje. Meglehetősen nagyműveltségű zenész-klerikusra kell így gondolnunk, aki szoros kapcsolatba került a XII. századi Nyugateurópa kultúrájával, talán külföldön is nevelkedett, akár utódja, az Ómagyar Máriasisralom költője, vagy kortársa, a Gesta Hungarorum szerzője.

Mi ihlette vajon a Halotti Beszéd megírásakor? A Beszédet követő Könyörgés-ről tudjuk, hogy egy általánosan ismert, általánosan használt (s a Pray-kódexbe is belemásolt) latin temetési *oratio*-nak meglehetősen hű fordítása, a kódexben ugyancsak olvasható latin *sermo*-ról viszont, mely tárgyában s hangvételében rokon a magyar Beszéddelel, túlnyomóan az a nézet alakult ki irodalomtörténeink között, hogy inkább csak távoli mintája, nem közvetlen forrása a magyar Beszédnek, ha ugyan nem éppenséggel abból készült. (Lásd e szövegeket Jakubovich—Pais „Ómagyar olvasókönyv”-ének 71—72. lapján.) Horváth János éles különbséget tesz a kettő között: a Könyörgésben a „fordítás-típus”, a Beszédben az élősóra támaszkodó „beszéd-típus” példáját látja. „Magyar szöveg mindakettő, de ez latin szövegből, amaz a latinra csak emlékező, élő magyar beszédből lett azzá”. (A magyar irodalmi műveltség kezdetei. 1931. 88.) Nos: e két szöveg ritmusban nem rokon a magyar Beszéddelel és Könyörgéssel; formában semmiképp sem inspirálhatták. Nézzük csak egy-egy jellemző mondatukat a magyar szöveg mellett:

Ecce fratres videtis oculis vestris

(ennek felel meg az olyannyira ritmikus magyar kezdősor: Látjátuk feleim szüntükkel stb.)

Quem Dominus de laqueo huius seculi vocare dignatus est

(ennek felel meg a dalszerűen lüktető magyar fogalmazás: Kit Úr ez napon ez homus világ timnűcébelül mente...)

Itt tehát nem járunk helyes nyomon: a Pray-kódex latin szövegei tartalmi anyagot biztosan adhattak a magyar írónak, formai, művészi, „muzikális” indítékot semmiképp. Az ilyen mintákat nyilván messzebb kell keresnünk.

*

A XII. század a francia irodalom történetének egyik leggazdagabb százada. Műfajok, költői motívumok, nagy művek s nagy formai kezdeményezések hatalmas sorát hozza; a század második felében már valóságos túlsága érezhető ez irodalmi gazdagságnak, — a költői képzelet már szinte túlburjánzik, a formai képlet már szinte öncélúan szép, fölületes tudással és játékos bravurral kifaragott minta. Lovagregény, trubadurköltészet, teológiai traktátus, vitairat, filozófiai fejtegetés, irodalmi levél egymás nyomába hágnak, s „a nagy formateremtés e korszakában” (így nevezi W. Meyer, a német irodalomtörténész) ott szerepel természetesen a *sermo* és *oratio*, a verses és prózai emlékbeszéd, a buzdítás, az ima, a halotti búcsúztató is. (L. Histoire Littéraire de la France, IX. köt. Páris 1750. 168, 179—181.) A próza sűrűn átjátszik versebe; ebben a korban emelkedik érvényre a ritmikus próza valósággal kötelező divatja, a „stilus Gregorianus”. A ritmikus lejtő mondatvég, a „cursus” szabálya nem áll meg egyes műfajoknál, nemcsak a levelek és oklevelek jellegzetessége marad, hanem hatalmába keríti a prédikáció minden formáját is. S megteheti ezt annál inkább, mert a verses, zenés műfajok is hatalmas virágkorukat élik, újabb meg újabb lehetőségekkel inspirálva a prózai irodalmat. „A versek művészetét a franciák ekkor már régóta ismerték; egyszerű fordításokban közömbösen keverték a verset a prózával” — írja jellemző módon egy XVIII. századi francia irodalomtörténész (Hist. Littéraire de la France XIII. 1814. 18.). A vallásos és világi népének, a sequentiák, lai-k és virelai-k részben már nemzeti nyelvű költészete valóban oly bőségben veti fel a formaképleteket, hogy a prózai irodalomnak nehéz lenne kivonnia magát hatásuk alól. A sequentia ez időben alakul át rimes formává, de mindvégig sok benne az élesen ritmikus, szinte táncszerű, világi elem — gondoljunk csak az Ómagyar Máriasisralom latin mintájára — s jórészt épp e profán elemei révén kelti fel az egyházi hatóságok ellenszenvét (ezért is szorítják majd meg a sequentiák számát a XVI. században). A sequentia így bizonyos táncformákkal mindvégig kapcsolatot tart; a lai-k és virelai-k meg éppenséggel táncdalfüzerek. (L. F. Gennrich idevágó tanulmányait: Rondeaux, Virelais und Balladen

1921—27, Grundriss einer Formenlehre des mittelalterlichen Liedes 1932, és J. Handschin : Über Estampie und Sequenz, Zeitschrift für Musikwissenschaft 1929—30.) Nem véletlen, hogy a prédikációk, levelek, vitairatok és tudományos értekezések fordulataiban — s nemcsak a mondatzáradékokban — lépten-nyomon a sequentiák, conductusok, planctusok és cantilenák, tehát az énekekre szánt, dallammal előadott költői művek ritmusképleteire bukkanunk.

S így voltaképp nem is lephet meg, hogy a XII. századi prózai és verses irodalom lapjain sűrűn előfordulnak a mi Halotti Beszédünk ritmusformái is. Rátalálunk az egyes képletekre csakúgy, mint a ritmus-keverés és halmozás hasonló elvére. Aki ezen az irodalmon nőtt fel s ezeket a művészi elveket szívta magába, szinte törvényszerűen rá kellett hogy ébredjen ez elvek szabad alkalmazásának lehetőségeire, — s ha magyar volt, ha költői inspiráció fűtötte s fülében zsongtak akár csak a magyar népi mondókák gazdag ritmusai : rá kellett eszmélnie a maga szűzi, „új” nyelvének hatalmas lehetőségeire is.

Nézzünk csak egynéhány típust a gazdag választékból. I. számmal megjelölt „triolás” képletünk XII. századi planctusok, sequentiák, conductusok gyakori sorfajtája; Abelard, Philippe de Grève és a Carmina Burana egyaránt ismerik :

Exhaustus viribus orbatus oculis
molae fit deditus athleta nobilis
(Abelard)
O dulces filii, quos nunc progeni
(Limoges-i „Lamentatio Rachel”)
Mittit ad virginem non quemvis angelum
(Sequentia)
Ver pacis aperit telluris gremium
(Conductus)
Beata viscera Mariae virginis...
Veritas, equitas, largitas corruit...
(Ph. de Grève sequentiából, 1200 k.)
Est pater, est mater, est frater qui quater
(Carm. Burana)

II. számmal jelzett típusunk a nyolcasnak az a nyugaton is jól ismert hangsúlyos formája, ahol a rövid-hangsúlyos kezdet hol trocheussá, hol fordított-nyomatékú jambussá játssza át a sor lüktetését; így ebben a Tours-i Hildebertnek vagy Abelardnak tulajdonítható „prosa”-ban :

Hoc est fides orthodoxa
Non hic error, sive noxa.
Sicut dico, sic et credo,
Nec in pravam partem cedo.

III. típusunk az ún. gagliarda-forma, a magyar költészetben később is oly jól ismert ötös alapsztású képlet, melyhez négyes és hatos egyforma könnyedséggel csatlakoznak. A középkori „cursus” szabályzata is jól ismeri, mint az antik molossus-ból formált „cursus planus”-t. Állítsunk az olyan tiszta magyar gagliarda-sor mellé, mint „Engede ürdüng intetűnek” (vagy akár : Kis kacsa fürdik fekete fóba...) ilyen latin gagliarda-sorokat a XII. század francia irodalmából :

Astra tenenti cunctipotenti
Turba virilis et puerilis

Arra nézve pedig, hogy a gagliarda-sorok hogyan variálódnak és vegyülnek, vegyük még egyszer szemügyre az ilyen fordulatokat :

Engede ürdüng intetűnek
És évék az tilvut gyimilstűül
vagy
Szerelmes brátim, vimágygomuk
Ez szegin ember lilkiért,
Kit Úr ez nopun ez homus világ
Timnűcébelүүл mente

s állítsuk melléje ezeket a latin, francia és provençal képleteket a kor irodalmából :

Lectio Libri Apocalipsis
beati Johannis Apostoli...
Ceste leçon de Apocalipse
fit seinz Johans levangelistres...
Tuit cil qui sunt enamourat,
viegnent dançar, li autre non!

Még az ilyen soroknak is, mint

Lêün halálnek és pukulnek fésze

akad párja Tours-i Hildebertnél („De conflictu carnis et animæ”) :

Ha! quam sollicitur quisque labore
Occurrat medico carnis amore!

De mindezeknél merészebb megint csak Abelardnak egy sirató-sequentíája, ahol eddigi típusaink mellett mindjárt IV. képletünket, a „páros üteműt” is megtaláljuk :

- (III.) Abrahæ proles, Israel nata,
Patriarcharum sanguine clara...
(I.) (Refr.) Vae mihi miserae per memet prodiat!
(IV.) Quid alienigenas iuvabat me cernere?
Quam male sum cognita volens has cognoscere!
(I.) (Refr.) Vae mihi miserae per memet prodiat!

Az olyan sajátosnak tűnő ritmusváltásnak, mint

Heon tilutoá út
így fa gyimilcsétül

magyarázatát többek között Perotinus 1200 tájáról való „Viderunt” motettája adja meg egyhelyütt :

Prodit silice fons, mel
(cortice, mistice)
velus madet rore...

S most nézzük, hogyan tükröződnek e formák a kor latin prózájában. Következzék itt hat idézet, jelentős és kevésbé jelentős francia írók és szónokok műveiből : levél-, prédikáció- és tanulmány-részletek, valamennyi telve a ritmikus „cursus”, sőt az énekes formák és ritmusok emlékével. Versszerűségüket a sorok elválasztásával érzékeltetjük.

Frigyes liège-i püspök egyik leveléből :

Pirata communis est hostis omnium,
cum hoc nec fides,
nec jusjurandum
potest esse commune.

Abelard irataiból :

... qui tamen gravius
culpam peccassent...
... pro una scilicet
Missa denarium
et pro Annuali
quadraginta.

Hugo Metellus (Hugues Metel) leveleiből :

Audite ergo,
qui sim ego,
qui fuerim ego.
Nominor ego
Hugo Metellus :
genuit me
Leucha tellus,
qui olim Musis
associatus
fere totum
hausi Heliconem,
qui radio
totam depinxi
coeli regionem...

Clairvaux-i Bernát egyik traktátusából :

Proponit itaque Dominus nobis
viae laborem, laboris mercedem...
viam dicit humilitatem
quae ducit ad veritatem.
Altera labor, altera fructus
laboris est.

Egy másik traktátusából :

Nom tamquam dominus, sed tamquam villicus.

Végül Geofroi, Sainte-Barbe másodpriorjának egyik leveléből :

Copiosa est materia,
plena nectaris,
florum, margaritarum ;
jocunda est
et illustris,
flammea cocco,
rutilans auro,
lactea byssino.

(Forrásaink : W. Meyer, Ges. Abhandlungen zur mittellateinischen Rythmik I—II. 1905 ; Gennrich id. művei ; H. Bessler, Die Musik des Mittelalters und der Renaissance 1931—34 ; G. Reese, Music in the Middle Ages 1940 ; F. Ludwig tanulmánya G. Adler Handb. der Musikgeschichte-jében, 1924 és 1930 ; Histoire Littéraire de la France IX., X., XII., XIII., XV. 1750—1820.)

E sorok olvastán — ahol jóformán valamennyi ritmikus típusunkkal találkoztunk — újra meg újra tudatunkba kell idéznünk, hogy prózát látunk magunk előtt, nem verset ; s a vers hatása, az erős ritmizáláson túl, megnyilatkozik akárhányszor a rímelésben is ; a „rimes próza” divatja még virágjában áll. De a sequentia-irodalom sem volt mindig rimes, a sermo- és epistola-irodalom meg sohasem tette rendszeresen magáévá a rímelést. A Halotti Beszéd írójának mindenesetre elsősorban ritmikus jellegű emlékek voltak az ihletői a prózában, s a versek, énekek közül is azok, amelyekben a ritmus volt a fődolog, nem a rím. Megpróbálkozik ő egy-két helyen a rimmal is (Nüm hëon mugánek, gye mënd ü fojánék... Ürdüng ildetüftül, ës pukul kinzótujátül... Mënd ü szentii ës ünüttef...), de igazi rimes kompozíció nyilván nem állott szándékában. Gondoljuk meg, hogy a magyar rímelés lehetőségei már derengtek e korban, — hadd utaljunk Anonymus híres latin stilizációira, — s az Ómagyar Máriasisralom gazdag rímtechnikájának, másfélszáz évvel később, bizonyosan megvoltak a maga előzményei. A mi névtelen írónk nem ezt a megoldást kereste ; munkája a rímtelen ritmikus deklamáció, a vers és a próza határán álló különleges műfaj emlékezetes magyar remekműve lett, irodalmunk első, európai rangú büszkesége, a Halotti Beszéd.

A KÖNIGSBERGI TÖREDÉK KÉRDÉSÉHEZ

Kilencven éve (1863), hogy előtérként egy königsbergi domonkos-kódexbe kötött hártyalap felső részén egy „úgy szólának” kezdetű magyar szövegtöredéket fedeztek fel, s azt 1894-ben a kötés táblájából kiáztatott újabb négy pergament szalagon talált két töredék követte, melyek közös eredete a régebbi lelettel kézenfekvő volt.¹ Azóta számtalan kísérlet történt e szövegek tartalmi, nyelvi és formai értékelésére, valamint gyér XIV. századi és későbbi középkori irodalmi maradványainkkal való összefüggésüknek kiderítésére.

A módszeres vizsgálat legnagyobb akadályá kezdettől fogva az volt, hogy a kódex (Königsberg – Kaliningrád, Egyet. Kvt. 1194 sz.) és a tőle függetlenül magyar nyelvemlék (uo.) távoli lelőhelyén hozzáférhetetlen maradt a magyar kutatás számára. A könyvtár igazgatója közölt ugyan Toldy Ferencsel az első töredékről még 1863-ban egy rajz-másolatot, mely a magyar szöveg után következő latinból egy sort is reprodukált, azt igyekezvén bizonyítani, hogy az más, későbbi kéz írása s már a kódexnek bizonyíthatólag 1392 előtt történt bekötése után került a rövid magyar szöveg után üresen maradt előtélap első és második oldalára.² Csak Szilády Áronnak volt meg a filológiai érzéke ahhoz, hogy 1894-ben, az újabb töredékek előkerültekor, megszerezze az egész latin szöveg másolatát, melyet függelékül kiadott ahhoz az értekezéséhez, melyben forrás híján mindmáig egyedül keresett és talált párhuzamokat a töredékek tartalmához a középkori vallásos irodalomban.³ De — bár lekötölte a latin szöveget — nem vont le belőle semmi következtetést, bízván valószínűleg Zacher Gyula könyvtárigazgató ama híradásának helyességében, hogy e későbbi írásnak semmi köze sincsen a magyar töredékekhez.

Csak hosszú évtizedek múlva, Jakubovics Emil kiváló paleográfusunk jutott arra a megállapításra, hogy a levél többi részét kitöltő latin teológiai szöveg minden valószínűség szerint ugyanazon kéznek kissé kurzívabb apróbetűs írása.⁴ Ezek szerint nem később, a kódex bekötése után történt beírásról van tehát szó, hanem a latin szöveget is ugyanaz a kéz írta, amely a magyar töredékeket.

Ha ez így van, a közel két oldalra terjedő latin szövegből következtetéseket vonhatunk le a töredékekre s talán az eddignél szilárdabb alapot nyerhetünk a szövegek faggatásában.

A latin szöveg Pál apostol Zsidókhöz írt levele I. 14. versének magyarázatával kezdődik: Az angyalok feladata, hogy — mint Jákob létrájának szimbóluma mutatja — misztikus kapcsot alkossanak isten és ember közt. Ráfael is így közvetít isteni üzenetet Tóbiás-hoz. Másik feladatuk az, hogy visszatartsák az embert a büntől, mit Bálám számára történetének (Mózes IV. 22.) allegorico-misztikus magyarázatával lehet bizonyítani. Mindezt meg támogatja még az író Augustinus tekintélyével, kit e rövid részben kétszer idéz. A fejtegetést pedig szinesíti két anekdotával: egy remete esete az angyalal és egy megrögzött bűnös története.

Ha már ennyi is meg nem győzne, hogy itt valami prédikáció-kivonatról vagy jegyzetről van szó, bizonyossá tesz erről a mindjárt utána következő szövegrész, mely ezzel kezdődik: „Pro thema: Deus meus, illumina tenebras meas”. Ehhez egyrészt a tudomány segít, melyben az ember istent és magát ismeri meg, másrészt a misztikus kontempláció. Tanuul

¹ L. Szily Kálmán, A Königsbergi Töredékről. Akad. Értes. 1894. 399–402. 11; Heinlein István, A Königsbergi Töredék felfedezéséhez. Akad. Értes. 1911 (XXII.) 456–463. 1.; Akad. Kézirattár Vegyes Ívrét 7. sz. összegyűjtve az ide vonatkozó levelek.

² L. Heinlein id. cikk. A későbbi közismert, Ehrenfeld által készített fénykép-másolat kizárólag a magyar szöveget reprodukálja.

³ Szilády Áron, A Königsbergi Töredék. Akad. Értes. 1895. 563–580. 1. A szövegpárhuzamokat átvette az Ómagy. Olvkv. 186–191. 1. Fénykép-másolatát I. B. Lőrinczy Éva, A Königsbergi Töredék és szalagjai. Budapest, 1953.

⁴ Pais – Jakubovics, Ómagyar olvasókönyv 175.1.

hívja Clairvaux-i Bernátot, Effrem (Ephraim 306–373) szíriai anti-gnosztikus egyházatyát, aki verses formában írt és Julianus apostata ellen folytatott polémiát, valamint Hugo de S. Victor-t, akinek *De Sacramentis* c. főmunkájából idézi, hogy az ész, kontempláció és test hármassága szemé után juthatunk világszűkhöz, de az eredendő bűn miatt a kontemplációé vakká, az értelemé kancsallá lett. Csak a testé maradt ép. Ezért az ember csak istentől várhatja sötétségének eloszlatását.

A harmadik idézet (Ecce nos reliquimus omnia et secuti sumus te, quid ergo...) alkalmas ad annak kifejtésére, hogy három dolgot kell elhagynunk: a) a bűn mocskát, b) a világ csábításait, c) carnis voluptatem. Jób, Salamon, Jakab apostol mellett ismét Augustinus, Clairvaux-i Bernát, továbbá Anselmus és Seneca szavaival bizonyítja a világ hiúságát és egy újabb anekdota után a szöveg azzal szakad meg, hogy két okból kell a bűnt elhagynunk. Csonkasága amellett bizonyítja, hogy a latin szöveg is rajta volt már annak a kettéhajtott és kifordított hártylevelnek eredetileg 3–4. oldalán, melynek a magyar szöveg elejét alkotó 1–2. oldalát a könyvkötő szalagokra szabdalva felhasználta a kötetábla bérelésére, s hogy nem a kötés elvégzése után került bele, mert hiszen ez esetben a szerző ismerte volna a rendelkezésre álló helyet s legalábbis elhagyta volna a skolasztikus felosztást tartalmazó csonka mondatot.⁵

Benne, mint látható, három idézethez fűződik három magyarázat, de köztük összefüggés van s végső konklúziójuk: a megbánásra való intés. A studium fontosságának kiemelése valószínűvé teszi, hogy tanulókhöz, mégpedig egyetemi hallgatókhoz szóltak e beszédvázlatok. De azt hisszük, eredetükre a Hugo de Sancto Victore De „sacramentis” c. könyvére való utalás vetít csak igazán fényt.

Ez a híres ágostonrendi teológus (1096–1141) a párizsi S. Victor-kapunál Guillaume de Champeau által alapított kolostorban tanított s Abelard Aristotelesre alapított eszfilozófiájával szemben a socratesi önmegismerés elvéből kiindulva és Platonra meg Augustinusra támaszkodva a belső vallásos átélésben látta a megismerés legmagasabb, az értelmi tudást kiegészítő fokát. Augustinus műveinek megőrzésében a viktoriánusoknak nagy érdemük van. Hugo de S. Victor — kit kortársai „az új Augustinus”-nak nevezte — és tanítványa, Richard de Saint Victor (†1173) a misztika első tudományos rendszerét alapítják meg, s ebben épp azokra az egyházi auctorokra építik tanításukat, akiket a mi latin szövegünk oly buzzón idéz.⁶

Hugo azonban nemcsak híres teológus, hanem a középkor egyik legkiválóbb latin prózaírója is, amit főleg a latin klasszikusoknak műveiben megnyilvánuló meglepően tágkörű ismeretének köszönhet. Ezt tanításában is terjeszti.⁷ A S. Victor kolostor kezdettől fogva szigorúbb aszkézist és a domonkosokat és ferenceseket megelőző szegénységelvet képviselt.⁸ A reformhoz csatlakozó számos kolostor — így a párizsi Sainte Geneviève — az irodalmi műveltség elsajátítására vonatkozó törekvést is átvette tőle.⁹ A S. Victor vezetése alá tartozó S. Geneviève-kolostorban tanuló több magyar diák neve ismeretes III. Béla korában.¹⁰

Igaz, hogy a S. Victor-iskola, mely kezdettől fogva inkább rendi, semmint egyetemi jellegű studium, a XIII. században már lehanyaglik, de — mivel továbbra is kanonokjaira volt bízva a Sorbonne hallgatóinak gyóntatása és lelki gondozása — jelentősége nem kicsinyelhető.¹¹

E század végéről ismerünk egy párizsi egyetemen készült kolláció-beszéd gyűjteményt, melyet egy magyar dominikánus írt egybe, saját szónoklatait is belé másolva s néhány emlékeztető magyar szót írva a lap alá. Ennek „reportata”-jegyzet jellegével¹² nem csekély rokonságot mutat Königsbergi Töredékünk latinja. A szövegében előforduló törlések, toldások, kihagyások, a sietős írás arra látszanak mutatni, hogy beszélt szót követő kivonatos jegy-

⁵ Maga a kódex is, melynek kötésében a Königsbergi Töredékek szerepelnek, hasonló tartalmú. Zacher Gyula leírása szerint két első része: 1. Flores de penitentia ex libris Sanctorum Patrum collecti 2. Liber Beatae Virginis editus per fratrem de ordine praedicatorum. (Heinlein I. id. cikk). Horváth János (*A m. irod. műveltség kezdetei* 92. l.) felvethette, a töredék lapjai nem ugyanazon kódexhez tartoztak-e, melynek bekötéséhez felhasználták őket. Persze azt sem tudjuk, a kódex két írójának vagy másolójának Egyesre azonos írású-e a töredék latinjának írásával. Egy keskenyfilm-másolat megoldaná e kétségeket. Először csak annyi bizonyos, hogy kódex és töredék ugyanegy környezetben születtek.

⁶ A. Mignon, Les origines de la scolastique et Hugues de S. Victor. Paris, I–II, 1895. I. 46–59. l.; Martin Grabmann: Die Geschichte der scholastischen Methode. Freiburg, 1909, I. 259; Josef Bach, Die Dogmengeschichte des Mittelalters II. köt. Wien 1875. 309–367. l.; Hugo művei: Migne, Patr. lat. CLXXV–CLXXVII.; Richarduséi ú. CXCVI. köt.-ben.

⁷ Migne Patr. lat. CLXXV. köt. LXXX–LXXXII. l.

⁸ L. Migne, id. mű CLXXV. köt. XXII. l.

⁹ A viktoriánus reformmozgalomról l. Wetzler–Welte, Kirchenlexikon.

¹⁰ Kardos Tibor, Középkori kultúra 66–67, 110. l.; Fest Sándor, Magna Charta—Arany bulla Budapesti Szemle 1934. 41–63, 273–289. ll.

¹¹ H. Denifle, Die Entstehung der Universitäten des Mittelalters bis 1400. Berlin 1885.

¹² Egy XIII. századi magyar klerikus párizsi egyetemi beszédgyűjteménye. EPHK. 1943. 164–193. l.

zettel van dolgunk. Ott is, itt is a beszéd bibliai idézettel kezdődik. E *thema* után újabb szentírási szöveg következik, melyet „*prothemanak*” neveznek. Itt is, ott is vázaltszerű a jegyzet, csak a lényeges részeket rögzíti; itt is, ott is példával, exemplával vidámítják a hallgató-ságot. Kéziratunk ott szakad meg, ahol a középkori hitszónoklat szokásos „kulcsa”, a „*divisio verba*” következett volna. A középkori egyházi szónoklás szabályai szerint leféltett penitenciatartásra buzdító mintabeszédet őrzött meg a Königsbergi Töredék latinja.

De ha azt valóban a párizsi egyetem egy magyar klerikus jegyezte le, a Hugo de S. Victor főmunkájából való idézésen kívül is kellett hogy maradjon valami jel szövegében, mely e kolostor gondolatkörének bélyegét viseli. Valóban, Jákob létrájának jelzett szimbolikus magyarázatát megtaláljuk Hugo *De arrha animae* c. munkájában.¹³ Az augustinusi „o munde immune” kifejezés kedves Hugo számára is.¹⁴ Pál apostol Zsidókhöz írott levelének ama versét, mely beszédünk „témáját” képezi, hasonlóképp értelmezi a *De sacramentis*-ban,¹⁵ de általában bibliai szövegeknek szimbolikus-misztikus magyarázata, meditáció és kontempláció egysége a megismerésben,¹⁶ a Hugo által megalapított egyéni viktoriánus teológiai módszer visszhangja Königsbergi Töredékünk latinjában.

Most már az a kérdés, lehet-e ebből a felismerésből valami következtetést levonni a magyar töredékekre vonatkozóan, és annak nyitját nem találhatjuk-e meg viktoriánus környezetben?

Tudjuk azt, hogy a Hugo és Richard utáni emberöltőben nem akad többé nagy teológus a híres kolostorban, de támad ott két költő: *Geoffroy* (†1194) és *Adam de S. Victor* (†1192), akik a viktoriánus teológiának, melyet a következő században teljesen háttérbe fog szorítani az Aristotelesre alapító tomizmus, népszerűsítésére vállalkoznak. Az előbbi „*Fons philosophiae*” címen négy könyvben költeményt ír, mely foglalkozik kora híres tanítóival és Augustinus dicséretével cseng ki.¹⁷ Planctusának fordítását az ómagyar Mária siralom őrzi.

Adam költeményeiben mindig van valami dogmatikus kételyt magyarázó mag. Mivel pedig a viktoriánus teológiának egyik Abelarddal szemben sokszor hangoztatott alapétele Krisztus emberi természetére vonatkozott, karácsonyi énekeiben a szeplőtelen fogantatás, akkoriban igen vitatott tana mellett tör lándzsát. A viktoriánusok e tekintetben is Augustinusra támaszkodtak. Ő ugyanolyan „*históriai alapon*” tárgyalta karácsonyi beszédeiben a kérdést,¹⁸ mint Hugo mester,¹⁹ aki átveszi tőle az efféle csodálgató felkiáltásokat és hatásos szembeállításokat is: „*Mirabiliter natus. Quid mirabilis virginis partu? Concipit, et virgo est; parit et virgo est. Creatus est de ea quam creavit: adtulit ei fecunditatem, non corruptus ejus integritatem.*”²⁰

Adam de S. Victor költőien továbbsugározza ezt az augustinusi és viktoriánus állásfoglalást s viktoriánus verselő-utódai — kiktől ma már az ő műve nem választható szigorúan külön²¹ — követik benne.

*Castitatis in tenorem,
Plasma gignit plasmatozem,
Virgo parit amatorem,
Lactat patrem filia.
Argumentum geniturae
Hujus nescit jus naturae;
Suae legis fracto jure,
Stupet de potentia.²²
O felix novitas!*

¹³ Id. L. Gauthier, Adam de S. Victor, Oeuvres poétiques I. k. L. 1.

¹⁴ Id. kiad. CLXXVI. köt. 703. l.

¹⁵ Uo. 262. l.

¹⁶ Migne Patr. lat. CLXXV. köt. LXVII. l.

¹⁷ Részletek belőle közölve: Migne, Patr. lat. CXCVI. 1418–1422. l. „C’ était le second poète du monastère et le rival d’ Adam”, írja róla L. Gautier, id. mű I. köt. XLII. l.

¹⁸ L. S. Augustini Operum tom. VI. l. (Venetiis 1844) 294–312, 746, 918, 919. l. VI. 2. köt. 302–331. l. Itt Gábor arkangyal köszöntése és az Üdvözlégy is a beszéde szövege.

¹⁹ A De Sacramentis-ben id. kiad. CLXXVI. 383, 391–413; „De Mariae verginitate, libellus epistolaris” 858–876.

²⁰ Augustinus id. kiad. VI. 1. köt. 919. l. Tőle mehetett át ez Notker „Eia recolamus” kezdetű sequentiájába is. L. Szilády Á. id. mű Akad. Ertes. 1895. 574. l. és Clairvaux-i Bernáthoz l. Katona Lajos, A magyar irodalom története a mohácsi vészig. Egyetemi jegyzet. Bp. 1908–9. II. félv. 60–65. l.

²¹ „On retrouvait... dans cette longue suite de pièces liturgiques toutes les doctrines de S. Victor, recouvertes d’une riche poésie et d’une versification originale” (Gauthier CLXXIV. l.) L. Gauthier id. művének első 1858-i kiadásában mintegy 100 költeményt tulajdonított neki, a következő két kiadásban e szám azonban jelentősen csökkent. További kiadások: Migne, Patr. Lat. CXCVI. (1855) 1423–1534. l.; Drevés-féle Analecta Hymnica 54. kötet (1915); Missel–Aubry, Les proses d’Adam de S. Victor. Paris 1900. mely dallamokat is közöl.

²² L. Gautier-kiad. I. 10. l.

*O mira dignatio !
Contracta deitas
Jacet in praesepio.*²³

Gábriel küldetéséről és az anyagi üdvözletről is sokszor esik szó (pl. I. 337). Ezek az elemek azután az egyházi énekkincs általánosan elterjedt motívumaivá lesznek. Cseh területen éneklék pl. a következő latin karácsonyi éneket :²⁴

<p>3. <i>O stupenda natio
Quam nulla ratio
Potuit definire
Nec enodatio.</i></p> <p>4. <i>Phisicus concutitur
Horrore nimio,
Dum fallit in Mariae
Natura filio</i></p> <p>5. <i>Logicus syllogizando
Hic obstupescit,
Dum praemissas formando
Concludere nescit.</i></p> | <p>6. <i>Intellectus discurrendo
Hic confunditur,
Dum causa rei quaeritur
Hic et non solvitur.</i></p> <p>7. <i>Miratur et ratio,
Qualis sit natio,
Et a cunctis varia
Fit indagatio.</i></p> <p>8. <i>O natura qualiter
Errasti hodie,
De virgine nascitur
Filius Mariae.</i></p> |
|--|--|

Hogy az első Königsbergi Töredék dogmatikusan bizonyítgató hangja rokon ezzel a viktoriánus modorral, nyilvánvaló. A Szilády Áron által a Königsbergi Töredék stílusában megfigyelt augustinusi emelkedettség is a viktoriánus közvetítéssel magyarázható.

De Gábriel arkangyalnak a második töredékben viselt szerepére, s az Annuntiatio drámai beállítására is akad közelebb, cseh területen nem egy analógia.²⁵

<p>2. <i>Missus est ad Mariam
Gabriel de coelis
Verbi summi nuntius
Bajulus fidelis,
Ingressus ad Mariam
Angelus sic ait :
Ave plena gratia,
Deus te beavit.</i></p> <p>3. <i>In sermone angeli
Maria turbatur,
Qualis salutatio
Anceps admiratur,
Respondens ad angelum :
Virum non cognosco,
Ubique mysterium
Nimis expavesco.</i></p> | <p>4. <i>Angelus ad Mariam
Inquit : Invenisti
Gratiam altissimi,
Qua digna fuisti,
Concipies filium,
Cui nomen Jesus,
Pariesque dominum,
Fit alvus illaesus.</i></p> <p>5. <i>Dabit illi dominus
Sedem patris David,
Et in domo Israel
In aevum regnabit.
Ad sermonem angeli
Virgo stetit rata,
Suumque propositum
Praebet mente grata.</i>²⁶</p> |
|--|--|

A harmadik töredékben szereplő Ara coeli-legenda Sibilla-jósnoje²⁷ is nem egyszer fordul elő e cseh énekekben :

*Sybilla, dic in stella,
Quod confert tenella
Infantulum puella
Praedicta in stella*²⁸

Vegyük azonban szemügyre, milyen énekekről van itt szó? Az Adam de S. Victor által a tökéletesség magas fokára emelt *Sequentia* műfajához tartoznak. Ez alapján véve laikus eredetű,²⁹ de a mise graduáléja végén énekelt liturgikus alleluia-jubilus melizmáját (szöveg nélküli ujjongását) — melyről Augustinus azt mondja, hogy az aratók és szüretelők

²³ Uo. 344. l. ; L. még I. 23, 33, II. 352, 356, 378. l.

²⁴ *Analecta hymnica mediaevali I. köt. Cantiones Bohemicae. Leiche, Lieder und Rufe des 13., 14. und 15. Jahrhunderts, herausgegeben von G. M. Dreves. Leipzig 1886. 110. l.)*

²⁵ Uo. 133. l. 119. sz.

²⁶ L. uo. 181. l. 211. sz. 5. str., 92. l. 53. sz. *Angelus ad virginem*...

²⁷ L. Szilády Á. id. cikk 369–370. l.

²⁸ Uo. 108. l. ; L. még 123–124. l. 104. sz.

²⁹ „Ein nicht liturgisches Lied in der Liturgie.” Dreves, *Ein Jahrtausend X. 1.*

örömenekéhez hasonlóan, vagy³⁰ úgy énekelendő „quomodo solent cantare viatores... labore consolare cantando... canta et ambula³¹” — szöveggel éneklí, bizonyára kezdetben a templomban, s ezzel a nehéz énekművészetet feltételező modulációkat a nép számára megjegyezhetővé és énekelhetővé teszi. A műfaj nyugati fejlődésében első virágkorát a S. galleni kolostor Notker Balbulus (†912)³² által vezetett énekiskolájában érte el. Talán bizánci hatás is hozzájárult ahhoz, hogy ritmikus prózában írott sequentiái — az egész műfaj később, verses formájában is megtartotta a „próza” elnevezést — felelgető formában vannak írva, ami párhuzamos kettős dalszerkezetet követel meg, esetleg más struktúrájú bevezetéssel és befejezéssel.³³

E felelgető ritmikus próza kettős dalszerkezetétől azonban a sequentia lassan átfejlődik a XII. században a végig egy dallamra énekelendő himnikus strófaszerkezet felé, kötött szótagszámmal, azonos sorszámmal és rímelhelyezéssel. Himnusz és sequentia közt formailag csak az a különbség marad meg, hogy amaz jambikus, ez trochaikus (többnyire tetrameter). A két típus között hosszabb átmeneti korszak a kötetlen ritmikus prózát összeköti kevés és szabálytalanul elhelyezett rímmel.³⁴

A sequentia ez egyszerűsülő dallamformája nagyon alkalmas volt arra, hogy egyrészt lassanként népnyelvű szöveget fogadjon magába, másrészt népi dallamra szabja a liturgiától mindjobban elszakadó latin verset. Ez történt Franciaországban,³⁵ az olasz laudákban,³⁶ de cseh területen is, sőt főleg ott. Az inént idézett karácsonyi csodálkozás Mária szűzességén az „Elško milá Elško” nótájára énekelendő, s az idézett „Cantiones bohemicae” 184—216. sz. XIII—XV. századi egyházi énekei mind ilyenféle dallamot követnek: Nikdy mi se to nestalo (Sohse történt még velem), Gideh tam vedle rzeki (Mentem ott a folyó mellett), Piekna Kacza (A szép Kata) stb. A 203. számú (177. l.) Krisztus születését historias ének dallamára veszi: Most eléneklem, mi történt... ”

XVII. században régi misekönyvekből és a nép ajkáról összegyűjtött énekeskönyveink anyagában is van nyoma a sequentia ily népnyelvű fejlődésének, melyet hamarosan nemcsak az alleluja, de egyéb liturgikus énekek, így az ite missa est melizmáira is behelyettesítettek. Dankó József *Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae*-ja (Budapest 1893. 330—31) a következő karácsonyi alleluját írja át Náray XVII. századi *Lyra celestis*-éből: „Örüljetek, vigadjatok, És nagy dolgon csudályatok. Mert fényes égből, Angyalok Hozzánk jöttek ó pásztorok, Alle alle alleluja.” Az „ite missa est” és „Deo gratias” latin sequentiája után való-

³⁰ (L. Wetzer — Welte, Kirchenlexikon Neuma címszó)

³¹ Op. id. kiad. VI. 1. köt. 1091.

³² *Analecta hymnica* 53. köt. (1910).

³³ *L. Analecta Hymnica* 53. köt.

³⁴ L. az *Analecta Hymnica* 54. köt.-ben Blume-Bannister előszavát Adam de S. Victor-kiadásához. Az 1—140. oldalon verseit még az „Übergangsstil”-hoz számítja. A sequentia-forma történetéről: G. M. Dreves, *Ein Jahrtausend lateinischer Hymnendichtung I—II.* Leipzig 1909; Peter Wagner, *Einführung in die gregorianischen Melodien III.* kiad. Leipzig 1910.; Friedrich Gennrich, *Grundriss einer Formlehre des mittelalterlichen Liedes als Grundlage einer musikalischen Formlehre des Liedes.* Halle 1932; N. Weisbein, *Laudes crucis attollamus.* Revue du moyen âge latin. Strassburg 1947. G. Gröber, *Übersicht über die lateinische Literatur.* *Romanische Literaturgeschichte Grundriss II.* 1. köt. 325—329. l.; E. Stengel, *Romanische Verslehre.* Uo. 75. s köv. l. Bartha Dénes, *Egyetemes zenetörténet.* Bp. 1935. 15. s köv. l.

³⁵ Itt igen sok Missale veszi fel Adam sequentiáit. Egy párizsi misekönyv végén 47 viktoriánus sequentia található. Francia fordítások különösen a XV. században nagy bőséggel teremnek. L. Gautier id. kiad. CLXXIV. 1. és az egyes költemények után közölt fordítások.

³⁶ Jacopone Todi Laudája Mária szűzességéről:

*Lo mondo n' è stupito :
Conceper per auditio,
lo corpo star polito
a non : ssere tottata ;
sopra onne uso e ragione
aver concezione,
senza curruzione
femena gravedata ;
sopra agione ed arte,
senza sementa latte :
tu sola n'hai le carte
e senna fecumdata.*

*O parto enaudito,
lo figliol partorito
entro del ventre uscito
de matre seggellata*

J. da Todi, *Le laude secondo la stampa fiorentina del 1490.* a cura di G. Ferri Bari, 1930. 4. l.; *Die cantio... leitet — dies namentlich in Deutschland und vielleicht noch mehr in Böhmen — zum Kirchlichen Volksliede in der Landessprache hinüber, während sie in Frankreich zu mancherlei bedauerlichen, uns kaum verständlichen Auswüchsen (Motette mit gleichzeitig gesungenen, sei es lateinischen, sei es französischen Liedern, weltlichen, meist erotischen Inhaltes) Veranlassung gibt. Dreves, *Ein Jahrtausend I.* köt. X. 1.

színléleg ugyanarra a dallamra éneklendő magyar rímtelen, tehát ritmikus próza-szöveget jegyez fel:

Menjetelek el ó áldottak, a békességnek útjára
Krisztus való szent áldozat Értetek mennybe küldetett.
Meváltónak és atyának ki a kezdet és a vége
Szent Lélekkel egy Istennek Nagy hálá örökké legyen.

A krakkói egyetem egy XV. századi kódexében magyar Kyrie dallama található.³⁷ Goliárdok és vágánsok, „clerici ribaldi” is beleszólnak a népnyelvűvé alakulásba csakúgy a cseh gyakorlatban³⁸ mint nálunk:

*In dulci jubio, Zengjen vig ének-szó,
Mi megváltónk nyugszik in praesepio,
És fénlík mint a fényes nap, Matris in gremio
Alfa est et O, alfa est et O*

*Ubi sunt gaudia, A mennyei hajlékba,
Nagy örömmel éneklík, nova cantica,
Mind a mennyei karok in Regis curia,
Eja gloria! eja gloria!*³⁹

Az ilyenfajta goliárdikus énekeket tiltják ki ismételt zsinati határozatok a templomból,⁴⁰ de 1114-től kezdve állást foglalnak általában amellett is, hogy „nihil legatur, vel cantetur in Ecelesia, nisi quod fuerit in Synodo collaudatum”, az 1560-i nagyszombati zsinat pedig kimondja, hogy a mise csak latinul tartható s rajta csak 100 év előtt zsinatilag jóváhagyott énekeket, „cantilená”-kat szabad énekelni.⁴¹

Ennek a magyar fejlődésnek legkezdetén áll a Geoffroy de S. Victortól fordított Planctus és — ha a fentebb tárgyalt königsbergi latin szöveggel kapcsolatban mondtak nem csalsak — a híresebb és nagyobb hatású kortársának, kit a középkor legnagyobb latin egyházi költőjének szokás nevezni,⁴² Adamnak ösztönző hatása alatt keletkezett karácsonyi sequentia. Sőt ez a sequentiának régebbi, Adam első fejlődési periodusához is tartozó műnek félig prózai, félig verses formáját őrizte meg.

A viktoriánus eszmekörhöz társuló tartalmáról már szoltunk. Lássuk most formáját. A hosszú vitában, mely a Königsbergi Töredék vers vagy elmélkedő próza volta körül folyt — bár újabban utóbbi nyomult előtérbe⁴³ — a következő két megállapítás látszik alkalmas kiinduló pontnak vizsgálatunkban: 1. A Königsbergi Töredékekben szereplő pont (.) vagy kettőspontjelzések sorvéget (Kalmár Elek) jelentenek, illetőleg az éneksorokat (Négyesy) akarják egymástól elválasztani,⁴⁴ azaz egyenlőtlen szótagszámú sorokból álló szerkezetek;

³⁷ Radó P., A magyar középkor kótás kézíratai. Magyar Zenei Szemle 1941. 91—101. 1.

³⁸ L. id. kiad. 91—92. l. 52. sz., vagy a „Prima declinatio” kezdetű éneket 83. l. 29. sz.

³⁹ Énekszöveggel közli az 1651-es Cantus Catholici, az 1676-Kájoni-énekeskönyv; Dankó id. mű 329. l.

⁴⁰ A trevirei zsinat 1227-ben elrendeli: „ut omnes sacerdotes non permittant trutannos et alios vagos scolares, aut goliardes cantare versus super Sanctus et Agnus Dei in missis, vel in divinis officis, quia ex hoc sacerdos in canone quam plurimum impeditur, et sca ndalirantur homines audientes (Dankó id. mű 18—19. l.; Kardos T. Középkori kultúra 133. s. köv. 1.).

⁴¹ Péterly C., Sacra concilia ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae. Pozsony—Bratislava 1746. Frick József, A középkori magyar himnusköltészet. Kolozsvár 1910. 12, 17. 1.

⁴² L. Dreves G. M., Ein Jahrtausend lateinischer Hymnedichtung I—II. Leipzig 1909. I. 257—58. 1.

⁴³ Pusch Ödön, Vallásos elmélkedések kódexeinkben, Kolozsvár 1910; Katona Lajos, A magyar lírai költészet története. A középkor és a XVI. század lírája. Egyetemi jegyzet. Kolozsvár 1908—9, 23—27. 11.; Szilády Áron, A Königsbergi töredék. Akad. Ertes. 1895. 563—580. 1.; Horváth János, A középkori magyar vers ritmusa. Berlin 1928. 140. l. szerint a Königsbergi Töredéket „vagy a gyulafehérvári glosszák vagy az Omagyar Mária-síralom ritmusfajára kell felfognunk”, de előbbi vélemény mellett dönt „A magyar irodalmi műveltség kezdetei”-ben (92—93. l.) Császár Elemér, A középkori magyar vers ritmusa. Irodalomtört. füzetek 35. sz. Bp. 1929. 37. s. köv. 1. bőven fejtegeti a sequentia-forma fejlődését, de vizsgálatát nem értékeli, s a töredéket prózának tartja. Horváth Cyrill, Középkori magyar verseink. R. M. K. T. I. köt. Bp. 1921. 58—71. 1. és Hogyan szólának? M. Nyelv 1934. 136—150. l., valamint a vele polemizáló Jacobi Lányi Ernő, A Königsbergi Töredék versalakja. M. Nyelv 1936. 302—311. 1. azért nem juthattak eredményre, mert a sorok szótagszámának és a szófa szóritmusának kutatására alapították vizsgálatukat, hogy a töredékek verssvoltát bebizonyítsák, mi csak ilyen vagy amolyan Gábor Ignaci (A magyar ősi ritmus. Bp. 1908. 18, 19, 85—92. l.) erőltetéssel sikerülhetett. Gyakran esett arról is szó, hogy „sajnos a himnusz leírója nem érezte benne a lüktetést, s a leg több helyen megrontotta bővítéseivel, változtatásaival” Tordai Ányos, Kódexeink Mária-himnuszai. Bp. 1913. 7—11. l.

⁴⁴ Kalmár Elek—Négyesy László, A Königsbergi Töredék versmérteke. Nyelvt. Közl. 1895. 351—355.

van dolgunk. 2. Az 1. és 2. töredékben felbukkan egy 4,4/4,3 szótagú alapszerkezet, mely azonban, ha a pontozás adta hosszabb sorokat rövidebbekre bontjuk fel, 4,3/3,2; 3,3/3,3; 2,3/2,2; 4,4/4,3 változatokkal cserélődik.⁴⁵

A középkori verssel szemben alkalmazandó egyedül célravezető módszerre Horváth János mutatott rá, mikor „zenei fogantatású magyar versként”, pontosabban sequentiaként⁴⁶ tárgyalta az Ómagyar Mária-síralmat. Ezen a nyomon indulva, Szabolcsi Bence a latin Plancus megtalálta troubère-dallama segítségével megfejtette az első magyar vers formatítkát.⁴⁷

A középkori vers kevés kivétellel mindig ének. Ez utóbbiától elválasztva, ritmusa meg nem oldható sem a strófások, sem a szótagok számlálásával. A strófa zenei organizmus, melyet a dallamszerkezet magyaráz.⁴⁸

Sequentia-énekítés liturgikus keretben nem volt nálunk sem ismeretlen a XIII. században. Notkértől a „Németújvári misszale” 22. egeri érseki liceumi misekönyvünk 15. „próza”-t tartalmaz e korból, de Adamus a Sancto Victore és Abelard is képviselve vannak bennük.⁴⁹ Az 1651-i Cantus Catholici is „Prosa”-nak nevezi azt a Mária-éneket, mi az „Angyaloknak...” kezdetű népi dallamra ment, s e megjelölésből régi, talán XIII. századi eredetire következtethetünk.⁵⁰ Sajnos mindaddig nélkülözünk középkori latin énekköltészetünkre vonatkozó minden olyan zenetörténeti kiadványt, amilyen a Dreves idézett Cantiones Bohemicae-je,⁵¹ mely a II. József által megszüntetett kolostoroknak a bécsi egyetemi könyvtárába került ilyenmű anyagát közölte és dolgozta fel dallam-mutatványokkal kísérve.

A Königsbergi Töredékek szerzője, fordítója talán itthon írta sequentiáját és párizsi tartózkodása alatt javított bele szövegébe, mert e toldások írása nem a magyar, hanem az első töredék után következő latin szöveg kurzívabb jellegével azonos.⁵² Ugyancsak ekkor írta a lap felső részén levő magyar végére a sequentiákban is szokásos „Amen”-t. A hozzáírások a szövegben egy-egy szótaggal⁵³ gyarapítják a „prózát”, minden bizonnyal egy dallamhoz való jobb simulás érdekében.

Ha most már elfogadjuk s tisztábban fogalmazzuk azt a régebben Négyesy, újabban Vargyas Lajos által hangzotatott megállapítást,⁵⁴ hogy a Königsbergi Töredék pontozása egy lélekzetre énekelte dallamszakaszokat, a nagybetűk pedig strófakezdetet jelentenek, valamint azt, hogy különösen az első szövegben egy 4,4/4,3 alaptípusú trochaikus tetrameter ismerhető fel, mely — tegyük hozzá — a viktoriánus sequentia legkedveltebb ritmusa, megkísérélhetjük talán a königsbergi „próza” zenei értelmezését.

Az ének által nyújtott lehetőség a verssor szótagszámának a Königsbergi Töredék „prózájá”-ban észlelt változása megfigyelhető a Nádor-kódex⁵⁵ „Idvez légy Istennek szent anyja”, kezdetű kótadallamában is. Ez rímtelen „próza”-vá alakítja az „Ave hierarchia” rímes verset és annak dallamára megy.⁵⁶ A latin 4×6 szótagos és egy 11 szótagos sort köt 5 soros strófává, míg a magyarban a 6 szótag 7, 8, sőt 9-re gyarapodik, a 11 szótag pedig rendszeresen 12-re. A dallam erre teljes lehetőséget nyújtott, mert a következő hangegységű szakaszokra oszlik: 9, 9, 8, 10, 15. Erre a dallamra a latin 6 és 11 szótag csak egyes szótagokra eső hangkötésekkel énekelhető, a magyar viszont jobban kihasználja a dallam adta lehetőséget.⁵⁷ Az eredeti „vokalizált” éneket szillabikussá igyekszik változtatni. A másik Nádor-kódexben feljegyzett dallam, az Ave salutis hostia⁵⁸ is megengedi, hogy az eredeti 8 szótagos sorait olykor 9—11 szótagra bővítse a magyar fordító.⁵⁹ Ugyanúgy dallamra fordítanak, mint a Königsbergi Töredék írója.

E körülmény — és nem mindig szövegromlás, bár az is közrejátszhatott — magyarázza meg Horváth János felismerését, hogy latinból fordított középkori énekeink csoport-

⁴⁵ Beöthy Zsolt, A magyar irodalom története. Bp. 1896. I. 78. 1.; Négyesy L. Magyar verstan 2. kiad. 47. 1.

⁴⁶ A középkori magyar vers ritmusa 25, 131. 1.

⁴⁷ Az Ómagyar Mária-síralom dallama. Argonauták 1937. 46—61. 1.; A magyar zenetörténet kézikönyve Bp. 1947. Példatár 10—11. 1.

⁴⁸ L. erre vonatkozólag Gennrich, Grundriss id. mű 2—4. 1.

⁴⁹ Pintér, Irodalomtörténet I. 332—33. 1.; Mályusz. E., Károlyi-emlékkönyv. Budapest 1933. 382. 1.

⁵⁰ Cantus Catholici, régi és új deák és magyar ájtatos egyházi énekek, kikkel a keresztények esztendő által való templomi solemnitásokban, processiókban és egyéb ájtatosságokban szoktak élni. Most újonnan egybe szedettek és a keresztyéneknek lelki épületekre és vizsgáztatására ki bocsátottak... Anno 1651. 253. 1.

⁵¹ Van benne sequentia (110. l. 84. sz.) Sabaria védőszentjéről, sz. Martonról is.

⁵² L. az Akad. Kézirattár, Vegyes Ivrét 7. sz. alatti másolatot.

⁵³ vilagnoc, evt, tudholuk, evt, eu I. Ómagyar Olvasókönyv 183. l.

⁵⁴ L. Négyesy id. cikk és Magyar verstan. 2. kiad. 24. 1.; Vargyas Lajos, A magyar vers ritmusa. Bp. 1952. 100—102. 1.

⁵⁵ Nyvt. XV. 290. 1.

⁵⁶ L. Horváth C.: R. M. K. T. I. 148—153. 1.

⁵⁷ Lüttichi Jakob mester 1330—40 táján említi Speculum Muscae c. munkájában, hogy a magyaroknak külön rendszerük van a gregorián ének tanításában. Szabolcsi Bence, A magyar zenetörténet kézikönyve 11. l. Szíves útmutatásáért itt mondok hálás köszönetet.

⁵⁸ Nyvt. XV. 289.

⁵⁹ R. M. K. T. 144. 1.

jára jellemző „az ütemszótagszám megkövetlensége”.⁶⁰ A „bizonytalan határu kétütemű vers”⁶¹ a latin eredetihez képest rendszerint nagyobb sor-szótagszámával arra mutat, hogy a középkori magyar énekszerző szerette időnként folyamán az erősen vokalizált gregorián dallamot szilabikusan énekelni.

A szótagolásra már — ha helyes a feltevésünk — a Königsbergi Töredék is mutat némi hajlandóságot hosszabb prózai soraival, melyekkel a melizmat tette szótagolt énekké. A gregorián neuma, melizma benne csak ott érvényesül, ahol a próza világos ütemezésű (4,4/4,3) rímes verssé lesz, mintegy „jubilus”-szal ünnepelve a dogmatikus kétség megfejtésén érzett örömet.

Ismeretes, hogy Köveskúti Jenő⁶² figyelmeztetett arra, hogy Szelepcsényi 1792-i Cantus Catholici-jában van egy karácsonyi ének, mely közeli rokonságot mutat a Königsbergi Töredék csodálkozásával Mária szüzességén. Véleményünk szerint nem volt szerencsés e megfigyelést és a belőle vonható következtetést, hogy a Königsbergi Töredék maga is karácsonyi ének, oly ridegen elutasítani.⁶³ Az 1651-i Cantus Catholici-ban (13. l.) van más magyar ének is, ami csak a dogmatizáló viktoriánus modorú sequentia népénekre való hatásával magyarázható. A „Nagy örömnapp ez nekünk” kezdetű rendkívül elterjedt volt, mert megvan az 1674-i Szegedi (115. l.) és az 1676-i Kájoni énekeskönyvben (36. l.).

*Az leány itt az anya
és a Fiu az atya.
Isten hogy emberré lőtt
vallyon ki hallotta?
ki szolgál és Ur lévén
mindenütt jelen élvén
s meg nem tartathatik:
távol vagyon és közel,
nagy csuda, mert elmével
meg nem foghattatik.⁶⁴*

De a Köveskúti Jenő által felvetett karácsonyi népének, valamint a Königsbergi Töredékek második darabjával nem csekély rokonságot mutató „Prosa ad annuntiatione Angelica”, mely Szilády szerint Abelard Péter sequentiája,⁶⁵ dallamával együtt közölve van az 1651-es Cantus Catholici 1., illetve 27. oldalain.

Feltevésünk, s az elhanyagolt népi párhuzamokhoz való visszatérés talán közelebb visz annak felismeréséhez, hogy a Königsbergi Töredék épp olyan sequentia, mint az Ómagyar Mária-siralom⁶⁶, s liturgikusból laikussá váló középkori énekköltészetünk korai terméke. Azok közé az ortodoxia szempontjából is gyanús énekek közé tartozik, melyek éneklését a templomban hamarosan zsinati határozat tiltotta. Ezért szabdalta fel az egyiket egy könyvkötő barát, s igyekezett kitörölni a másikat a kódexből annak későbbi használója. A viktoriánusok egyéni vallásosságát és misztikus bibliamagyarázását elsöpri a feudalizmus érdekeit jobban szolgáló tomizmus és skolasztika; a legnagyobb középkori latin költő, Adam dogmatikus szempontból sokszor kifogás alá eső sequentiái közül egy sem szerepel a között az 5 között, melyet a tridentini zsinat liturgikus használatban kizárólagosan engedélyez, és az egykor oly híres Hugo de S. Victor kolostorának ma nyoma sem található többé.

⁶⁰ 111. 144. l.

⁶¹ Vargyas id. mű. 100–102. l.

⁶² A Königsbergi Töredék mint karácsonyi ének. Magyar Nyelvőr 1908. 456–458. l.

⁶³ L. Katona L. id. jegyzet 62. l. szerint az egyezés közös forrásra, sz. Bernát karácsonyi beszédére vezethető vissza.

⁶⁴ L. az 1651-i Cantus Catholici 7. l.-ján a „Hajnali ének Bódog Asszonyról” c. éneket is.

⁶⁵ Akad. Értes. 1895. 568. l.

⁶⁶ L. Mezey László, Irodalmi Anyanyelvűségünk Kezdetei az Árpád-kor végén. Budapest (Akadémiai Kiadó) 1955.

„Boldogult Kálmán Kolos helyére intézetünk kegyura Babics Mihály világi ideiglenes h. tanárt nevezte ki, aki szeptember 22-én foglalta el állását. Minthogy az újonnan kinevezett h. tanárnak a magyar és a latin nyelv a szaktárgya s nem a német és latin, amelynek tanszékét töltötte be életében a megboldogult, új tárgyfelosztást kellett csinálnunk, az óra rendet meg kellett változtatnunk s ennek alapján indult meg sok baj és nehézség után az iskolai év munkája.”

Így ad hírt Babits bajai kinevezéséről a Ciszterci Rend Bajai Katolikus Főgimnáziumának 1905/6. évi tanulmányi értesítője.¹ Babits e kinevezés révén pénzkereső, független emberré válik, akít most már a család is felnőttként tisztel; költeni nem igen kell rá többé, mert — akárha ideiglenes állásban és gyakorlóévesként is — tisztességesen keres: évi ezer-hatszáz koronát, ami éppen nem éhbér, ha meggondoljuk, hogy apja, a jól fizetett magasrangú bíró, évi háromezer forintot, vagyis hatezer koronát kapott az államtól. Az állás ugyan ideiglenes; a család nem is tekinti másnak a papi gimnáziumot, csak első állomásnak, ahonnan majd tovább lehet lépni a jó és biztos állami állás, a rendes tanári kinevezés felé. A megyei tisztviselők unokája és a bíró fia jobban bízik az államban, mint az egyházban; és a fehér reverendás, fekete kötényes tanítórend világa is idegen a katolikusnak katolikus, ciszterciták nevelte, de a négy egyetemi esztendő után már „modernül gondolkodó”, törekvő világi ifjúnak. Kelemen Mihály, a szeretett nagybácsi is e gondolatok jegyében üdvözliz az újdонат új felnőttest:

„Kedves Misi Öcsém!

Pécs, 1905. okt. 3.

Szívből gratulálok neked úgy névnapodra, mint főleg a hamarosan elnyert, bár ideiglenesnek tekinthető állásodhoz.

A fődolog az, hogy van állásod és így önálló lettél, utóbb majd juthatsz az államhoz jobb állásba is.

A kezdet nehézségein, bárhova jut is az ember, át kell esnie, ez csak az első hetekben tart, azután már úgy megy, mint a karikacsapás, kivált ha kedvenc tárgyat tanítja az ember.

1600 korona, ha nem is sok, de egyes ember beosztással jól kijöhet vele és én hiszem is, hogy te jól ki fogsz jönni rizetéssdel.

Képezem, édesanyád is milyen boldog, hogy a fia már állásbeli ember lett.

Azt hiszem, a zircziekkal is jól ki fogsz jönni, talán van is köztük ismerősöd.

Éppen Mihály napján végeztük a szüretet; a termés közepes, az ára alacsony: 15 és 1/2 krajczáron adtuk el.

Azt hallom, Szekszárdon nagy zivatar volt éppen a szüret előtt, miért is sietni kellett vele, jó, hogy Imre még otthon van.

Buday Jolán Aradra ment szinte ideiglenes állásba egy magán felsőbb leány iskolába. Kap ellátást és havi 30 forintot. Ő is az államhoz akar jutni.

Majd ha rendbe jöttél és idő enged, írj körülményesen magadról és az ottani viszonyaidról.

Megköszönve szíves névnap mellegemlékezéseted, ölel szeretettel bátyád Mihály.”²

A berendezkedés bizonyára neki, az aggodalmas és ügyetlen embernek is könnyen megy; nőtlen ifjú egy bőrönddel indul el a világba, s postán küldeti maga után könyveit

¹ *Változások a tanári testületben* című fejezet; 117. l.

² Kelemen Mihály levele Babits Mihályhoz. *Közelí rokonok levelei*. — Analekta, Országos Széchényi Könyvtár, Babits-hagyaték. — A fettel szedett a következőkben: OSZK.

és egyéb szükséges ingóságait. Térképen közel van ugyan Baja Szekszárdhoz, de a valóságban — akkor még — nagyon messze. Képzeljük el a fiatal tanárt, amint karácsony tájt Szekszárdra indul ; valóságos expedíció :

Kölcson-kocsim előállt, kölcson-bundám beült.
Küszöbről Miska bácsi küldött, korholt, kehült :
„Eredj ha nincs eszed már!” — S a csipős szürkeségben
mint égvafelejített lámpa, égtek még a makacs
lányszemek . . . Óh ha maradnék! De én már mentem,
már mentem
át az alvó Szeremlén, szekcsői kompon át . . .

Balladásan János ostorral mutogatta a gólyát, a sast,
és hogy Kalocsa merre, vagy (mit tudom én!) Kakasd?
Duna még nyergeletlen, nem ült még rajta a híd.
Olykor jég közt, ladikkal, tudott csak átvinni a révsz
s a különös álmok s remények titkos vontató-serege . . .³

Sok idő, sok fáradtság az utazgatás, sőt olykor még veszedelmes is ; úgy kell hát be rendezkednie, hogy csak karácsonyra, húsvétra, lakodalomra vagy temetésre tér meg a szülői házba. A szennyos postán megy haza és a tiszta postán érkezik ; s gyakran hozza-viszi a posta a kis hordócskát is : Bajára jó szekszárdival tele, vissza üresen. Az anyai kéz a távolból is gondot visel rá.

De Baján sem marad gondviselő kéz nélkül.

A ház, melyben Baján lakott, a Petőfi Sándor utcán állt és áll ma is. A címet ő maga adja meg Kosztolányihoz intézett levelében :

„Ha nagyobb könyvet küld, ne a gimnáziumba : hanem Petőfi u. 56. alá, Szuper százados házába, ahol lakom.”⁴

Szuperék háza egy holdnyi telek közepén épült, és előtte mintegy negyedholdnyi rózsakert ilatozott kora nyártól őszig. Az utcai kaputól rózsalugas alatt lehetett a házig jutni.⁵ Az azóta elpusztult rózsást három évtized múltán hatholdassá növeli Babits képzelete : *Hatholdas rózsakert* című novellájában így számol be Szuperék házaról :

„Óriás rózsakert volt, mert az Ilka néni férje, miután mint huszárkapitány egy makacs izületi bántalomtól megrokkanva penzionáltatta magát, azt vette fejébe, hogy rózsát fog termelni és eladja a szerb üzérekeknek, akik rózsavizet csinálnak belőle. Több holdon át rózsá és rózsá : képzelni lehet az illatot, ami itt előntötte a levegőt virágzás idején . . . A roskadozó nagy házból egy szép szobát rendezen bére adott. Ez volt a legúribb garszónlakás a városban. A Gádorosra vetődött fiatal nőtlen tisztviselők között előkelőség számba ment az Ilka néninél lakni.”⁶

Babits később is gyakran beszélhetett családi és baráti körben a bajai házról és rózsakertről. Török Sophie az egyik Baján írt Babits-vers alá ezt a megjegyzést teszi :

„Szobában [írta] ; nagyon nagy szoba, egész táncterem, régi butorok, vadász-készletek.”⁷

A novella hasonlóképpen rajzolja meg bajai szobáját. Sárközi pedig ezt írja :

„Egyszer elmesélte [Babits], hogy Baján egy olyan házban volt alberleti szobája, amelyet hatalmas rózsákert vett körül. Ez a rózsákert néhány évvel később fölmerült, mint a *Hatholdas rózsakert* című nagy elbeszélésének színtere.”⁸

³ A vers címe : *Abból a kikötőből*. (Babits Mihály *Összes Művei I.* Franklin társulat 1945.) Babits 1930. április 27 — 28-án járt Baján, s ott előadást is tartott. (Lásd a *Bajai Ujság* 1930. ápr. 27-i és 29-i számait és *Babits Mihály né napitárait*. — Duod. Hung. 109. I. k. OSZK.) A verset ez a látogatás ihlette. A látogatásról Hódsághy Béla 1954. márc 19-én kelt levelében ezt írja nekem :

„. . . a házban Babitsékkal együtt jártam. A Petőfi utcai bejáratról jobbra van egy magányos szoba. Az akkor még élő Szuperék közlése szerint ebben lakott Babits. Babits azonnal korigálta a dolgot. A bejáratról balra fekvő szoba volt a lakása. Be is mentünk a szobába s kijövet újra megerősítette, hogy csakugyan ez a helyiség volt tanyája”.

⁴ Babits levele Kosztolányi Dezsőhöz, 1906. febr. 21. — *Babits — Juhász — Kosztolányi ifjúkori levelezése*. Analekta, OSZK. — Hódsághy Béla írja imént idézett levelében, hogy a ház mai számozás szerint Petőfi Sándor u. 80. szám. Szuper Mihály ezzel a névjeggyel tudósítja Babitsot, hogy a szoba rendelkezésére áll :

„Tisztelt Tanár Úr! A lakás rendben van, ha tetszik, tessék elfoglalni. Kiváló tisztelője Szuper Mihály ny. áll. honv. százados”.

A névjegyet lásd : *Ismerősök és távoli rokonok levelei*. Analekta, OSZK.

⁵ Ezeket az adatokat Szuper Mihály vejének, Posta Lajosnak szóbeli közlése alapján írom.

⁶ *Babits Mihály Összes Novellái*. Athenaeum, 325. l.

⁷ *Babits Mihály összes versei Török Sophie autográf megjegyzéseivel*. Quart. Hung. 3098. 71. l. OSZK.

⁸ *Babits Emlékkönyv*, 218. l.

Szuperéknél Babits meleg, családias otthonra lel. Ilka néni azonnal anyai pártfogásába veszi a félszeg, visszahúzódó fiatal tanárt, akire rá is fér egy kis anyai gyöngéd szigor, mert bizony már-már ügyefogyottnak látszik, annyira nem törődik környezetével, s annyira nem tordít gondot önmagára. Egyik hajdankori tanártársa és barátja, Palotai Irén János szerzetes-tanár írja róla :

»Szuper Mihály nyug. honvédhuszár századosnál lakott, s bár házigazdája családját sokan látogatták — magam is —, de Babits a társaságban a legritkább esetben vett részt. Visszahúzódott szobájába, mintha csak nem is lett volna a ház lakója. A társaságban különben is félszeg, modortalan és balkezes volt. Szuperné házassági tervének is az volt a célja, hogy azzal a nála kissé idősebb, erélyesebb, jómodorú és jó családból való feleséggel símít és farag rajta. Elhanyagolt külső megjelenését kicsiszolja, társadalmi emberré faragja. Önmagával, külsejével ugyanis vajmi keveset törődött.»⁹

A derék, jólelkű Ilka néni — kit nemcsak a novellában hívnak így, hanem a valóságban is — szinte anyai buzgalmban gondviselő feleséget akar keríteni az „elhanyagolt tudósnak”. Ez azonban nem úgy sikerül, ahogyan Ilka néni tervezi : Babits kisiklik a hálóból, s ha igaz, nem kis botrány árán. A kiszemelt leányt Irénnek hívják, a valóságban és az elbeszélésben egyaránt. Gyakran vendégeskedik Ilka néninél, ahol bőven van alkalma a Babitscsal való találkozásra. Hogy milyen eredménnyel hozta össze a két fiatal Ilka néni, ma már bajos volna kikutatni. Babits talán nem is szerelmes Irénbe, hiszen más adatokból az derül ki, hogy neki más leány tetszik. Ezt a leányt Gizinek hívják, s neve két kiadatlan Babits-versben is felbukkan. Kedvesen árulkodik erről a szerelemről az a szeretettel takargatott sajtolt virág, melynek frissét Gizi Babitstól kapta volt félévsszázaddal ezelőtt, s melyet gondosan megőrzött mostanig.¹⁰

A szerelmes versek ihletője — egyúttal a *Halholdas rózsakert* Gizijének is modellje — ma is él Baján, és a valóságban is Gizellának hívják. A két Gizi-vers közül az egyik töredék, a másik teljes, s bár nem a legjobb Babits-versek közül való, mégis ide iktatom egész terjedelmében, mert kedves és érdekes dokumentuma Babits ifjúkori szerelmének, de öniróniára és frivolságra való hajlandóságának is, mint „modernsége” egyik jelének. Íme az 1906 májusában írt, bajosan travesztált litánia :

Strófák Gizikéről

*Gizike barna dús hajával
besátorozta lelkemet,
Gizike, gyönyörű hajával
bílicsbe font be engemet.*

*Ó mint imádom, hadd dicsérem
Gizike barna dús haját,
holtig kívánom, és kísérem
Gizike gyönyörű haját.*

*Aranka fürte szőke, gazdag
becses búza, rendetlen asztag : —
Gizike fürte barna, dús,
simulva milliónyi szála
önkéntelen harmóniára.*

*Aranka arca csupa hús,
Gizike arca csupa szellem,
Gizike teste csupa kellem,
Gizike lelke csupa fény :
Gizike lesz csupán enyém ?*

*Gizike enyhe kellemesség,
Gizike májusi virág,
Gizike kedves kötelesség,*

⁹ Palotai Irénnek hozzám intézett leveléből. — 1954. szept. 17.

¹⁰ Irén és Gizi ma is él Baján ; családi nevük közlésére egyelőre nem kaptam felhatalmazást. A sajtolt virágot, egy névjeggyel együtt — melyen Babits uzsonnára hívja Gizi apját —, Hódsághy Béla megszerezte hú őrjöjtől, s a bajai gimnáziumnak adta megőrzésre.

*Gizike egy egész világ!
Gizike kert, de nincs szűrősa,
Gizike sárga viola,
Gizike néha, mint a rózsza,
Gizike, mint az ibolya.*

*Gizike drága szemepára
ma kivilágította lelkem,
Gizike szeme matt opála.
hipnotizált fényével engem.*

*Ó mint imádom, hadd dicsérem
Gizike szürke, mély szemét,
holtig kívánom és kísérem
Gizike gyönyörű szemét . . .¹¹*

Könnyen elképzelhető, hogy Babits sohasem mutatta meg ezeket a verseket imádottjának, de lehet, hogy éppen ajándéku! szánta május 7-re, szerelmese névnapjára.

Baján — mi maradhat titok kisvárosban? — még ma is tudják, hogy a fiatal tanár „udvarolgotatott” Gizinek. Azonban elfelejtődött, vagy legalábbis hallgatnak róla, hogy mi történt Irén körül. Ilka néni leveléből mégis következtetni lehet valami olyasmire, ami a novellában is történt. A dolog azonban nem világos. Ime Ilka néni levele, melyet 1906 őszén, az iskolai év elején írt Babitsnak:

»Kedves Miska!

[1906 ősz]

Bizonnyal nagyot néz, hogy a maga öreg Ilka nénije ír magának. Igazán magam sem tudnám megmondani mi indít, épen ma rá; talán az a sajnálatos, megindult hangulat, amelyben vagyok; ugyanis ép most jöttünk szegény Jurai Jozefin barátnőnk gyászmiséjéről, tegnap temettük, képzelje; hétfőn egész derűlten be is teázott velünk, ő maradt maga este tízig, kedden templomban volt, bái ruhát várt próbálni, aztán egy kicsit lefeküdt, és anélkül, hogy közülünk bárki is tudta volna, vasárnap, még a rokonainak is váratlanul, meghalt. Szinte hihetetlenül megrendített ez az eset, és alig tudom elhinni, hogy az az élénk, temperamentumos teremtés nincs többé; talán, mivel maga is sokszor élvezte bizarr kedélyét, úgy éreztem, hogy ezt magával is tudatnom kell. Egyébként, a *rend* szempontjából, ezt a levelet nekem már rég meg kellett volna írni, nyugtázni a küldött 20 koronát, de nincs okom tagadni, hogy a végtelen rideg eljárás, amiben részesített, nagyon, de igazán nagyon, fájdalmasan érintett. Az első perctől fogva, hogy házunkhoz jött, oly igazi, őszinte, őnzetlen, anyai barátsággal viseltettem iránta, jellemét, tehetségét, egész egyéniségét, oly magas nivóra helyeztem, és ahol csak alkalmat leltem rá, iparkodtam is azt érvényre juttatni (amennyiben azt maga úgy sem tudta), igyekeztem mindenütt tiszteletet és rokonszenvet ébreszteni egyénisége iránt, amelyet szerintem oly igen meg is érdemelt és amelyet én, önkénytelenül és őnzetlenül, éreztem is mindenkor iránta!

Nem a követelés hangján mondom, de mégis végtelenül rosszul esett a meg nem érdemelt eljárás, és szinte resteltem közös ismerőseink előtt, kik szinte érdeklődtek sorsa iránt!

En, ősmerve a maga túl érzelmes lelkületét, ismét találtam mentőöket hallgatására, át tudtam érezni, hogy kellemetlen lehet beszélni, vagy írni, semmiképen nem minősíthető, meg nem érdemelt mellőzésből!

De aztán, mikor értesültem szegedi kinevezéséről, miről úgy siettek nekem hírt adni, ismerve érdeklődésemet, és mikor azt hallottam, hogy maga Baján is járt, és hozzám nem jött el, azt már igazán el sem akartam hinni, és nagyon gyakran eltűnődtünk Dombival (kinek szinte igen fájt elnémulása), hogy hát milyen is maga tulajdonkép igazándiból, mert egész távozása utáni viselkedése nem vall magára!

No de nem pörölök tovább, inkább megkérdem, hogy érzi magát új helyzetében? Talán húsvétkor hazatérőben jobb lesz, és bejön, majd mesélek sokat utódjáról! Kí hej, nem foglal el olyan pozíciót mint Babics Miska! Mi, hála Isten, elég jól vagyunk, ismételtén csak azt mondhatom azonban, hogy nagyon hiányzanak nekem, mert szegény Irén barátnénk is úgy eltűnt szemünk elől, akár csak az édesatyja; elvonult ezer sebből vérző lelkével, mint

¹¹ Babits Mihály *Angyalos könyve*. Quart. Hung. 3094. f. 70^v. OSZK.

a lőtt vad a rengetegbe, gőgös lelke itt nem bírta ki a sok megaláztatást és csalódást; mire egyszer Pestről hazajöttem, nem volt itt, se tőlem, se mástól el sem búcsúzott, csak egyetlen egyszer írt, de az a levél is csak dúlt lelkiállapotát tükrözi. Isten vele, írjon, Ilka néni”.¹²

Ilka néni veje, Posta Lajos is tud Mihály és Irén szerelmi históriájáról: családi körükben később is gyakran esett szó róla. A részletekre, illetve az ügy kimenetelére azonban már nem emlékszik, de úgy tudja, hogy Babits éppen e szerelmi kaland miatt kérte elhelyezését.¹³ A Szuper-családban legalábbis így ítélték meg hír nélkül való gyors távozását; a dolog azonban aligha ilyen egyszerű. Sokkal valószínűbb, hogy az Irén-ügy csupán siettetette amúgyis akart távozását, hiszen bajai állását ideiglenesnek tekintette, amint ahogy formailag az is volt. Hogy Szuperékat kissé modortalanul hagyta oda, annak bizonyára oka volt: talán megnehezítelt Ilka néniére, amiért házassági fondorlataival — feltehetően — kínos helyzetbe sodorta. Palotai Irén János így összegezi erre vonatkozó emlékeit:

„Az igaz, hogy bajai tartózkodása alatt különösen háziasszonya szerette volna megházasítani. Ezért volt náluk gyakori vendég egy Babitsnál kissé idősebb, kedves (nevére nem emlékszem) leány, de hogy ezért menekült volna el Bajáról, azt nem tartom valószínűnek. Bajáról egyszerűen azért ment el, mert az államnál akart elhelyezkedni. Világnézetével nem tudta összeegyeztetni, hogy véglegesen szerzetes-iskolánál maradjon. Bajai éve jó alkalom volt törekvése elérésében, mert az akkori zirci apát, Vajda Ödön nagy befolyású ember lévén, könnyen kinevezette őt az államhoz. Ez meg is történt s ezzel távozott Bajáról.”¹⁴

Palotai Irén János nyilatkozata nagyon érdekes és fontos dokumentum, és feltétlenül hiteles is, hiszen ő volt Babits legjobb bajai barátja. Nyilatkozata egyben arról is tanúskodik, hogy az Irén-ügy hullámai nem jutottak el az iskoláig, Babits pedig nem tartotta szükségesnek, hogy erről valamit is közöljön bárkivel. De az is lehetséges, hogy Palotai Irén János emlékezetéből egyszerűen kihullott ez a nem túlságosan jelentős epizód — hiszen azóta éppen ötven esztendő telt el.

Babits — ha igénybe is vette Vajda Ödön támogatását, s ezt könnyen tehetette előkelő papi rokonai révén is — nem nagyon bízott a tekintélyes apát támogatásában, mert a nyári szünidőben Kosztolányi Dezsőt is megkéri, ajánlja be őt apjánál. Kosztolányi Árpád — Dezső apja, akkor a szabadkai gimnázium igazgatója — azonban kitér a kérdés teljesítése elől: neki erkölcsi kötelessége, hogy a szabadkai gimnáziumban megüresedett állásra a város szülőtte pályázót segítse, ne pedig az idegen fiatalembert, akiről csak annyit tud, hogy fia barátja.¹⁵

Az Irén-ügyről talán legtöbbet mégis a *Hatholdas rózsakert* árul el; a novellista — ha nem is minden részletben, de a fő dologban bizonyosan — hű krónikás volt: Irén valószínűleg is azt a sorsot érte meg, amit az elbeszélés hősnője.

*

A bajai gimnáziumnak ekkor tizenhat tanára van. Közülük négy — Babitscsal együtt — világi, a többi szerzetes. Az 1905/6-os tanév tanulmányi értesítőjéből még ennyit tudunk meg Babitsról:

„Világi, nőtlen, okl. tanár, a m. filozófiai egyesület tagja; tanította a II. o. a magyar nyelvet, a II. és VI. o. a latin nyelvet heti 16 órában. Tanári éveinek száma 1.”¹⁶

Babits, a tanulmányi értesítő tanúsága szerint — a tanítást kivéve — nem vett részt az iskola munkájában, iskolai ünnepeknek sem előadója, sem szervezője, vagy kirándulásoknak vezetője nem volt. Az ifjú gyakorlóévesnek ez még nem kötelessége, s ő már akkor sem mutogatta magát kefélen vagy önként; éppen elég gondot okoz neki a tanítás maga is. A gyakorlatlan pedagógus, a szórakozott tudós és költő, nincs otthon a katedrán: „Veszekedem a gyerekekkel...” — írja egyik levelében.¹⁷ Ez az egyetlen nyilatkozat a saját szájából, amit bajai tanárkodásáról valaha adott. Három szó az egész, de találon jellemzi a középiskolás pedagógiával való kapcsolatát. Tanártársa és barátja, Palotai Irén J. szűkszavú, de nagyon hihető képet fest a tanár Babitsról:

„Babits az iskolában? Nagy tudású, nagy intelligenciájú ember volt s tán éppen ez volt az oka, hogy nem tanárnak való volt. Nem tudott leereszkedni a gyermeki lélekhez s egyáltalán nem tudott fegyelmet tartani: órai tanítványainak fegyelmezésére irányuló törekvésével tettek el. Sajnos, ez sohasem sikerült neki! Órai alatt rendetlenkedő, lármázó tanítványait hangos szavaival igyekezett tüccitálni s ezért mindig valósággal kifáradva, kimerülve lépett

¹² *Ismerősök és távoli rokonok levelei*. Analekta, OSZK.

¹³ Posta Lajos szóbeli közlése.

¹⁴ Lásd a 9-es jegyzetet.

¹⁵ Kosztolányi Árpád levele Kosztolányi Dezsőhöz, 1906. szept. 24. Levelestár, OSZK.

¹⁶ *Értesítő*, 48. l.

¹⁷ Babits levele Kosztolányihoz, 1905. okt. 31. Levelestár, OSZK.

ki az osztályból. A fegyelem hiányának tulajdonítható, hogy kevés eredményt tudott felmutatni. Tanítványai szerették, nem gyengése miatt, hanem azért, mert valójában jó ember volt; ahol csak lehetett, véde, mentette, segítette őket.¹⁸

Az ítélet talán szigorú kissé, de mindenképpen igaz: a csetlő-botló, szórakozott és nyugtalan gyakorlóéves aligha lehetett másfolyen. S e jellemzés értéken mitsem változtat az, hogy később a gyakorlatlan pedagógus kiváló tanárrá válik. Udvardi Lázár, a bajai tanítvány már ezt a tanárt rajzolja elének, igazan, hihetően, kissé talán eszményített alakban: „1905-ben a bajai ciszt. r. gimnázium hatodik osztályába jártunk. A tanév elején hallottuk, hogy egy civil tanár fogja tanítani a latin nyelvet. Nagy érdeklődéssel vártuk megjelenését, mert eddig szerzesz tanárok tanították a latint.

Amidőn a fiatal Babits megjelent az osztályban, kicsit csalódtunk. Megjelenése egy szürke, hétköznapi emberé. Kreol arcszín, tömött bajusz, a ruha sem túlságosan jól szabott. Egyénisége sem volt nagyon vonzó, kissé száraz, kissé rideg, úgyhogy eleintén meglehetősen nagy volt a távolság a tanár és tanítvány között.

A kis város társadalmában is csalódot okozott megjelenése. A társaságban nem volt az a szellemes társalgó, akit vártak, sőt néha félszegnek, ügyetlennek találták.

Jellemző, hogy pár évtizeddel később, amidőn már mint neves író felolvasást tartott a városban, régi háziasszonya, aki akkor már idős asszony lévén nem igen értesült az irodalmi eseményekről, így fogadta a látogatására érkezett Babits Mihályt: „Mondja csak Miska fiam, még mindig olyan ügyetlen?”

Hanem pár hónap múlva kezdtünk más szemmel nézni rá. A háziasszonya kosztos diákokat is tartott, s ezek kezdték mesélgetni, hogy a tanár úr több idegen nyelven beszél, s olasz verseket fordít. Ő maga sohasem hivalkodott tudásával.

Kezdtünk jobban figyelni rá, s ő is megérezte az osztály hangulatváltozását, szívesebben, melegebb hangon beszélt. Liviust fordítottunk s a fordítás folyamán plasztikusan festette a rómaiak életét, a római társadalmat, s előadásában mindig kidomborodott az a mély humánus érzés, mely őt jellemezte.

S kezdtük szeretni Babits tanár urat és várni óráit, amelyek, amint most utólag látjuk, olyan nagy befolyással voltak egyéniségünk kifejlődésére.

Hogy mennyire ismerté diákjait, tanártársait, és a város társadalmát, azt mutatja későbbi elbeszélése, „Timár Virgil fia” — amelynek nem egy alakjára ráismertünk.

Sajnálunk, hogy egy év után elhagyott bennünket, de az bizonyos, hogy annak az évnek emléke, amelyet velünk töltött, életünk egy kedves emléke marad.¹⁹

Tanártársai érdekes, éppenséggel nem jelentéktelen emberek. Igazgatója — később a rend apátja is — Werner Adolf; Goethéről, Kármánról, Kisfaludy Sándorról ír értekezést, s csaknem modern esszét a műalkotás és a műélvezet kapcsolatairól. Ez utóbbit azért is meg kell említenünk, mert ha hatással nem is, de bizonyára indíttással volt Babits első esszéjére, *A szagokról, illatokról* szólóra.²⁰

Tanártársai évtizedek múlva is elevenen élnek emlékezetében. Érdekesen tanúskodik erről *Timár Virgil fia* című kis remeke. A regénybeli cisztercita gimnázium tanárai közül „valóságos” bajaiakat lehet felismerni. Így például Lesinszky Ipoly modellje a bajai gimnázium öreg történelemtanára, Ledniczky Ipoly, aki derék művelődéstörténeti, régészeti és történelmi értekezéseket írt különféle folyóiratokba. Neve a *Halálfiatalban* is felbukkan néhány pécsi cisztercita nevének — Gombos Cirill, Szoboszlai Timót — társaságában. A másik modell Dombi Márk, magyar, latin és filozófia szakos tanár, aki hitbuzgalmi cikkei mellett verseket s figyelemre méltó értekezéseket írt Kőlcseyről és a kuruc költészetéről. Ő lehetett a modell Timár Virgil alakjához.

Palotai Irén János így jellemzi Dombit:

„Abban akkori tanártársai valamennyien megegyeztünk, hogy a regény főhőse dr. Dombi Márk kartársunk volt. Dombi gyenge testalkatú, beteges, szelíd lelkű, jóságos, megértő és mindenkit megbecsülő, igazi »verus homo« volt. Aki őt ismerte, a regényből rá fog ismerni. Babits kissé ferden állította be, mert a fiúval való nexusából egyetlen mondat, vagy szó sem igaz.”²¹

¹⁸ Lásd a 9-es jegyzetet.

¹⁹ Udvardi-Heckenshoffer Lázár nyilatkozatát Hódsághy Béla közvetítésével kaptam meg 1955. nov. 2-án. Udvardi az akkori VI. osztály legjobb tanulói közé tartozott; ma nyugalmazott iskolaigazgatóként él Baján.

²⁰ Werner Adolf említett esszéje a már idézett *Értesítőben* jelent meg; Babits tehát bizonyosan olvasta, sőt készülése közben is ismerhette, esetleg vitatkozott is róla igazgatójával. A tanártársakra vonatkozó adatokat Szinyei: *Magyar írők élete és munkái* című műből, a cisztercita sematizmusról és az *Értesítő*-ből vettem.

²¹ Lásd a 9-es jegyzetet. Szükségesnek tartom megemlíteni, hogy Babits István — a költő testvér-öccse — Palotai Irén Jánost tudja Timár modelljének. Palotai ezt határozottan cáfolja ebben a levelében.

S ott vannak a regényben a „civiliek, . . . a rajztanár és a tornatanár, a rend alkalmazottai, mindig kész szolgálai a felsőségeknek” — ahogyan Babits írja a *Timár Virgil* jében.²² A „civiliek” a valóságban: Gáspár János, a világi rajztanár, Vágó Rezső és Ujhelyi Géza, a két világi tornatanár; ők ketten ráadásul nem is tanárok, hanem „csak” a helybeli elemi iskola tanítói, tehát a pedagógusok régi kasztszellemének megfelelően — kénytelenek „mindig kész szolgálai lenni a felsőségeknek”.

Valószínűleg a regény többi tanáralakját is főként hajdani bajai kartársairól mintázta, de bizonyosan saját diákévének emlékei is ihlették alakjai megrajzolásában; erre utal a regénybeli tanárok nevének megválasztása. Azt azonban ma már bajos volna rekonstruálni, hogy a regény alakjai, nevük mellett, miben hasonlítanak még modelljeikhez.

De nemcsak a cisztercita tanárokat mintázta személyes élményei alapján. A regény más alakjai is diákkori vagy ifjúkori emlékeiből bukkannak elő, — mint például — Piacsek kőfaragó mester. De a regénybeli Sót leírása is — többé-kevésbé — ráillik Bajára: dunaparti város, hajóállomása van. Sót azonban nemcsak Baja: Sót „városképhez” egy-egy vonással Pécs is hozzájárul. A pécsi Dömörkapu (vagy talán a bajai Ogrun-kapu — a török vár kapuja?) a regényben Demir-kapu lesz; a regényben olvasható utcanevek — Xavér utca, Petrezselyem utca — pécsi emlékeket idézik.²³

Mindez arról beszél, hogy az élettől nem is zárkózott el olyannyira, ahogyan — különösen akkoriban alkotott lírájában — programszerűen vallotta. A Babits-életmű napló és emlékirat, s ez akkor mutatkozik meg igazán, amikor szépprózát ír: saját életének és az őt környező valóságnak egy-egy mozzanata csaknem minden novellájában, regényében benne van — sokszor változtatás nélkül, vagy alig stilizáltan. Lírájára ez csak részben és másképpen igaz, mert a lírának más a természete, mint a prózának: a rím, a ritmus hamar csábít játékra és a valóságos élményből indult gondolatsor könnyen lendül más szférákba a forma szárnyain. A versnek ez a tulajdonsága erény is, veszély is: nagy összefüggéseket megmutató vízióra, egyben játékos szeszélyre több lehetőséget ad a vers, mint a próza. S Babitsnál az utóbbi gyakoribb, különösen ifjúkorában. Babits érdekesen vall kezdőévének alkotási módjáról:

„Én azokban a boldog fiatal időkben voltam annyira költő, hogy egy jó rímért vagy széplejtésű sorért nyugodtan föl tudtam áldozni a kicsinyes igazságot. Ezt a képességet azóta elvesztettem, gyáván és tehetetlenül ragaszkodom minden jelentéktelenséghez, ami véletlenül igaz.”²⁴

A prózának kevésbé van meg ez az igazságot gátló „képessége”, sőt csaknem kényszeríti az írókat arra, hogy éljen a „valóságkonvencióval”. A novellát ugyan még számos szál fűzi a lírához, a Babitsét különösen; de már az ő elbeszélései is, végső elemzésben, csaknem kivétel nélkül valósághoz kötődtek. Regényei pedig már mind a valóságos társadalmat ábrázolják; más kérdés, hogy milyen eszközökkel és milyen következtetésekkel.

Bajai magánélete csaknem teljesen az iskolában és a rózsáskerti házban folyik; kisvárosban nincs is többre lehetőség. A szerzetestanárok — igaz — nem örökké imádkozó barátok, hanem olykor vídám cimborák is, és — nem utolsósorban — nagyszerű vitatársak. De azért úgy illik hogy a nagyműveltségű, fővárosból vidékre csöppent — és már négy éve nem „vidéki” — ifjú panaszkodik a kisváros szellemi tespedtségén:

„Magamról nem sok jót írhatok, bár azt nem mondhatom, hogy nem élek értelmi életet: sokat olvasok ugyanis, de kevés ami fel bírna melegíteni. Írni azonban annyira nem tudok, hogy Hegedűs és Mohácsi felszólítására a Tűznek²⁵ sem tudtam semmit kicsiholni agyvelőm korán kiégett taplójából. Veszekedem a gyerekekkel (ti. a tanítványaimmal) és iszom a papokkal (a kollégáimmal): ez a mindennapi sorsom. Nem mondhatom, hogy környezetemben nincsenek intelligens emberek, azt sem, hogy absolute unatkoznék. De mégis roppant hiányokat érzek” — írja Kosztolányinak kissé affektáltan.²⁶

²² Athenaeum kiadás, 41.

²³ Hódsághy Béla már idézett levelében (3-as jegyzet) ezt írja:

„A *Timár Virgil*-ügyet egy alkalommal magam tettem szövé Babits előtt. Minden bajai kapcsolatot megtagadtam. Nem gondolt a regény írása közben senkire és semmire. Valahogy a pécsi és bajai élmények olvadtak össze emlékezetében anélkül, hogy a regény egészének adataiból, hangulatából bármi olyast tudna kielemezni, ami speciálisan bajai vonatkozás.”

Bisztray Gyula szóbeli közléséből tudom, hogy Babits hasonlóképpen — s éppen ennyire ok nélkül — tagadott meg minden kapcsolatot fogarasi élményel és a *Gólyakalifa* között.

²⁴ *Keresztül kasul az életemen*, Nyugat, 1939. 9. 1.

²⁵ A *Tűz* szépirodalmi, kritikai és társadalmi haviszemle volt. Szerkesztette ifj. Hegedűs Gyula és Mohácsi Jenő. Lásd: *Babits Emlékkönyv*, 161. l.

²⁶ Lásd a 17-es jegyzetet.

És egy másik leveléből:

„Külső életemben semmi változás. Mostanában Szekszárdon voltam, az unokanővérem esküvőjén. Pedagógiai vizsgára készülök... Igen szolid vagyok. Kártyázni se nagyon tanul-tam meg. Mult levelében ön a poharaktól féltett — de szekszárdi lévén, a bor nem új előttem. Ön is írjon valamit a külső életéből is.”²⁷

Ez a vidéki élet nem is olyan elviselhetetlenül unalmas. Szeptember 22-én foglalja el állását, s október 4-én már Magyarász Ferenc főtisztelendő kartársának névnapjébe hívja szépen nyomtatott kártyán az iskola igazgatója. S újabb névnapokra hivatalos, szinte kéthetenként: október 27-én Lulay Simonén, november 4-én Székely Károlyén; november 25-én Katalin-estre hívja a Bajai Casino Vigalmi Bizottsága, melyen — ha úgy tetszett neki — saját születésnapját is megünnepelhetette; tíz nappal később pedig Borsodi Miklós főtisztelendő úr egészségére üríthet poharat a bajai ciszterciák refektóriumában. Babits bizonyára a maga hordócskájának tartalmát is megízlelteti a derék papokkal, de hiába bor és vígság, kártyázni nem tanul meg; nem is tudott egyebet benne soha jól, csak a passziánszot.²⁸

A képzett, művelt szerzetestanárok között barátra is lel, Palotai Irén János személyében, aki természetrajz és földrajz szakos, s három esztendővel idősebb Babitsnál. Palotai is helyettes tanár abban a tanévben. A két ifjú érdeklődési körének aligha lehetett sok érintkezési pontja, mégis olyannyira jó barátokká válnak, hogy Babits Szekszárdra is meghívja Palotait, aki néhány napot tölt Babitsék családjá körében.²⁹

Az iskola szelleme marandó emlékként kíséri Babitsot egész életén át. Vitatkozik tanártársaival s a viták új és új könyveket adnak kezébe: Pascalt és Anatole Franceot, Ágostont és Schopenhauert. A vitákban biztos és gyors ítéletű, s itt elért sikerei feledtetik vele szinte közmondásos testi ügyetlenségét. (Baján a tanári testületben, egészen a mostani időkig így szóltak rá az ügyetlenkedőre: „Te Babits!”)³⁰ Társai szeretik, sőt tisztelik is hatalmas tudásáért, bár senkisé tudja közülük, hogy valójában ki rejtőzik a kissé gondozatlan, suta külső mögött. Palotai így emlékezik erre:

„Tanártársai szerették, becsülték őt. Igaz, hogy módortalan volt, de szelídségével és nagy tudásával ezt a neki be nem tudható hibáját feledtette. Arról nem tudok semmit, hogy a városban bárkivel is igazában barátkozott volna. Megelégedett a tanári karban szerzett barátaival... Azt, hogy már akkor költő volt, aligha tudta bárki is. Erről az oldaláról magam sem ismertem. Igaz, hogy tudtam egy-két verséről, de ez még nem bizonyította számomra, hogy költő. Írásait különben előttem is rejtgette. Csak itt-ott megjelent egy-egy költeményét olvastam, de mivel tudtam, hogy ezekről nem szívesen beszél, sohasem hoztam szóba előtte.”³¹

Olvas, vizsgájára készül, borozik a papokkal és nagy tervekét forgat fejében: dolgozik. Könyvekhez nem igen jut Baján, mégis könyvtárnyit olvas el: Baudelaire, Verlaine, La Bruyère, Richépin, Burckhardt, Gobineau, Merezkovszkij, Muther, Heine, Byron, Thackeray, Liliencron, Petronius, Lenau, Nietzsche, Ady. Változatos és gazdag névsor; a könyvekhez úgy jut hozzá, hogy barátai — elsősorban Kosztolányi — postán küldik a legújabb vagy a legdivatosabb regényeket, antik és modern klasszikusokat, filozófiai műveket — rendszeren hosszú levél kíséretében, melyben részletesen beszámolnak legfrissebb olvasmányaikról és saját alkotásaikról. Egymás közönségét, az irodalmi közvéleményt, ők maguk — harmánnyen: György Oszkár, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Zalai Béla — alkotják.

Baudelaire-t szinte úgy olvassa, mint valami breviáriumot és Nietzschevel ismerkedik újra:

„Baudelaire-rel a lehető legjobb viszonyban vagyok, nincs nap, hogy ne olvassám, jórészt kívülről tudom, nem tudnék élni nélküle. Nietzschevel most szeretném megújítani az ismeretséget” — írja Kosztolányinak 1906. február 21-én.³²

Barátai a modern magyar líra úttörőjét üdvözlük benne. Ő azonban elégedetlen magával: nemcsak saját alkotásaival, hanem műfordításaival is. György Oszkár arra kéri egyik levelében, hogy küldje el Baudelaire-fordításait, mert Kosztolányival közösen egy magyar Baudelaire kiadást tervezik. Babits aggályoskodva így válaszol Györgynek:

„... Baudelaire most egyik legkedvesebb költőm: s ha van Magyarországon ember, aki ezt a kényes és finom munkát megcsinálhatja; akkor te vagy és Kosztolányi. Más kérdés az én közreműködésem. Jól tudod, hogy én nehézkes verselő és kevésbé szabadkezű műfordító vagyok, bár újabb gyakorlatom tán valamivel ügyesebbé tett e téren, mint voltam. Minden-esetre átdolgozom és elküldöm kész Baudelaire-darabjaimat; néhány újjal is megpróbál-

²⁷ Lásd a 4-es jegyzetet.

²⁸ Az említett meghívókat lásd: *Babits Mihály Baján*. Analekta, OSZK.

²⁹ Babits István jól emlékszik erre a látogatásra, s Palotai Irén János is említi többször idézett levelében.

³⁰ Hódsághy Béla szóbeli közlése.

³¹ Lásd a 9-es jegyzetet.

³² Lásd a 4-es jegyzetet.

kozom : ha használhatjátok, használni fogjátok ; ha egészségben nem megfelelők, esetleg egyes soraik, egyes szavaik segítik a végleges szövegezést : egyszóval teljesen rendelkezésetekre bocsátom őket. Műfordításoknál sohasem felesleges ennél többet átnézni és összehasonlí-tani.”³³

Máskor úgy érzi, hogy nagy képességek rejlenek benne, de valami — ő maga sem tudja, mi — nem engedi, hogy tehetsége kibontakozzék. Kosztolányinak így panaszkodik erről :
„Terveimet kérdi? mit érnek a terveim, míg nem lépek legalább egyet megvalósításuk felé. És hiába »hajt a lélek«; én mint a rossz ló, csökönyösen nem lépek. Az elszántság természetes színét a gondolat halványra betegíti. Belőlem vagy véletlenül lesz valami, vagy soha sem lesz semmi. Itf Baján is megvan számomra az archimédesi *ποῦ στῶ*. Kimozdíthatnám a földet ha csak a kisujjamat mozdítanám — de én egész hypochondricusan nem tudom a kisujjamat megmozdítani.”³⁴

Hasonló rezignált hangot találunk néhány ekkoriban írt versében is (*Ki tesz, ki vesz, Gunnyasziva muzsám, Prologus*). Olykor azonban elhessegeti sötét gondolatait, rátalál fiatalosan öntudatos, derűs hangjára, mint például az itt következő — eddig kiadatlan — ver-sében :

*Büszkén mondom mindenkinek :
megyek a magam útján,
futok az éjszakába,
amerre még senkise járt,
felfedezem Amerikát,
találok új világot.*

*Nem félek a sötétségtől :
a fejem gyufaskatulya,
valamerre járok, abból
új napot gyújtok oda.
Fuss én előlem, éjszaka,
mert én a fényt szeretem,
és mint egy fontaine illumineuse
úgy ég a képzeletem.
Új csillag új mennyboltokon
merész utam vezére,
a gyúlandó fát hordozom
a jövőndő tűzére.*

*Igen ! szénégetők vagyunk,
tűzeket rakunk mi mind
s gyújtunk sok templomot, új kor
Herosztrátuszaiként.
Bátorságot szomjunk adott
és éhségünk erőt,
mivel a múlt éhen hagyott,
éhezzük a jövőt,
s toljuk a jövő szekerét,
mely kátyuban ragadt ma :
ne legyen ami a jelen
A múltak gyáva majma.*

*Mint napraforgó, forg az én
lelkem a nap felé,
várva a virradást szegény.
csak úgy eped belé,
A föld sötét ; az ég üres ;
az ember lusta, dőre —
csak rajta, rakjuk a tüzet
legyen új nap belőle !³⁵*

³³ Babits levele György Oszkárhoz, 1906. elején. Levelestár, OSZK.

³⁴ Lásd a 17-es jegyzetet.

³⁵ *Angyalos könyv*, t. 36.

Ezt a hangot őszintébbnek érezzük, mint „agnosztikus” verseit, melyeknek hangulatában sok van korának „kötelező” spleenjéből. Ezekben az években főként Nietzsche-t olvassa, de jól ismeri már azt az agnosztikus filozófiát is, melyet Hume, Poincaré neve jelez. Bajai verstermésének néhány darabján — különösen a *Névjegyenre* címűn — könnyen felismerhetők ezeknek a filozófiai olvasmányoknak nyomai. Ezek a versek hangulatilag és gondolatilag azzal a verscsokorral rokoníthatók, melynek legjellemzőbb darabjai a *Hunyt szemmel* . . . , *Az örök folyosó*, *A lírikus epilógja*.

Ezek a versek érdekesen és jellemzően példázzák élettől való elzárkózását — nemcsak tartalmukkal, hanem azzal is, hogy évekig hevernek fiókjában kiadatlanul, míg végül rászánja magát közlésükre. Hevertetésüknek különös szemérem az oka, fél a nyilvánosságtól, a bírálattól. Ifjúkori leveleiből kiderül, milyen érzékenyen érinti minden bíráló hang; verseit még legközelebbi barátainak — Juhásznak, Kosztolányinak — is félve mutatja meg. E szeméremhez jódag arisztokratizmus is járul, amit bizonyára Nietzsche filozófiájából és esztétikájából tanul és amit költői magatartásként vállal. Babits igen érdekesen nyilatkozik erről két évtized múltával:

„Magannak irogattam, s ha elkészültem egy-egy dologgal, belesüllyesztettem a fiókomba a többihez. Nem azért tettem azt, hogy engedelmeskedjem a horáciusi parancsnak, hanem azért, mert gyermekesen meg voltam győződve, hogy verseim túlszárnyalják a kort . . . Csak addig hittem azt, hogy az vagyok, akinek hiszem magamat, amíg mások elé nem kerültek énem közvetítői: a munkáim. Mihelyt azonban a nagyközönség szemhatárába került az egyéniségem, kiderült, hogy éppen ellenkezője vagyok annak, akinek tartottam magamat.”³⁶

Tartózkodásához az is hozzájárulhat, hogy verseit nehezen tudja elhelyezni. A *Tűz*, a *Magyar Szemle* a nyugat felé tájékozódó pesti fiatalok lapjai — túlságosan rövidéletűek ahhoz, hogy közönséget tudnának teremteni; és nyilvánosságot alig jelentenek, oly kevesen olvassák őket. Másutt, liberális polgári lapokban — kellő összeköttetések híján — nem igen helyezheti el verseit; konzervatív lapoknál pedig hiába is kísérletezik. Erről is igen érdekesen nyilatkozik Babits egyik, 1923-ban adott interjújában:

„Az akkori magyar irodalmat mélyen magam alatt állónak éreztem és nem óhajtottam közibe ereszkedni. »Kellek én itt?« — kérdeztem dacosan. Egyetlen szerkesztőt ítéltem méltónak, hogy elküldjek hozzá néhány verset: az Schöpflin Aladár volt. Ő hosszú és hízelt levelemben válaszolt, de a jó öreg Vasárnapi Újságban nem tehettem közé kissé különös írásaimat. Több lépést nem is tettem velük a nyilvánosság felé.”³⁷

Igy érthető, hogy számos verse csak évekkel keletkezése után lát napvilágot folyóiratban, és van olyan verse is, mely sohasem jelenik meg időszaki lapban. Így a *Névjegyenre* először a *Holnap új versei* című kötetben lát napvilágot 1909-ben, a *Miként szélcsendben a hajó* 1916-ban a *Recitativban*, a *Gretna-Green* pedig 1915-ben a *Nyugatban* jelenik meg először.

Személyes élmények és olvasmányok váltakozva ihletik verseit. Legszemélyesebb ihletésű verse a *Strófák Gizikéről* és az *Anyám nevére*, de ide sorolhatjuk a *Régi szálloda* című versét is, mely egy bajai mende-monda költői feldolgozása: Baján volt egy szálló, melyben a hajdani tulajdonos, állítólag, meggyilkolta egyik vendégét és holttestét a szálló falába falazta. Babits verse a szállót Budára helyezi át. Pécsi emlékeit idézi az *Emléksorok egy régi pécsi uszodára* című verse. A vers történetéhez tartozik, hogy Kosztolányi egyik levelében kedvesen vállatára fogja Babitsot, hányadán áll a szerelemmel: a vers prologusából ilyesmire lehet következtetni. Babits sietve mentegetőzik és ezt írja Kosztolányinak:

„Ami szerelmemet illeti, nem vagyok szerelmes, nem is voltam, legalább nem tovább két napnál és a Madarász uszoda incriminált prologusát utólag csináltam a költeményhez, mert azt hiszem, hogy illik hozzá.”³⁸

Gyorsan letagadja tehát Gizit, ám Kosztolányi évődése mégis meggondolkoztatja. Három évvel később már verstanilag sem találja helyénvalónak a *szerelem* szót; a helyette írt *szenvedély* aligha jobb prozódiailag, de legalább általánosabb, s kevésbé alkalmas „kínos gyanúsítgatásokra”. Ezért írja Juhásznak:

„Az új »Holnap« korrekkturáját *nagyon szeretném* megkapni, de ha ez nem volna lehetséges, levélileg közlöm főleg ezt a javítást: az »Uzodára« írt versem harmadik sorában ehelyett: Ó szerelem, szerelem, könnyű heved oly vad — ez teendő: Szenvedély, ó szenvedély, könnyű heved oly vad. Igen kérlek, légy oly szíves ezt kijavítani. De különben is szeretnék egyetmást

³⁶ Bende László: *A jubiláns Babits Mihály elmondja, hogyan lett költővé* . . . Esti Kurir, 1928. jún. 27. — 144. sz.

³⁷ *Hogyan kaptam az első honoráriumot? — Kellek én itt?* Pesti Napló, 1923. dec. 25.

Az említett Schöpflin-levél (lásd: Levelestár, OSZK) 1909-ben kelt. Babits erre a Schöpflin-levélre valószínűleg úgy emlékezett, mint sokkal előbb keltezetre: 1909-ben, tudniillik, Babits előtt a nyilvánosságnak minden kapuja megnyílt már.

³⁸ Babits levele Kosztolányihoz, 1906. aug. 18. Levelestár, OSZK.

simítani. Nem vagyok bizonyos, vajjon ezek a versek nem nagyon túlzottak, gyerekesek — és túlhaladottak-e?”³⁹

A versnek ez lett végső alakja.

Olvasmányai több versét ihletik. Baudelaire (*Tűzek, Közélg, közélg a gyorsvonat*), Liliencron (*Gretna-Green*), Byron (*Szeretnék élni két hullám alatt*), Thackeray, Anatole France, La Bruyère és nem utolsósorban Ady nyomja rá bélyegét egy-egy versére. Nem egyszerű hatások ezek, hanem inkább az olvasmány kellette asszociációk, benyomások rögzítései. Ezzel kapcsolatban érdekes megemlíteni, hogy — Babits Mihályné megjegyzése szerint — *Páris* című versét Ady hatására írta. Maga Babits is érezhetett ilyet, mert Kosztolányihoz intézett levelében célzást tesz erre:

„... magam is írtam egy hasonló eszméjű költeményt egykor a magyar melaságról — épen Páris címen — és az alapmegfigyelés — minden példa mutatja, — igaz is. De nagy a különbség a tárgyalási módban... Írtam szeptember óta 2 vagy 3 verset: ezek közül is a Párist Ady olvasása után kedvem volna megsemmisíteni.”⁴⁰

Richepin, Verlaine, Baudelaire fordítása mellett egyéb költői gyakorlatokkal is foglalkozik: Aranyt angolra fordítja, Vörösmartyt latinra, ír latinul két hangsúlyos rímes verset (*Desperata invocatio, Ad animositatem sapientium*), s a középkori latin himnuszok ihletik a *Strófák Gizikéről* című versének formáját is. A hosszú bécsi tartózkodás után hazatérő Kosztolányit hibátlan alexzandrinusokban írt, francia nyelvű verses levéllel üdvözlöi. Kosztolányi elragadtatva írja a francia verses levélre válaszul:

„Ön, édes barátom, a mi nagy és nemes fajunknak megtestesült genialitása. Petőfi unokája. Egy kölyök-Arany. Mi az ördögnek fordítja angolra Aranyt, miért ír jó francia verseket. Miért művel csodákat játszva, mosolyogva a magyar ember. Feleljen nekem.”⁴¹

Valóban a kísérletezés éveit ezek, de már születőben a nagy és eredeti költő. Elismerést egyelőre csak barátaitól kap, lassan kezdik azonban megismerni az ország más részeiben is. Még nem jelent meg *A Holnap*, mikor Juhász Gyula így számol be egyik versének nagyváradi fogadtatásáról:

„A Golgotai csárdát mutattam Antal Sándornak és másoknak és ujjongó gyönyörűséggel olvasták. Azt vallja az egyik, hogy Ady mellett te vagy a legnagyobb, aki más, aki egészen maga, aki modern és zeitlos. Abszolút művész.”⁴²

Másutt nincs ilyen sikere. Például a *Gáláns ünnepeket* sehohsem tudja elhelyezni: *A Hét* visszautasítja. *A Holnap* nagy sikerének kell jönnie, hogy Kiss József — Kún József közvetítésével — a beküldés után azonnal közölje. Babits nem kis kajánsággal írja Kún Józsefnek:

„*A Hét* január elseji számát megkaptam, amiből azt következtetem, hogy a lapból tiszteletpéldányt fogok kapni, aminek rendkívül örülnék. Két verset küldtem leveled vétele után azonnald Kissnek s már mindkettőt közölte. Az egyik épen a hajdan visszautasított *Fête galante*. Ez a kis malícia tán megbocsátható.”⁴³

Nyilvánosság nélkül is rengeteget ír, s e gazdag termésnek felét itéli később kiadásra alkalmasnak.

Eddig minégy negyven verséről tudjuk, hogy azokat Baján, illetve Szekszárdon, az iskolai szünetek idején írta 1905 szeptembere és 1906 szeptembere között. E versek közül húsz sehohsem jelent meg nyomtatásban, csupán kéziratban maradt ránk.

Babits 1906 nyarán addig írt verseit ciklusokba gyűjtötte; e ciklusokat s néhány más versét később beölelte. A kéziratok könyv fedőlapjára 1935-ben Török Sophie Carpaccio Zenélő angyalát festette, s azóta a könyvet *Angyalos könyvnek* hívják. Az idegyűjtött ifjúkori versek nagy része kiadatlan. A megjelent versek első változatai ugyancsak ebben a kéziratban kötetben találhatók. Későbbi — szegedi és fogarasi — versfogalmazványait is jórészt itt olvashatjuk; így *A második ének* és *A literátor* első kéziratos szövegét is. A versek egy részét maga Babits keltezte, emlékezetből utólag; sokat azonban keltezetlenül hagyott, de ezek keletkezési időpontja is több-kevesebb pontossággal megállapítható — egyrészt Török Sophie feljegyzéseiből, másrészt Babits levelezéséből.

³⁹ A levelet Losonczy Géza közli *A fiatal Babits ismeretlen levelei Juhász Gyulához* című cikkében. Népszava, 1941. 186. sz.

⁴⁰ Lásd a 4-es jegyzetet.

⁴¹ Kosztolányi Dezsőné: *Kosztolányi Dezső*. 159. l. Babits a *Buda halálából* egy versszakot, az *V. Lászlóból* hat versszakot fordított angolra. Lásd: *Arany János két verse Babits Mihály angol fordításában*. Analekta, OSZK. Vörösmarty-fordítása nem került elő.

⁴² Juhász Gyula levele Babitshoz, 1908. ápr. 28. *Babits — Juhász — Kosztolányi ifjúkori levelezése*. Analekta, OSZK.

⁴³ Babits levele Kún Józsefhez, 1909. jan. 4. Levelestár, OSZK.

A bajai egy esztendő alatt — beleértve 1906 nyarát is — a következő verseket írta :

1. *A halál automobilon* — 1905 december.
2. *Névjegyemre* — 1905—1906 telén.
3. *Szőlőhegy télen* — 1905—1906 telén.
4. (*Én aki azelőtt ifjú elmével . . .*) — 1905—1906 telén. Kiadatlan eposztöredék.
5. (*Mondd, van-e, van-e szebb, mint*) — 1906 eleje. Kiadatlan.
6. *La Bruyère-ből* — 1906 eleje. Kiadatlan.
7. (*Tar kertünk dermedett fűvén*) — 1906 január. Kiadatlan.
8. *Miként szélcsendben a hajó* — 1906 január.
9. *Primitív* — 1906 január. Kiadatlan.
10. *Régi szálloda* — 1906 január.
11. *Tüzek* — 1906 január.
12. *Páris* — 1906 január—február.
13. (*Ki tesz, ki vesz*) — 1906 február. Kiadatlan.
14. *Desperata invocatio* — 1906 február. Kiadatlan.
15. *Anyám nevére* — 1906 március 1.
16. *Golgota csárda* — 1906 március.
17. *Hullik az ablak* — 1906 március.
18. *Találka előtt* (Paysages intimes 7.) — 1906 március.
19. *Nevessetek!* — 1906 március.
20. (*Gunnyasztva műzsám, szárnya tollpíhéi*) — 1906 április. Kiadatlan.
21. *Strófák Gízikéről* — 1906 május. Kiadatlan.
22. (*Közélg, közélg a gyorsvonat*) — 1906 május. Kiadatlan.
23. *Ad animositatem sapientium* — 1906 május. Kiadatlan.
24. *Gretna-Green* — 1906 június.
25. *Gáláns ünnepség* — 1906 július.
26. *Emléksorok egy régi pécsi uszodára* — 1906 július.
27. (*Mon cher ami*) — 1906 augusztus 18. Kiadatlan.
28. (*Szeretnék élni két hullám alatt*) — 1906 augusztus. Kiadatlan.
29. (*Hol fürge véna, ép poeta-nedv*) — 1906 augusztus. Kiadatlan.
30. *Aestati hiems* — 1906 nyara.
31. *Régi vers egy fiatal költő keserűségéből* — 1906. nyara?
32. *Világhistória* (Illusztrációk mindenféle könyvekhez I.) — 1906 nyara?
33. *E Romor június havon* — 1906 nyara?
34. *Prológus* — 1906 nyara. Kiadatlan.
35. (*Rossz a szemem. Közélgre nem jól lát ő*) — 1906? Kiadatlan.
36. *A tudomány szava* — 1906? Kiadatlan.
37. (*Földhöz ragadt, nyomorult tudomány*) — 1906? Kiadatlan.
38. (*Büszkén mondom mindenkinek*) — 1906? Kiadatlan.
39. (*Szép kikelet, kelsz hát, arcomba lehelsz hát*) — 1906? Kiadatlan.⁴⁴

E gazdag verstermésnek egyik különösen érdekes darabja a töredékben maradt szatirikus eposz (l. az előbbi jegyzék 4. számú versét). A szinte-kamaszos játékot egy-egy percében talán komolyan is veszi, mert ezt írja Kosztolányinak : „ . . . tűnődöm eposzom folytatásán”.⁴⁵ Belefogott, abbahagyta, majd ismét folytatta, s közben javíttgatta, toldozta-foldozta : aligha lehetett akár egy pillanatig is elégedett vele ; nem is írt benne többet, csak 150 sort. Ime az invokáció :

*Én aki azelőtt ifjú elmével
játsztam a modern ész komolyabb versével
s mihaszna tudástól nehezült elmével
henyéltem a napot ; most közelebb hévvel
flirtőket éneklek, háborút és fegyvert,
hőst, akít egy lányka pajkos szeme megvert . . .⁴⁶*

A készülő művet, több verssel együtt, elküldi Kosztolányinak, s a jó barát rajongó áradozással írja meg rövid bírálatát :

⁴⁴ A zárójelbe tett verseknek nincs címük ; címül a vers kezdősorát vettem. A 31—39. versek keletkezési idejét nem tudtam pontosabban megállapítani, csupán az bizonyos, hogy 1906 szeptembere előtt írta őket. A versek keletkezési idejének megállapításához használt forrásokat, s általában a megállapítások megokolását lásd *Babits Mihály verseinek időrendje 1900—1906* című dolgozatomban. MTA Könyvtár, Kézirattár.

⁴⁵ Lásd a 17-es jegyzetet.

⁴⁶ Az eposztöredék kéziratát lásd : *Kötetben meg nem jelent versek*. Analekta, OSZK.

„De mások az ön versei, a Spinoza-sonett, a tavaszról szóló, a szatirikus eposz — mind-egyikben erő, hév, igazság és könny, sok elfojtott gyémánttiszta könnyű van.”⁴⁷

A dicséret bizonyára annak a Babitsnak szól, akinek eposzában már-már karikatúra-szerűen zsúfolódnak a két első Babits-kötet stílusjegyei. Ime egy versszak, melynek stílusfordulataiból tizedannyi is elég volna :

*Ó valósult álom, álmódott valóság,
rózsaszín liliomok, liliomszín rózsák,
csiklandozó fürtök, véghetetlen flirtök
akiket tán maga talált ki az ördög ;
ó te nyugodt harc és békételen béke,
mely egyre kezdődik s soha sincsen vége,
kéj nélküli kéj és komoly ízű játék,
te naptalan nap és árnyéktalan árnyék,
te szerelem-féle, de szerelem nélküli,
enyhe szenvedély mely ment a szenvedélytül,
bora szomjazónak, étele az éhnek,
nem ritka — de rád csak ritkán köszönt ének . . .
Szeretlek örök vágy izgalma, sekély-mély
kéj nélküli kéj te kéjebb vagy a kéjnél ;
szeretlek örök vágy, mért is tagadnálak,
cél nélküli cél, de célul fogadnálak,
mint rég Petronius, ez a kedves céda —
„Coitus voluptas brevis est et foeda”.*

Ez a zsúfoltság valójában önirónia, s talán nem is egészen akaratlanul, mert a könnyű-
vérű Babától és a leány hódoló udvarától így választja el magát :

*Én magam vagyok itt hidegen szemlélő,
mint aki csak távol, álmaiban élő ;
bánom is én Babát s menaszériáját,
líba víg gigáját, szamarak iáját !
Társaim, a korok bölcseinek lelke
könyvekbe, befőttként üvegekbe, fejtve
s télt drága likőrrel fejem, ez a borkád,
mely e világnál jelesebb mámort ad
s tág birodalmamnak ki mérheti hosszát? —
Baba isten hozzád ! Mi közöm tehozzád ?*

Ezzel vége is az „eposzoknak” ; 150 sor mindössze, de elég ahhoz, hogy megvilágítsa a
költő műhelyének rejtettebb zúgait.

Számos verse, verstördelke, versfordítása mellett prózát is ír, vagy legalábbis tervez :
társadalmi regényt — „byronikus beszélyt a renaissance korából” — akar írni.⁴⁸ Társadalmi
regény ugyan nem lesz a tervből, de helyette, kissé később, a renaissance-szal kapcsolatos
olvasmányok hatására, megírja *Mese a Decameronból* című novelláját ; a tervezett regény
előkészületeinek köszönhető a *Karácsonyi Madonna* születése is, melyet Szegeden ír 1907-ben.
És drámával is kísérletezik. Ebben a műfajban túljut a tervezgetésen, sőt be is fejezi, amit
megkezdett. 1905. október 31-én még ezt írja Kosztolányinak : „Van egy excentrikus dráma-
tervem”.⁴⁹ 1906. augusztus 18-án pedig — már a dráma írása közben — szépen gördülő alek-
szandrinusokban ezt közli Kosztolányival:⁵⁰ „Mais j'écrirai un drame réaliste, objectif . . .”
A személyekről is be tud már számolni : „mes personnages — grands fous — je les ai déjà :
un pestien nerveux, une vieille hystérique, un porteur villageois, décrépit, alcoolique . . .”
A drámát meg is írja : címe : *A Simóné háza*.⁵¹ Babits ezt az egyfelvonásos színművét —
melyet, mint egyik levelében írja, „strindberginek” tartott — nagy igyekezettel, lelkesedéssel,
de sok kétséggel írta. Juhásznak így számol be munkájáról :

„. . . most pedig megint olyan munkában vagyok, mely szabad perceimben alig enged
másra gondolnom. Ugyanis, képzelje, drámát írok — az elsőt életemben. Mindjárt levelem

⁴⁷ Kosztolányi levele Babitshoz, 1906. febr. 19. A levél egy részét Kosztolányiné közli *Kosztolányi
Dezsd* című könyvének 157. lapján.

⁴⁸ Kosztolányinak írt erről egyik levelében ; lásd a 17-es jegyzetet.

⁴⁹ Lásd a 17-es jegyzetet.

⁵⁰ Babits levele Kosztolányihoz, 1906. aug. 18. Levelestár, OSZK.

⁵¹ A dráma kéziratát lásd : *Analekta*, OSZK.

elején eldicsekszem vele, olyan nagy-nagy dolog ez előttem; nem is tudom hogyan tiszteljem magam érte; pedig a dráma egyelőre csak egy felvonásos.”⁵²

Tehát több felvonásosra tervezi, de egynél többre nem telik erejéből. Valószínűleg elégedetlen vele és meg is unja, mert a színmű kéziratára, még befejezése előtt, ezt írja: „Nagy baj a költőnek, ha megunta teremtett jellemeit maga is...”

A dráma szereplői: özv. Simóné, a „vieille hystérique”, Simó Károly, a fia — ő a „pestien nerveux”; Baka Pali, hordár — ő a „porteur villageois, décrépit, alcoolique”; Anna, a hordár leánya, akit Simóné „nevel”, illetve tart cselédként a háznál; az orvos, akinek alakját, Babitsné feljegyzése szerint,⁵³ a szekszárdi Dragits doktorról rajzolta és aki Tardits néven a *Harc az angyallal* és a *Hatholdas rózsakert* című novellában is szerepel. Babits később is gyakran emlegette öreg háziorvosukat, akinek szavajárása volt — a novellában és a drámában is megtaláljuk —: „Hát hogy van ilyenkor?” A többi szereplő: Guçi cigány, Major tűzoltó-főparancsnok, Balog járásbíró, tűzoltók, utcagyerekek, nép.

A dráma nemcsak „strindbergi”: erősen emlékeztet Bródy Sándor drámáira is. A naturalista stílus, a groteszk népiesség, a beteg lelkek pánoptikuma érdekes, de rosszul sikerült kísérletté teszi ezt a drámát. Kosztolányi sem elégedett Babits alkotásával, meg is írja őszintén véleményét:

„Az egyfelvonásost én sem tartom sikerültnek, de nekem érdekes, mert közelebb hozza hozzám a te talányos, ideges és mérges egyéniségedet. A hős — szemérmeskedtél — mintha hasonlítana egy kicsit a te profildra. Jól láttam?”⁵⁴

*

Ime Babits bajai „külső életének” vázlatos rajza, hogy az ő szavával éljek. „Belső” életének rajza — Baján írt műveinek elemzése — nem volt célom, megelégedtem néhány rövid megjegyzéssel és utalással. A Babits-mű esztétikai értelmezése egyébként is csak azután lehet teljes sikerű, ha életének és életműve keletkezésének minden tényezőjét kellő részletességgel ismerjük. Ezért elsősorban arra törekedtem, hogy bajai egy esztendejéről — életének erről a fontos és teljesen feltáratlan szakaszáról — mindent elmondjak, ami eddig ismeretlen volt. Tanulmányom megírásában értékes segítséget kaptam Babits Istvántól, a költő testvér-öccsétől, Hódsághy Bélától, Babits régi baráti ismerősétől, aki évtizedek óta Baján tanárkodik, Palotai Irén Jánostól, Babits bajai tanártársától, Posta Lajostól, Babits bajai házigazdájának vejétől, Udvardi Lázártól, Babits bajai tanítványától. Az ő segítségük nélkül munkámból számos adat hiányoznék; szíves fáradozásukért ezúton is köszönetet mondok.

⁵² Babits levele Juhász Gyulához. Közli Paku Imre: *Babits Mihály fiatalkori levelezéséből* című cikkében. Magyar Nemzet, 1941. 294. sz.

⁵³ Babitsné feljegyzése a dráma kézírata mellett; lásd az 51-es jegyzetet.

⁵⁴ Kosztolányiné idézett könyvében, 168. l.

PÉTER LÁSZLÓ

PÁRHUZAMOK AZ „ÖRDÖGI KISÉRTETEK” NÉHÁNY MOTÍVUMÁHOZ

Művelődéstörténetünknek kimeríthetetlen kincsebányója Bornemisza Péter „Ördögi Kisértetek” című munkája, amely a közelmúltban Eckhardt Sándor ayatott gondozásában ismét megjelenvén, immár a történelem, az irodalom, a történeti néprajz, folklorisztika, nyelvtudomány, s ki tudja még hányféle tudományos studium céljaira örvendatosan hozzáférhetővé vált. Részlettanulmányokból, kisebb közleményekből anyagának egy-egy része (pl. a bájoló imádságok, a virágénekekről szóló passzus, egy-egy anekdota-motívum) ugyan már ismeretes volt, most mégis összefüggően együtt olvashatjuk Bornemisza értékes kortörténeti feljegyzéseit. Nem kevésbé értékes, hogy *Eckhardt Sándor jegyzeteiben szintén summáját kapjuk a műre és írójára vonatkozó eddigi kutatásoknak*. Igen hasznos, hogy jegyzetei élen maga is külön kiemeli az apparátusban meg nem oldott anekdota-motívumokat „a kutatás megkönnyítése végett” (239).

1. Ezek egyike — a 20. tétel alatti — véleményünk szerint nem ismeretlen a mese-irodalomban, sőt éppen a közelmúltban számos magyar folklórbeli változatára mutattak rá. „Egy útonjárót — meséli Bornemisza (192. 1) — ölnék volt két latrok, és könyörgő volt, hogy ne bántanak, mert ama madarak is ki kiáltanak (mutatott az fán madarakat). Időre egyik, udvarbíróvá lévén egy nemesnek, madarakat hoznak elő sütvé, és mosolyodik, és addig kérdezik, hogy megbeszéli, az ember mint könyörgött és mit mondott, hogy az madarak is ki kiáltják. Ez nemes embernek kedig volt szolgálja régen az, a kit megöltének volt. És régen tudakozott, ki mívelte, azért megfogatja és megöleti” „Ibikus darvai” néven ismeri a világirodalom — különösen Schiller balladája óta — e történetet, s a kutatók (Thompson, Bolte-Polivka, György Lajos stb.) távolabbi és közelebbi rokonait is fölkeresték. A távolabbiakban nem föltétlenül madár, hanem pl. számartóvis (Szűcs Sándor: Pustai krónika, 1946. 100. 1. — Végh József: Sárreai népmesék és népi elbeszélések. 1947. 137. 1.) árulja el a gyilkost. Közelebbi rokonságot mutatnak azok a történetek, amelyekben daru szerepel (Végh: i. m. 138. 1. — Kéziratok gyűjtése a Békés megyei Dobozról, 1952. Ethnológiai Adattár, Orsz. Néprajzi Múzeum), s még közelebbi, amelyben — ugyanúgy, mint Bornemisznál — a nevetés árulja el a gyilkost. (Kovács Ágnes: Kalotaszegi népmesék. 1943. 1. köt. 162—164. 1.) (Vö. az egészhez Beke Ödön, Ethn. 1947: 124—125, 274—275. — Dömötör Sándor, Ethn. 1948: 164—165. Katona Imre, Nyr. 1950: 367—368. — Scheiber Sándor, Ethn. 1951: 432. 1. A motívum népszerűségéhez l. Az Est 1923. június 23-i számának vezércikkét is!)

2. Bornemisznak a gyermeki hálátlanságra vonatkozó példázatai, mint Eckhardt kiderítette, Manlius könyvéből valók. Az egyiknek — egy ember hitvány ruhát küld apjának, s ezt látván, fia is félretesz neki ugyanilyet (176) — érdekes változatát őrizte meg Kálmány Lajos egyházaskéri mesemondója, Borbély Mihály. Az ő parabolájában az ember — szegylvén apja öreges evését — vályut készít neki; ezt látván a fia, megszólalt: „Úgy-é, édesapám, ha ke mögőregszik, én is kennek ilyet csinállok, hogy kend is abbul ögyön!” A tanulság mind a két anekdotából egyként következik. (Kálmány Lajos: Hagyományok, 1914. 2. köt. 149—150. 1.)

3. Nem fűz jegyzetet Eckhardt Sándor a következő történethez: „Hallottam, hogy magyar huszárok midőn el únták volna az csizmából és gyertyatartó fenekéből való italt, az gazdát felfordították seggel és arra töltötték az bort, és azt köszönték egymásra.” (177) Világirodalmi párhuzamokra itt aligha hivatkozhatna, ám annál jellegzetesebb, hogy a részegkedésnek, tobzódásnak ez a durva, már-már perverz módja nemcsak a 16. században élt, de még a 18. század közepén is találunk róla följegyzést. Györffy István jegyezte ki, s nyomában Szűcs Sándor is közli a karcagi tanács 1747. jan. 17-i jegyzőkönyvéből a „kanmuri” és a „pogányi csapszék” elleni alábbi ítéletet: „Minthogy a tanuknak fassiójukból világos, hogy Tóth István Aggod Péterrel együtt Butsi István lakodalma alkalmatosságánál

pogányi csapszékét kezdettenek, nevezetesen egymásnak alfeléből bort hörpögettek, ... nevezett Tóth István, mivel az alfelét adta ki afféle pogányokat is irtóztató dologra, azért ugyan a fara is fizessen ... 100 pálca ütéseket." (Györfly, Ethn. 1938 : 241. I. Szűcs Sándor : Pusztai krónika, 19–20. I.)

4. A paráznák megbűnhődéséről szólván írja Bornemisza, hogy Tibai Gergely lófarkon hordoztatta és fölnegyeltette felesége szeretőjét (198). Eckhardt Sándor nem talált történeti nyomot a szerető lófarkon hurcoltatásának valóban szörnyű büntetéséről (278). Az eladott lány-balladaféles Bodor Katalináról szóló dunántúli változata (Ortutay Gyula : Magyar népköltészet, 1955. 2. köt. 36–39. I.), s ennek egy prózai variánsa (Berzse Nagy János : Baranyai magyar néphagyományok, 1940. 1. köt. 147. I.) jó bizonyosság arra, hogy ez a fajta kegyetlen büntetés mód a kor szokása volt.

5. Bornemisza egyik helyében (206) már a régebbi kutatás (Király György : Deutsche Sagen und Schwänke in einem ungarischen Teufelsbuche. Ungarische Jahrbücher, 1921 : 242–245. I.) is Heltai 99. fabulájának (Egy nemes emberről és az ördögről) rekapitulációját látta. A Heltai-mese forrását még legszorgosabb kutatója, Imre Lajos sem találta meg. Hoz ugyan föl néhány példát Stricker és Pauli korabeli német gyűjteményeiből, de ezek csak a fabula egy-egy részletére, elemére, motívumára vonatkoznak, nem az egész mesére, a mese Heltainál előforduló kompozíciójára. (Heltai Gáspár Esopusi meséi. Kiadta Imre Lajos. Bp. 1897. RMKT. 4. sz. 236–247. I.) A megfejtetlen mese azóta is foglalkoztatta kutatóinkat, annál is inkább, mert ez a mese sajátosságainál fogva kiválik a száz fabula többi meséje közül. Imre Lajos szerint ez „a legérdekesebb” (i. m. 17. I.), Zlinszky Aladár szerint (Heltai egy meséjének eredete, EPhK. 1889 : 240–243. I.) „a legsikerültebb”, Waldapfel József pedig azt mondja el róla, hogy ez Heltainak „a legtöbb novellisztikus színezettel előadott meséje”. (Heltai Gáspár forrásai. Bp. 1934. Irodalomtörténeti Füzetek 34. sz. 16–19. I.) Waldapfel dolgozatából ismerjük Császár Elemér egykori szóbeli véleményét, mely szerint ő a szóbanforgó mesét Heltai „eredeti alkotásának” tartotta. (I. m. 16. I. 2. jegyzet.) Waldapfel — ismervén a Heltai korában és a folklórban egyaránt érvényes „eredetiség”-fogalmat — úgy módosította Császár nézetét, hogy Heltai ez esetben „maga alkotott hagyományos elemekből” mesét. Erre mutat szerinte Heltai meséjének feltűnő szerkezeti önállósága : bár az egyes elemekhez külön rengeteg párhuzamot találhatunk (s ezt föl sorakoztatta Imre Lajos, Zlinszky Aladár, Király György), magát a mesét nem leljük meg a legelterjedtebb középkori mese-, novella-, példázat- és tréfa gyűjteményekben s a néphagyományban sem. Ez utóbbival kapcsolatban Waldapfel kiemeli, hogy a mese magyar néphagyományi eredete azért sem valószínű, mert a mese „egyes elemei részint sokkal inkább kimutathatók külföldön, részint oly jellegzetesen az új szellem kifejezői, hogy a maguk egészében hazai néphagyomány még nem lehetett.” (Uo. 17. I.)

Egy lett népmesei változat, mely magyar fordításban néhány éve jelent meg (Ljubarszkaja : Legszebb orosz [helyesen : szovjet] mesék. Második, Aranykancsó c. rész. Bp. 1949. 83–85. I.) lényegesen megváltoztatja a Heltai-mesére vonatkozó eddigi fölfogást, főként Császár Elemér és Waldapfel József nézeteit. A lett mesének a Heltai-réle fabulával való rokonsága első olvasásra is nyilvánvaló. *Ez a mese már nemcsak a motívumok, de a kompozíció és tendencia tekintetében is rokona — eddig egyetlen ismert rokona — a Heltai-mesének.* Legfeljebb az tűnik különbözőnek, hogy a magyar terjedősebb, bőbeszédűbb, míg a lett változat vázlatos, stilizált, mintha csak valaki kivonatolta volna Heltaiét. Ez a különbség azonban inkább a meseközlő tömörítő, stilizáló eljárásának következménye lehet a népszerű mesekiadványban.

A lett változat fölbukkanása természetesen csökkenti Heltai „szerzői” szerepét, még a középkori „eredetiség” értelmezés szerint is. Az a kérdés, hogy Heltai ezt a meséjét az ő korában a nép (s melyik nép?) közt is ismert népmese vagy még ismeretlen irodalmi források alapján írta-e, még mindig eldöntetlen marad. Ha nemcsak a lettek, hanem esetleg más népek folklórából is előkerül, az előbbi föltételezhető. De Heltai egyéb meséinek forrásait ismerve, továbbá tudva, hogy a protestáns lettek ugyancsak irodalmi közvetítéssel is átvették a mesét egy Heltaiával közös, s számunkra még ismeretlen forrásból — tehát így a lett mese egy német-protestáns példázat folklorizációjának tekinthető —, akkor mégis azt kell mondanunk, hogy a mese nem a korabeli néphagyományból származik. *Am mindenesetre az eddigi kutatások eredményeit — s ezek summájaként Eckhardt Sándor jegyzetbeli megállapítását (280) — módosítanunk kell.* Heltai kétségkívül átgyúrta, „magyar viszonyokra szabta” a mesét, de ebbéli tevékenységének javára korántsem lehet — a lett mese ismeretében — annyit írunk, mint látszott annak előtte.

6. Catót idézvé írja Bornemisza a szentenciát : „... nyilván való lopók aranyláncot viselnek, és bársonyba járnak, az titkon való lopók kedig vasláncot, béköt hordoznak” (208). Eckhardt sem közli, magam sem találom Cato e helyét. De érdekes párhuzam kínálkozik Bod Péter kétszáz évvel későbbi Szent Hiláriusának (1760) 203. kérdésére adott feleletével :

„A kis tolvajok vasbékóban járnak, a nagy tolvajok aranyláncot viselnek.” (Bod Péter : Szent Hilárius. Bp. 1943. 61. 1.)

*

Ennyi mindössze, amit alaposabb utánjárás nélkül pótlásul nyújthatok az Ördögi Kísértetek örvendetes új kiadásához. S hadd tegyek még egy mástermészetű apró megjegyzést is. Az Ördögi Kísértetek végefele az egyik történet idejét Bornemisza 1578. Boldogasszony havára teszi (212). Ebből kitűnik, hogy az Ördögi Kísértetek (illetve még előbb a Postillák IV. köteté) nem jelenhetett meg ugyanez év pünkösdjén, mint mindkét lenyomat vége jelzi. Erről, s e nyilvánvaló szándékos antedatálás okáról érthetetlenül nem szól a jegyzet.*

MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR EDIT

POLGÁRI-FORRADALMI ESZMÉK ÉS AZ ELSŐ MAGYAR SZÍNTÁRSULAT MŰSORA

Magyar színjátszásról attól a pillanattól fogva beszélhetünk, amikor az tudatosan a nemzeti reformok sorsával kapcsolódik össze, amikor tehát az actor nem a jövedelem, vagy a praeceptor dícsérete reményében lép a színpadra, hanem azért, hogy a magyar haladás ügyét szolgálja. Tényleges magyar nyelvű színjátszás volt 1790 előtt is, olyan színészet azonban, amelyet méltán haladó hagyományaink közé sorolhatunk, csak ettől fogva. Kelemen Lászlótól számítjuk azokat az ősokeket, akiknek — Révai József szavait használva — „harcai alapozták meg a jelen épületét”.

Martinovics és társainak politikai próbálkozása mellett a másik út, amelyen a haladó magyarság előrelépett: a nyelvújítás, az irodalmi újjászületés útja volt. S a helyzet úgy alakult, hogy az egyetlen lehetőség, amely sikerrel kecsegtetett: a nyelv ügye lett. Anyelvé, amely ma merev, régies, szókincse nyomorúságos, kifejező ereje legfeljebb biblikusan harsogó, de hangulatok érzékeltetésére semmiképpen sem alkalmas; amelyen nem sóhajtozhatik az ifjú Werther, még kevésbé élcelhet Voltaire — de amelyet *holnapra* gazdag hangszerré kell formálni, hogy azon intézhessük államügyeinket, kormányozhassuk megyeinket, amely segítse megtalálni önmagunkat és fejleszteni művészeinket... A nyelv, amely élő, beszélt formájában a színpadon talál legjobb iskolára, amelynek a játékszín sine qua non-ja. Haladnunk kell, ha nem akarunk eltűnni a nemzetek sorából, *nyelvünkkel* kell létünkért küzdenünk, s a nyelv fejlesztése nem képzelhető el színpadon beszélt nyelv nélkül. Ez az a gondolat, amelyet Bessenyei, Kazinczy, Kármán, majd Kőlcsey és Bajza József végig elmélkedett, s amelynek végső céljaként az állandó magyar színház képe lebegett előttük.¹

Mikor azonban egy lelkes pesti polgárfiú, Kelemen László társulatát összetoborozta, hogy az országgyűlésre egybeseregülő rendeket magyar színjátékkal szórakoztassa és — nevelje, az állandó színház megvalósulása igen távoli ábránd volt csak. Hiszen színészek, kellekek, magyar drámák sem voltak még, mindezt szinte ad hoc kellett összeszedgetni egy merőben idegen városban; nem volt magyar polgárság, magyar polgári öntudat, még a magyar irodalmi nyelvet is ezután kellett megteremteni. A nemzeti színház tipikusan „polgári” intézmény, azonban az első magyar színjátszók, épp úgy, mint kortársaik, Martinovicsék is, „olyan burzsoáziait képviseltek, amely még alig volt és amely nem sorakozott fel mögöttük”.²

Kikből állt ez a társulat? Kelemen Lászlót már említettük, mert ő volt az, aki az eszme jelentőségét legjobban átértette, s aki legtöbbet tett megvalósításáért is: szaladgált a vármegyéhez, városához, magán-mecénásokhoz, írt, fordított és szerepelt. Ezért, jóllehet a tényleges igazgatást csak egészen rövid ideig vitte, az első magyar színzsgárdát az ő nevével jelöljük. — A többi tagok közül Rehákné Moór Annát kell kiemelnünk. Ő volt az első magyar drámai színésznő, tehetséges, szorgalmas tag. Maga Kelemen is jól játszott, s rajtuk kívül még két-három őstehetség is akadt. A játéktílus nem ütött el különösen előnytelenül a pesti német színészekétől. Nagyobb baj volt, hogy Kőlcsey szavait idézve, „a nyelvvél élni” „lehető”

* Vö. Végh Ferenc időközben megjelent kiadástörténeti és textológiai megjegyzéseivel, ITK. 1956: 85—91. l.

¹ Révai József: Kőlcsey Ferenc (Marxizmus, népiesség, magyarság.) Szikra, Bpest, 1949.

² Mérei Gyula egyetlen előadásairól készült jegyzet, 73. l. — A magyar nép története. Rövid áttekintés. VIII. rész. (Spira György.) 214. s. köv. l. (Művelt Nép Könyvkiadó, Bpest, 1953.)

volt ugyan, de éppen nem bizonyult könnyűnek, és hogy a kis közönség miatt folytonosan új darabokat kellett adniuk.³

Az eredeti színpadi szerzők kis létszáma miatt elsősorban fordításokat játszott a társulat. Mint műfordító, nemcsak az egész akkori magyar „irodalom”, — Kazinczytól a piarista írókig —, hanem a teljes színészgárda is szerepelt. Alapanyagul Iffland és követői, tehát a XVIII. század második felében divatos német polgári dráma, s ezek közvetítésével a francia enciklopédisták művei szolgálnak. Figyelemre méltó tény, hogy a színház a nem kizárólag feudális közönségnek túlnyomórészt polgári drámát nyújt, s evvel a polgári fejlődés útját egyengeti.

Az egykorú műsor vizsgálata társadalomtörténeti szempontból érdekes eredményekre vezethet. Feltételezhetjük ugyanis, hogy bizonyos változtatást mindegyik fordító tett művén; néhányan hazafias szövegek beiktatásával, vagy népies szólás-mondások alkalmazásával magyarosabbá tették, mások nem helyeztek egyes kitételeket s azokat módosították, s végül lehettek, akik változtatás nélkül egyszerűen lefordították a kezükbe került darabokat. Hogy a fordításokban politikai természetű változtatások estek-e, s ha igen, milyen természetűek: ez vizsgálódásunk szempontja.

Az alábbi néhány adat beszámoló az első tanulságokról.⁴

A kutatómunka sok nehézségbe ütközik; az eredeti és a fordított darab lelőhelye ritkán azonos s a feldolgozásnak ilyenkor topográfiai nehézségei vannak, a magyar szöveg gyakran nem nevezi meg eredetijét, vagy a magyar címből nem tudunk visszatálni az eredetihez s az eredetinek feltételezett német vagy francia szöveg maga sem a tulajdonképpeni forrás, hanem egy francia, vagy olasz, vagy latin őszínműből származik: mindez a kutatót terheli és nem tarthat számot mások érdeklődésére. Ha azonban a technikai nehézségek már elhárultak s a darab-párok kíváncsi szemünk elé kerültek: vajon mit látunk? Mi az, amit a magyar hazafi, az 1790-es évek szellemi felbuzdulásának egyik átlője, nem vesz át forrásából, mi az, amit kihagy, s főként: mi az, amit hozzátesz? A nehézkesen összeállított színpadon hogyan jelenik meg a francia felvilágosodás polgári öntudata?

Mielőtt azonban mérlegre tennénk a színház és közönsége forradalmiságát, egy pillantást kell vetnünk az államra is, amelyben éltek, s amelynek apparátusa alkalmas és kész volt arra, hogy minden szabadabb gondolatot elutasítson — bár kétségtelen, hogy más szempontból ítélte a jozefinista, mint a leopoldiánus, vagy éppen ferenci cenzúra. Számunkra mind a három irányelvei lényegesen, mert az 1792-es évben még csak alig észrevehető az eltérés II. József alapelveitől, de 1793-ban már érezhető a Lipót-féle reakció, 1795-ben pedig a felvilágosodás teljes megtagadását látjuk. József idejében az erkölcsi felfogás puritánul merev; a házastársi hűség, legalábbis a női félre, kötelező, szerelmespár nem maradhat kettesben a színpadon (!) — de a szabadság-gondolat nincs teljesen száműzve: a rabszolga egyenlőnek mondhatja magát urával, a jobbágy fellázadhat földesura (bár nem a jó fejedelem) ellen, s Rousseau művei átléphetik a monarchia határát.⁵ II. Lipótnál enyhül a szekszuális kérdések megítélésének szigora, nem egyszer hallunk házasságtörésről és nem is mindig kell a bűnöst ellenszenvünkkel sújtanunk. Mérlegre kerül azonban minden szócska, amely szabadabb eszmékre utal, s a francia forradalmat becsmérülő igék hagyják el színészeink ajkát, akik 1790-ben avval invitálták közönségüket, hogy „a’ Fejedelmek és a’ Világ’ Nagygyai itt látják és hallják az Igasságot, a’ melly vagy Pompájoknak Fényességek előtt félelmissen elrejtetik, vagy Őr-állójok — a’ Tsapodárság miatt közel hozzájuk nem férkezhet. . . Itt hallatik a’ Szabadságnak Kellemetes Szava, itt, a’ hol a’ tételni nem tudó Elme mérészen meg-vij a’ Babonássalgal és az Erőszakkal. . .”

1795-ben a cenzúra újabb vizsgálat alá veszt mindent, amivel József Diderot-n és Albrecht v. Halleren csiszolt szelleme és Lipót olaszos színházi kultúrája megalkodott. Minden színmű, minden könyv újabb ítélet alá kerül, s bírálat hangzik el drámai alkotásokról, amelyek évek óta kasszadarabjai a hazai színpadoknak.⁶

³ *Lugosi Döme*: Kelemen László, Makó, 1927. — *Bayer József*: A nemzeti játékszín története. Bpest, 1887.

⁴ A színháztudományban is oly kiváló eredményeket felmutató szovjet kutatás figyelt fel először arra, hogy az eredeti és a fordított darabok közötti eltérések jellemzőek az átvevő nép művelődési viszonyaira. Hazai vonatkozásban *Hont Ferenc* elvtárs vetette fel, szovjet kezdeményezésből merítve, elsőnek a problémát.

⁵ *Sashegyi, Oskar*: Grundzüge des Josephinischen Zensursystems. X. Kapitel. Geschmack u. Sitte. 245. skk. I. (Kéziratban.)

⁶ II. Lipót megkövetelte fiától, a nádortól, hogy a cenzurát a legfigyelmesebben ellenőrizze, s ez jelenti is, hogy cenzúra-ügyeket a helytartótanács minden ülésén tárgyalnak. (*Mályusz E.*: Sándor Lipót főherceg nádor iratai. 467—469. l.) — Országos Levéltár, Helytartótanácsi iratok. Departamentum Revisionis Librorum. 1791. fons 1. posítio 35., 1794. fons 1. posítio 35., 1794. fons 2., posítio 27., 1795. fons 9., posítio 2., 5., 1796. fons 6., posítio 6., 21., 26. — Az első fővárosi előadáson mondott epilógus: uo., *Vertrauliche Akten*, A. 52. fasc. ad A. 44. köteg, 313—319. pagina. — 1795 dec. 28-án cenzúra alá kerül, a helyi Tolvajok címmel, Schiller *Räuber-je*. Mint a cenzor bevallja, „jam annis prioribus in scenam data”, azonban

Az alábbiakban az első magyar színtársulat műsorának tizenegy darabját fogjuk eredetijével összevetni. Előadásuk sorrendjében ezek a következők: *Igazhízi, egy kegyes jó atya*, „szerzette Simai Kristóf K(egyes) O(skolabéli) P(ap)”; bemutatója s egyúttal a magyar színház megnyitó előadásának napja: 1790. okt. 25. (A. Fr. Gr. v. Brühl: *Der Bürgermeister* c. színműve után.) *A talált gyermek*, „szabadon fordította” Bárány Péter, 1792. máj. 5-én került színre, eredetije ugyancsak Brühl: *Das Findelkind* c. műve. *Az embergyűlölés és megbánás*, „vígággal és szomorúsággal elegyített Játék, szerzette Kotzebue, fordította Kőrö Sigmund”, bemutatták 1792. máj. 31-én. Ugyanennek az évnek júniusában hozták színre *A szerelem gyermeke* c. ötfelvonásos „Nézőjátékot”, amelynek „Magyar Fordítója” — Verseghy — megőrizte névtelenségét; az eredeti *Das Kind der Liebe* címmel, ugyancsak Kotzebue műve. 1793. jan. 11-én klasszikust mutatott be a társulat: *Zsugori, telhetetlen fősvény ember* címűt, „melylyét Simai Kristóf K. O. P. Ama hires Frantzia Költő, Moliere után készített”. 1793. aug. 9-én hozták színre C. F. Weisse: *Die verwandelten Weiber* c. művét ugyancsak Simai fordításában. *Házi orvosság* címmel. A jozefinista oktatás egyik híressége, Werthes is szerepel, Niklas Zrini oder die Belagerung von Sigeth — tehát magyar tárgyú drámájával, csak kezdőbetűkkel jelölt fordító, Gy. Cs. I. tolmácsolásában. A „*Zrini Miklós avagy Sigeth várának veszedelme*” 1793. aug. 20-án került bemutatásra. 1793 októberének műsorából két Kotzebue-színművet kerestünk ki, a 2-án játszott *Asszonyi Jakobita klubbot* Sebestyén László, s a 28-án színre került *Formentérai remetét*, amelynek meg nem nevezett fordítója — ismét Verseghy — aki nemcsak fordította, de, mint maga vallja, „némely keményebb kifejezésekre nézve” „meg is enyhítette” a darabot. 1794-ben ismerte meg a magyar közönség Kotzebue egyik egzotikus tárgyú színművét: az *Indusok Angolországban*. t (ford. Ihász Imre). 1794 júniusában közel félelv század legsikeresebb magyar szomorújátéka, Dugonics András *Bátori Mária*-ja kezdte meg színpadi pályafutását. A művet több hasábon át taglalo cenzor nem vette észre, hogy a Pesten ugyancsak játszott Soden-féle *Ignez de Castro* című darabról van szó, de nem ismerte fel az elragadtatott magyar közönség sem.⁷

Az elmúlt százhatvan év alatt számtalanszor — és jogosan! — felmerült a kérdés: miért éppen az Igazhízával kezdte meg Kelemen László társulata működését? Ez a darab nem volt eredeti, sem hazafias szellemű, értéke felől már akkor sem táplálhatott illúziókat a csak kicsit is művelt színházi közönség, mert meséje a szokványcsattanó: az elveszettnek hitt családtag feltalálásával oldódik meg és alakjainak nincs valóság-ízük. — A történet hőse Igazhízi, egy vidéki városka polgármestere, aki jó a jókkal és kemény a gonoszokkal szemben; leányát férjhez adja ahhoz, akit az szeret, s a koldussal, elesett volta ellenére, méltányosan bánik. Ebben a Lázárban ismeri fel az utolsó felvonásban régen eltűnt testvérét. — Jóllehet a legtöbb szereplő polgári rendű, a nemesség képviselője sem ellenszenves.

Kelemenék tehát ebben a darabban a polgári gondolatot rokonszenves polgári rendű személyek szerepeltetésével ápolták ugyan, de forradalmi alafestés nélkül. Hogy mi különös céljuk volt éppen ennek a műnek a népszerűsítésével, arra csak azt felelhetjük: hitünk szerint eleink nem annyira a színműnek, mint inkább a beszélt nyelvnek tulajdonítottak fontosságot;

„... tota assumpti argumenti deductio turget multis in Deum injuriis, ne dicam, blasphemis, horribilibus praesumptionibus contra religionem, et mores dicitariis, et periculosis ac noxiis contra Reges, contra statum, et revolutioni gallicae fauentibus expressionibus”. O. L., Helytartótanács, Departamentum Politiae et Civitatum, 1795. fons 6. positio 84.

⁷ *Igazhízi*: II. kiadás, bevezetéssel *Erdélyi Károlytól*, Bpest, 1888. Brühl műve, *Theatralische Belustigungen* címmel, 1785-ben névtelenül jelent meg. — *A talált gyermek*. Vig-játék öt felvonásokban. Szabadon fordította *Bárány Péter*. (A Magyar Játék-Szín. — Első esztendő. — Az Első Kötetnek Első darabja. Pesten, Trattner, 1792.) (A. Fr. Gr. von Brühl): *Das Findelkind*. Ein Lustspiel in fünf Aufzügen. Aufgeführt auf dem Hochfürstl. Esterhazyschen Theater in Eisenstadt. 1805. — Az Ember Gyűlölés és a Meg Bánás. Bécs. Alberti Ignác műhelyében, 1795. Theater von *Kotzebue*. Erster Theil. Menschenhass u. Reue. Wien, A. Doll. 1810. — *A szerelem gyermeke*. Egy Nézőjáték öt Felvonásban. Budán. Landerer Katalin, Özvegy betőivel. 1792. *Kotzebue*, A. v.: *Das Kind der Liebe*. Leipzig, 1791. — *Zsugori*. (A Magyar Játék-Szín. — Első Esztendő. — Első Kötet. Pesten, Trattner, 1792.) *L'Avare*. Classiques Illustrées Vaubourddolle. Librairie Hachette, Paris. 1935. — *Házi orvosság*. Vig-játék három felvonásban. (A Magyar Játék-Szín. — Negyedik, és utolsó kötet, Pesten, Trattner, 1793.) *Komische Opfern* von C. F. Weisse II. Theil. Die verwandelten Weiber. Carlsruhe, 1778. — *Werthes*, Fr. August Clemens; Niklas Zrini. Ein historisches Trauerspiel in drei Aufzügen. Wien, bey Johann Paul Krauss. 1790. *Werthesz Kelemen*: *Zrini Miklós, avagy Siget Várának Veszedelme*, egy Historiái Szomorú Játék Három Felvonásokban. Magyarra... fordította Gy. (Györgyfalvi) Cs. (Csépan) I. (Imre) Komárom, Wéber Simon Péter betűivel. 1790. — Az asszonyi Jakobita Klub. Vig-játék egy Felvonásban, Fordítottatott... *Sebestyén László* által. (A Magyar Játék-Szín. — Első Kötet. Pesten, Trattner, 1792.) *Kotzebue*, A. v.: *Der weibliche Jakobiner-Klub*. Leipzig, Verlag v. E. Kummer, 1867. — *A formentérai remete*. Ford.: N. N. (A Magyar Játék-Szín. — Negyedik és utolsó kötet. Pesten, Trattner, 1793.) *Kotzebue*, A. v.: *Der Eremit auf Formentera*. Theater v. *Kotzebue*. Erster Theil, Wien, 1810. — *Indusok Angolországban*. Ford. *Ihász Imre*. Vig-játék három felvonásban. 1794., *Kotzebue*, A. v. Die Indianer in England. Theater v. A. v. *Kotzebue*. Wien u. Leipzig, Verlag v. Ignaz Klang u. Eduard Kummer, 1840. — *Dugonics A.*: *Bátori Mária*. Bpest, 1887. Heinrich Gusztáv előszavával. *J. Fr.* Saden: *Ignez de Castro*. Ein Trauerspiel in fünf Aufzügen. H. n., 1789. — Cenzori jelentés: Országos Levéltár, Helytartótanács, Dep. Rev. Libr., 1794. fons. 2. positio 27.

vajon 1837-ben nem a Belizárral nyitottak-e? — Kazinczy, az első magyar színtársulat „koronatanúja”, így nyilatkozik az ügyről: „Pesthől el-indulván jó karban hagytam a Schauspieler-Truppot. Eddig Hamletet eljátszották talám. De Hamlet előtt hogy hozzá szokjanak a Theatrumhoz, két darabot játszanak próbául; az egyik darab Simainak Igaz-házija; — a másik Waltron.”⁸

A Simai-féle fordítást Brühl eredetijével már Erdélyi Károly összevetette és megállapította, hogy csak egy-két jelenetnél van jelentéktelen eltérés, a fordítás hű, bár kissé szószátyár. Nem lehet kétséges, hogy bennünket a rossz darab tehetségtelen szerzőjénél sokkal jobban érdekel a tehetséges fordító: Simai alakja. Származására nézve városi polgár, közel érzi magát ehhez a feltörekvő osztályhoz; szerzetes, azonban csaknem egész életét rendházon kívül, mint városi iskolákban tanító pedagógus tölti. Osztálykorlátait nem lépi túl a plebejusforradalmiság felé, nem Martinovics, — de nem lépi át az ellenkező irányban sem, nem törleszkedik nagyúri családokhoz, nem nevelősködik. Hibái és erényei a városi polgár adottságaiból fakadnak, a polgárokhoz szól színdarabjaiban, ezek nyelvét használja — ezt a nem valami kifinomult, de izes magyar nyelvet.⁹

A második munka, amelyet, a kiadó szerint, „az érdemes Magyar Közönség”, „örömmel és tellyes meg-elégedéssel” nézett, bizony jogtalanul dicsékszik avval, hogy „szabadon” fordították. Teljesen hű fordítás biz’ az, mindössze az első felvonás negyedik jelenetéből hagyott ki Bárány néhány szójátékot. Az efféle egyébként elég ügyesen kap magyar változatot, míg a szöveg általában hemzseg a germanizmusoktól. A mese vizenyős eseménytelenségén — a falusi bíró bájos leányába beleszeret a földesúr fia, szerencsére azonban kiderül, hogy a leányka úri származású — imitt-amott átsillan a felvilágosodás szelleme, de amennyiben ez a kevés is érdemek fogható fel, azért az elismerés Brühl és nem Bárányt illeti.

A híres-nevezetes Menschenhass und Reue évtizedekig futotta sikeres színpadi pályafutását. A házasságtörő tapasztalatlan ifjú nő bánata s a férj nagylelkű megbocsátása elbűvölte a síheder Thackerayt és halhatatlanná tette e tércművet az „Arthur Pendennis”-ben. — Darabunknak mind a német, mind a magyar példánya sűgőkönnyv lehetett valaha, de sokat egyik sem árul el. Egyes részeket kihúzott a német, másokat meg a magyar rendező, s ezek nem mindig szükségképpen azonosak. A fölöslegesen vért ontó uralkodóról szóló sorokat a német kéz törölte, a magyar nem, viszont egy sikamlósabb kitétel a magyar előadásnál maradt el. Egy árnyalatnyi különbség a társadalmi, egy másik a műveltségbeli viszonyokra mégis rávilágít. Az öreg paraszt németül így panaszkodik: „Da hatt’ ich keine Decke, meine Füsse drein zu wickeln!” Magyarul ez a mondat így hangzott: „Nem vala szalmátlan ágyamban mivel dudorgó lábaimat bé takarjam...” Tehát míg a porosz jobbagynak a *takaró* hiányzik, a magyar csak a *szalma* után kívánczik... Egy másik helyen a grófi park díszítésére „Ruinen eines alten Raubschlosses” készítéséről van szó. A fordító „régí épületek maradványait” emleget: nem éli át tudatosan, nyelvileg sem a romantikát.¹⁰

A szerelem gyermeke — hasonlóan az Igazházihoz — szintén nagyobb értéket jelent a magyar, mint a német irodalomtörténet számára. Fordítója, Verseghy, jóllehet előszóval is ellátja, nem nevezi meg magát. A névtelenség — habent sua fata libelli — bizonyára annak a következménye, hogy a szabadelvű ex-paulinusnak keserves tapasztalatai voltak a cenzúra körül, s annak vörös posztó volt a *Verseghy* név.¹¹ Előszava viszont arra mutat, hogy a *nemzeti színház*, ez a teljesen polgári intézmény, mennyire ismeretlen és érthetetlen volt az akarva-akaratlanul feudális fogalmakban gondolkodó magyar kortárs számára. Verseghy nemesi műkedvelők útján kívánja a hazai színjátszást megalapítani; ezek, ősztől tavaszig játszva, csak a nyersköltiséget vonják le a jövedelemből, a begyűlt összeget pedig a szegényeknek

⁸ Kazinczy Ferenc Levelezése. Közzéteszi Dr. Váczy János. I. kötet. Bpest, 1890. 618. l. (Aranka Györgyhöz.)

⁹ *Simai Kristóf*: életrajzi adatok a rendtagok személyi adatait tartalmazó ún. Nagy Rullából (Balanyi György professzor szíves közlése). Magyar Hírmondó, 1781. 699. l. *Dvortsák Gyula*: Igazházi s az első magyar színielőadás. Kassa, 1885. *Kapás Aurél*: Simai Kristóf élete és munkái. Privigyei kegyesrendi gimn. értesítője, 1888. *Csaplár Beenedek*: Simai Kristóf, pályája kezdetén. Irodalomtört. Közl. 1891. *Szinnyei József*: Simai Kristóf. Egyet. Philológiai Közlöny, 1891. *Ernyei István*: Simai Kristóf élete és munkái. Nagybecskerekai kegyesrendi gimn. értesítője, 1892. *Bayer József*: A XVIII. évszáz Molière-fordításai. Irodalomtört. Közl., 1895. *Iffy Kemény Lajos*: Simai Kristóf életéhez. Irodalomtört. Közl., 1895. *Bodnár Virgil*: Simai Kristóf. Budapest, 1898. *Perényi József*: Endrődy János életrajza. Nagykanizsai kegyesrendi gimn. értesítője, 1899.

¹⁰ I. m. németül 368., magyarul 103—104., ill. 369. és 104. l.

¹¹ Verseghy hosszas fáradozás után, Teleki Sámuelné anyagi támogatásával (1791. febr. 7.-én írja: „... Excellentiának kegyelmes jótéményessége nélkül Millótnak magyar ki-adása minden bizonyonny félbe szakadt, vagy legalább olyl időkre ki halasztatott volna, melyekben már talán késő orvosság leendő vala.” O. L., Teleki család marosvásárhelyi levéltára, Teleki Sámuel Osztály, Missiles, 2097. sz.) kiadta Millot lyoni apát deista munkáját, „A világnak közönséges története” címmel. A könyv a cenzor legnagyobb felháborodását, a példányok elkobzását, az összes iratoknak az uralkodó — Ferenc — elé terjesztését, és Verseghynek feketelistára kerülését vonta maga után. (O. L., Helytartótanács, Departamentum Rev. Librorum, 1792. fons 2. positio 49., 1793. fons 3., positio 19.)

juttatná.¹² A szerelem gyermeke fordításának nyelvi szépségét már Verseggy életrajzírója kiemelte.¹³ Nincs értelmi eltérés az eredeti szövegtől: a könnyelmű ifjú arisztokrata és a kis szobalány fia, hosszú hányódás után, atyjára talál, a vagyon örökösévé válik, sőt szülei viszonyát is törvényesítetteti. A fordító csak a rajzolt környezetet teszi otthonosabbá néhány módosítással (a francia helyébe mindig németet tesz, a jól nevelt leány franciául és németül tanul, az eredetiben csak franciául stb.) és magyaros fordulattal. Jellemző a hazai gondolkozás feudálisabb színezetére, hogy, míg a német lelkész keresztnévén szólíthatja a földesúr leányát, akit ő nevelt, a magyar falusi pap csak ennyit merészel: „Oh, kisasszony!” S hogy a német koldus számára öt forint a nagy összeg, a magyarnak kettő...¹⁴

Érdekes a Molière—Simai Kristóf-féle darab-párhuzam. A fősvény aggyantjában klasszikus történetét felesleges ismertetnünk. — Sem a felvonások, sem a jelenetek rendjében, sem értelmileg nincs eltérés az eredetitől — a fordító jól értett franciául —, Simai szövege azonban bővebb, mert tudatosan keresi a népies kifejezéseket, s két-három szót ugyanannyi szólásmóddal ad vissza. A kiadott fordításhoz előszót is írt. Ez, az 1790—91. országgyűlés szelleméhez illően, meg van tűzdelve magyaros sújtással, de a forradalmi öntudat meglehetősen hiányzik belőle.¹⁵

Ugyancsak Simai „készítette” Weisse: Die verwandelten Weiber c. vígjátékának — eredetileg vígoperájának — magyar fordítását is. A darab másik címe hazánkban A lábszűj volt, s a mese egy rossz, nyelves asszony megszéldítéséről szól. A durva humorú szöveg, mint opera-partitúra, nem rosszabb a megszokott átlagnál, csaknem szó szerinti magyar változata azonban erősen a karzat ízléséhez alkalmazkodik.

Az első magyar Zrínyi-dráma szerzője, Werthes, a pesti egyetemen az esztétika tanára volt, felvilágosult protestáns, a Schlözer-Beckmann nemzedéknek egy kevésbé ragyogó, de jól képzett képviselője. József császár örült, hogy megnyerhette a monarchia egyik egyeteme számára, és Werthes igyekezett környezetéhez idomulni. Érdekelte a magyar történelem. Történelemszemlélete mindig a nagy vezető-egyéniséget ragadta meg elsősorban, a „jó fejedelmet”, aki tevékenyen alkot a nép javáért, s adott esetben meghal érte. Mivel valódi drámai konfliktust nem tud teremteni, színműve nem tragédia, csak látványos színpadi képek és lelkesítő szövegek egymásutánja, ez azonban a kor követelményeinek bőségesen elég volt. Kelemenék e darabot többször adták. A fordító alkalmazkodott német eredetijéhez, mindössze — nyilván a „Szigeti veszedelem” ismeretében — egy-egy szereplő nevét javította ki a valóság-nak megfelelően.¹⁶

Az asszonyi jakobita klub Kotzebue leggyöngébb vígjátékai közé számít. Naívsága megközelíti az Igazhíziét, avval a különbséggel, hogy amíg az, a kor felfogásának megfelelően, becsületesen törekszik „kedves Szin és édes Méz alatt hasznos Tanácsok”-at nyújtani, „a” mellyek éppen azért meg-gyökereznek, mert le vetkeztek a’ dorgáló Böltesség mord Ábrázatját”¹⁷, ennek írója, a cárook lelkes híve, egy mondvacsinált komédia ürügyén alkalmat keres arra, hogy gyalázza a francia forradalmat. Csak a magyar társulat állandó darab-ínsége indokolhatta, hogy nálunk ez színre került. Tartalma röviden abból áll, hogy a Bourbonok egy régi katonája, aki anyagi viszonyai alapján ítélve, teljesen indokolatlanul ellensége a forradalomnak, polgári gondolkodású felesége ellenkezését semmibe se véve, leányát egy bújkáló arisztokratához adja nőül. Mindezzel kapcsolatban sok szó esik a magántulajdont ért sérelmekről és a forradalom egyéb „bűneiről”. A fordító egy nógrádmegyei nemesember, Sebestyén László, nem tartotta szükségesnek, hogy bármiben is eltérjen a neki bizonyára igen megfelelő szellemű eredetitől. A darab bemutatása mindenesetre jó példa arra, hogy a felvilágosodás szellemének nálunk nemcsak külső, hatalmi támadóik voltak, hanem belső, alig észrevehetően dolgozó, de annál kivédhetetlenebb ellenségei is.¹⁸

A kutató legtöbb eredményt a Formentéri remete szövegeinek összevetésével ér el. Regényes história ez egy pusztai szigeten nejtű sirató remetéről, az öt időnként friss készletekkel ellátó tengeri kalózról, a remete elveszettnek hitt fiáról s a kalóz leányáról, akikből természetesen egy pár lesz. — Már a magyar címlap utal eltérésekre, amikor arra hivatkozik, hogy a

¹² I. m. előszavában. (Pest, Trattner, 1793.)

¹³ Császár Elemér: Verseggy Ferenc. Budapest, 1903. 56. skk. l.

¹⁴ I. m., németül 201., magyarul 59. l. — Németben 195., magyarul 53. l.

¹⁵ Szemelvény az előszóból: „Első Leopoldus Császárnak uralkodása idejében, midőn a Pártütők Magyar Országot tűzzel, vassal pusztítván, Némedit, Pest Vármegyében fekvő helységét — is, feldűlnék” stb. — „Pártütők” alatt Thököly kurucait kell értenünk.

¹⁶ Werthesről: Wurzbach, 55. k., 132—134. l. (Wien, 1887.) Színnyei megfelelő helye. Csaplár Benedek: Révai Miklós. Bpest, 1889. IV. k., 72—73. l. Nyíry Erzsébet: Werthes Frigyes Ágost pesti évei c. disszertációja, Bp., 1939. — A színmű előadásairól: Lugosi I. m., 102., 103., 111., 145. l. A cenzúra — helyesítő — véleménye: O. L., Helytartótanács, Dep. Pol. et Civ. 1796. fons 6. positio 4.

¹⁷ Idézet a megnyitói előadás epilógusából. O. L. Vertrauliche Akten, A. 52. fasc. ad A. 44. köteg, 313—39 pagina.

¹⁸ Sebestyén Lászlóról ld. Színnyei megfelelő helyét.

fordító munkáját „néhány keményebb kifejezésekre nézve” enyhítőleg végezte. Nyomban ajkunkra tolul a kérdés : mik lehetnek ezek a „keményebb kifejezések”? Nemcsak a Kotzebue-nál lépten-nyomon előforduló s a magyar közönséget nem egyszer megbotránkoztatató tréfás sikamlósságokról van-e szó? Mi lehet az, amit ennél a fejedelmi önkényt kiszolgáló, feudális eszményekért lelkesülő, eszes, de kicsinyes porosznál 1793-ban sokallt a magyar közvélemény? — Nos, egyetlen dolog volt, amiben A. von Kotzebue osztotta a francia felvilágosodás gondolkozását, és ez a vallási szabadelvűség. A Forméntéri remete hőse így beszél : „Warum bebst du, Christ? — Dieser edle Biedermann, dem du zum Dank für seine Wohltaten die Freude seines Alters raubtest, ist ja nur ein Muhametaner, ein Räuber — jeder Bettelmönch spricht dich von der Sünde los... ist das christlich gedacht?” Nyilvánvaló, hogy a cenzúra nem engedhetett ilyen szavakat elhangzani a színpadon, de a hallgatóság egy része maga is elutasította volna azokat. A magyar változat így hangzik : „Ébredgy-fel, Pedro! Bötstelenség volt, a’ mit elköveltél. Ha végbevinni nem szégyenletted, mit szégyenled előtte meg-is vallani?” — Hasonló párhuzamokat tucatjával lehet ebből a színműből kiemelni.¹⁹

Mint a Szelem gyermekének fordulatos, szép magyar nyelve elárulja a mester kezét, a Formentéri remete csengő vessorai is művészre engednek következtetni. Itt is Verseghy volt a fordító, itt is névtelenségbe burkolódzott, hogy a cenzúra, „különös” figyelmét elkerülve, Kelemenék segítségére siethessen. Egy eltérés a német és a magyar változat között igazolja, hogy milyen mély élményt jelentett Verseghy számára a színház : felhívja a színész figyelmét egy lélektani finomságra, hogy azt a maga technikai tudásával ne mulassza el kidolgozni.²⁰

Az Indusok Angolországban volt az első egzotikus tárgyú polgári színmű a magyar társulat műsorán, s a szeretetreméltó hindu leánya éppen úgy megnyerte a hazai szíveket, mint egész Európa színházlátogató közönségét.²¹ A szerző egy hindu családot helyez itt kispolgári angol környezetbe, és az őt jellemző éles szarkazmussal mutat rá a „primitív”-nek bélyegzett gyarmati nép tisztultabb erkölcsi felfogására. Ismerve Kotzebuet, inkább a gyakorított színházi szakember, mint a belső meggyőződéstől hajtott purifikátor szavát véljük kicsendülni a sorok közül, azokra azonban, akik a felvilágosodás lelkesültségével nézték a problémát, nagy hatással lehetett. Az eredeti szöveg emlegette „inquisitio” a magyar színpadon kimaradt ugyan, ez is csak a cenzúra hatására, de más módosítást a fordító nem tett.²²

Dugonics András Bátori Máriájáról már fentebb elmondottuk, hogy az első nagy magyar drámai siker volt. Egyúttal jellemző műfaja a honi színpadi termékeknek : a múltba merülve, teljesen magyar és nemesi szereplőkkel, a nyelv izességére nagy gondot fordít, de semmi haladó gondolatot nem hirtet ; hozzászoktatja a közönséget a kosztümös színműhöz, egyengeti az utat a XIX. század Shakespeare-kultuszához. Mint a felvilágosodás eszméinek terjesztője, a Bátori Mária nem dicsekedhetik érdemekkel. Dugonics nem volt Simai, élete is — jóllehet rendtársak voltak — teljesen különbözik a városi polgársággal együtt élő és érző normáliskolai tanítótól, de ügyesen alkalmazkodott a közönség zömének ízléséhez. A műben van drámaiság, ami Soden és nem a fordító érdeme, Dugonics sajátja azonban a líraian szép gyászének. Régi falusi temetések siratóasszonyainak búcsúztatóját juttatja a néző emlékezetébe. Valószínű, hogy a szerzőben is ilyenek emléke ébresztette az ihletet. Hogy nemcsak a mai kutató, hanem az egykorú közönség is nagyra tartotta ezt a költeményt, mutatja, hogy különlenyomatban szórták szét az előadás alatt.²³

Dugonics II. István-dramája a német változattól nem különbözik, sem felépítésében, sem a szereplők számát és jellemét illetően. A szöveg sem út el értelmileg. Soden azonban mindig a tragédia patetikus hangján beszél, Dugonics pedig egészen népies fordulatokkal él. — Mindkét színmű magvát dinasztikus alapgondolat teszi : a portugál trónörökös (hazai változatban : az ifjabb király, II. István) nem feleségét, hanem az udvar egyik nemes hölgyét szereti, akivel közeli vadászkastélyában együtt is él, tőle gyermekei is vannak. A törvényes feleség meghal. Országos érdekek nem tennék kívánatossá, ha a királyfi törvényesíténé viszonyát ; a királyi szülők más, külpolitikailag értékes házasságot terveznek fiuk számára. Don Pedro (ill. II. István) azonban szembeszáll szülei óhajával, megesküszik kedvesével. A külföldi házasságot pártoló udvari érdekcsoport erre megöleti a szerencsétlen Ignezt, ill. Máriát, tegyük hozzá : a király beleegyezésével. Maga a gyilkosság Dugonicsnál nemcsak a már emlí-

¹⁹ I. m. németül 38—40., magyarul 117. I. Hasonló szellemben : 78—162., 93—185. stb. I.

²⁰ „A’ játszóknak mesterségére hagyaték, hogy Haszsan’ személyében a Dom Pedro beszédjére való és garádtisonkint emelkedő figyelmettséget; saját Leánya után való sóvárgásával illendőképpen ösve kaptssollya.” (150. l.)

²¹ Thackeray a Hiúság Vásárában említi a „bájos Gurlit”, mint akinek jelmezében a főúri társaság egyik tagja egy mulatságon megjelenik.

²² *Lugosi* i. m. 110., 111., 118., 145. l. — Cenzori vélemény : „in iis, quae normative adversantur, repurgata elegans est ; universim characteres secundum naturam adumbrat et decorum cum primis observat”. (O. L. Htt. Dep. Pol. et Civ. 1796. fons. 6. positio 4.)

²³ *Lugosi* i. m. 114. l.

tett siratóénekekkel kap egyéni színezetet, hanem azzal a kiemeléssel is, hogy a gyilkos nem magyar ember, hanem — felvidéki tót. Természetesen ez Dugonics nacionalista beállítottságát is jellemzi.

Érdekes, hogy ez a színmű mennyire hatott minden kortárs képzeletére. Az öreg Rietaller, a cenzor, aligha volt színházi habitué — ami onnan is kiderül, hogy a magyaros ingvállban nem ismerte fel Ignez de Castrot —, hanem azért bőven, nagy érdeklődéssel tárgyalja a históriát. Sok kifogása van. Először is történetileg teljesen hamis, mondja, II. István atyja halálakor 12 éves volt, tehát sem diplomáciai szerepet nem játszhatott még, sem gyermekei nem lehettek. A Bátori név a XII. században ismeretlen. Azután, István közismert volt ugyan „ob vagam libidinem“, evvel ellenkező kalandjáról és szerelmi házasságáról azonban mit sem tudunk. Nem helyes, hogy a szereplők durván beszélnek egymással, „contra moralitatem est, tueri in scena amoris adulteros“, s az apa és fiú közötti rossz viszony rossz példával szolgál. A fiú szídjá szüleit, ellenük szegül. (Ifflandnál vagy Brühlnél ilyesmi valóban nem fordul elő...) A helytartótanács nagyvonalúbb volt. Drámafrók nem kötelesek megtörtént eseményekhez, sem a történeti hűséghez alkalmazkodni. Ami a nyelvezetet illeti, ez nem rendőri, hanem irodalmi kérdés. A mű forgalomba hozható, színpadi előadása előtt azonban mutassák be újabb cenzúrára.²⁴

Az első magyar színtársulat műsorából kiszemelt e néhány darab sok mindent elárul. Nyilvánvaló, hogy a fordítások nagyban-egészben szöveghűek, sőt még a magyarítások is csak nyelvükben különböznek eredetijüktől. Társadalomtörténeti szempontból az eltérések, a magyar viszonyok rendibb, elmaradottabb állapotát, az anyagi igények alacsonyabb fokát tükrözik. Hiába keresünk olyan eltérést eredeti és fordított szöveg között, ami a hazai színpad forradalmi színezetére vetne világot. Valljuk be azonban, hogy a viszonyok teljes nemismerése, történetietlen szempont kellene ahhoz, hogy valaki a Habsburgok Magyarországnak XVIII. századi színpadán a polgári-forradalmi gondolat virágzását remélje. Minden szabadabb eszme felett ott komorlott a lelki vesztőhely: a cenzúra, amely II. József idejétől kezdve folyton keményebb lett aszerint, amint a Rajnánál diadalmasan tört egyre előbbre a forradalom hadserege.

NAGY MIKLÓS

JÓKAI PÁPAI DIÁKÉVÉHEZ

A polgári irodalomtörténetírás nem végezte el Jókaival kapcsolatban azt a feladatot, amelyet Arany, Petőfi, Kemény, Gyulai és Jókai más kortársai esetében teljesített: nem hagyott ránk örökségül tudományos életrajzot. Ennek ellenére azonban Jókai fiatalkorában legkevesebb a „fehér folt” s pápai tartózkodásának évéről is viszonylag sokat tudunk. Az adatközlések sorát, nem tekintve az írói visszaemlékezéseket, Thuri Etele pápai teológiai hallgató nyitja meg, ki a Vasárnapi Ujság 1882. 3. számában (44.) helyreigazítja azt a közhelyé vált tévedést, hogy az „Istenítélet” volt az 1842 júliusában jutalommal kitüntetett Jókai novella. Tisztázza: ennek az elbeszélésnek „Tűz és víz” volt a címe, egyszersmind kérést intéz Jókaihoz, hogy juttassa el egykori pályaművének másolatát Pápara, mert az eredetinek már nyoma veszett. Jókai e felszólításnak nem tett eleget, s a „Tűz és víz” azóta sem került elő. Bizonyára maga sem akadt rá e zsengéjére.

Thuri másik adatközlése (ugyanaz évfolyám 7. szám) lényegében a képzőtársasági jegyzőkönyv kivonatolása azzal a hiánnyal, hogy Jókai szavalatairól nem tesz említést. Ugyanitt publikálja az 1841-ben az Erdemkönyvbe sajátkezűleg bemásolt, „Mi az” című költeményt, kisebb olvasási hibákkal. Ezek az olvasási hibák (pl. „Sírhalmi ének” helyett tévesen „Síralmi ének” a hatodik versszakban) megmaradnak Kaposy Lucián pápai tanár cikkében is. (Lt. K. 1894. 234—237. o.) Ő azonban nemcsak a képzőtársaság jegyzőkönyvének eseményeit másolta ki, hanem azok időpontját is, azonkívül teljesebb nála az egyes mozzanatok felsorolása, olyannyira, hogy Mikszáth a „Jókai Mór élete és kora” megfelelő fejezetében elsősorban rá támaszkodott. Egy ponton azonban Mikszáth határozottan ellentmondott forrásának: Jókai és Petőfi barátságának kérdésében. Elfogadta ugyan Kaposy megállapítását arról, hogy melegebb barátság nem szövődhetett ekkor közöttük, de azt már nem, hogy nem is tettek

²⁴ Országos Levéltár, Helytartótanács. Dep. Rev. Libr. 1794. fons 2. positio 27.

látogatást egymásnál. Szerinte ismerték egymást s a szokásos iskolai jópajtáság fűzte össze őket.

Tíz évvel később, 1904. május 6-án a Magyar Hírlap Jókai emlékének szentelt számában kinyomatta a már Kapossytól is közzétett (id. cikk) „Mi az”-t az eddiginél nagyobb számú félreértéssel és pontatlansággal. A Jókai-jubileum adott alkalmat Pongrácz József református főiskolai tanár „Jókai és Papa” című előadásának megírására, amely 1930-ban nyomtatásban is megjelent. Pongrácz summázta az addigi adatokat s bár csak néhány veresszakot közölt, a legmegbízhatóbbnak bizonyult a „Mi az” publikálásában. Tőle való a Képzőtársaságnak az addiginál történetibb rajza is. Végül megemlíthetjük Tóth Endre pápai teológiai tanár 1943-as előadását (A Pápai Ref. Theol. Akadémia kiadványai 41.), amely az iskolai szék jegyzőkönyvéből kiemelte Jókai különféle teyelmi vétségeit. Mindezek után a jelen adatközlésnek két dolog adja meg a jogosultságát: főként és elsősorban az, hogy Pongrácz József szíves és önzetlen segítségével új forrásoknak jutottam birtokába (Váli Ferenc naplója, Gerenday József levele a „sus”-ról) s Balatonfüreden magam is találtam egy eddig ismeretlen, Páparól keltezett diákori levelet. Másfelől arra is hivatkozhatom, hogy az eddigi adatközlések mindegyike hiányos vagy hibás volt, ha csak kis mértékben is. A kiigazítás többnyire csak egy-két szó, vagy valamilyen kisebb tény, de nagy írónk serdülőkorával kapcsolatban ez is figyelmet érdemel.

Váli Ferenc naplója, melyet Jókai-Ihász Miklósné (Jókay-Ihász Miklós, Jókay Károly unokája; kettős nevet visel, mert apja, Jókay Mór, halála után Ihász Lajos fogadta örökbe) ajándékozott 1950-ben a Pápai Egyházkerületi Könyvtárnak 20 cm magas, 12,5 cm széles, sűrű vászonba kötött füzet. Könyvtári száma: 0.675 A. 178 számzatlan lapot tartalmaz, melyet teljesen betöltöttek Váli Ferenc 1841. tavaszutó (május) 29-étől 1843. nyár hó (július) 30-ig terjedő tintával írt naplójegyzetei, sőt az írás átmegy a hátsó borítótábla belső oldalára is. A kis diárium érdekes képet fest Váli puritán egyéniségéről, amely nagyobb érzelmi hullámzást nem mutat s teljesen be van töltve a mindennapi munkával, a család és a hivatás szeretetével. Feltűnő a naplóvezető aprólékos gondossága előljárói címeinek kiírásában vagy a kapott és kiadott pénzeszegek feljegyzésében. Nem riad vissza még az olyan prózai tények megörökítésétől sem, hogy új borotvafelő szíjat vett és Mária leányának szorulása van. Ugyanez a pontosság adja a napló meteorológiai érdekességét is: a szélirány, a hőfok s az időjárás más fontos adatai sohasem hiányoz(hat)nak belőle. Feltűnő irodalmi érdeklődése; így pl. 1843. december 22-én külön beírja a Honderűre való előfizetést s iskolai munkájából is azt tartja a legfontosabbnak, hogy „Horácot megkezdtük” (1842. április 12.). De azért a természettudományok alkalmazása láthatólag még jobban vonzza: felesége köhögését gyógyteával kúrálja, másokat viszont megvillanyoz. Igénytelen kicsinyességében is érdekes ez a napló és feldolgozásra vár, mert megmutatja azt a józan és fegyelmzett környezetet, ahonnan Jókai kilépett, megmagyarazza szerény és szorgalmas életstílusának rugóit. Ha e komáromi otthonoknak tagadhatatlan nyárspolgárius vonásaira gondolunk, akkor azt is megérthetjük, hogy mennyire felszabadító hatással lehetett Petőfi barátsága és a Pilvax-kör a szelid, lányos fiatalemberre.

Az alábbiakban a diárium legfontosabb, Jókaira vonatkozó bejegyzéseit adjuk szó szerinti, vagy szabadabb közlésben, úgy, amint ez szükségesnek látszott.

1841. június 5. (4. l.) „Móric öcsém a mértanból meglehető vizsgálatot adott.”

Június 30. (10–11. l.) „A vásárban edényeket Móricnak rajztükröt, kedves angyalkánknak kocsit vettünk.”

Augusztus 21. (24. l.) „Pápára indultunk Móriccal reggel 6 órakor, szerencsésen oda érkezünk este 6 és ½ órakor.” Tarczy Lajoshoz, Jókai jövődó tanárához szálltak, akit Váli természetesen igen jól ismert, hiszen 1827–37 között maga is Pápán tanult, és tanúja volt a Németországból hazatért Tarczy küzdelmeinek a hegelianizmus érdekében. „Az éjjel kilenc deákot befogtak a pápai polgárok...” — folytatja —, „és a pandurok egyet szuronnal nagyon megsebesítettek.”

Ennek a „deákibaj”-nak egyik következménye az, hogy Móric 22-én délelőtt nem vizsgálhat, de délután sor kerül az examenre, melyről ez az elégedett bejegyzés szól (25. l.) „... a zürzavar miatt valamennyire zavart, de jó volt”.

Augusztus 23. (25. l.) „A bizonyítvány a legjobb adatott.” Mellette áll az ára is: 12 forint 30 krajcár. Különös véletlen tolytán Széky Béla, akkori igazgató, pénztári naplója is fennmaradt, melyből kitűnik, hogy a kifizetett összegből 10 ft. őt illette.

A vizsgálat után mindketten hazautaztak, s a legközelebbi Jókairól szóló bejegyzés egy hónappal későbbi.

Szeptember 22. (33. l.) „Móric lerajzolt olajfestményre. Édesanyánknál voltunk vacsorán, a Móric névnapját tartottuk.”

Szeptember 27. (34. l.) „Tarczy Móricnak kosztot ajánl levelében s azt írja, hogy október közepén meglátogat...” Az ajánlott kosztadó nem lehetett még Klára Sándor uram, mert

ő Széky Béla feljegyzése szerint csak 1841. október 24-én jelentette be ez irányú szándékát a kollégium vezetőségének.¹ „Móric öcsém” az október 31-i bejegyzés szerint (43. l.) elment Pápára a félév megkezdésére, miután a család előző este búcsúvacsorát rendezett tiszteletére, sógora pedig pénzt adott át neki kézbesítés végett pápai címekre. Egyszersmind ajánló sorokkal is ellátja: „Móricot ajánlottam Tarczynak, Bocsornak, Székynek és Farkasdy Károlynak.” A levelezés Pápával kezdetben meglehetősen sűrű. Így november 16-án (46. l.) Váli lámpát küld Tarczynak, de nem teledkezik meg sógoráról sem: neki „Horáccát” indítja útnak. Karácsonyi szünetre december 16-án érkezett haza a pápai diák, erről tudósít az 50. lapon található pár sor. Az ünnepek alatt azután egymáshoz járnak vendégségbe Váliék és Jókayék, karácsony első napján özv. Jókay Józsefnél, másodnapján Váliéknál van családi ebéd. Visszautazásra január 6-án kerül sor, anya és fia együtt mennek el, s Jókayné már január 7-én visszatér, levelet hozva „főtisztelendő uramtól” (a pápai ref. püspöktől) és Tarczytól Váli Ferenc számára. Ezután több mint három hónapig nem találunk az ifjú sógorra vonatkozó utalást a diáriumban, ami érthető is: Jókai ez időben teszi le félévvégi vizsgáit (február első felében, legalábbis erről tudósít két ifj. Hegedüs Sándortól közzétett levele,² amelyeket azonban igen különös adatokat tartalmazó bevezetés előz meg a publikáló részéről), majd beleveti magát a képzőtársasági munkába, s a hónap végén gyors egymásutánban három verséről és egy novellájáról esik szó a jegyzőkönyvben. Ilyen körülmények között bizonyára csak kevés levelet ír haza — ezek egyikét a későbbiekben idézzük majd —, mígnem április 22-én (85. l.) Váli a következő híradással van róla: „Móric levelet mégpedig igen érzékenyet küldött.”

Május 6. (90. l.) „Móric ma jött haza pünkösdi szünetre.”

Május 13. (92. l.) „Móric egy szép festménnyel megajándékozott.” A továbbiakban beszámol arról, hogy a komáromi szigeten sétát tettek, mi pedig azt tehetjük hozzá, hogy a kép Jókai saját kezeműve volt. A visszautazás időpontját Váli közléseiből nem tudjuk megállapítani, a legközelebbi adat csak ennyi: június 8. (98. l.) „Móric öcsém levelet küldött s benne egy mértant Tarczytól.” A soronkövetkező tételek mind a Képzőtársaság évvégi pályázatával vannak kapcsolatban. Mint ismeretes, a pályamunkák beadási határideje június 15-én járt le, s a bírálóbizottságnak győri tagjai is voltak, köztük a neves „beszélyíró” Kovács Pál. Úgy látszik, Pápáról először Valinak küldték el a bírálatra szánt anyagot, mert így szaporább volt a közlekedés Győrrel.

Jún. 29. (104. l.) „A Pápai Főiskolai Képzőtársaság dolgozatait záró levelet átvittem a diligencere.”

Július 2. (105. l.) „Kovács Pál úrnak a pápai diákok munkáival terhelt levelet elküldttem.”

Az újabb, Jókaira vonatkozó adat megint csaknem két hónapot várat magára: augusztus 21-én (116. l.) özv. Jókayné Pápára utazik, hogy 23-án magával hozza szeretett fiát, amit a napló csak így regisztrál: Augusztus 23. „Móric ma estve megjött.” Eszerint el kell vetnünk azt a Mikszáthnál található állítást,³ hogy nem az anyja, hanem Károly bátyja hozta haza Komáromba Móricot. Abban azonban igaza van Mikszáthnak és a többi életrajzírónak, hogy a család szemefénye betegen, gyenge tüdejével kínlódva tért vissza a szülői házba, nyilván erre vonatkozik a következő, egyébként eléggé rejtélyes szövegű bejegyzés: Október 5. (124. l.) „Édesanyánk Móric dolgáiban jelentésemet igen nehezen vette.”

De nem késik a döntés sem:

Október 6. (125. l.) „Édesanyánk Móricot Kecskemétre határozta vinni.”

Október 22. (127. l.) „Karika bátyámnak Kecskemétre Móric mellett levelet írtam.” Már ebből az adatból is kiténik, hogy a Kecskemét melletti döntésben nagy szerepet játszhatott Karika János, kecskeméti ref. főiskolai tanár személye, aki Jókayéknak távolabbi rokona.

Október 23. (128. l.) „Károly öcsém Móricot vitte Kecskemétre.”

Október 30. (129. l.) „Károly megjött Karikától.”

November 7. (130. l.) „Bocsor . . . a Móric 1841. évi második félévi bizonyítványát elküldte, mit édesanyánknak elvittem.”

Hősünk Kecskeméten van, kitézött tárgyunk tehát határt szab a napló további ismeretelésének. De nemcsak erről van szó: a következő csaknem tíz hónapos idő alatt Váli professzor mintha teljesen megfeledkezne sógoráról: egy szót sem ír róla.

Jókai két félévének érdemjegyeit már Kapossy (id. cikk) publikálta, de nem elég alaposan: egyrészt felcserélte a tantárgyak sorrendjét és mellőzte a bizonyítványokon található tanári aláírásokat, másrészt nem jegyezte fel a „Felsőbb tanulók értesítővényé” című, osztályzatokat tartalmazó iskolai napló olyan részleteit, melyek csak távolabbi összefüggésben állnak Jókaival. A II. bölcsészeti osztály, Petőfi és Jókai klasszisa, nagyobbrészt gazdálkodó vagy

¹ Pongrácz József: Jókai és Pápa. Pápa, 1930. 3. l.

² Ifj. Hegedüs Sándor: Jókai levelei anyjához. Magyar Nemzet, 1946. dec. 1.

³ Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora. Jubileumi kiadás, 1910. 69. l.

hivatalnokoskodó nemesurak fiaiból állott, de akadt a tanulók közt nem nemesi paptiú, polgárgyerek — Kovács Benő is, aki az I. félév egyik tantárgy-csoportjában Móricot a negyedik helyre szorítja, győri kereskedőcsalád sarja —, sőt zsidó polgárok leszármazottja. Kecskeméten majd még több nemesi armális nélküli ifjú veszi körül Jókait az iskolában! A szép tanulmányi eredmény még értékesebb, ha megnézzük az osztálytársak életkorát: Jókai csak 16 esztendő, nála fiatalabb csak egy van a klassziban, a többiek mind 17—18 évesek, de akad, aki a tizenkilencedikben, huszadikban, sőt a huszonegyedikben jár. Az I. félév bizonyítványa a következő:

Hajdankori történet.....	kitűnő	} Aláírás: Bocsor István.
Francia nyelv.....	kitűnő	
Erkölcshen.....	I. osztály	

A tanulók sorrendje: 1. Gaál Péter, 2. Gondol Gábor, 3. Jókay Móric, 4. Kerkápoly Károly.

Természettan I. része.....	kitűnő	} Aláírás: Tarczy Lajos
Alkalmazott mértan I. fele.....	kitűnő	
Vegytan I. fele.....	kitűnő	
Német nyelv.....	kitűnő	
Magyar nyelv.....	kitűnő	

A tanulók sorrendje ugyanaz, mint fentebb.

Erkölcshen.....	kitűnő	} Aláírás: nincsen.
Diák literatúrában.....	kitűnő	

A tanulók sorrendje: 1. Gaál Péter, 2. Gondol Gábor, 3. Kovács Benő, 4. Jókay Móric. Eltekintve az utolsó tárgy-csoporttól, ugyanilyen végeredményű a II. félév „értesítvénye” is:

Magyar történet.....	kitűnő	} Aláírás: Bocsor István
Egyetemes jelen rajz.....	kitűnő	
Magyarország jelen rajz.....	kitűnő	
Magyarország közbjoga.....	kitűnő	
Francia nyelv.....	kitűnő	

Természettan II. fele.....	kitűnő	} Aláírta: Tarczy Lajos, a természeti tudományok és a német nyelv tanára
Alkalmazott mértan II. fele.....	kitűnő	
Vegytan II. fele.....	kitűnő	
Német nyelv.....	kitűnő	
Magyar nyelv.....	kitűnő	

A tanulók sorrendje itt is, az előbbi tárgy-csoportban Bocsornál is: 1. Gaál Péter, 2. Gondol Gábor, 3. Jókay Móric.

Erkölcshen.....	I. osztály	} Aláírta: Czibor Ferenc
Görög nyelv.....	kitűnő	

A tanulók sorrendje a fentebbi.

A „Felvételi könyv” 80 oldalának — ezen a nevezetes oldalon szerepel együtt Petőfi és Jókai neve — pontos szövege: „Név: Jókay Móric. Kora: 16 év. Felekezete: református. Születés: Komárom. Vármegye: Komárom. Iskola: Komárom. Apja vagy gondnoka: Jókayné, Pulay Mária. Annak állapotja: Özvegy. Lakhelye: Komárom. Bevezettetett a 2^{od} évesek közé. Helye van Kovács Benő után, Vida Ferenc előtt.”

Nem mehetünk el szótlánul Móric fegyelmi kihágásai mellett, bármennyire jelentéktelenek is azok. Elsőnek Tóth Endre hívta fel ezekre a figyelmet.⁴ „Az iskolai szék, a sedes jegyzőkönyvében ismételtlen is találkozunk Jókai Móric nevével. Harmadszori leckemulasztásért két ízben is áll a sedes előtt és előbb nyilvános dorgatóriumban részesül, majd az év vége felé ugyanezért keményen megpirongattatik. Templom mulasztásért is két ízben van citálva

⁴ Tóth Endre: i. mű. 6—7. l.

a tanári szék elé és mindkét alkalommal megintésben részesül." Az általam talált adatok némiképp eltérnek Tóth E. megállapításaitól, ám lehet, hogy ennek a különböző forrásokban kereshető az oka. Tóth talán az azóta elveszett „Iskolai széki jegyzőkönyvet” nézte meg, míg nekem erre vonatkozólag egyedül az „Igazgatói könyv 1842^d. évben a XXIX. üléstől” állott rendelkezésemre. Ebben a következő tétel, vonatkoznak az íróra: „XXXIII. ülés nyárhó (július) 30-án 1842. 3. ügy. Templomtól első ízben távol voltak: Jókay Móric, intessenek meg”. (Ceruzával kihúzva).

„XXXIV. ülés nyárutó 6-án (augusztus) 1842. 7. ügy. Istentisztelettől első ízben távol Jókay Móric, intessenek meg”. (Ceruzával kihúzva.)

„XXXVI. ülés nyárutó (augusztus) 17-én 1842. Leckéktől távol voltak Jókay Móric 3×, büntessenek.”

Itt tehát egyrészt a ceruzás kihúzás a feltűnő, másrészt az, hogy a második templom-mulasztást nyilvánvaló ellentmondással *elsőnek* nevezi az igazgatói könyv (talán elengedték az első?). Teljességgel ismeretlen azonban Tóthnak az az adata, mely szerint *két ízben* került volna büntetésre sor harmadszori leckemulasztásért s az egyedüli bejegyzés sem a „kemény megpírongatásról” szól. Nyilvánvaló: a vizsgaidőszak alatti mulasztásokról van szó, amiket az iskolai hatóság sem vett a nagydiákoknál komolyan!

A fegyelmelésnél utalhatunk egy olyan eseményre, mely szintén 1842 telén történtik Pápán, s Jókai írói munkásságában is visszhangra talál. Ki ne ismerné a „Peregrinus”-t, a Dekameronnak ezt a jeles elbeszélését (1858-ból), amelyről Borsos István, pápai tanár⁶ a kollégiumi emlékeit oly meggyőzően kimutatta. „A Főiskolai Tanács jegyzőkönyvé”-ben valóban megtalálhatók az utalások (1842. január 3-i és január 7-i kelettel 24., illetőleg 25. tételszám alatti) Szabó Istvánra, a „sus”-nak csúfolt öregdiákra, aki szélhámoskodásai során Pápán végzett, külföldi akadémiaakra küldött hallgatónak tüntette fel magát és szép összegeket zsebelt be a hívektől. A Pesten törvény elé állított Szabó viselt dolgait a jóhírnevére kényes főiskola ki akarta nyomozni, és ez ügyben leveleket menesztett szerte a Dunántúl lelkészeihez és tanítóhoz. Éppen egy ilyen válasz — melyet szintén Pongrácz József gondos keze talált meg — módosíthatja Borsos véggkövetkeztetéseit. Borsos ugyanis a válaszokat nem ismerve a jegyzőkönyv alapján joggal hitette azt, hogy Szabó István, akárcsak irodalmi változata, a sum-essefui ragozásának elhibázásáért kapta örökös csúfnevét, a „sus”-t. Legfeljebb azon csodálkozott, miért szépítette meg alakját az írói toll, sorsüldözött embert formálva a közönséges csalóból. Gerenday József professzor 1842. január 28-án Gyönről keltezett leveléből azonban kiténik, hogy a szédelgő diák egészen más okokból lett „sus”-sá: „Szabó István... atyja által 1823. május 22-én hozatik először Gyöngre az itteni református gimnáziumba... az önfertőzést példátlan szemtelenséggel és nyilvánosan, sőt bérért is üzvé — mígnem az undorító aljasságot belátó tanulóitársai előtt utalát... tárgyává lévén, s általok sus (: disznó) melléknévvél felruháztatván, és többé senki által másképp nem is neveztetvén — e galádság nyilvános gyakorlatával felhagyott; de életfolyását továbbra is mindég a fajtalanságnak minden botránkozató nemei bélyegzék.” Érdektelen lenne a további idézés, elég annyit tudnunk, hogy Szabó valóban aljas fickó volt, aki leány-tanítványaival szemben is erőszakoskodásra vetemedett, nyugtot sehohsem talált és „bekódorgá a többi Collégiumokat”. Ezekután a meglepő névegyezés ellenére sem látszik biztosnak az, hogy Jókai Szabó István esetét akarta volna feldolgozni a „Peregrinus”-ban. Lehetséges: Gerenday válaszárol nem is volt tudomása, csupán az érdekes „cognomen” maradt meg az emlékezetében, amelyhez azután egészen másfajta vándordíákok figuráját költötte hozzá.

Mielőtt a képzőtársasági emlékekre áttérnék, közlöm Jókai már említett 1842 áprilisi levelét, amely bizonyos fokig szintén megcáfol egy eddigi véleményyt. A különféle életrajzok, különösen a Mikszáthé, igen rokonszenves képet festettek a szállásadóról, Klára Sándorról. Mikszáth el van ragadtatva⁶ zamatos előadásmódjától s azt is kijelenti róla: „És még hozzá szerette is diákjait... óraszámra mesélte pipaszó mellett kalandjait, tapasztalatait.” Az itt közlendő sorok inkább valamilyen sunyiságot és anyagiasságot mutatnak a legendássá vált pápai cívisben: „1842 év ápril 8-án.

Kedves jó Anyám!

Klárávali viszonyainkról még bizonyosat nem irhatok. Meszelés alkalmával őt minket az első szobából hátulsó szobáinak egy legkisebbikébe rakott által; hanem azután mi is szorosan fogtuk a dolgot, ő azonban húzta halasztotta azt amint lehetett, míg utóljára tns Tarczy prof úr ráríasztott úgy, hogy jövő hétfőn reményljük régi szobánkba visszahordozóskodhatni. Többi csempeszkedéseit elhalgatom [!]. Megtanultam már azokat magam eligazítani.

⁶ It. 1917.

⁶ I. mű 61. l.

Iskoláink beállván dolgaim szépen megszorodának, de hiszem [!] nekem ezeken kívül semmi mulatságom sincs, nem is kell!

Folyó hó 26-ára Molnár Mihályné asszonyoném ismét fel fog jöni, alássan kérném, hogy tőle Gyöngyök című könyv első kötetét — ami nekünk úgy hiszem meglessz — méltóztassék felküldeni, én pedig majd néhány újabb műveimet küldendem haza; addig is kedves anyámnak kezeit, testvéreimet, urambátyámat csókolva, tisztelve maradok

kedves anyámat
holtig tisztelő fia
Móric.”

Ez a levél a balatonfüredi Jókai Múzeum 3. termében van kiállítva tárlóban s Jókai saját kezeirésze. Az újabb művek, melyeket említ, ama versek lehetnek, melyeket a Képzőtársasági Jegyzőkönyv február 23-án sorol fel (Coloss, Ősi kard, Agg lantos), esetleg az ugyanott február 27-én bíralt „Vágytárs”.

Móric még mielőtt számosabb munkával lépett volna a Képzőtársaság színe elé, anyagi áldozatot is vállalt annak céljaiért. Már Pongrácz József megírta (i. m. 6. l.), hogy Kerkápoly Károly gyűjtőívén két forintot adott pályadíjakra. Ezt csak azzal egészíthetjük ki, hogy a fennmaradt gyűjtőívén Jókai a második adakozó, s adománya a többségét meghaladja, mert társai általában csak 1 forintot jegyeztettek fel. Az ívet Tarczy Lajos elnök adta ki Kerkápolynak 1841 őszutó (november) 25-én.

A Képzőtársasági Jegyzőkönyvet az eddigi adatközlések már bőszegesen kiaknálták Petőfi és Jókai szempontjából. Nem érdektelen azonban az sem, ami nem szorosan rájuk vonatkozik a rövid egy év során. Bár az alapszabályok a politikával való foglalkozást mellőzni kívánták, ez nem vezetett apolitikussághoz: 1842. január 19-én, amikor Jókai „alacsony hangja miatt érthetetlenül” szavalt az „Éjféli ház”-at Vörösmartyótól, szobatársa Kerkápoly a Pesti Hírlapot ismertette...

Jókai a jegyzőkönyv szerint csak egyetlen művet bíralt, Sárközi Titusznak Paul de Kocktól fordított „Zörgő manó” c. beszélyét, melyet eddig két irodalomtörténészünk (Kaposy és Pongrácz is) tévesen „Zörgő malom”-nak közölt. Még több olvasási hiba fordította a már említett „Mi az” c. költeményt, melyet a november 21-i ülés az Érdemkönyvre méltónak ítélt, álljon tehát itt teljes terjedelmében hiszen — belső értékénél fogva is — megérdemli ezt.

Mi az.

(Érdemkönyv 149—50. l.)

Szólj, mi dal ez? Ennyi zaj közepett,
Ennyi búvhang s vad moraj felett?
Felcsapongva égze hat zenéje, —
Mely keserv és tiszta éldelet.

Tán szirén zeng méreg édes hangon,
Csábajakkal csendes légen át?
Ihletetlen⁷ hallám bájdalát.

Tán a Memmon szobra dall magasztos
Hajnalszülte tiszta éneket?
Tán az égi bujdosók őrhanga⁸
Rezgi át a kéklő mennyeket?

Nem! ah e dal bús és nagyszerű dall
Mely szívet fojt és kebelbe hat.
Mély keserve annak, aki hallja,
S aki zengi, szíve megszakad.

Hattyudal ez, túlfeszült hatalma
Egy utóperc érzeményinek.
Melynek lelket eltogó siralmi
Haldokolva szerte lengenek.

⁷ Magyar Hírlap hibásan: ihletetlen. Ugyanígy Kaposy.

⁸ Vasárnapi Ú. és Magyar H. hibásan: összhanga. Ugyanígy Kaposy.

Óh! Haláldal ez, — sirhalmi⁹ ének!
Egy enyésző NÉP hattyúdala,
Egy hazának vég feljajdulása
Egy letűnő nép¹⁰ esthajnala...

Másik fennmaradt képzőművészeti munkája az „Istenítélet” c. „beszély” 1842. február 9-én került felolvasásra s Bárány Gusztáv február 13-án nyilvánosságra hozott bírálata szerint „Érdemkönyvre megérett”, némelyik bő leírásokat” elmellőzve, úgyszintre kijavítván „néhány megjegyzett kifejezést”. Jelenleg három kézirat is ismeretes és megjelent nyomtatásban is 1845-ben a Tavasz c. pápai zsebkönyv lapjain. A három kézirat közül az Érdemkönyvben található nem autográf, a második számú (a továbbiakban csak K2) pedig nem teljes, csak a történet $\frac{2}{3}$ -át tartalmazza; az első impurum (a továbbiakban K1) és az Érdemkönyv (= É), illetőleg a K2 között jelentős eltérés van, ami az ifjú szerző nem mindennapi művészi haladásáról tanúskodik. Valószínűnek látszik: Jókai a változtatásokat önként és nem a bíráló javaslatára hajtotta végre. A bírálat ugyanis nem tartalmaz részletes utasításokat, mélyebb szempontokat, így nem is lehetett forrása annak a tetemes jellemzésbeli és stilisztikai változásnak, ami a K1 és K2 között végbement. Igenis van azonban különbség a K2 meg az É fogalmazása között is, noha igen csekély, s ez már következhetett Bárány Gusztáv kritikájából. Ahhoz, hogy az írói fejlődést felmérhessük — ha vázlatosan is —, meg kell ismerkednünk az elbeszélés meséjével. A romantika középkor-sablonjával indul az elbeszélés: a Talárok kastélyában Dolna, az elárvult Talár gyermekek gonosz gyámja nagy tivornyát rendeztet annak örmére, hogy szövetségesével, Szentiváni Néro lovaggal félretétette az útból az igazi örökösöket, s így maga lett a nagy vagyon urává. (Mellékesen: időtlen és színhely nélküli a történet, éppúgy játszódhat Magyarországon, mint bárhol a feudális Európában.) Szentiváni azonban rosszul végezte dolgát: hiába taszította le a magas szikláról Talár Zafir, a fiút, az csak kisebb sérüléseket szenvedett s már bosszút forralt titokban. Néro most a leányra, Indára tör: szerelmét kéri, s ilyen áron megmentené Dolna áskálódásaitól, feleségévé tenné, hogy Dolnát elemészteveten legyenek a Talár birtokok urai. Inda szenvedélyesen elutasítja, de aligha védekezhetne sikerrel ellene, ha a döntő pillanatban megjelenő Zafiról megrettenő Szentiváni lovag, örvénygő rélelmében a szakadékba nem zuhanna. A kifejtet egyszerű: Dolna az eredeti megbeszélés szerint keresi áldozatait a szikla lábánál elterülő tóban, de helyettük csak szövetséges holttestét találja meg, ami annyira megdöbben, hogy a vízbe öli magát. A testvérpár pedig diadallal tér meg ősei kastélyába.

Míg a K1-ben a cím „Rény és véték”, a K2 meg az É „Istenítélet” címet visel. Különbözik a lovag neve is: a K1 nem Szentiváni Nérónak hanem „Kajlá”-nak hívja. Ennél azonban sokkal fontosabbak ama különbségek, melyek a lovag magatartásában és jellemében, általában a szorosán hozzá kapcsolódó jelenetekben mutathatók ki. A K1 Kajlája ostoba és durva arcú, önálló tervei a gyermekekkel nincsenek, csak Dolna fizetett csatlósa, ki jutalomra vár. Szentiváni Néro rejtélyeskedő figura, nem szolgálja, de szövetséges Dolnának, akitől társa is fél. Joggal, mert a lovag külön úton jár s a Talár uradalmat magának akarja megszerezni. Külseje is más; nem durva, mint Kajláé, hanem „szép, de tagyasztó arcú”. A közte és Dolna közötti ellentétet már az expozícióban is apró jelek éreztetik, ami a kezdetet érdekesebbé, drámaibbá teszi. A különbségek csak fokozódnak a kápolnai epizódban, amikor Néro el akarja csábítani Indát. Kajla ostobán és lélektanilag teljesen hihetetlen módon fog hozzá terve végrehajtásához: eldicsekszik Zafir általa biztosnak vélt meggyilkolásával, hogy az így megfélemlített Indát magáévá tehesse. De hol a leány, ki bátyja gyilkosával vágya szeretkezni? Inda végső elkeseredésében (K1) agyonsújtja, váratlanul megjelenő testvére már csak beteljesítheti a bosszú művét. Néro eljárása nemcsak következetesen tolyk az expozícióban bemutatott ellentétből, hanem valószínűbb is, inkább vezethet egy leány megnyerésére. Kezdetben nem kényszeríteni akar, hanem szerelméről áradozik, az ellenállást látva sem fenyegetőzik mindjárt erőszakkal, hanem szerelmi szövetséget ajánl Indának Dolna ellen. Mindvégig tagadja, hogy Zafir bántalmazásában része lett volna, még felhevülten sem vetemedik tettlegességre kezdetben, csak Dolna érkezését ismételvei ijesztően. Inda védekezése is sokkal hitelesebb a K2-ben, mint a K1-ben. Nagyerejű ellenfelével nem ő végez, hanem bátyja, de az is inkább csak közvetve: váratlan megjelenését a lovag természetfeletlinek véli, ezért nincs ereje küzdeni, lezuhan, akárcsak Stibor Kisfaludy Károlynál. A többi jelenet (Zafir felocsudása a merénylet után, a végkifejlet) stb. megegyezik a két változatban.

Érdemes felfigyelni a nyelvi kifejezés tökéletesülésére is. A megkapó novellakezdő leírás a magas éter tisztaságáról s hegyvidéki táj kopárságáról, melyet Pongrácz J. joggal tart a későbbi művek színvonalán mozognak, még alig van meg a K1-ben, sőt ilyen naivságokat

⁹ Magyar H. hibásan: siralmi. Ugyanígy Kapossy.

¹⁰ Javítva a szerzőtől e. h.: nap.

mutat: „a kis patak tisztán, mint az első ember jelleme csordul ki”. Míg a K2-ben sikerül Jókainak (ne felejtsük, milyen kezdőről van szó, ez is érdem!) a korabeli romantikus próza átlagának már megállapodottá vált nyelvi megoldásait megtalálni, addig a K1 folytonosan átveszi az egykori társalgási nyelv ide nem illő fordulatait, s rendkívül ügyetlenül próbál kedélyeskedni a legkiélezettebb helyzetekben. Így a halált és megbecstelenítést ígérő vad Dolna előbb „kényes fehérnép”-nek szólongatja a halálraremült Indát, s mint valami idill hőse, annak ellenállását egyszerű „durcáskodás”-nak véli. Csikorgóan tréfálkozik vele: ne ájuljon el, bár ez neki „igen jól áll”!

Természetesen az „Istenítélet” így sem egyéb irodalomtörténeti érdekességnél, távolról sem olyan „oroszlánköröm”, mint pl. a Borozó, vagy Petőfi más ez időben költött verse: Am az elmondottak alapján szükséges, hogy a Jókai-filológia számontartsa, hiszen eddig csak különféle kéziratról tudtunk, de az ezek között levő viszony homályban maradt.

A Jókai-filológia előtt még hatalmas feladatok állnak. S talán másutt nem könnyíti meg a munkát oly szerető gondosság az anyag őrzésében, oly szíves szolgálatkészség a kutatók tájékoztatásában, mint az egykori Pápai Kollégium könyvtárában! Ezért az utolsó mondat csak köszönet lehet Pongrácz Józsefnek, a könyvtár érdemes őrének.

BARÓTI DEZSŐ

A FELVILÁGOSODÁS KORÁNAK MAGYAR IRODALMA ÚJABB IRODALOMTÖRTÉNETÍRÁSUNK TÜKRÉBEN

I.

Az 1770-es években megifjodó magyar irodalomról csak most, napjainkban készült olyan irodalomtörténeti igényű szintézis, mely e jelentős korszak rendszerező elvét a múlt egyik leghatalmasabb forradalmi mozgalmában, a felvilágosodásban találta meg. Mostohább szerepet kapott a felvilágosodás a múlt irodalomtörténeti rendszerezésének kísérleteiben. Szerb Antalnak az a megállapítása, hogy „nem a Felvilágosodás adta meg a magyar felújulás ihlető élánját, éltető lendületét, harcias sodrát, mely évszázados gátakon át diadalmaskodott, hanem lázadó gyermeke, a romantika . . .” (*A magyar preromantika*. Minerva. 1929. *A Gondolatok a könyvtárban* c. kötetben is. Budapest, 1947.), jellemző módon mutatja még azoknak az attitűdjét is, akik szívük mélyén talán nem álltak kibékíthetetlenül messze e nagy század eszményeitől. Mások a rokokóban keresték a korszak rendszerező elvét (Harsányi István: *Rokokó ízlés a magyar irodalomban*. Sárospatak, 1930.), hogy itt most csak a legelterjedtebb nézetekre utaljunk. A kor irodalomtörténetírásának nem egy hibája nyomta rá bélyegét annak az ifjúnak kísérletére is, aki a második világháború esztelen éve alatt legalább egy szerény szöveggyűjtemény összeállításával akart figyelmeztetni a trónjától megfosztott, akkor egyelőre embertelenül megfosztott ész, a „józan okosság” jelenlétére nemzeti hagyományainkban. (*Érzelem és okosság*. A magyar próza a felvilágosodás korában. Bevezette és sajtó alá rendezte Baróti Dezső. Budapest, É. n. [1943.], a Tolnai Gábor szerkesztette *Magyar Századok* c. sorozatban.)

Nem nagyon keresték a felvilágosodás magyarországi jelenlétét a XVIII. század utolsó évtizedeinek íróiról készült, egyébként is gyér számú monográfiák vagy részlettanulmányok sem, a korszak nagy írói pedig, kevés kivételtől eltekintve, legtöbbször csak a teljességre távolról sem törekedő kiadásokban voltak hozzáférhetőek. Egyszerre szégyenteljes és megható, hogy például az akadémiai gondolat első nagyhatású hazai hirdetőjének, Bessenyei Györgynek kéziratban maradt munkáit az erre hivatott Magyar Tudományos Akadémia helyett egy lelkes pedagógus, Vajthó László fáradságot nem ismerő buzdítására középiskolás diákok adták ki nagy bajjal összekoldult filléreikből. Az igazi hagyományaink rég ellefejtett ellenforradalmi Magyarországnak zsarnokai még a halovány emléktől is féltek azoknak, akik elsőnek beszéltek e hazában az „ész, érdem, igazság” egyszer mégis csak eljövendő diadaláról! . . .

Végre az ország felszabadulása a tavaszi szél friss erejével kezdte szétfújni azt a port, eloszlatni azt a ködöt, mely e szép hagyományainkat oly sokáig megülte, de a magyar felvilágosodás örökségének mélyrehatóbb számbavétele igazán csak akkor kezdődhetett el, amikor a szocializmus építésének megindulásával időszerűvé vált a múlt örökségének az egész magyar művelődés számára való kritikai elsajátítása.

Felvilágosodásunk korszerű kutatásának, amihez immár a marxizmus-leninizmus klasszikusai adnak biztos útmutatást, máris sok értékes eredménye van: írói életrajzok, monográfiák, hosszabb-rövidebb tanulmányok, kritikai kiadások és különböző fajta szöveggyűjtemények értékes sorozata hirdeti azt a nem keveset, amit megifjodott irodalomtudományunk ennek a nagy korszaknak megismertetésére tett. Megfogalmazódott a Magyar Tudományos Akadémia vállalkozásában meginduló irodalomtörténeti kézikönyv megfelelő részének tematikája is, már csak ezért sem árt, ha kísérletet teszünk az eddig elért eredmények valamelyes összefoglalására és néhány, sokunkat izgató probléma megbolygatására.

Méltó, hogy először arról a jelentős szintézisről szóljunk, mely legutóbb Waldapfel Józsefnek tollából jelent meg. (*A magyar irodalom a felvilágosodás korában*. Budapest, 1954.) Ha meggondoljuk azt, hogy igazában ez az első szintézis felvilágosodásunk irodalomtörténetének még sok fehér foltot tartalmazó területéről, s hogy egyike az első olyan nagyobb igényű összefoglalásoknak, melyek egy bonyolult korszak bemutatására a marxizmus-leninizmus

fényénél szeretnének elindulni, máris eleget mondtunk e vállalkozás hallatlan jelentőségéről és nehézségeiről. Valóban imponáló az a bátorság és határozottság, amivel feladatának neki-
vág, hasonlít ez a dzsungelben új csapást török magabiztos bátorságához, azokéhoz, akik
talán nem is érnének sohase célhoz, ha minden pillanatban mérlegelnék utuk nehézségeit és a
leselkedő veszélyeket. Sikerült is neki új csapást törnie a XVIII. század végére vonatkozó
irodalomtörténeti kutatások őserdejében. Ezért érthető, hogy sokan indultak el utána, akik
közelebről szemügyre akarták venni ezt a sok izgalmas meglepetést tartogató történeti tájat.

A jelentős munkának nagy hatása különösen kötelességünké teszi, hogy szembe-
nézzünk annak ellentmondásra ingerlő megállapításaival, szavainkat talán nem is elsősorban
a szerző, hanem valamennyiünk felé irányítva, akik az utóbbi évtizedben a felvilágosodás korá-
nak magyar irodalmáról írtunk, előadtunk, vagy akárcsak egyetemi jegyzetet készítettünk,
hiszen mindaz, amivel ma már e szintézisből nem lehetünk megelégedve, a mi munkánkat is
sokban jellemzi, vagy jellemezte. Szükségképp adódik továbbá, hogy az érdemes műnek
főképp azokkal a részeivel foglalkozunk, amelyekkel kapcsolatban leginkább adódnak a kritikai
megjegyzések lehetőségei: erre maga a szerző is felhatalmazott bennünket, amikor így ír
kötete utószavában: „Több vonatkozásban inkább ellentmondásra és továbbkutatásra szer-
etnének ösztönözni, mint hosszabb időre kényelmes megnyugvást előidéző összegeztet adni...”
Sok ellentmondásra valóban csak az ösztönözhet, akinek magának is sok mondanivalója van!
Szavaiból azt is megtudjuk, hogy nem volt szándékában a korszak teljes képét adni, „csak
fejezeteket a magyar irodalom történetéből”.

Könyvének kisebb része, nagyjából számítva, kb. egyharmada a kor irodalmának elvi
kérdéseivel, mozgalmainak, jelenségeinek bemutatásával foglalkozik, ezt követően külön
fejezetekben dolgozta fel azoknak a nagy írónaknak életművét, akiket „az irodalmi fejlődés
fákvavivőinek s egyben népünkhöz ma is szóló, maradandó művek alkotóinak tart”. A nagy
írók (ebben a válogatásban Bessenyei, Batsányi, Kármán, Csokonai, Fazekas) önálló fejezetben
való tárgyalása ellen elvben aligha lehetne kifogást emelni, ha ezek a maguk történeti helyén
illeszkednének bele az irodalmi folyamat tárgyalásába, itt azonban, az első rész nagyjából
időrendi felépítéséből kiszakítva, mégis, akarva, nem akarva hézagossá teszi, elszínteleníti az
irodalmi folyamat ábrázolását, hiszen felvilágosult írónk gondolatvilágának benyolult árnya-
latai, kölcsönhatások szövevényes folyamata, a művészi nézetek és eljárások, s a számtalan
változatot ismerő stílusterkvések bemutatása csak úgy lehetséges, ha e bemutatáshoz szük-
séges anyagot elsősorban a leggazdagabb alkotók világából vesszük. Az elmondottak ellenére
sem győzzük azonban eléggé dicsérni a könyv szerzőjét azért, hogy legalább részben szakítani
akart a portrészerű ábrázolás egyoldalúságával, és hogy nekimerészkedett a kor általános elvi
kérdéseinek s magának az irodalmi folyamatnak feltárására. Legfeljebb csak azt sajnáljuk,
hogy ezt nem tette még következetesebben s nem kereste eléggé bátran a művészi kompo-
zíciónak azt a valóban nehezen megtalálható formáját, mely lehetővé teszi, hogy az irodalom
az egyedi és általános dialektikájának összefüggésében legyen tárgyalható, mert az a megoldás
amit most választott, sok előnye ellenére is kissé széttöri, elaprózza még azt is, amit a könyv
szerzője valóban egységben lát.

A kissé laza szerkezet így az egész kötetnek egy esszégyűjteményhez hasonló jelleget
ad, s ezt a jelleget csak tokozza az egész kötetben végigvonuló szubjektív hang, jobb szó híján
nevezve így előadasi modorának azt a sajátosságát, hogy csak ritkán bizonyít vagy cáfol,
helyette inkább „kinyilatkoztat”, olyannyira, hogy nem egyszer a lehetséges ellenérvek tüzetes
megvizsgálása nélkül is már eleve, „a reakció táborába” utalja a tételeinek ellentmondó nézetek
puszta felvetését is: így például, hogy csak a legfeltűnőbb kitételeire utaljunk, azokat, akik
hajlanának arra, hogy a magyar felvilágosodást, illetőleg irodalmunknak a XVIII. század
fordulóján kezdődő új korszakát a marxista-leninista történettudomány periodizációjával
egyvetértve 1790-től számítsák — anélkül, hogy a kérdést elmélyedően megvizsgálná —,
egyszerűen úgy minősíti, hogy e felfogás hívei „a politikai és ideológiai reakció fegyvertárhoz”
szállítanak érveket. Szubjektívvé teszi eljárását az is, hogy tézisei közül nem is egy még szük-
ségképp alig támaszkodhat helyes szempontú részlettanulmányokra, vagy épp adatgyűjtésre,
s nem történt meg még kellő mértékben a régi eredmények kritikai megrostálása sem, amire
pedig épp e korszak vizsgálatához nagy szükségünk lenne: a magyar felvilágosodás irodalom-
története valóban tele van hamis tettekkel és konstrukciókkal. Mégis úgy gondoljuk, hogy
könyve teljesebb, gazdagabb és színesebb lehetett volna, ha régebbi irodalomtörténetírásunk
eredményeiből többet hasznosít. Azzal természetesen teljesen egyetértünk, hogy élesen bírálja
a polgári irodalomtörténet eredményeit, legfeljebb azt sajnáljuk, hogy ez a bírálat nem elég
rendszeres, inkább csak odavetett mondatokban, mint alapos kritikai elemzésben nyilvánul
meg, pedig, hogy elsőnek a legkirívóbb hiányosságot említsük meg, Horváth Jánosnak a korra
vonatkozó kutatásai bizonyára megérdemelték volna azt, hogy kritikai méltatást kapjanak.
Így legalább megtudnánk, hogy miért nem hasznosította eléggé könyvében e kiváló tudósnak
az irodalmi népiességre, klasszikus verselésünk jellegére s egyéb sok tartalmi és formai kérdésre

vonatkozó megállapításait, holott nem állunk egyedül azzal a véleményünkkel, hogy mindezekből sokminden a kor irodalmának marxista—leninista koncepciójába is beleilleszthető. De még Szerb Antalnak és Halász Gábornak a Horváth Jánosnál kevésbé mértékártó, kétségtelenül sokhelyt már az irracionális filozófiájával átítatott tételei között is találhatunk olyan továbbfejleszhető, „talpukra állítható” gondolatokat, melyeket nem lehet büntetlenül mellőzni.

Az irodalomtörténeti örökség kritikai feldolgozásának elmaradásáért azonban nem kismértékben kárpótol a sok új meglátás. Különösen erős az irodalom és a politikai történet a múltban legfeljebb csak mellékesen érintett összefüggéseinek megmutatásában, már-már annyira is, hogy maga az irodalom csaknem teljesen háttérbe szorul s még a lírai versek is a politikai történet közvetlen illusztrációivá válnak. Kétségtelen, hogy ezeket az összefüggéseket is végre már meg kellett mutatni, hiszen ismeretük nélkül aligha juthatunk el az irodalom sajátos jellegéből következő problémák megoldásához, de bármennyire lenyűgöző is az a hatalmas anyagismeret, mely a szerző munkásságának talán a legértékesebb alkotóeleme, a sok új összefüggés meglátása sem tudja felejtetni azt, hogy a könyv szerzője ez alkalommal úgy látszik szívesebben merült el a történeti, mint az esztétikai kérdésekben, már csak azért sem, mert az anyag ilyen kibővítése egyben szűkítést is jelentett. A könyv sok olyan mozzanatot mellőz, ami első pillanatra nem volt kapcsolatba hozható a politikai, társadalmi harccal s ezért, bár a felvilágosodásunk irodalma új témák, új problémák seregét veti fel, helyenként mégis úgy érezzük, hogy az anyagot fölülesen ismerő szerző valamit eltított előlünk. Ugyanakkor egy irodalomtörténeti tanulmány kereteihez mérten különösen bőbeszédűnek érezzük az olyan történeti elemzéseket, mint amilyeneket a bécsi gazdaságpolitikáról, a jozefinizmusról, a nemesi ellenállásról és még néhány hasonló kérdésről olvasunk. Az ilyen összefüggésben elmondottak tüzetesebb méltatására egyébként, úgy gondoljuk, inkább a historikus, mint az irodalomtörténész hivatott.

Az a hajlam, mely az írói alkotásokat szinte csak a történelem illusztrációjának fogja fel, nemcsak úgy bosszulja meg magát, hogy a történeti kitekintések mintegy ránehezednek az irodalomra, s nagymértékben akadályozzák ez utóbbi sajátos jellegének kibontását, hanem azzal is, hogy — bármilyen furcsán hangzik — lényegében véve igazi társadalmi-történeti összefüggéseikből is kiszakítják az egyes írókat, bár kétségtelen, hogy olyan esetekben, mint a napi politika eseményeihez szorosan kapcsolódó paszkvillusoknál vagy a magyar jakobinusok politikai írásainak tárgyalása közben ennek az eljárásnak is van valamelyes létjogosultsága s némi eredménye. Bármennyire vitathatatlan ugyanis pl. Ányos Pálnak a nemesi ellenállás írói előkészítésében vitt szerepe, sőt magának a Kalapos Királynak a paszkvillusokkal való rokonsága is, az olyan tárgyalás, ahol Ányosnak csaknem egész műve a nemesi ellenállástól nyer érdemet, szükségképp torzításhoz vezet. Lényegében véve ugyanez történik Pálóczi Horváth Adámmal, Gvadányival és Dugonics Andrással. Ez utóbbinak Etelkáját ismét egyoldalúan csak a némi ellenálláshoz kapcsolódó „kulcsa” felől nézi, s így elsikkad e regénynek a nemzeti múltunk felfedezésében, a nagy jövődjű Árpád-téma divatba hozásában játszott jelentős szerepe. Nincs torzítás nélkül a jakobinus-mozgalom íróiról írt fejezet sem. Többek között itt tárgyalja Szentjóbót, akinek ismert versei azonban mind a jakobinus-mozgalom előtti helyzetet tükrözik vissza, vagy Verseghy Ferencet, aki viszont írói pályájának csak egy rövid szakaszában volt valamelyes eszmei kapcsolatban a mozgalommal; — ugyanakkor hiányosnak érezzük a fejezetet Kazinczy, Batsányi és Csokonai idekvánkozó műveinek elemzése nélkül. Waldapfel József azonban sokkal kiválóbb tudós annál, hogy ne érezné azt, hogy a kor politikai mozgalmával való közvetlen kapcsolatnak erőszakolása az irodalmi valóságnak csak egy szeletét képes megmutatni. Ezért a nemesi ellenállásról és a jakobinus mozgalomról írt fejezetek közé a nyelv- és formajúitásról, illetve a kor stílustörekvéseiről szóló részt iktat be, ami viszont érdekes anyaga ellenére is újabb torzítást hoz magával, mert ha az előbbieken a kifejezeten politikai összefüggések kerültek előtérbe, itt viszont épp ezek megmutatása lesz elnagyolt, mint pl. a deákos költők, vagy Dayka Gábor esetében. A most említett íróknak így a felvilágosodással való kapcsolatuk is jórészt elmosódik . . .

De hát mit is nevezhetünk magyar felvilágosodásnak?

Kétségtelen, hogy erre a kérdésre lehetetlen a felvilágosodás általános fogalmának elemzése nélkül választ adni. Az előttünk levő könyv is általános igényű meghatározásból indul ki, amikor e bonyolult fogalmat a marxizmus—leninizmus klasszikusainak nyomán az alábbi megfogalmazással határozza meg: „A felvilágosodás egyetemes jelentése szerint a polgári forradalom ideológiai előkészítése, küzdelem az eszmék vonalán a feudális abszolutizmus, a feudalizmust konzerváló világnézet és egyház, az elmék középkori sötétsége ellen.” (11. lap.) E tömör meghatározással szemben legfeljebb csak az az ellenvetésünk lehet, hogy épp tömörségében túlságosan elvont: nem veszi figyelembe a felvilágosodás több mint egy évszázados, állandóan emelkedő útját, s annak különböző állomásait, ami rögvest zavart kelt, mihelyt a meghatározáshoz neveket és műveket kell hozzákapcsolni: „A felvilágosodás magyar

úttörői is sokat tanultak, elsősorban a legtisztább és legegyetemesebb hatású felvilágosodásnak, a franciának legnagyobbjaitól, Voltaire-től és Montesquieu-től, Rousseau-tól és a materialista enciklopédistáktól, Diderot-tól, D'Holbachtól, Helvetiustól, továbbá Raynaltól, a gyarmatosítás nagy leleplezőjétől, sőt Robinet dialektikájából és Mably kommunista nézeteiből is; Millot világtörténelme és Volney történetfilozófiai elmékedései is ennek az eszmevilágnak nagyhatású népszerűsítői", olvassuk már az idézett definíciót megelőző sorokban, hogy ettől kezdve, a következőkben is gyakran egy kalap alá kerüljenek a felvilágosodás legkülönbözőbb korszakaira és irányaira jellemző nevek.

Magának a magyar felvilágosodásnak világirodalmi kapcsolatait egyébként is csak néhány szóval érinti, mert ez, úgy mond, „jelentőségén felül is szerepel a korábbi szakirodalomban”. Így azonban csak szűrkített képet tud adni a magyar felvilágosodásról és annak irodalmáról, hiszen közismert, s a felvilágosodás fogalmának marxista—leninista vizsgálói által is gyakran hangsúlyozott tény, hogy a tizennyolcadik század általában mindenütt az irodalom nemzetközi kapcsolatainak megerősödését hozta magával. Azt is jól tudjuk, hogy ez a körülmény többek között kedvezően hatott a kelet-európai népek irodalmára is. Természetesen egy pillanatig sem gondolunk arra, hogy a kort a polgári *komparatistákhoz* hasonlóan „kozmpolita századnak” nevezzük, még akkor sem, ha tudjuk, hogy ez látszólag több felvilágosult magyar és külföldi író nyilatkozataival is alátámasztható lenne. Az pedig eszünk ágában sincs, hogy a „németes—franciás—deákos” iskolák naiv rendszerező elvét visszaköveteljük a megérdemelt feledéstől. Mégis, azt hisszük, hogy felvilágosodásunk irodalmának az európai fejlődéstől való merev elszakítása nem segíti elő azt, hogy hiteles képet kapjunk arról a korról, melynek harci riadója bizonyára nem véletlenül irányítja Párizs felé a vigyázó szemeket. Szükségesnek látszik a kor német irodalmával való, akart-nem-akart kapcsolatoknak újbóli megvizsgálása, ha kell átértékelése is, amire különben Lukács György a „Goethe és kora” c. kötetének előszavában már 1946-ban figyelmeztetett. Arra nézve, hogy a nemzetközi összefüggések vizsgálata mennyire hozzátartozik épp a felvilágosodás irodalmának szerzői kutatásához, már csak azért sem árt egyik jelentős szovjet irodalomtörténeti kézikönyv néhány szavát ideírni, mert attól félünk, hogy a magyar felvilágosodás vizsgálatánál megbocsát-hatatlan provincializmus veszélye a kor sok más kutatójánál is nagyon fenyveget. A Szovjetunió Akadémiájának kiadásában megjelent összefoglalás (Istoria francuzszkoj lityeraturi. Tom. I. Moszkva—Leningrad, 1946.) a magyaréhoz képest viszonylag autohton jellegű francia felvilágosodásról többek között a következőket írja: „A felvilágosodás irodalmának . . . jellemző tulajdonsága volt a kozmpolita beállítottság. A tizennyolcadik század haladó francia írói leküzdötték a megelőző századok művelődésének nemzeti elzárkózását és korlátozottságát. A renaissance humanistáihoz hasonlóan »világpolgároknak« neveztek magukat, minden európai országot gondolkozó emberéhez fordultak és harcoltak az eszmék, a tudományok és művészeti eredmények nemzetközi kicseréléséért. Megalkották az irodalom köztársaságának (république des lettres) fogalmát, amelyet már a renaissance humanistái készítettek elő. Az irodalom köztársaságának fővárosa a tizennyolcadik században Párizs lett, mely háttérbe szorította a kozmpolita eszmék olyan kiemelkedő melegágyait, mint London, Amsterdam és Hága . . . Ez a nemzetközi irodalmi csere, rendkívüli mértékben kiszélesítette a francia írók látókörét: új eszmék és jellemek tömegével gazdagította őket . . .” Az idézett megállapításokból fakadó gazdag szempontok mellőzése miatt, melyhez a szovjet és a nyugati szakirodalom számos, a magyar fejlődés vizsgálatához is komoly szempontokat adó megállapításának mellőzése járul, félő, hogy felvilágosodásunk irodalmának fejlődéséről sem kapunk teljes képet.

Mások is felvetették pl. már azt, hogy az 1770-es évek talán mégsem jelentenek olyan egyértelmű korszakhatárt, amint ezt általában hiszik, s hogy felvilágosodásunk kezdeteit talán már a század derekától számíthatjuk. Könyvünk szerzője, egy kissé talán dogmatikusan értelmezve Engelsnek a feudalizmus elleni harc három szakaszáról szóló tanítását, mereven szembehelyezkedik még a kérdés felvetésének lehetőségével is, holott Engels klasszikus tanításai, mint ez eléggé közismert, a nyugati burzsoá fejlődésből vonódtak el, épp ezért nem feltétlenül „reakciós szellemtörténeti konstrukció” felvilágosodásról beszélni ott, ahol ez még esetleg vallásos elemekkel keveredik. Ha pedig valóban az, akkor akár a Nagy Szovjet Enciklopédiának megfelelő fejezetét is elmarasztalhatnánk, mert abban a német felvilágosodásról többek között a következőket olvashatjuk: „A német felvilágosultak között nem akadt egyetlen harcos materialista és ateista sem. A német felvilágosultak jobb szárnya Ch. Wolf (1679—1754), M. Mendelssohn (1729—1786) és mások — a tudományos ismeretek propagálására szorítottak, a vallási türelmesség eszméjét hirdették, bíráltak néhány egyházi könyvet, de ugyanakkor továbbra is kitartottak a teológiai és teleológiai nézetek mellett.” (Bolsaja Szovjetszkaja Enciklopedyija. 35. kötet, 91. és köv. l.)

Valójában az a helyzet, hogy már a 70-es évek előttről is bőven lehetne példákat felhozni irodalmunknak épp a felvilágosodás jegyében egyre gyorsuló laicizálódására. Így sok nyoma van ennek magyar nyelvű iskolajátékainkban, dalköltészetünk új stílusában, melyben

egyre erősebb hangsúlyt kap az élet szépségeinek felfedezése, de sok más között említhetnénk Veszprémi Istvánt, aki két évvel az Emile megjelenése előtt már Rousseau nevelési elveihez jutott közel, vagy általában a francia irodalom iránti, fordításokban és átdolgozásokban is megnyilvánuló érdeklődést. Hogy a „nyelv és a nemzeti lét összefüggéseinek felismerése” sem hiányzik ebből a korai felvilágosodásból, azt legszembetűnően Bod Péter példája mutatja. Enciklopedikus műveltségű ember, akinek mindene a könyv és az irodalom. Azokat tartja legboldogabbaknak, akiknek megadatott, hogy „vagy megírásra méltó dolgokat cselekedjenek, vagy megolvasásra méltó dolgokat írjanak”. Az írás szerelmese s talán ez a szerelem követeli lelkétől, hogy egy magyar Literaria Societas, Tudományos Akadémia felállításáért izgasson, s ez gyűjteti össze vele a magyar írók életrajzi adatait. Gyűjteménye, a Magyar Athenas, a XVIII. századi enciklopédiák e vidéki rokona azonban nem elégszik meg az adatok felsorolásával, ha szerényen is, tételt akar bizonyítani velük. Tétele az, hogy a magyarok között minden időben akadtak „nagy tudományú és bölcs emberek”, s így (akarva, nem akarva) már a felvilágosodásra jellemző embereszményt keresi a múltban. Látja a tudományok nemzeti nyelven, „a mi született nyelvünkön” való művelésének szükségességét is, általában Bessenyei több jelentős gondolatát is megtaláljuk nála, pl. azokban a szavakban is, amikor írói hivatásáról vall: „Mindazáltal az az indulat, melynek minden emberben meg kell lenni, engemet is arra ösztönöz, hogy amit felebarátimnak hasznokra, és a magyar nemzetnek tisztességére és ékesítésére ítélek lenni, abba ne legyek csak hallgatással, hanem ami tőlem ki telhető, azt véghez vigyem. Mert valamiképpen a hazának ártani nem szabad, azonképpen annak nem használni, mikor lehetne, nagy vétek. A vitézek bosszúálló fegyverekkel, a bölcssek okos tanácsokkal oltalmazzák hazájukat . . .” (Magyar Athenas.)

Az elmondottakkal távolról sem szeretnénk Bessenyei fellépésének hatalmas történeti jelentőségét kétségbe vonni, de valóban nem ártana tovább is elgondolkodni azon, hogy vajon az Agis szerzője oly hirtelen jött üstökös-e felvilágosodásunk derűs-borús egén, amint ezt a szerves összefüggések meglátására képtelen irodalomtörténeti pozitivizmus hitte volt, vagy pedig talán nem is kevés köze van a Bod Péteréhez hasonló hazai előzményekhez? A kérdést megfelelő előtanulmányok hiánya miatt egyelőre nehéz lenne tovább bolygatni, annyi azonban kétségtelen, hogy további megbolygatásra vár.

Azt pedig, hogy a magyar felvilágosodás korának az 1796-os esztendővel való lezárása, legalábbis irodalomtörténeti szempontból erőszakolt, semmisen bizonyíthatná jobban, mint az, hogy az előttünk levő könyv Csokonai és Fazekas egész pályáját tárgyalja. Nem is lehetne komoly érveket találni arra, hogy Csokonai 1796 utáni lírája, Fazekas Ludas Matyija, vagy akár Bessenyei Tarimenes-e hanyatlást jelenthet irodalmunkban! Egyébként is aligha lehet vitás, hogy egy progresszív mozgalom föld alá szorítva is tölthet be jelentős történeti szerepet, épp ezért úgy gondoljuk, hogy felvilágosodásunk Kazinczynál, a tiatal Kölcseynél, Bercsenyinnél vagy Katonánál fellelhető megnyilatkozásai nem valamilyen kínos végvonaglast jelentenek, hanem erősen klasszicizáló, vagy romantikus színek ellenére is a magyar felvilágosodási mozgalom szerves részének tekinthetők.

De akár 1796-ra vagy akár két évtizeddel későbbre tegyük azt az időt, amikor felvilágosodásunk beleömlik a magyar romantika tűzfolyamába, semmiképp sem ártott volna, ha világosabb képet kapunk bonyolult útjának és útvesztőinek egyes állomásairól. Waldapfel felvilágosodásunknak két nagy szakaszát különbözteti meg, az egyiket nagyjából Bessenyei, a másikat a magyar jakobinusok köré csoportosítva, arra azonban már nem vállalkozott, hogy e két korszak között kialakult, sokszor ellentmondásos ideológiai mozgást és ennek szép-irodalmi megfelelőjét közelebbről megmutassa. Úgy gondoljuk, hogy az elvi kérdéseket tárgyaló fejezet (Felvilágosodás és nemzeti mozgalom) e kettőt mintha kissé egybeösmná. Épp ezért annak a nem lényegtelen előzmények nélkül Bessenyeivel megjelenő erőgyűjtésnek bemutatása, melyet leginkább a felvilágosodás és az irodalom találkozásának kezdetei, az anyanyelv kérdésének egyre jobban élesedő felvetése, Montesquieu és Voltaire állambölcséleti nézeteinek a nemzeti alkotmánnyal, vagy az abszolút monarchiával való összeegyeztetési kísérletei és e szándékokkal párhuzamba hozható deista nézetek jellemeznék, nem különül el eléggé felvilágosodásunknak a jakobinus-mozgalom felé vezető demokratikus plebejusi szárnyától, attól a szárnytól, mely már erősebben antifeudális nézeteket vall, filozófiai, esztétikai eszméiben pedig egyenesen a kor materializmusához, sőt a burzsoá felvilágosodás egyes tételeinek plebejusi kritikájához is közeljut. E két, egymástól iskolás merevséggel természetesen el nem különíthető szakaszhoz azután még hozzávinném felvilágosodásunk harmadik szakaszát, ha tetszik Kazinczy korát, amelynek ideológiai radikalizmusát már nemcsak az itthoni reakció gyengítte, hanem a felvilágosult illúzióknak az a válsága is, ami a győztes francia forradalom után kezd megfogalmazódni, bár az a körülmény, hogy hazánk még a polgári forradalom előtt van, a veszített illúziók idején nem engedi meg a felvilágosodás felszámolását.

A most felvetett probléma szorosan összetügg azzal, hogy a kor magyar írói a nyugati

fejlődéstől sok vonatkozásban eltérő társadalmi viszonyok között kénytelenek harcolni, aminek felismerése viszont felvilágosodásunk nemzeti sajátosságainak fokozott gonddal való megvizsgálására kötelez. Szerzőnk e sajátosságokat elsősorban abban látja, hogy felvilágosodásunkban „a sötétség elleni harc mindjárt kezdetben egybefonódik a nemzeti függetlenség reményével, s ezért a nemzeti lét az adott helyzetben egyedül meglévő biztosítékainak, a nyelvnek és a kultúrának ápolásával”. A gondolat nem egészen új. Már Szekfű Gyula hasonlóan összegezte Magyar Történetében irodalomtörténetírásunknak és történetírásunknak régi megsejtését, amikor rámutatott arra, hogy „Bessenyei egyéniségében születte meg a felvilágosodás és a magyar nemzetiség első szintézise s ő mutatta meg, néha dadogó, gyakran lángoló szavakkal az utat népének, melyen haladva ezt az új európai áramlatot sajátjává teheti, nem a maga kárára, hanem önjellegének erősítésére és kimélyítésére... És a külföld már azt is megmutatta, miként lehet ezt elérni. Nemzet csak nemzeti nyelvén boldogulhat... Igaz, hogy még csak a tudomány, az írók nyelvéről van szó, de a felvilágosodásban az irodalom a centrális probléma... S mivel a tudománynak kulcsa az anyanyelv, ezért az ország lakosainak boldogulásához is magyar nyelvű tudomány szükséges. Racionalista fogalmazásban itt van a magyar nemzetállam első elméleti posztulátuma.” (Magyar történet. 2. bővített kiadás. V. köt. 34. l.)

Waldapfel tehát legfeljebb annyival fejleszti tovább Szekfű gondolatait, hogy nálánál egy árnyalattal jobban hangsúlyozza a felvilágosodás és a nemzeti függetlenségért folytatott harcok összefüggését, maga is helyesen utalva arra, hogy ez távolról sem egyértelmű. Épp ezért íróink jórésznél szabatosabbnak tartanánk inkább csak e harcok előkészítéséről beszélni. Ugyanakkor azt sem szabad elfelejtenünk, hogy úgy látszik, „a felvilágosodás írói” fogalom nem fedi teljesen a kor irodalmi jelenségeinek bonyolult szövevényét. Jól mondja Barta János épp az előttünk levő könyvről írt figyelemre méltó recenziójában (Irodalomtörténet, 1955. 3. sz. 352. l.), hogy „azt a sürgető szükséglet, hogy nemzeti kultúrát kell teremtenünk, bizonyára szintén a társadalmi-politikai viszonyok teremtették meg, — de ez a törekvés nem állt mindig kapcsolatban a felvilágosodás ideológiájával — anélkül, hogy ezáltal reakcióssá vált volna. Gondolk itt elsősorban a kor nyelvtudományi kezdeményeire, a régebbi magyar irodalom egyes emlékeinek felfedezésére, irodalmi lexikonok szerkesztésére, a történeti dokumentumok rendszeres feldolgozására és a kritikai történetírás kezdeteire: mindezekkel kapcsolatban először az ötlük szemünkbe, hogy egy-egy fontos építőkövet raktak a sajátos magyar kultúra alapjaihoz”.

Különösen a nemzeti múlt felfedezésének romantikus színekkel is átítatott folyamatának beható vizsgálatát lenne nagy hiba mellőznünk akkor, amikor a kor irodalmáról szólnunk, ez pedig valóban nem feltétlenül felvilágosult eszmék kíséretében jelentkezik. Ha viszont a nemzeti múlt egyik-másik lelkes ébresztőjét csak a felvilágosodás felől értékeljük, ennek lobogó fénye kellenél sötétebb árnyékot vet jónéhány, a kor viszonyai között nem egészen érdektelen életműre. Egyébként úgy látszik, hogy a nemzeti múlt felfedezésének bonyolult folyamatában szinte lehetetlen a felvilágosult és a nem-felvilágosult elemeket szétválasztani. Irodalmunk e korszakában vitathatatlanul ott vannak már nemzeti romantikánk jelentékeny előzményei, ott van, ha tetszik a magyar „preromantika”, még a legkiemelkedőbb felvilágosult íróink műveiben is, mert hát minek is szépítenénk: a magyar felvilágosodás írói sokszor habozó, tragikus kétségekkel és ellentmondásokkal meggyötört, bűk és remények között vívódó emberek, akiknek életműve azzal is visszatükrözi a kor magyar nyomorúságát, hogy benne a felvilágosodás optimizmusa időnként romantikus pesszimizmussal, de romantikus patriotizmussal is átítatódik.

A magyar felvilágosodás nemzeti jellegéhez talán épp akkor jutunk a legközelebb, ha állandóan figyelembe vesszük, hogy ez a felvilágosodás a nyugati fejlődéstől eltérő magyar társadalmi viszonyok következtében szükségképp át van hatva romantikus elemekkel. Mindennek részletes kifejtésére azonban a most rendelkezésünkre álló keretek között egyelőre nem vállalkozhatunk.

A felvilágosodás és a nemzeti függetlenségért folytatott harcok összefüggésére való utalás mellett Waldapfel felvilágosodásunk egyéb nemzeti sajátosságainak felfedezésére is kísérletet tesz: „A magyar felvilágosodás eredetisége abban is megmutatkozik — úgy mond — ahogy legkiválóbb képviselői a mesterektől tanultakat módosítják, részben bírálják is. Az egy időben Voltaire szolgái utánzójanak kikiáltott Bessenyei többször szembeszállt mestere nézetével, sehol sem élesebben, mint ahol ez a hódítást, népek leigazítását cinikus megértéssel tárgyalja. Az idegen abszolutizmus járma alatt nyögő Magyarország gondolkodója nem tud belenyugodni abba a hangba, amelyen a francia burzsoázia ideológusai már akkor is beszélnek a népeken gyakorolt erőszakról. Nagy Sándor magasztalásáért Volttaire-t és Montesquieu-t egyaránt megrója.” (27—28. l.) A magyar felvilágosodás beható elemzése bizonyára számos olyan vonást mutatna meg, mely hazai íróinkat néha előnyösen, máskor hátrányosan különbözteti meg a fejlettebb társadalmi viszonyok között létrejött nyugati felvilágosodás íróitól,

s e vonásokat minél előbb fel kell derítenünk, de bármennyire is tiszteletre méltó Bessenyei állásfoglalása, nemzeti sajátosságnak aligha tekinthetjük, mert Voltaire-t, Montesquieu-t 1770 táján már maguk a francia felvilágosult írók is számtalan változatban bírálják.

Felvilágosodásunk egy másik nemzeti sajátosságát a polgárságnak a nyugati országok felvilágosult irodalmától „teljesen eltérő ábrázolásában”, keresi, abban, hogy a kor magyar irodalmában „a polgár ritkán szerepel rokonszenvesen”. Példának Csokonai és Fazekas polgár-ábrázolását hozza fel, mindössze csak arról feledkezve meg, hogy a francia felvilágosodásból sem hiányzik a polgárság plebejusi bírálata (Rousseau, Mably, Restif de la Bretonne stb.), sőt e bírálathoz, mint épp Csokonai Estvéje mutatja, hazai írónk szemét is nyitogatta. Nem hiányzik a polgári társadalom bírálata a német irodalomból sem. (Vö.: Lukács György Goethe és kora. Pl. 23. és köv. 1.) De ha nem is fogadhatjuk el azt a tételt, hogy a nyugati felvilágosodás és a magyar között a lényeges különbséget az jelenti, hogy az előbbiből hiányzik a burzsoázia bírálata (nálunk is csak elvétve van meg!), abban egyetérthetünk, hogy „a magyar felvilágosodás harcok a kapitalista fejlődés akadályai ellen, a polgárosodásért, de nem a polgárság vezető szerepéért”. Ez a körülmény persze nem mindenben vált előnyére irodalmunknak, mert ha nem is sajnáljuk, hogy elmaradt belőle a polgárságnak a nyugati felvilágosult irodalmakban egyébként történetileg szükségszerű idealizálása, vagy legalábbis csak elvontan vetődhetett fel, a magyar felvilágosodás ideológiája így csak ellentmondásosabbá vált, a nagyobb szabású filozófiai és politikai rendszer kialakulása helyett létrehozva a már Bessenyeinél is jelentkező szkeptikus, pesszimista, sőt korai romantikus-pesszimista tendenciákat.

Az elmondottak viszont felvilágosult szépirodalmunk számos sajátosságát meg kell, hogy határozzák, s ez bizonyára akkor is igaz, ha a filozófia és a szépirodalom kapcsolatát távolról sem akarjuk mechanikusan értelmezni. Felvilágosult irodalmunk esztétikai sajátosságairól azonban az előttünk levő könyv édes-keveset mond, az esztétikumban megjelenő nemzeti jegyekről pedig szinte semmit, ami bizonyára nem utolsósorban abból is fakad, hogy tudós szerzője megelégedett a felvilágosodás fogalmának filozófiai-eszmetörténeti síkon való tisztázásának kísérletével, s nem vetette fel magának azt a nem is egyszerű kérdést, hogy vajon mit is jelent a felvilágosodás fogalma a szépirodalomban? E kérdés valamelyes megválaszolására nélkülözhetetlen az a veszély, hogy az irodalom sajátos művészi eszközeinek vizsgálata háttérbe ne szoruljon a pusztán tartalmi kérdések előtt, s helyét ne foglalják el esetenként akár az olyan, az alap és a felépítmény mechanikus összefüggését erőszakoló idézetgyűjtemények is, melyek pl. a pozitívizmus motívum-kutató módszeréhez hasonló eszközökkel akarják azt a tetszetős tételt bizonyítani, hogy „a gyarmatok sorsától való félelem érezhető költőink kapitalizmus-ellenes kirohanásain is...”

A kérdés tehát az, hogy vannak-e a felvilágosodás irodalmának sajátos esztétikai jegyei?

A polgári irodalomtörténetírás, különösen a polgárság demokratikus hagyományait felejtetni akaró imperializmus kora óta a kérdést úgy igyekezett megkerülni, hogy a felvilágosult írók műveiben megjelenő esztétikumot valamiképp kivonta a felvilágosodás fogalma alól, pedig ennek a harcos eszmevilágnak épp az ad hatalmas erőt, hogy a kor legnagyobb alakjai csaknem mint „írók és filozófusok” egy személyben. És nemcsak úgy, hogy hol szépirodalmat, hol pedig filozófiai és politikai értekezéseket írnak! Filozófiai nézeteik kifejtését a megfogalmazás szépsége teszi hitelesebbé, verseiknek, regényeiknek, drámáiknak erejét pedig a filozófiai és politikai eszmék fokozzák. A szépirodalom és a filozófia összefüggése azonban szkematikus módon sohasem fogható meg, nem egyszer ott is a felvilágosodással rokon, véle párhuzamba állítható írói törekvésekkel találkozunk, amikor az egyes művekben a filozófia tudatos jelentkezéséről nem is beszélhetünk. A XVIII. század irodalmának sajátos művészi formáit azonban valamiképp mégis az író és a filozófus attitűdjének állandó egymásba olvadása határozza meg. (Erről a kérdéstről számos kitűnő megfigyelést ad: Victor Klemperer: *Geschichte der französischen Literatur im 18. Jahrhundert*. I. Berlin, 1954.)

A francia irodalomtörténetírás egyik elterjedt közhelye mégis az, hogy Voltaire s véle a felvilágosodás első nagy hulláma művészi szempontból semmi újat sem hozott, s hogy az író Voltaire vagy Montesquieu alig több, mint a nagy század klasszicizmusának szász epigonja. Gyakori az is, hogy a felvilágosult irodalom egyes művészi sajátosságait már a felvilágosodás racionalizmusa elleni „lázádnak” tekintik s irodalmának nem egy sajátosságát a preromantika fogalmának felvételével próbálják megközelíteni. Gyakran beszél azonban a francia polgári irodalomtörténetírás és tegyük hozzá, teljes joggal a filozófus század realista törekvéseiről is, anélkül azonban, hogy következetesen keresné ennek a felvilágosodással való szoros összefüggéseit.

A német irodalomtörténetírás az említett felfogásoknak a szellemtörténeti iskola jegyében további eltorzítása mellett a humanizmus-renaissance, ellenreformáció-barokk sokszor zavaros párosításának folytatásaképp hajlamos a felvilágosodás irodalmának művészi formáját valamiképp a rokokóval azonosítani, hogy így érzelmes rózsaszínűvé kendőzhessen annak

forradalmi tartalmát. A felvilágosodás és rokokó ilyen összevonása, mint ismeretes, szintén hozzátartozott a két világháború közötti magyar irodalomtörténet közhelyehez.

Mindezekben a nézetekben valamelyes igaz mag is van. Az új tartalom, a felvilágosodás nem máról holnapra győzi le a régit, kezdetben valóban felhasználja még az epigon klasszicizmus és a rokokó avult formáját s további fejlődése során valóban egyaránt hordoz magában valamit a reakciós és a forradalmi romantika csiráiból, de már Voltaire és Montesquieu műveiben is sajátos művészi formát kezd kialakítani magának, hogy különösen a materialista tendenciák növekedésével az a sajátos polgári realizmus is egyre jobban erősödjék, majd uralkodóvá váljék, melyet, jobb szó híján „felvilágosult realizmusnak” nevezhetünk s melyben a szovjet irodalomtörténetírás teljes joggal kritikai realizmusnak előzményeit ismeri fel: „Annak ellenére, hogy a francia felvilágosodás irodalmában voltak egyes antirealistikus irányzatok, a XVIII. század fő irodalmi iránya a realizmus jegyében fejlődött. Ennek az irodalomnak realista iránya szorosan összefüggött harcos antifeudális és antiklerikális tartalmával, továbbá az egész haladó burzsoáziának a materializmus felé való törekvésével. A felvilágosult irodalom realizmusának hiányosságait is jelentős mértékben materialista módszereiknek korlátozottsága szabja meg... A felvilágosodás irodalmának nagysága és ereje abban rejlik, hogy ez az irodalom egy bizonyos szintetikus realizmus megteremtésére törekedett, meg felölelte a korabeli társadalom egész polgári életét. Jóllehet, a felvilágosult írók ezt a feladatot teljesen nem oldották meg, már magának a feladatnak kitűzésével megtörték az utat a burzsoá társadalom irodalmának legnagyobb eredménye, a XIX. századi kritikai realizmus felé...” (I. m.) A magyar viszonyok miatt nálunk ez a „felvilágosult realizmus” sohasem bontakozhatott ki a maga teljes gazdagságában, de talán irodalmunkban sem lenne felesleges megkeresni néhány megnyilvánulását.

Irodalmunknak a XVIII. század végén jelentkező realista tendenciáira Waldapfel József is utal könyvének egyik fejezetében, s lényegében véve helyesen ismeri fel azt, hogy „a realizmus igénye ebben a korban elválaszthatatlan a felvilágosodás racionalizmusától”, s ugyanakkor vázlatosan bár, de sok helyes megfigyeléssel ki is jelöli a korabeli magyar realista törekvések legfőbb típusait. Ezek elsősorban, hogy a következőkben jórészt az ő szavaival éljünk a természet, valamint az ember és környezete megfigyelésének konkrétságában és hitelességében, egy-egy jellegzetes figura külső-belső jellemzésében, a szatirikus jellemrajzokban, a lelki folyamatok elemzésében s Csokonai lírai realizmusában kereshetők. Csak sajnálhatjuk, hogy az egész kérdésről mindössze nem egész két lapon szól, s hogy a problémák vázlatos felvetésénél sem itt, sem az egyes írókról adott elemzésekben alig jutott tovább. Leginkább a korabeli irodalmi realizmusnak a maga történeti fejlődésében való megvizsgálását hiányoljuk, hiszen irodalmunk realista tendenciái Bessenyeitől Csokonaiig vagy Fazekasig újabb és újabb változatokat hoztak létre. Különösen fájlatjuk, hogy a kérdés tárgyalását épp ott hagyja abba, amikor a korabeli realizmus művészi sajátosságainak felfedése következne. Milyen sokatígérő mondatok pl. az ilyenek: „A lírai realizmus programja Petőfiig sehol sem szólal meg olyan öntudatossággal, mint Csokonai e sorokban: Bár az ég busulva néz is // Ellenem, / Légy te nékem, szent poézis, // Mindenem! // Ami történt életemben, // Hadd lehessen verseimben // Festenem...” — Csokonai lírai realizmusának közelebbi elemzésével mégis mindvégig adósnak marad, nem beszélve arról, hogy a lírai realizmus fogalma esetleg a kor egyéb lírikusainál is (Batsányi, Fazekas) felvethető lehet. Beszélhetnénk a realizmus egyéb olyan korabeli megnyilatkozásairól is, amiről nála nem esett szó, így pl. az „anekdotikus realizmusnak” a felvilágosult realizmusnál kezdetlegesebb formáiról, melynek a kor irodalmában sokkal nagyobb jelentősége van, mint ahogy azt az első pillanatokban gondolnánk.

Helyesen ismeri fel viszont, hogy a realizmus fejlődése legtöbb fordulatában együtt járt a népies törekvések jelentkezésével. Ha a kor irodalmi népiességéről mondtak még sem elégtének ki bennünket, az nem azért van, mintha a vázlatos tétéleivel vitatkozni kívánnánk (mindössze a kuruc hagyományokat is lelkesen ápoló Pálóczi Horváth Ádám népies érdeklődésével kapcsolatban érezzük elsietettnek „a reakciós magyaroskodás” minősítést), hanem azért, mert a biztos kézzel kijelölt problémákat ebben az összefüggésben sem követi azok részletesebb kifejtése, még kevésbé megoldása, pedig a népiesség tudatos vagy lapangó jelenléte (nemcsak a versben, a prózában is) s a népköltészet irodalmi felfedése elválaszthatatlan a magyar és a kelet-európai irodalmaknak a felvilágosodás korában meggyorsuló fejlődésétől. Újabb irodalomtörténetírásunk egyik legnagyobb adóssága épp az, hogy még nem nyúlt módszeresen hozzá ehhez a kérdéshez, hogy nem korrigálta és nem vitte tovább Horváth János kitérő monográfiájának eredményeit. Így hát továbbra is a problémák egész sorozata vár megoldást, köztük a patriarchális és demokratikus népiesség kérdése, a népiesség és provincializmus, a népiesség és a nemzeti mozgalmak, s mellettük nem utolsó sorban a népiesség és a felvilágosodás összefüggése. Horváth János kitérő elemzései ellenére sem látjuk világosan még a népiesnek nevezhető formakincs és a „műköltészet” szövevényes összefüggéseit. Többek között ezért is némi fenntartással kell fogadnunk azt a talán kissé tömören meg-

fogalmazott megállapítást, hogy „a formai népiesség jelentkezése mindvégig a provincializmus veszedelmével jár”.

Az esztétikai szempontok kidomborítása sajátos módon még azokban a részekben is hiányzik, ahol a kor irodalmának egyéb tendenciáiról, a szentimentalizmusról és a rokokóról beszél. E fogalmak szabatosabb tisztázását már csak azért is szívesen vettük volna, mert használatuk körül mai irodalomtörténetírásunkban is némi zűrzavart találunk, ami egyébként nem meglepő, hiszen az említett elnevezések sokszor bonyolult, egymást keresztező jelenségeket próbálnak összefogni. Egyáltalán sokat kell még tennünk a kor esztétikai nézeteinek és gyakorlatának megvizsgálására. Kár, hogy könyvünk ezekre a kérdésekre csak néhány kiegészítő idézet erejéig tér ki. A kor művészi tendenciáiról szólva, legigényesebbnek, legelmélyedőbbnek talán a szentimentalizmus elemzése indul, de az ilyen megállapítások, pl. hogy „a felvilágosodás kritikai szellemének azzal a sajátos önmaga ellen való furdalásával van itt (Kármán kapcsán mondja ezt) már dolgunk, amely Rousseau-ra is jellemző, aki egyszerre legnagyobb alakja a szentimentalizmusnak, de egyszersmind a felvilágosodásnak is az a képviselője, aki sokban a legforradalmibb következtetésekig jutott el...” (84. l.) csak arra jók, hogy összemossák a nyugati és a magyar szentimentalizmus könnyeit. Pedig a szentimentalizmus sem mindenütt egyforma! A XVIII. század első harmadában kezdődő angol, majd francia szentimentalizmus lényege nem utolsósorban a polgárság idealizált erőnyeinek, bensőségesnek rajzolt érzelmeinek szembehelyezkedése a hanyatló feudalizmus cinizmusával, később pedig, Rousseau-nál, Goethenél a polgári fejlődésben ekkor már egyre jobban szembetűnő durva anyagiassággal szemben megjelenő lázadás is; — mindez azonban a felvilágosult írók racionalizmusával sincs kibékíthetetlen ellentétben! Épp ezért hiba, hogy az egész fejezetben kelletlenül nagyobb hangsúlyt kapott az „érzelem” és „okosság” merev szembeállítás, melynek igazi gyökereire már Lukács György rámutatott a Goethe és kora c. kötetének bevezetésében, ahol többek között a következőket mondja: „A hivatalos német (és magyar) történelemhamisítás egyrészt azzal operál, hogy az itt (a XVIII. század végének német irodalmáról van szó) fellépő történelmi szellemi világfelfogást szembeállítja a felvilágosodás állítógó antihisztorizmusával, másrészt az ész és az érzés merev ellentétből kiindulva eljut az akkori német irodalom állítólagos irracionálisúsághoz.” (l. m. 14. l.) Kétségtelen, hogy a szentimentalizmus közkeletű fogalma sok, egymásnak ellentmondó tendenciát bonyolít össze, s hogy még egyelőre a marxista — leninista irodalomtörténetírásban sem alakult ki ennek az elnevezésnek szabatos használata. Van regresszív jellegű szentimentális magatartás is. Nagyobb világosságot ebben az esetben is csak a konkrét történeti elemzés adhat, majd csak ennek alapján látszik lehetőség annak megmutatására, hogy a mi szentimentális irodalmunk lényegesen különbözik nyugati rokonaitól, annak ellenére, hogy ez utóbbi, különösen a német hatott is rá.

A magyarországi szentimentalizmus egyik legjellemzőbb vonása talán az, hogy könyveinek feltörése valamiképp mindig kapcsolatban van a felvilágosodással, gyakran mintegy hangulati kísérője neki, s ha társadalmi gyökereit keressük, mögötte leginkább a feudális társadalommal való elégedetlenség megnyilvánulásáról, a személyiség elnyomásának és megnyomorításának arról a visszatükröződéséről van szó, amibe gyakran közvetlenül is belejátszik a haladó törekvések elbukása felett érzett keserűség. Hogy csak egy néhány kínálózó példát említsünk, Bessenyei legszebb szentimentális sorait bihari remetéskedése közben írja, Anyosé a szerzetesi pálya és a felvilágosodással is érintkező világias vágyainak konfliktusából, Daykée az 1790-es évek fellángolását követő depresszióból született meg, Batsányinál és Csokonainál pedig az elbukott forradalmi törekvések nem is titkolt elsíratása van mögötte, mindig mélyen átitatva magánéletüknek a kor „magyar nyomorúságától” sem elválasztható konfliktusaival. Ne siessük el tehát a felvilágosodásból való kiábrándulás, a kompromisszumok vagy épp a magánéletbe való szándékos visszavonulás emlegetését ott is, ahol talán másról van szó! Úgy érezzük, hogy az egyik-másik felvilágosult írónk szentimentalizmusának (pl. Csokonai, Batsányi) a szokottnál erősebb romantika kicsengése van, sok figyelemre méltót mondott erről Sötér István is, épp a magyar romantika kérdéseiről lezajlott viták megindító előadásában. További kutatásokra vár a szentimentalizmus stílusjegyeinek, ábrázolási módjának, szerkezeti elveinek a korabeli realizmus összefüggésében való megmutatása is, hiszen a hazai szentimentális irodalomnak Anyos négyes rímektől Batsányi alkaiosi strófájáig, vagy Bessenyei bánatosan tovahömpölgő mondataitól Kármán numerikus prózájáig számtalan változata van! De bárhonnán is közelítsük meg a kérdést, ne feledjük el, hogy a polgári irodalomtörténet a szentimentalizmus fogalmát túlságosan kiszélesítette a felvilágosodás rovására. Waldapfel egyik-másik tévedése is abból ered, hogy erről megfeledkezett.

Igaza van azonban akkor, amikor leszámol a rokokónak a magyar fejlődés számára valóban keveset mondó álkategóriájával, s legfeljebb csak „rokoko maradványokat” lát a felvilágosodás korának magyar irodalmában. Ezzel feltétlenül egyetértünk, mert ha egyáltalán érdemes magyar rokokóról beszélni, csak valahol Amadé és Faludi táján kereshetjük. Ebből a rokokóból azután valóban maradt is valami a felvilágosodás korára, többek közt Anyosnál,

az énekköltészetben vagy épp a fiatal Csokonai lírájában. Találkozunk e korban a külföldi rokokó egyik-másik tartalmi vagy formai jegyének átvételével is, de talán még annyival sem, amennyit a kérdés vizsgálata közben bölcs óvatossággal eljáró Waldapfel József is megenged.

Magát a kérdést talán mégsem árt közelebről megvizsgálnunk, mert egyik-másik irodalomtörténészünknel hajlandóság látszik a fogalom felújítására, s mert a kérdés tüzetes megvizsgálása talán Csokonai helyes értékeléséhez is közelebb vihet bennünket egy kurta lépéssel.

Az természetesen messzire vezetne, ha a rokokó bonyolult kérdéskomplexusát akárcsak röviden is fel akarnánk vázolni, de néhány szempont felvetése mégis ide kívánczok. Van olyan felfogás, mely elsősorban a bomló feudalizmus uralkodó osztályának művészetét látja benne, s lényegét a formális elemek játékos túlhajtásában fedezi fel. E felfogás szerint a rokokó lényegében véve elfajzott, túlhajtott barokk, mely különösen az udvari világ parazita arisztokráciájának feslett életét s a társadalom igazi valóságától távolesó világát tükrözi vissza. A képzőművészetben ennek a rokokónak például Boucher festészete, az ún. „Régence” és „Louis XV.” építőművészet és iparművészet cikornyás stílusa, a német kisfejedelemségek luxusa felel meg.

A rokokót azonban, különösen a német kutatók, mint láttuk, szélesebben értelmezik, közelebb viszik a felvilágosodáshoz, sőt nem egyszer azonosítják véle, pedig aligha lehet kétséges, hogy a „rokokó” Voltaire, Diderot, Goethe vagy akár a „rokokó” Csokonai azokhoz a szellemtörténeti hamisításokhoz tartoznak, melyeknek céljuk a felvilágosodás radikális tartalmának elmosása volt. A fogalomnak a felvilágosodás kárára történő kiszélesítése, vagy a felvilágosodás egyes vonásainak, mint a kor irracionális — rokokó jelenségeinek leszakítása a prózainak, filiszter jellegűnek tekintett felvilágosodásról, annál inkább könnyebb volt, mert a hanyatló arisztokrácia szabados erkölcsi világát egy felszínesen színtetizáló szemlélet könnyen össze is téveszthette azzal a folyamattal, mely a forradalom felé haladó burzsoázia ideológiájában az élet szépségeinek felfedezése jegyében lezajlott.

Ebben az összefüggésben mindenesetre meggondolandó az, amit Volgin szovjet történész ír mond a burzsoá irodalomtörténet által gyakran „rokokó”-nak kicsinyített Voltaire-ről: „Közjóra irányuló erkölcsének jellemző vonása az érzéki ember, az emberi test igényeinek, örömeinek rehabilitása. Műveinek egyes lapjai — különösen a korábbi művekben — valóságos himnuszai a test gyönyöreinek. Ez a hedonizmus Voltaire-nél mindenekelött a középkori egyházi erkölcs elleni tiltakozás egyik formája. Ugyanakkor azonban szükséges lépés afelé, hogy a burzsoá erkölcsi tudat megszabaduljon az erkölcsi puritánizmustól, amely a fejlődés előző szakaszán jellemző volt rá és amely szükséges eleme volt a burzsoá ideológiának abban a korszakban, amikor az még kemény harcban tört utat magának az elenséges feudális környezetben. A puritánizmustól való eltérés, amely a Voltaire és a XVIII. századi materialisták (Helvétius, Holbach és mások) erkölcsi propagandájában fejeződött ki, azt jelezte, hogy a burzsoázia társadalmi harcának új szakaszába lépett át, azt a tény tükrözte, hogy meghódította a társadalmi és gazdasági kulcspozíciókat. A burzsoáziának a felszabadulásáért folytatott harca új szakaszán új, optimista, életörömmel teli erkölcsre volt szüksége.” (Irodalomtudományi Ért. 1953.)

Amikor tehát a felvilágosodás korának nagy íróinál és művészeinél, egy Diderot-nál, egy Goethenél, egy Csokonainál rokokóról beszélnek, ködösen bár, de annak a megsejtéséről van szó, hogy náluk már az előbb jellemzett új erkölcsfilozófia keresi művészi megfogalmazását, az a friss optimizmussal teli életszemlélet, amelyről Georg Büchner a következő, kiélezettségében is szemléletes szavakat adja Camille Desmoulins szájába, a „Danton” első jelenetében: „Epikurosznak és a szépfenekül Vénusznak kell a köztársaság ajtónállóivá lenniök . . .” (Idézi: Lukács György, Német realisták. 67. l.)

A kérdést azért nem könnyű szabatosan megvilágítani, mert a német irodalomtörténet a rokokó fogalmát a végtelenségig összekuszálta és ma már gyakran épp az ellenkezőjét érti rajta, mint amit a szó eredetileg jelentett; — nem csillogó-villogó, cikornyás díszeket, hanem épp a bomló barokk formák egyszerűsödését, azt a jelenséget is, amit Szabolcsi Bence a Mikesről szóló mintaszerű stílustörténeti tanulmányában (Magyarágstudomány 1942. 227. l.) a következőképp fogalmazott meg: „Mai fülnek a Mikes prózája zeneibb, kecségtelenebb azért, mert aprólékosabb és szimmetrikusabb, rövid, ritmikus sorokban egybecsengő. A zene-történész jól ismeri ezt a tüneményt; ez az a történelmi fordulat, mely a barokk dallamvilágból rokokódallamosságot formált, az az ízlésváltozás, mely 1730—40 táján elavultnak tüntette fel Bach és kortársai hosszan kígyózó, végtelen fonalakban szövődő dallamvonalait és az apróbb, zártabb, szimmetrikusan tagolt rokokó melódiát állította helyükbe; az a fordulat, melytől mai európai zeneérzékünk datálható. A nyugati prózában ez az az időszak, mely a latinos, rétori körmondásokat, Bellarmin, Bossuet, Bourdaloue nagy gondolatritmusait rövidebb hullámú, aprólékosabb lüktetéssel helyettesíti, mely a felvilágosodottság korának józan és világos írás- és beszédeálját állítja fel, főleg Lesage, Fontenelle, Hamilton és Montesquieu művei óta. A magyar fejlődés itt is öntudatosan és öntudatlanul együttjárt az euró-

paival; de nem kellett tisztán nyugati ösztönzésekre támaszkodnia." Magának a jelenségnek ez a leírása önmagában szabatos képet ad egy vitathatatlanul meglevő stflustörténeti jelenségről, de épp a felvilágosult írókra való hivatkozás világosan figyelmeztet bennünket arra, hogy ez az egyszerűsödés talán nem is az az itt egyébként a hagyományos megfogalmazástól eltérő értelemben használt „rokokó”, hanem a feltörő polgárságra jellemző realista irodalmi és művészeti törekvésekkel függ össze.

De miért is kellene Csokonai, Szentjóni Szabó, vagy Verseggy Ferenc kedves, egyszerű dalait a hanyatló arisztokrácia dekadens művészete halovány magyar utánzásának tekinteni? Szépségimádatuk, kamaszosan egészséges erotikájuk nem az ő világukban gyökerezik, hanem a felvilágosodás optimizmusában, a test jogaiért folytatott szabadságharcnak a korabeli materialista filozófiától sem teljesen elválasztható vállalásában.

E költők formai játékoságának jelentőségét is gyakran eltúlozzák, inkább egy csinosításra váró nyelv lehetőségeinek próbálgatásáról a költői nyelv és verselés új útjainak tudatos kereséséről van náluk szó, mint a hanyatló feudalizmus művészetére jellemző tartalmatlan formalizmusról, s ezen az sem változtat, hogy esetenként talán valami, egyébként nagyon is távoli közül lehet a nyugati arisztokrácia rokokójához, a „poésie légère” költészetéhez, hiszen a polgári felvilágosodás nagy írói is átvették ebből a mosolygó világból mindazt, ami új erkölcs-filozófiájuk kialakításához felhasználható volt: „C'est un fort plaisant siècle que celui-ci, et délicieux à considérer un peu philosophiquement.” (Crébillon Fils. *La Nuit et le moment.*) Csokonainak és társainak állítólagos „rokokóját”, illetve azt az irodalmi jelenséget, amit a múltban e szóval jelöltek, tehát bízvást szinte teljes egészében felvilágosult irodalmunk szerves részének tekinthetjük, ami sok más közt Csokonai szerelmi lírájának nagyobb megbecsülésére kötelez, mint amilyennel a felszabadulás után kialakulni kezdő Csokonai portrék jórésztben találkoztunk.

Az előttünk álló könyv íróportréiról azonban inkább majd akkor látszik célszerűnek szólni, amikor ezeket a korról festett egyéb íróportrékkal is összehasonlíthatjuk. Annyit mégis hadd előlegezzünk róluk, hogy a könyv elvi megállapításaihoz hasonlóan valamennyi jelentős indítékot adott az egyre nagyobb területet felölelő részletkutatásnak, s szerzőjük szavai ott csengenek tankönyveink, népszerű munkáink számos lapján. Érdemnek pusztán ez sem lenne kevés!

(Folytatjuk)

DÉNES SZILÁRD

ARANY JÁNOSNAK A VÁNYAI JUHBEHAJTÁS CÍMŰ IFJÚKORI VERSES KRÓNIKÁJÁRÓL

Nem mindennapi eseményt jelentett irodalomtudományunk csendes folyásában, hogy folyóiratunk 1954. évi első számában Pap Károly közzétette Arany Jánosnak 75 szakaszra terjedő, eddig újszólólván csak hírből ismert ifjúkori krónikás versét, A Ványai Juhbehajtást. A közlés bevezetőjében Pap Károly nagyjából elmondja, mit tudtunk ez ideig a Juhbehajtásról. Legelőször Ercsey Sándor tett róla említést „Arany János életéből” c. könyvében, Lovassy István kisújszállási földbirtokos szóbeli tájékoztatása alapján.¹ Ezután azonban a költemény néhány évtizedig szinte szóba sem került. A századforduló idején ifj. Erdélyi László tanárjelölt atyjának, Erdélyi László volt karcagi főjegyzőnek írásai közt rábukkant egy másolati példányára. Ezen a réven jutott Szeremley Barna, a kisújszállási ref. főgimn. tanára a vers szövegé-

¹ Lovassy Istvánról bővebb tájékoztatás is adhatunk. Tudjuk róla, hogy testvéröccse volt Lovassy Lászlónak, az 1832/36-iki országyűlési ifjúság tragikus sorsra jutott vezérének. Egy kisújszállási hitéleti kisebb havi folyóiratnak (Szeretet címen jelent meg a század első négy évtizedében) 1935. évi 10. számában találunk egy cikket a Lovassyak történetéről. Itt olvassuk, hogy Lovassy István a szabadságharcban hadnagy, főhadnagy s végül százados volt. A déli hadsereg tisztjeként annyira kitudtette magát, hogy Vécsey tábornok, Kossuth Lajoshoz intézett jelentésében, névszerint különösen megdicsérte. Ez a kiváló férfiú mérnöki pályára készült. A szabadságharc, valamint családi helyzete pályáját derékba törte, s földbirtoka kezelésével, valamint köztérben való szerepléssel telt el munkás élete. Meleg érdeklődéssel kísérte a kisújszállási gimnázium munkáját is. 1873-ban 1000 forintot alapítványt tett elhalt fiának emlékére. Az alapítvány jövedelméből az 1897/98. tanévben az értesítő tanúsága szerint Mörizc Zsigmond, VII. osztályú tanuló korában 40 forint ösztöndíjban részesült. Lovassy István egyénisége mindenképpen amellet szól, hogy a Ványai Juhbehajtás kérdésében tett tanúságának kellő fontosságot kell tulajdonítani.

hez.² Jellemző Szeremley Barnának, a magyar irodalomtörténet derék munkásának szerénységére, hogy erről a jelentős irodalomtörténeti eseményről nem valamelyik szakfolyóiratban, hanem két naptárban számolt be. [„Arany János Kisújszálláson”. Kisújszállási Nagykunmagyarok Kalendáriuma az 1905-ik közönséges esztendőre. „Relikviák egy nagy költő (Arany János) meg egy kis költő (Nagy Imre) életéből.” Protestáns Képes Naptár 1909-re.]

1908-ban Kéký Lajosnak is elküldték Karcagról a kéziratot, s ő is két ismertetést tett róla közzé. (Arany János pályakezdése, Beöthy-Emlékkönyv, 1908.; és „Tanulmányok Arany János Epikájáról” az Olcsó Könyvtár 1843–1847. számában).

A Kékýhez eljuttatott másolat azonos az Erdélyi–Szeremley-féével. A kettő között csak egy-két igen jelentéktelen eltérés mutatkozik, s ezeknek összevetése alapján igen könnyű a helyes szöveget megállapítani.

Szeremley s Kéký közleményei Arany János szerzőségének kérdését nem döntik el. Szeremley csak annyit jegyez meg, hogyha Arany írta a Juhbehajtást, azt mindenesetre állíthatjuk, hogy a legnagyobb valószínűség szerint [Kisújszálláson] Dévaványa tőzsomszéd-ságában írhatta

Kéký pedig abban látja az előkerült vers jelentőségét, hogy „ha nem is bizonyítható be Arany szerzősége, legalább felvilágosítást nyújt arra nézve, hogy mi lehetett Arany elveszett költeményének tárgya.” A mű értékelésképpen kiemeli továbbá a szereplő személyeknek, az eseményeknek, a jelenségeknek rajzában jelentkező megfigyelő készséget, a községi élet visszasságainak élénk vetítésében megnyilvánuló jellemző erőket, a megjelenítés frissességét, a képek változatos mozgalmasságát. „Határozottan felcsillan e költeményben Arany realismusára emlékeztető valamelyes részletérzék s zamatos népiesség is.”

Voinovich Géza is szól, „Arany János életrajza” c. művében a kisújszállási év történetének ismertetése során a Ványai Juhbehajtásról (I. 37. l.). Kéký megállapításaiból kiindulva a leghatározottabban kétségbe vonja Arany szerzőségét. Szerinte a műből kitetsző realizmus iránti fejlett érzék, a szatirikus erő több tapasztalatot feltételez, mint amennyi a tizenhét éves Aranyban ez idő tájt lehetett. Felfogása szerint az is kétségtelen, hogy Arany verselése évekkel később sem olyan könnyed s folyékony, mint amelyet a Juhbehajtásban észlelünk. További kétségeskedése még, hogy Arany irodalmi pályája folyamán „egyetlen szóval sem céloz” ily tárgyú versére s „későbbi munkáiban sem ötlük fel belőle egyetlen vonás sem”. Az Arany Összes Műveinek VI. köteteként megjelent „Zsengék, Töredékek, Rögtönzések” Függelékében (199. l.) Voinovich újra említést tesz a krónikás versről. Elmondja, hogy a Beöthy Zsolt, Riedl Frigyes, Kéký Lajos és az ő birtokában volt kéziratok az ostrom idején sorra elpusztultak, s így csak emlékezetből közli, hogy a költemény „verselése frissen pattogott, könnyen folyt, volt benne valami, ami »Az elveszett alkotmány« kortesnépének rajzához hasonló volt”. A szerzőség kérdéséről azonban ezzel az alkalommal sem nyilatkozik, s így arra kell következtetnünk, hogy bár merev felfogása most már enyhülést mutatott, ebben az irányban még élete végén is voltak kétségei.

Ha a felvetett kérdésben tiszta képet akarunk alkotni, Voinovich Gézának kiváltképpen két kétségére kell feleletet adnunk. Valóban az-e a helyzet, hogy Arany János egész költői pályáján sehol egyetlen szóval sem céloz olyan ifjúkori költeményére, melynek a Ványai Juhbehajtásból ismert történet volna a tárgya? Való-e, hogy ebből a krónikából Arany János későbbi munkáiban sem ötlük fel egyetlen vonás sem?

Fejtegetéseink megindítása végett legelőbb is forduljunk az Önletrajzi levélhez. Ebben írja Arany kisújszállási esztendejével kapcsolatban az itt következőket: „Olvastam éjjel-nappal, ha hivatalom engedte. Itt a hazai, főleg az új költői iskolához tartozó olvasmányaimat mindinkább kiegészítém. Virgil Aeneise par könyvét lefordítám (rég eltéptem) s a németben Schillerig vittem.” (Ö. M. IX : XL.)³ Ifjúkori kísérleteiről a Bolond Istók II. énekében ad teljes részletességgel számot. Elmondja, hogy amint a színészkedés viszontagságai után lélekben összetörtén hazakerült Szalontára, visszakapja Debrecenből a kollégium elhagyásakor ott-

² Szeremley Barna a Karcagról hozzákerült példányt beleírta egy családi ereklyeként őrzött, nagyrészt családi jellegű feljegyzéseket és verseket tartalmazó vaskos kötetbe. Ez a könyv 1917-ben bekövetkezett haláláig mindvégig gondos őrzetében maradt. Halála után a kéziratot könyv testvéröccsének, Szeremley Bélának, a debreceni ref. főgimnázium tanárának szintén kegyeletes gondozásába került. Amikor tehát Voinovich Géza s Pap Károly a költemény nyomait kutatta, egyikük sem sejtette, hol lehetne rátalálni. Tévedés eszerint Pap Károlynak az az állítása, „Szeremley Barna, a kisújszállási ref. főgimnázium igazgatója írta, hogy neki is megvolt a karcagi példány másolata, de szintén eltűnt.” (ITK. 1954 : 78. l.) 1954-ben e sorok írója néhai Szeremley Barna leányának, Csobothné Szeremley Gizellának útbaigazítására Szeremley Bélához fordult a kézirat ügyében. A lekötelező készséggel kölcsönadott verseskönyv folyóiratunk szerkesztőjének Tolnai Gábornak kezén is megfordult. Tolnai a Ványai Juhbehajtás szövegét ebben a példányban is nagy gondnal átvizsgálta. E sorok írója pedig Pap Károly közlése mellett ezt a másolatot is igyekezett cikkének írása közben javára fordítani. Legyen szabad Szeremley Barna családja említett tagjainak jóindulatukért ezen a helyen is köszönetet mondanom.

³ Az Arany János műveiből vett idézetek mellett található számjelzések a 12 kötetes „Összes Munkák”-ra utalnak.

maradt holmiját. Előkerülnek ekképp zsenyéi is; szomorú sorsot szán nekik: „...tüzet Gerjeszte borzalmas *auto da fének*, S egymásután röpült belé az ének”.

Mielőtt azonban kísérletei a tűz martalékkává lesznek, tekintete mindegyiken sorra végighalad; mégpedig megírásuk időrendjében. Az Önéletrajzi levélnek fentebb idézett mondatát most gondolatmenetünkben értékesítve, a Bolond Istókból természetszerűen rá tudunk mutatni a Kisújszálláson írott kísérletekre: „Virgiliusból is »scandálva« pattog Egy hosszú ének, hexameteres, — Nem ismert bünökről itt egy szatira, Ott egy Priap-vers, mit csak borhoz íra.”⁴

A fentieket Arany János logikus kapcsolódásban, egy mondatban közli, tehát semmi kétségünk nem lehet arra nézve, hogy ezekben a sorokban csupa Kisújszálláson termett alkotásról van szó. Különösképpen a negyedik sor fontos most ránk nézve, („Ott egy Priap-vers, mit csak borhoz íra”.) A Priap-vers magyarázata meg kell jegyeznünk, hogy a költő szeme előtt a római irodalomnak „Priapeia” c. versgyűjteménye lebeg, amely Priapus istennek, a kertek őrének tiszteletére írott sikamlós tárgyú költeményeket tartalmaz.⁵ A Ványai Juhbehajtásnak kiváltképpen a 64–66. szakaszaiban festett képére gondolhatott a költő, amikor krónikáját *Priap-versnek* nevezte.⁶ A Bolond Istókból idézett szakasznak utolsó szavai („mit csak borhoz íra”) pedig azt jelentik, hogy a költeménynek szerény célja az volt, hogy borozgatás közben a jókedvet, a derűt emelje. Nem lehet tehát azt állítani, hogy „Arany maga egyetlen szóval sem céloz” a Ványai Juhbehajtásra. Arra nézve pedig Voinovich tudtunkkal sehol sem nyilvánított véleményt, hogy szerinte melyik kísérletét tarthatta Arany János Priap-versnek.

Nem lesz nehéz Voinovich Gézának másik kétségére sem a feleletet megadni.

A verses krónikáról már az eddigi adatok alapján is ismeretes volt, hogy az ún. falucsúfólo versek közé tartozik.⁷ Magvát bizonyára a turkevek költötték, vagy terjesztették a dévaványaiak gúnyolására. Valószínűleg egész rövid szövegben, anekdotaként járt szájról szájra. Amikor tehát a költő ezt a tárgyat históriás énekekben feldolgozta, sok tekintetben képzelőtehetségére volt utalva. Ha ugyanis a költemény eseménysorozatán végigtekintünk, könnyen megállapíthatjuk, hogy egyes mozzanatok, epizódok nem eredhetnek a néptől; költői tehetség közrehatásának is érezzük nyomait.

Arany János Összes Műveinek kritikai kiadásában (VI : 199.) annyit már, mint fentebb idéztük, Voinovich is megenged, hogy a krónikában volt „valami, ami »Az elveszett alkotmány« kortesnépének rajzához hasonlított”. Valóban főképp „Az elveszett alkotmány”-nyal bizonyítjuk mi is a Juhbehajtásnak Arany költészetével való szoros kapcsolatát.

⁴ Amikor Arany János ifjúkori kísérletein az *auto da fé*t elvégezte, abban a hiszemben volt, hogy zsenéjét sikerült neki nyom nélkül eltüntetni. Hogy aztán a Juhbehajtás később mégis felbukkant, csak úgy magyarázhatjuk, hogy amint Kisújszállásról egy év múlva a debreceni kollégiumba visszakérült, tanulóársainak megmutathatta ottani alkotásait. Így egyeseknek alkalmuk kerülhetett a Ványai Juhbehajtás lemásolására. Talán még most is meg lehetne Debrecenben állapítani, volt-e ezekben az években a kollégiumban Arany Jánoséval azonos vagy hozzá közelebbi évfolyamokon Erdélyi László nevű diák. Esetleg Karcagon is lehetne kutatni, hogyan juthatott a volt főjegyző a kéziratához. Valamikor fény derülhet arra is, mivel lehet magyarázni, hogy a század elején előkerült költemény miért maradt több mint egy félévszázadig továbbra is titokban, s mi volt közzétételének akadályai.

⁵ L. Pecz Vilmos : „Ókori Lexikon a M. Tud. Akadémia támogatásával szerkesztette Pecz Vilmos dr. Budapest Franklin Társulat 1902” c. művében (II. k. 582. l.) *Nemethy Gézá*nak Priapeia címszó alatt közölt cikket.

⁶ A 64–66. szakaszok a következőképpen hangzanak :

64. Hullanak a tüzes harcon
Sokan a gyávák közül,
Ki hanyatt fekszik, ki arcon
Ki meg olyan helyen ül,
Honnán, ha mindjárt kímászna,
Rőfögéssel rá lármázna,
Az egész gyülekezet.
65. Sok amúgy Nőé módjára,
Oldott gatyával fekszik,
Vagy mászkál béka módjára
Es hiába törekszik
Mégegyszer lábára állni
Nincs mód benne mást csinálni,
Mint heverni a porban.
66. Sok már csak a port dagasztja
A két első talpával,
S a pofájához ragasztja
A tésztát, mit rókával
Megáztatott mint záporral,
Es most fülével-orrával
Mézes bábnak cifrázza.

⁷ A Ványai Juhbehajtás is megnevez még két effajta verset; egyik a kunsági nagy ártányról, a másik a csökmői sárkányhúzásról szól. A csökmői sárkánynak s a róla szóló krónikának nagy irodalma van. L. *Dömötör Sándornak* „A csökmői sárkány históriája” c. kimerítő értekezését a Debreceni Szemle 1934. évfolyamában. Foglalkozott még *Györfy István* is ezzel a tárggyal, „Nagykunsági krónika” c. kötetében. Műve megjelent több ízben is, egyik kiadása Karcagon, 1922.-ben. A Sárret bugzó kutatója : *Szűcs Sándor* az *Ethnographia* 1940. és 1944. évfolyamában ismerteti a kérdést. Magánlevélben is érdekes adatokat közölt velem.

Mint ahogy „Az elveszett alkotmány”-ban a vármegyei élet visszásságait ostromozza a költő, a Ványai Juhbehajtás szerzője a községi közigazgatásról mond súlyos ítéletet. Pellen-
gérre állítja a községi igazgatásban megnyilvánuló pöffeszkedő magatartást. A verses krónika-
nak már kezdetén olvassuk, hogy az egyébként szintén paraszt eredetű bíró a mezei csőz
előtt kicsinylő módon ilyképpen szólja le a parasztokat :

Nem úgy Koma! a kend paraszt
Esze azt fel nem éri!
Tanítsa kend csak a kuvaszt,
Amely kendet kíséri.

Esze csak a birónak van,
Ő ért, ítél másnál jobban,
Azért nagyobb a füle. —

Hogy kendtek mind sült bolondok,
Az kendtek szerencséje,
Hanem amit én most mondok
Az a dolog bibéje (16–17. vsz.)

Ugyanezt a hangot halljuk „Az elveszett alkotmány”-ban is, nem ugyan megyei tisztviselőtől, de
mégis olyantól, aki a tömegre szintén tudott irányítóan hatni. A kolompokok egyike, Koloczintós
ugyanis a következő módon érvel (a tervben levő reformtervek ellen; előbb az útéptítés, majd a
csatornakészítés s végül az iskoláztatás kiterjesztése ellen :

Útakat építsünk : minek azt? használ-e nekünk a
Jó út? Nem, rokonim! minekünk rossz útban az élet :
Mert miután beivók gabonánkat ronda zsidónál,
Pénzért kell vennünk a paraszttól ; vesszük is olcsón
Mert húsz ölnyre sem tudná vontatni a sárban.
Ámde legyen jó út : viszi más városba eladni,
És minekünk itthon szemeink koppannak utána.

Ássunk árkokat is : nem elég vizet ád az uristen
Minden erőnk nélkül, hanem ássunk drága csatornát!
Nem, soha nem tesszük. Nemes embernek derogálna
Bánni pimasz vízzel! Bor kell neki : *inni honéért!*
A'mi mocsárunk van, kell az : nem volna *megírva*
Máskép háromszáz évü adománylevelinkben.

Adjunk jó nevelést a parasztnak : Hát a *mi kölkünk*
Hogy lehet emberré, felnővén iskola nélkül?
Ám, az ebanyja, nevelje ha tudja, nevelje parasztnak
Nem prókátornak, hogy végre fölülkerekedjék
A'gyökeres nemesen, firkálni nyakára idézvényt.

(„Az elveszett alkotmány” IV. énekéből. Ö. M. IV. 83.)

A Ványai Juhbehajtásban is megtaláljuk Arany későbbi alkotásainak két kiváló jellemző
tulajdonságát : a humort és a satírt. Mindkettő határozottan s többféleképp mutatkozik.
Végighúzódik a krónikás vers egész terjedelmén, nyelvén, de ott csillog a kisebb jelenetekben
s apróbb megjegyzésekben is. Itt azonban most nem az a célunk, hogy ezeket a tulajdonságokat
„A juhbehajtás”-ban elkülönítve vizsgáljuk, hanem azt akarjuk igazolni, hogy igen lényeges
kérdésekben az ifjú költő már olyan elveket vall, s olyan fogyatkozásokat, bűnöket ostromoz,
amelyeket későbbi alkotásaiban fog hangoztatni igazi erővel. „A juhbehajtás” kezdő szakaszai
szerint

Most magyarok dévánkoznak
Ványa törvény-házánál,
És ha ma egy törvényt hoznak
Fél napig se vigeál. —
Igy van a magyar hazában,
Mindenféle (Sedriá)ban
Minden országgyűlésen. — (6. vsz.)

Elmondja ugyanezt „Az elveszett alkotmány”-ban is, hogy ti. a közadózás hangoskodó hívei bármikor hajlandók elvükön egyet csavarintani, még akkor is, ha a kérdéses elvet már törvény is biztosítja :

...Mért ne adóznánk
Mondának, *szájjal*, míg ők *erszényel* adóznak
A'mi zsebünkbe? Ha majd megszűntek adózni *minékünk*
Akkor még lesz idő ordítani : mink nem adózunk!

(„Az elveszett alkotmány” IV. énekéből. Ö. M. IV. 85.)

A község vezetősége mulatságot rendez ; dúskálódnak a sok enni-innivalóban, de a mulatozás a szegénység bőrére megy :

Sokáig tartott volt a tor
Este a faluháznál
Csúszott a jó gyomai bor
Tele volt tyúkkal sok tál,
Melyeket a *kis birákok*
Ezer szitok s asszonyátok
Között szedtek rakásra. (7. vsz.)

Ne csodálkozzunk ezen ; a földesurak sem idegenkednek az ilyesmitől! A nem-adózók egyik hőse, Rák Bende így dicsekszik, — milyen örömmünnep volt jobbágycsoportjában világra jövelele :

..Születésem napja falunkban
Nem kis zajt okozott, mert akkor az udvari hajdúk
Négy borjút, hatszáznyi tojást, tíz jókori bárányt,
Száz csirkét, s ugyanannyi köcsög vaját összezsaroltak.
Létemen örvendő jobbágycsoportjaim szeretetéből.

(„Az elveszett alkotmány” II. énekéből, Ö. M. IV. 33.)

A közügyek intézéséhez biztosítani kell a megfelelő hangulatot, a lelkesültséget. Tudja ezt a ványai bíró is ; előrelátó gondoskodásából, amikor hívei, a nagyfejúek tanácskozássra gyűlnek,

A korsókat megkezdik,
A jövő harchoz készülnek,
A kortyokat eresztik. (23. vsz.)

A nem-adózók sem bízzák el magukat ; körútjuk alkalmával meggyőződnek ugyan elvbarátaik lelkesedéséről, de óvatosságuk arra is rávezeti őket, hogy a meggyőződés változatlansága felől igazából csak akkor lehetnek nyugodtak, ha a „csaptekerést” olyképpen kormányozzák, hogy

Gyűlés napjáig ki ne fogyjon a lélekadó nedv.

(„Az elveszett alkotmány” negyedik énekéből. Ö. M. IV : 84.)

Nemcsak a községi tanács vallja, hogy *községbeli* nem vetemedhetik lopásra. Az uzus szerint :

A tolvajt büntetni nálak,
Rég kiment a' divatból,
Hogy ha bűnöst *megczítálok*
A *tanács engem piszkol*.
Ab invizis idegennek
Kell lenni istentelennek. (28. vsz.)

A vármegye nemességének is ugyanez az elve, amint az egyik kolompos, a már említett Kolocintos tájékoztat róla bennünket :

Én ugyan azt tartom : nemes ember vagy soha nem lop,
Vagy nagyon óvást lop ; de a börtönt minden esetre
Van kikerülnie mód : pert folytat a tisztí ügyessel

S minthogy könnyű Katót a táncra vezetni, bizonyval
Megnyeri azt, vagy a pör megtéved a többi perek közt
S többször elő se' kerül, vagy végre kihalhat a vádlott,
És nem bánja, ha fővesztésre ítélik is aztán.

(„Az elveszett alkotmány” IV. énekéből. Ö. M. IV : 84.)

Már „A ványai juhbehajtás” is kipellengérezí az álhazafiságot. Az egyik „nagyfülű”-nek nem kell a Svábországban ellett birka. „Az elveszett alkotmány”-ban Hamarfy a Védegyületbe irtkozást nem a köz érdekének védelmében tartja szükségesnek, szavaiból arról értesülünk :

„Én nem kérdezem azt, használ-e honomnak ez egylet”
Kezdi, „csak azt : kormány ellenzi-e vagy sem? azonnal
Tudni fogom, vajjon üdv rejlik-e benne, vagy átok.
Úgy veszem észre pedig : nincs a' kormányának nyére,
És így, nem magyar az, cudar az, ki tagúl be nem álland.”

(„Az elveszett alkotmány” III. énekéből. Ö. M. IV 57.)

Az így egymás mellé állított gondolatpárok nagy részben azt mutatják, hogy „A ványai juhbehajtás”-ban pedzett s kevés szóval érintett megfigyelést, ötletet Arany később akár-hányszor széles folyással, az eposznak megfelelő kidolgozásban fejti ki. Természetesen, arra is rá lehet mutatni, hogyan érzik a költő írói készségének fokozódása, tökéletesbedése. Egy érdekes példánk azonban arra vall, hogy „A ványai juhbehajtás” írója, a kisújszállási iskolának *alsóbb tanítója* a csárdai dorbézolásban egy-egy jelenetet Csokonai hatására még vastkosabban írt volna meg, ha függő állása nem feszélyezi képzeletének szabad csapongásában. A csárdai féktelen mulatozó kedv leírása során olvassuk, hogy részint a dáridózók sokasága, részint az ital mérhetetlen bősége miatt előkerül a csárdának minden megmozgatható s ivásra alkalmas felszerelése. A sok mindenféle csupor mellett még a borstörő mozsarat is előkaparintják. Amikor a költő „Az elveszett alkotmány”-ban is ugyanilyen jelenetet rajzol, már nem tart az „oskolai inspectoratus”-tól, vagy, talán a „félisten vén esperes”-től, nem nyomja el dévajkodó ötletét, hanem feszélyezetlen humorral éneklí el elébb, hogyan jutnak a nem-adózók Koloczintos vezérlete alatt a vármegyeház udvarán egy hordó borhoz, majd micsoda mesterkedéssel találnak módot a lelket nemesítő ital elfogyasztására.

Most illatozó kalapokból

Billikomot gyúrván meríték a' lélekadó bort,
Nagybecsü zsákmányát a' szétszört pörgedyeknek,
Mellyet Pörgedy hajh! nem ezen torkoknak okáért
Kimélt tegnap a jól fenyitékzett oktai néptől.
Némelylek köcsögért szaladoznak. Hajh! csak a széjjel
Szört cserepek vagynak, talpuknak alatta ropogvák.
Másoknak jobban sikerült. Ezek (engedelemmel)
Árnyékszék közelén, a könyöklőn, messze fehérlő
Bögréket letek szájjal lefelé borogatva.
„Sógor, ez ám a pohár : ki felönt egyet ezzel, az ember
Lesz talpán, jer igyunk.” S mentek. Mind sorban ivának
A' szép bögrékből, kezdvén Koloczintos uramtól
A' legutolsóig, ki *peccére* az üsdi kutyáknak.

(„Az elveszett alkotmány” hetedik énekéből. Ö. M. IV. 138—9.)

Amit a Csokonai hatása alá került ifjú verselő Arany a csárdai dorbézolás leírása során el szeretett volna még dalolni (nem pedig „dúdolni”), s kénytelen volt elhallgatni, mindaz elemi erővel tört ki itt belőle : „Az elveszett alkotmány”-ban. Nem akarta tehát erős humoros érzékét szelídíteni, mert hisz könnyen megtalálta volna ennek is a módját. Igen jól tudjuk, a megyeházán mindenütt voltak tisztí lakások, s így az ital láttára még jobban nekivadult emberek könnyű szerrel tudtak volna megfelelő ivókészséghez jutni.

„A Ványai Juhbehajtás” csárdai jelenetének imént említett szakaszát érdemes lesz azonban még más szempontból is figyelmesebben megvizsgálnunk. Jól ismerjük Aranynak azt a kedvelt költői eljárását, amellyel tömegeknek mozgását, sürgését-forgását, pl. vendég-ségre, ünneplésre való készülődését szereti festeni. (Hogy csak egy pár ilyen jelenetét említ-sük : Toldiné készülődése György fogadására ; a cigányok diadalünnepeinek elképzeltetése

„A Nagyidai cigányok”-ban; a cigányok fosztogató sürgölődése A „bajusz”-ban, Szücs György-nél.) Ugyanezt az elevenséget, lelkeséget tapasztaljuk már „A Ványai Juhbehajtás” csárdái jelenetében is, amikor a *fütesek* hírül veszik: annyi a juh, hogy még vagy húsz hajtóra van szükség. Leírhatatlan a hatás. Arany János így kísérli meg ezt a helyzetet elképzeltetni:

Felvidámul minden torok
E hirre a csárdában,
Felve a hordó borok
Zöld sátor árnyékában.
Nádcsővekkel körülállják,
Szüntelenül szivdogálják,
Mint a vért a pióca.

Némelyek hasas szilkéket
Fülön csipvén kétfelől,
A telhetetlen gégeket
Keresztelgetik belől.
Szár az spongyia-gyomruknek
Szövetén átszivárognak
Az itcék minduntalan.

Tejes csupor, zsíros csupor,
Most mind forgásban vannak,
Melyek közül egyet is bor
Nélkül lenni nem hagynak.
Minduntalan foly a löre
Hogy végre a borstörőre
Szintugy rá kerül a sor. (60–62. vsz.)

Oly élénken perdülnek a sorok, annyi lüktető erő hajtja a szavak folyását, hogy utána a már teljes költői erejében levő Aranyak egyik ily természetű, tömeg-mozgást festő jelenetét olvasva, látjuk, hogy ime az ifjú költőnek is megvan ez az emberek fürge mozgását hatásos drámaisággal élénk vetítő készsége. „A Ványai Juhbehajtás”-nak a fenti jelenete már felkelti emlékezetünkben pl. „A bajusz”-nak egy-egy hasonló képét, mint pl. az itt következőt:

Ez alatt a pénzes bögre
Búcsujárni ment örökre
Követé a füstös oldal,
A szalonna, meg a sódar,
Az ágynémű, fehérnémű
A vasféle, meg a rézmű.
Szóval, ami könnyen mozdult,
Lába kelvén, mind elpusztult.
Mert a gazda — „tiktak-tiktak” —
Nem hallá, hogy zárat nyitnak. (Ö. M. I. 281.)

„A Ványai Juhbehajtás” nyelvéről megállapíthatjuk, hogy az egész krónika általában tárgyának megfelelő komikai hangon beszél el az eseményeket. Természetesen omló sorai nem érzetik a versbeli kötöttséget. Csak egy-két olyan szórendi hibát találunk, amelyet vagy a megszabott szótagszám, vagy a rímelésbeli nehézség okozott. Ilyen pl.: Bár ki, mit mer allegálni Ők fognak contradicálni (23. vsz.).

„A Ványai Juhbehajtás” immáron nem vitatható szerzőségének bizonyítására igen fontos egyező nyelvi sajátosságokat találunk a krónikában s Arany János későbbi költészetében. Lássunk erre egynéhány példát! Sajátságos értelemben fordul elő Aranynál a spongya szó. „A Ványai Juhbehajtás”-ban, mint már idéztük, így ír:

A telhetetlen gégeket
Keresztelgetik belől
Szár az spongyia-gyomruknek
Szövetén át szivárognak
Az itcék minduntalan. (61. vsz.)

Ugyanezzel a metaforával találkozunk „Az elveszett alkotmány”-ban is.

...Nyakaló és Tyúkodi már el-
 Szedték a' szavazat szépét; ... csak a férges
 Jellemű, hullékony lelkek maradának ezúttal,
 Mellyek egy oldalról pirosak s vidoran mosolyognak,
 Másfelül ellenben fene rothadság eszi őket.
 Puffadozó szivacsok, mellyek fönn úsznak ugyan még,
 Ám majd a' szavazás idejéig elázva, elülnek.

(A IV. énekből. Ö. M. IV : 85.)

A 'bibe' szó általában bajt, nehézséget jelent (a gyermek nyelv 'bibi' szavának is apró seb, kisebb fájdalom a jelentése). Arany János azonban eldöntendő kérdés, forduló pont, értelemben használja. „A Ványai Juhbehajtás”-ban a fontoskodó bíró így közli a juhokra vonatkozó döntő elhatározását:

Hanem amit én most mondok
 Az a dolog bibéje:
 Be fogjuk őket hajtani,
 Nem engedjük kiváltani,
 Egy-egy forintot alól. (17. vsz.)

Arany János Prózai Dolgozataiban olvassuk: „Aztán mért ne lehetne tudományos ülésekről női közönségnek referálni? Az a bibe: hogyan” (Ö. M. X : 506). A régi nyelv hatására használja Arany a 'fark' szót ilyen sajátos jelentéssel:

Végre egy a kolomposok
 Közül megköpi markát,
 És ekként szakasztja a sok
 Civakodásnak farkát. (41. vsz.)

Ilyen értelemben találjuk e szót „Az elveszett alkotmány”-ban is.

... Telivér gonoszúl csépelte a tárgyat,
 S hosszu beszédének farkául így teve kérdést.

(A III. énekből. Ö. M. IV. 65.)

A juhok betételére kijelölt ványaiak öntudattal telt büszkeséggel indulnak komoly feladatuk teljesítésére:

Bízva nagy vitézségükben
 Hányják-vetik magukat.
 Megvívának a sárkánnyal,
 Törökkel, krimi tatárral. (56. vsz.)

„Az elveszett alkotmány”-nak következő helyei mutatják, mily szívesen hivatkozik Arany későbbben is ily értelemben a krimi tatárokra. Rák Bende beszél életrajzában:

Ostorum és paripám fölszedvén mentem utána [az iskola mesternek]:
 Mert nem íjdedtem volna meg a' vad krimi tatártól: (A II. énekből. Ö. M. IV:34)
 Ádáz skorpiusok, meleg égalj élet-eloltó
 Szörnyei, mellyeknek lassú hada krími tatáros
 Száguldói gyanánt jönnek fene törü darázsok.

(A IV. énekből. Ö. M. IV. 74.)

Arany János egyéni nyelvhasználattal a 'puff' szót: hiábavaló, mihasznára, olykor pedig minden alap nélkül, könnyedén értelemmel ruházza fel. Így találkozunk vele előbb „A Ványai Juhbehajtás”-ban:

Hogy azt beszél sok bohó:
 Piros a vér, fehér a hó
 Nem hiszik ők csak puffra. (24. vsz.)

„Az elveszett alkotmány”-ban ezt olvassuk :

..... nagy testtöreménynek utána
Annyira lábolnak, hogy meghallják a kiáltást,
Mellyet kölcsönösen, csak *puffra* bocsátni reméltek.

(Az I. énekből. Ö. M. IV. 24.)

Régi nyelvünkben eléggé használatos volt az 'ottan-ottan' páros határozószó, mégpedig hely- és idő jelölésére egyaránt. Újabban mind ritkábban találkozunk vele ; úgyannyira, hogy a Magyar Tájszótár mindössze egy helyről (Nagybányáról) idézi. Arany több írásában is előfordul ; már A Ványai Juhbehajtásban is. A csárdai mulatozás leírásában olvassuk :

De ki tudná elbeszélni
Az itten történeteket,
Máshol is lehet találni
Ottan-ottan ilyeket (67. vsz.)

A „Katalin” c. költői elbeszélésben így fordul elő : Az a felleg, mely a mezőt, A völgyalapályt egy perc előtt Sötét homlokkal járta be És, mint haragjának jele, Palástja tág redői közt Ottan-ottan kitündökölt Vakító fényű fegyvere. Onnan tekint le, mint király, Oroszlánkő, a büszke vár. (Ö. M. III : 289.) A költő levelezésében, így az Erdélyi Jánoshoz és a Tompa Mihályhoz intézett levelekben szintén előkerül ez a sajátos használat. (Ö. M. XI : 439 ; XII : 94). Egyénien, de olykor a néptől kölcsönzött kifejezésmóddal, szóhasználattal, képpel határozza meg Arany az időtartamot. Ez a sajátosság jelentkezik már A Ványai Juhbehajtásban is. Amint a „nagyfejtűk” előtt nyilvánvaló lesz, hogy fellengős tervükben csalódtak, a költő így fűzi tovább elbeszélését :

Ki szerencsétlenebb nálok
Mióta az eb csahol? (73. vsz.)

Koloczintos ezzel a határozott biztatással inti híveit elvükhöz való ragaszkodásra :

Vesszen el a' ki fizet, *míg egy csillag lesz az égen!* (Ö. M. IV : 82.)

Jóka nemes tulajdonságainak felsorolása közben mondja a költő :

Pedig áldott ember Jóka, mint a frís [így!] vaj :
A légynek sem ártott, mióta kétágu. (Ö. M. IV. 284.)⁸

Nem folytatjuk tovább ezeknek az egyezéseknek, hasonlóságoknak felsorolását, mert úgy hisszük, a Ványai Juhbehajtás szerzőjének kiléte felől igazán senkinek sem lehet kétséget Ha az összes művek kritikai kiadásának megfelelő kötetében (a Zsengék, Töredékek, Röggtönzések között) ez a vers nem jelenhetett is meg : Pap Károly közlésének eredményeképp, Arany János olvasó közönségének érzése, felfogása, megállapítása szerint ez a krónika is helyet foglal az összes művek sorában. Fejtegetéseim is ezt óhajtják lehetőség szerint elősegíteni.

⁸ A Ványai Juhbehajtás szó- és szóláskincsének Arany János költészetével való összevetése közben nagy haszonnal forgattam Viski Károly kiváló néprajztudósunk kéziratban hátrahagyott, nagy értékű Arany-szótárát. A kézirat munkája a Nyelvtudományi Intézet Szótári Osztálya könyvtárának tulajdona. Ennek a műnek megjelenése nagymértékben elősegítene Arany János alkotásainak nyelvi szempontból való tanulmányozását. A szótárból közölt mutatóványokat l. a Magyar Nyelvtör 1948.-i évfolyamában (28. és 70. l.)

BUSA MARGIT

EGY ISMERETLEN SZÍNJÁTÉK

Érdekes dráma kézírata került az Országos Széchényi Könyvtár tulajdonába 1931-ben. Nagy Bella, Jókai Mór második felesége adta el, Jókai hagyatékából. Címe : *Comedia Generalis de conflictu Turcorum et Hungarorum vel Actus Generalis de Turcis et Hungaris*. Kézíráttári jelezete : Fol. Hung. 1737.¹

Talán Jókai apósának, Laborfalvi Benke József híres, erdélyi színésznek tulajdona volt, vagy Jókai kapta ajándékba valamelyik erdélyi útján.

Megerősíti feltevéssünket az, hogy a kézirat helyesírása és a szöveg nyelvezete erdélyi színezetre mutat. Egy-egy szava csak Erdélyben járja. Helységnév egy helyen fordul elő : az első közjátékban Lácsi cigány panaszolja, hogy mikor „Barafso”-ba ment, majd megfagyott a hidegtől. Erdélyre utaló nyom még a második közjátékban a Feketeügy nevű folyó említése ; ez az Ölt mellékfolyója. Szereplőnk, Rusticus elbeszéli, hogy szép halakat fogott ott. Ugyancsak ő sajnálkozik, hogy nem tanult „deákság”-ot, mert a „királyboróság”-ot is elnyerhette volna. Ez pedig székelyföldi tisztség.

Darabunk tárgya is erdélyi esemény ; *Kinizsi Pálnak* 1479-ben aratott kenyérmezei győzelme. Így mondja a Prologus :

»Hire a pogánjág ránk indulásának
Nagy meg ijedése Erdély Országának
Küldött Segitése a Magyar Királynak.«

Tartalma részletesebben : 1. sc.) A törökök haditanácson elhatározzák, hogy megtámadják Magyarországot. 2. sc.) Az erdélyi vezérek, élükön *Báthori Istvánnal* segítséget kérnek *Mátyás királytól*. 3. sc.) *Mátyás király Kinizsi Pált* küldi harcba. 4. sc.) *Kinizsi Pál* győzelme.

A négy scénára osztott cselekmény után következik az 1–3. közjáték, a Prologus és az Epilogus, majd végül a 4. közjáték. Hogy a színmű és közjátékok, tehát az egész darab egy műsorba tartozik, vagyis pl. egy délután játszották el valamennyit, az a Prologus és Epilogus utalásaiból világosan kitetszik.

Darabunknak nincsen programja ; vagyis a nézőközönség számára készített, tartalmi összefoglalása a szereplők felsorolásával. Zártkörű, díszes nagyünnepi iskoladramák előadásánál kedveskedtek a meghívott előkelő vendégeknek ilyen ismertetésekkel. Különösen a latin nyelvű előadásoknál volt fontos szerepe a magyar nyelvű magyarázó tájékoztatónak.

Soroljuk fel mi programszerűen drámánk egyes jeleneteiben együtt szereplő érdekes és történelmi személyeket :

1. sc.

Szereplők a török táborban : Izmael, Ali Basa, Caesar, Ibrahim Passa, Kucsuk Passa, Kara Memhet, Deli Amhet, Csonka Delimán, Aladár Memhet, Olaj Bék, Csauz. Összesen 11 személy.

2. sc.

Szereplők az erdélyi táborban : Báthori István, Vajvoda Transylvaniae, Bánfi Miklós, Suki Tamás, Radák Péter, Drágfi István, Nagy Simon, Ujlaki Menyhárt, Rozgonyi György, Consiliárius, Vigil. Összesen 11 személy.

¹ A helyrajzi naplóban „Iskoladráma a 18. századból” címen szerepel, mert nem ismerték fel, hogy hol kezdődik a darab, téves a fóliálása. A 3. fólión kezdődik a dráma. Kéziratunk ivrét alakú, hosszában összehajtott, 336 × 110 mm. teljes terjedelmében 10 fólio.

3. sc.

Szereplők Mátyás udvarában: Mátyás király, Orator Vajvodae, Szopolyai István, Csupor Miklós, Országh Mihály, Magjar Balás, Despot Farkas, Pannonius János, Pongrácz János, Kenési Pál és Rozgonyi, az erdélyiek követe. Összesen 11 személy.

4. sc.

Szereplői ismét Erdélyben: Báthori István, Consiliárius, Orator, Vigil, Kinizsi Pál, a törökök és magyarok serege. Összesen 5 személy és a katonaság.

A közzjátékok szereplői:

I. Cigány [Vajda?], Siga, Lácsi, Gyuri, Jancsi cigányok. Purdé 1, Purdé 2, Purdé 3.

Összesen 8 személy.

II. Rusticus, Puer, Rector, Tanítványok, létszámot nem tudunk, Rudimentista, Donatista, ABC-darius, Libellus, Mulier. Összesen 9 személy és a tanítványok.

III. Juvenis, Molitor, Adolescens. Összesen 3 személy.

IV. Csorba Bödőrné, Czibere Filepné, Miles Vulneratus. Összesen 3 személy.

Az egyes felvonásokban a szereplők elosztása gondosan rendezett. Az 1–3. scéna terjedelme arányos: 154, 116, 120 sor. Az utolsó, 4. scéna 44 sor. Itt joggal várhatnók a csata részletes leírását, de Kinizsi csak röviden, négy sorban jelenti be győzelmét.

Szerzőnk Mátyás király korának eseményeit anakronisztikusan, török hódoltság kori milióbe helyezi. Szerepelteti pl. *Ibrahim béget*, aki 1615–1648-ig élt, és 1640–1648-ig volt török szultán. Nem Mátyás korában élt *Kucsuk Passa* sem. P. Szathmári Károly szerint: „... 1662 óta, midőn a trónkövető *Kemény János* ellenére *Kucsuk basa* kardja I. *Apaffi Mihályt* ülteté Erdély földjére, nem tomboltak ellenségképpen fellépő hadak patkói...”² *Kucsuk pasa* jelentős történeti személy, de elég közelkorú.

A Prologus „mufikácskák”-at is ígér. Darabunkhoz való kóta vagy nótajelzés nem maradt ránk. Talán elkallódott a zenei rész, mert nem volt szorosabb összefüggésben szövegünkkel. Ekkor még több darabnak volt közös zenéje.³

Nem ismerjük darabunk szerzőjét és keletkezésének idejét. XVII. század végi nyomtatványokat vizsgálva látjuk, hogy kéziratunk közvetlen forrása *Gyöngyösi István: Porábul meg-éledett Phoenix, Avagy... Kemény János, Erdéli Fejedelemnek Lonyai Anna Aszszonnyal lévő házaságának... Hazája mellett Vitézül letett életének, halála utánnis élő emlékezete, Az Mellyet a Magyar Verseken... irt völt... újab le irással kissébb rendben vett... 1693.*⁴ c. munkája.⁴ Szövegegyezés miatt érdemes a két munkát összevetni. Szereplők a török táborban, a Gyöngyösi-eposz eseményeinek sorrendjében és drámánkban, a fellépés sorrendjében következnek.

Gyöngyösinél:

Ali Passa

Izmael Passa

Olaj Bék

Ibraim Szultán

Kára Memhet

Podolai Farkas

Csonka Delimán

Alladár Memhet

Csautz, más néven Begler Bék

Kéziratunkban:

Ismael

Ali Basa

Ibrahim Passa

Kucsuk Passa

Kara Memhet

Csonka Delimán

Aladár Memhet

Olaj Bék. Csautz, más néven Begler Bék.

Csak *Kucsuk Passa* nem szerepel Gyöngyösinél. Drámaírónk *Podolai Farkast* nem emelte darabjába, mert nincs vezéri szerepe Gyöngyösinél, *Deli Amhet* vezetése alatt áll:

„*Podolai Farkas* ugrál a' nyakában,
A' *szél Sólyom szárnyat ingat jorgójában.*”
„*Ez mafoodik Cacus erős művoltában,*
Fél-másás buzogánt perget a' markában.”

Így a szereplők száma 9, illetve 10.

² P. Szathmári Károly: A gyulafehérvári-nagyenyedi Bethlen főtanoda története. Bp. 1868. 127. l.

³ Váli Béla: A magyar színészet története. Bp. 1887. 32. l.

⁴ RMK I. 1441. és RMK I. 1442.

Nézzük a vezérek bemutatását :

Ali Passa és Izmael

Gyöngyösinél III. könyv, 3. rész 148. 1. :

„*Ali Passa hada Nandor fejir Várhoz
A' végekbül pedig gyülenek Budához,
Az ott valo Vezér Izmael Passához
A' ki nem rák háton lát vala dolgához*”

A kéziratban I. scéna, Ali Passa beszéde 34. sortól :

„*Felséges Vezérem neved ki Izmael
Engem Ali Baját tölled csak ne hadj el
Meg latod Magjaron az én seregimmel
Mint viselem magam sok viléz népemmel*”
„*Csak öfve gjüjtöm hát Nandor Fejér Várhoz
Az hadakat ide Feljéged házához
A' vegekből penig gyüillyenek Budához
Innet el indulván vég Eger várához*”

Ibrahim Szultán

Gyöngyösinél III. könyv, 3. rész 149. 1. :

„*Szekes Fejer vári Sereg gyön ez után,
Parancsol ezeknek az Ibraim Szultán,
Igen deli ember rajta Atlacz-Kaphtan,
Kit ajándékon vett nem régen a' Portán*”

A kéziratban Ibrahim Passa beszéde 65. sortól :

„*Tölled nem maradok én Ibrahim Szultán
Mert most rajtam vagjon ládd sép atlacz kaphtán
Ha el koptik rollam nem tudom az után
Min vegjek mást ha nem ha a Magjar Satczán*”

Kara Memhet

Gyöngyösinél III. könyv, 3. rész 150. 1. :

„*Gyönek a' Pécsiek az Kara Memhettel,
Születéje szerént Dalmata nemzettel,
A' mint most is vagyon olly forma termettel
Noha már korcsosult Török természettel.
Julott Pogány közben még gyermek korában,
A' Csájfárnak nőttfel, s' tanult udvarában*”

A kéziratban Kara Memhet beszéde 95. sortól :

„*Nekem is közetek Kara Memhet nevem
Jollehet énnékem Dalmata Nemzetem
Mint meg is mutattya az én fris termetem
A' kevély Magjarra kében van fegyverem*”

Delí Amhet

Gyöngyösinél III. könyv, 3. rész 151. 1.

„*Ez után a' Sziget Várj had érkezik,
Agajokat Delí Amhetnek nevezik,
A' szomszéd Vég-házak ki ez, nem kérdezik,
Mert azok passityán fokat ellenkezik.
Igen fen hajaz ez maga hitségében,
Mint a' Mezentius Turnus seregében,
Sokat bizik karja, s'-kargya erejében,
Jó lovas, s'-delijs ahoz termetében*”

A kéziratban Deli Amhet beszéde 108. sortól :

„Deli Amhet nevem Deli is termetem.
Nem is vall jól tudom fejjent vitezsegem
Csak hadd légyen nekem magjar ellenfelem
Mert ugj telik tudom penzel az erbenyem”

Csonka Delimán

Gyöngyösinél III. könyv, 3. rész 154.1. :

„A' Csonka Delimán más-jel Jzáz lovajjal,
Majd mind valogatott farkasos s' tollajjal,
Mellyeknek kezek-is villogot karvajjal,
Van elől jároban, mint annyi farkajjal.
Fel mert földnire jár elől a' Dandártul,
A' Pajsa Serege csillagos hadátul,
Kinek születése vata RácZ Anyátul,
S'-annak sokat tanult vólt bájolásátul.
Van sok mestersege s' egyéb váráslája,
De az hamarjának leg-inkáb hányája
Tetczik neki, s'-van is ahoz nagy tudája,
Az által kezdetik minden próbálája.
De prophetiáját akkor el-vezette,
A' Befzprimi Sereg mikor meg-kergette,
S'-azok kardgya miat kezét el-vezette,
Mellynek már ujjait vasbul építette”

A kéziratban Csonka Delimán beszéde 117. sortól :

„Hát én az én májjel ezer lovajimmal
Mint meg annyi erős fogas farkajimmal
Kiknek Fejek s. kezek pánczél karvajakkal
Bé fedettek s. hátok tarka Párduczokkal
Az én bületésem egj RácZ Anyától vólt
Mikor ő engemet bujdosni boczátozt
Akkor ő engemet igen meg tanított
Mivel varasláshoz nem keveset tudott
Noha most az ujjom vasbol van építve
Mert mikor veßprémi sereg meg kergete
Egj katona kardgya kezemet el bette
Még is jelen vagjok az el menetelre”

Aladár Memhet

Gyöngyösinél III. könyv, 3. rész 156. 1. :
[Csonka Delimán előtt megy]

„Mendegél előtte a' töb seregeknek
Egy ősz Török, régi szenti Mahumetnek,
Ennek Budan soldot régulta fizetnek,
Nevezik nyelveken Alládár Memhetnek.
Ezt szentelt viteznek a' Törökség tartya,
Bársony süvegének zöld a' patyolattya,
Mint hogy im[m]ár kardgyát nehezen forgattya,
Az harczra valókot tanácsal oktattya.
Mahumetnek hétszer járta koporsóját.
Gyakorta forgattya, s' mondgya olvasóját,
Ugy tartya ezt Buda mint egy Apollóját,
S' sok dolgokban próbált jövendő mondóját...
Tizenkét Spaia fényes öllözetben
Mégyen ezzel, egy-egy csida a' kezekben”

A kéziratban Aladár Memhet beszéde 134. sortól :

„Miért a Tüürükjég tart bentelt Vitéznek
Miért Budán földot regulta fizetnek
Miért tartna engem sok Tüürük fejének
Ha meg nem felelnék egy roß Magyar ebnek.
Láttam Mahumetnek hetber koporfoját
Tartott Buda engem mint egy Apolloját
Mindenekben próbált jövendő mondoját
Még el nyerem tudom a Magyar koronát
A Spáiak rajta rendellyék seregem
Meg mutatom minden bentelt vitézjégem
Csak a magyar légyen nékem ellenjégem
Ugy tartom mint ha meg volna nyerejégem”

Begler Bék

Gyöngyösinél III. könyv, 3. rész 157. 1. :

„Aegyptumi bőre lázlik Jzemélyeknek,
Fejirlik a' fogok a' mikor nevetnek.
Ezeket egy igen ősz Csauz követi . . .”

162. 1. :

„Begler Béknek hijják ezek Agájokot
Egiptumi nemzet, járt sok Országokot,
Mind Jzarazon, vízen vívelt nagy dolgokot,
S' vett azokban gyakran Jzép diadalmokot”.

A kéziratban Begler Bék, Csauz beszéde 156. sortól :

„Agyptom Orbágbol én is azért jöttem
Kinek ha tudjátok Begler Bék a nevem
Honn űlni s. heverni Jokat Je Beretteim
Hanem ellenjégre gjakorta el mentem”

A törökök pusztításának leírása is azonos :

Gyöngyösinél II. könyv, 8. rész 113. 1. :

„Olly most állapottya az égő Erdélynek,
A' kit gyujt űszöge a' Tatár kezének,
Az egeket veri lángja nagy tüzének,
S' csak hamva látczik már sok lakó helyének.
Ég Falu, ég Város, ég Templom, Kastély, s' Vár,
Eg minden Tartomány, Semive-is let már,
Eg az, valaholott a' Tatár tüze jár,
Egyenlő Jorsban van, éri egyenlő kár.
Van az egész Haza Jzörnyü remülésben,
Sem öreg, sem kisdéd nincen kimillésben,
Ajzfony Jérji Jorog egyenlő veszélyben,
Kit porázra Jfüznek, kit kevernek vérben.
A' föld mertyet bölcsen Jstett Jeketével
A' tudós természet, Jzép mesterségével,
Most édes Nemzetünk nag' vezedelmével,
Pirosban öltözött ki-ontot verével.”

A kéziratban Mátyás király szavai 303. sortól :

„Hova békejséggel ha táborok mehet
Teßen ott nagj romlást és pußtitto tüzet
Van is az Erdélyjég már nagj remülésben
Tudják ha Pogányjág erkezik közikben
Sem öreg, sem kisdéd nem léß kimillésben

Afzszony s. Férji esik egjenlő veßetyben.
Minden gazdagsága praedara vitélik
Vár, Varos és Falu mind fel perffeltetik
Ez közüllök rabi porázra füzetik
Amaz jegiver által verben kevertetik.”

A bécsi, illetve a budai segítség kérése

Gyöngyösinél III. könyv, 4. rész 164–165. 1.

„De mivel nincs módgya kis Jzamu népének,
Hogy a Török erő reá gyövésének
Meg-várja tengerét, s'-árját özönének,
Kerüli vezélyét ezek örvényének.
Ki siet Erdélyből hadaival menni,
Addig a' Töröktül távul akar lenni,
Mig Bécsből bizonyos válafzt lehet venni,
Meg-láttya az után mit kellejsek tenni.
Azomban már víz/zá fordított uttyában,
Bonczida falunál a' Szamos folytában,
Magyar Ország felé nyomakodásában,
Meg-érkezik Bánffi s'-biztattya dolgában.
Igéri a' Császár mondgya jegítéségét,
Kinépití Kemény ujjab reménségét,
Bizik könyhitheti az Haza inségét,
S'-fok nyavalyáinak érheti jó végét.”

A kéziratban Ujlaki Miklós beszéde 219. sortól :

„Azért azt jóvallom ugjan keßen léggünk
Ha borul a kapcza magunkert ki tegjünk
De az alatt hamar jegítjegért küldggünk
Nagjobb bátorfágot igj magunknak végjünk
Koronás királyunk hallom Budán vagjon
Oda éjjel nappal Orátor nyargallyon
Segítjegért igen Bépen perorallyon
A seged jereg ig izibi lodullyon
Addig ha közelitt a Pogány portázzunk
Ha tagul a dolog mi is csak halgajszunk
A seged érkezvén haßnosb leß vájárunk”

A török tábor vitézeinek rajza tehát Gyöngyösi hatását mutatja. Hiába kerestem az erdélyi és budai tábor forrását, mely esetleg közelebb vinne a kézirat szerzőjének és keletkezésének kiderítéséhez.

Gyöngyösi Porából meg-éledett Phoenix . . . c. munkája 1693-ban jelent meg Lőcsén, Brewer Sámuel nyomdájában. Ebben az évben nyomtatták itt Felvinczy György: De conservanda Bona Valetudine Liber Scholae Salernitanae Az anglia országban levő salernitana scholának jó egésegről való Megtartásnak módgyáról . . . című verses fordítását.⁵ Felmerül a gyanú, lehet-e Felvinczy a drámánk szerzője? Esetleg, mikor könyve érdekében megfordult a nyomdában, már ott olvashatta Gyöngyösi munkáját és hatása alatt készíthette el a török tábor vezéreinek rajzát. Ebben az esetben drámánk még XVII. századi eredetű lehet. Ha azonban ismeretlen szerzőnknek meg kellett várnia a Gyöngyösi-hatás kibontakozását, drámánk keletkezését a XVIII. század első éveire kell helyeznünk.

Nagyon kevés a valószínűsége annak, hogy Felvinczy lenne a szerző. Művét esetleg drámánk versalakjával hozhatnánk kapcsolatba. Feljegyezték Felvinczyről, hogy kitűnően verselt. A fődarab és közjátékok verselése a korhoz képest igen jó. Összesen 1130 sorban, 12-nél több szótagot nem találunk; kevesebbet a 128, 498, 715, 834, 907. sorban. Metszet-hibák vannak a 247, 396, 411, 436, 467, 905, 989. sorban. A 12-es versalak az utolsó közjáték kivételével a protestáns iskoladrámákban nagyon kedvelt négyes rímű Zrínyi versszak. Fel-tűnő, hogy a negyedik közjáték 15-ösökben van írva, kifogástalanul. Ez a sorfaj a középkori latinból fordított énekek után csak Faludival vált ismertebbé.

⁵ Toldy Ferenc: Magyar költészet története. 2. kiad. 299. 1.

A dráma verselése ezek szerint megfelel *Felvinczy* tehetségének, de a rímkészletben és a kifejezésformában nem tudunk párhuzamot vonni. Azonos a szókészlet, de szövegegyezéseket nem tudunk kimutatni, csak tartalmi és szerkezeti rokonságot látunk *Felvinczy* híres munkája, a *Comico tragedia*⁶ és kéziratunk között.

Szerkezeti felépítés tekintetében darabunk a *Thököly haditanácsa* c. verssel rokonságban áll.⁷ Közös vonásuk az a beszédforma, a haditanácskozás bemutatása, ahogyan a vezérek tanácsot kérnek vitézeiktől. Csakhogy *Thököly haditanácsában* a versszerző ismerteti a vezérek beszédét, drámánkban pedig a harcosok — különösen *Mátyás udvarában* — egymást szólítják fel a „voxolás”-ra.

A *Thököly haditanácsa* c. vers sem lehet kormeghatározó. Kéziratban terjedt vers volt, mint ezt az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött teljesebb változata bizonyítja.⁸ Ismeretlen szerzőnk olvashatta a XVII. század végén, vagy a XVIII. század elején. Azonban 1703 után a *Thököly*-versek népszerűségét a *Rákóczi*-versek váltották fel. Ezért, talán a másolatok bizonyos korhoz kötöttsége azt bizonyítja, hogy kéziratunk még a *Rákóczi*-kor előtti.

A közjátékok tárgya sem időmeghatározó. A személyek a néphez közelálló alakok, közvetlen, hétköznapi eseményt visznek színpadra, néha erős, csipős kifejezésekkel.

Hogy a fődarab szerzője írta a közjátékokat is, mutatja az azonos szókészlet és verselés.

Az első közjátékot tartalmilag összevethetjük az 1698-ban, a nagyenyedi kollégiumban előadott *Miskolczy Zsigmond*-féle *Cyrus*⁹ című iskola dráma első közjátékával. Itt is cigányok szerepelnek, a motívum közös, de *Miskolczy*-nál választékosabb a beszélgetés nyelve. Amott *Jupiter* segítségével a cigányok megölik a telet, darabunkban pedig csak panaszozzák, hogy rossz, de nem tesznek ellene semmit. Mind a két darabban megfagyott gyermekeket siratnak

Cyrus-ban *Ciganus* 2-dus :

Jaj Purdém, s. jaj Purdém, szerelmes gyermekem
Te voltál énnekem nagj gjönyörűségem
Nem volt ez világon ilyen drága kincsem
s. Jaj szerelmes Rajkóm hogj válál meg Töllem.

A kéziratunkban :

Most is egj bép fiát az Hampo Vajdának
Meg ölte, azt a Sép Rajkóját Annyáak
Kiért nágj bus Sive vagjon as Apjának
Ha meg fognok Sok pénst igir Czigányfágnak

Nékem is két kicsin Serelmes Rajkomat
Hideggel meg ölte két jép Purdeimat
Azért is késíttem a kalapacsomat
Ha késbe akadhat ki töltöm bujumot.

Nagyon érdekes, hogy darabunk a cigányokat cigányosan beszélteti.

A második közjáték hangja is nyers. Durván kilökkik az iskolából a fia után kérdezősködő édesanyát. Közjátékunk tárgya, a Puer iskolába indulása és érkezése, divatos motívum a katolikus és protestáns iskoladramák közjátékaiban a XVIII. század végéig. A Puer az apja iskolába kíséri, oktatja, hogy szépen köszönjön a mesternek, s ellátja jótanácsal, miként viselkedjék. Megérkezéskor a mester kérdésére az apa elmondja mijáratban vannak, a Puer fél a mester szigorától.

A Puer bemutatkozásáig közös motívuma van a mi darabunknak egy Csíksomlyón, Mária mennybemeneteléről szóló iskoladramára¹⁰ közjátékának. A miénk jobb, teljesebb. Abban nem szólalnak meg a tantárgyak, — mint nálunk, személyesen maga Donátus — hogy versengjenek egy új tanítványért, csupán az ABC tanulást gyakorolja a tanuló.

⁶ RMK I. 1449.

⁷ A sebes agynak késő sisak c. énekeskönyvben. OSZK. Oct. Hung. 69.

⁸ Versgyűjtemény, levelek és más feljegyzések c. kötet. OSZK. Quart. Hung. 2041. ff. 101 – 109.

⁹ Miskolczy autogr. kézirat. OSZK. Oct. Hung. 726.

¹⁰ Szlávik Ferenc : Három közjáték. Erdélyi Múzeum. 1912. 89 – 92. l.

Az a Puer így mondja el az ABC-t :

„Ez a kerek O, azt teszi otthon, P a Poczon
E. B. Ű. egy bágyogos üveg vagyton.
M. N. M. Mikor Apám nincsen otthon
I. A. K. Iszik Anyám katonáson
E. K. K. Én is ha kezemhez kapom
M. I. H. Magyaroson jól meg hajtom.”

Viszont bölcsen oktatja Donatus az ABC-re a mi Puerunkat :

„Jöszte ezt a betűt kezd mondani Anak
B : C. D. E. F. G. ezt peniglen Hának
I. után mely vagjon ezt Varjak kának
Kiálttyák aklokban s. odvában szalmának.

L. M. N. O. P. Q. R. ebek morgása
S : T : U. halmokon farkas ordítása
X : az ebirjonnal Görög fordítása
Z. Y. V. Deákok Siro jajgatása.”

Darabunkban a tantárgyak szerepeltetése, illetve az egész közjáték felépítése, iskolai elfoglaltságban jártas, tanító ember szerzőségét bizonyítja. Emlékeztet az ABC-vizsgáztatás az egy századdal később, 1796–1797-ben Debrecenben előadott Poeta censura című iskoladramára.¹¹ A diákokat, akik poétává akarnak lenni, a halottaiból megjelenő Gyöngyösi rendelkezésére „megcenzurál”-ják.

Ebben a második közjátékunkban a Cyrus darab harmadik közjátékának motívuma kísért. Így értékeli a tudományt két szereplő :

Cyrusnál : Voluptuosus quidam intrabit, dicens.

„Meg vallom azt, hogj szép dolog az Uraság
Királya lenni is nem volna bolondság
De mivel van abban gond, bu, sok fáradtság
Nem kell nékem ; mert csak olyan mint edgj rabság.

Szép dolog ugj vagjon Tudományt keresni
És az által mások felett fen héjazni
De nem kell az elmét s. az eszet kínozni
A nélkül peniglen nem lessz Tudos senki.”

„Az Mester-emberek keveset alusznak
Szánto-vető gazdák mezőkön izzadnak
Keserves kenyerek van a Katonáknak
A Kalmárok penig sok próbán forognak.”

„Splendida miseria az udvari élet
Sok Szükség éri az Gazdag fősvényeket
A szegény parasztok viselnek sok terhet
Azért ez edgjik is én hozzám nem férhet.”

„Héj bezzeg igazán e volna az élet
Ha észel és iszol mindennap eleget
Tartsd leg fübb dolognak az gyönyörűséget
s. Mig élsz ez világon ne kívány egjebet.”

Kéziratunkban Rusticus beszéde :

„Hallottam örökké hogj a Deákjagot
Jo volna tanolni mert az Urafagot
A Deákjag után adgják de magamat
Mint hogj paraft vagjok tartnak mint jobbágot

¹¹ Bernáth Lajos : Protestáns iskoladramák. Régi Magyar Könyvtár. 21. k.

*Ha én tudtam volna hogj illy begénylégre
Jusak csak bocskorra s illy rongjos zekére
Inkább had mart volna az ojkola telve
Mert igj mentem volna melto dicsiretre.*

*De én Ojkolába hogj fel menni kezdék
Mint hogj mesterféggel jo Madaráß valék
En is kis Sipommal csak madarat csalék
A Fekete ügjből jok hatat ki fogék*

*Szánto s. boronálo mint töllem lehetet
Minden s. mire gjakron eh gjomrom vihetet
Két kezem kalácsal csak jól vitezkedett
Ha el voltam töllem el is temtetett :”*

Az apa megokolja, hogy miért taníttatja fiát :

*„Fiamra hogj álljon valamely Méltóság
Hozza fel indított az Atyai Jofag.”*

*„Hogj jotol a feje ne lenne üresen
Mellettem paraßtul ne fülne üresen.”*

»Ne nőne paraßtul fel mint a szép apja.”

A harmadik közjátékban borívó, kocsmázó jelenet kerül elénk. Dömötör Tekla dolgozata¹² magyarázza a XVII. századból ránkmaradt ilyen jeleneteket. A „Tékozló fiú” 1668-ból ismert iskoladráma hőse a részeges asszony, Kocsonya Mihály házasságában, a legényekkel iszogató asszony, mikor elfogy a bor, újat hozat a kocsmából. Ilyen jelenetet találunk Miskolczy Cyrusában és a Gyöngyösinek tulajdonított Igaz barátságának és szíves szeretetnek tükörében is. Valamennyi borívókat bemutató szöveggel nehéz volna kéziratunkat összevetni, másik érdekes motívum kapcsán ebből is adunk részleteket. Ifjú legény panasolja, hogy öregasszonyt vett feleségül :

*„Gondolom vala hogj csak Ifju Menyecske
Szépen feje bé volt feketén kendőzve
Azt tudám hogj Urát csak mostan temette
Oly bép Aßbony lévén hogj jár feketebe
Mint ravaß vén sátán nekem azt feleli
A gjáß az ő fején harmad negjed napi
Még nem is kerdezém s. beßelleni kezdí
Hogj örökké gjáßol urát nem jelejtí.”*

Evés és ivás közben kitűnik az özvegy ravaszsága :

*„Sok bort el hordata ßámomra a Dofa
A bor ital közben mellém ül s. azt mondgja
Ha ßeretnél lelkem lennék lánczod rabja
Ugj köté rám magát a törött pozdorja.”*

Egy fellépő molnárlégény ajánlata menti meg a helyzetét :

*„Mít adnál énnékem ha azt a ven Szipát
Meg örölném s. néki el törném vén csontyát
Csinálnék belölle egj bép Aßbonykát
Nem mindenüt ládnád ő nekie másját.”*

¹² Népies színjátészó hagyományaink és az iskoladráma. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának évkönyve az 1952–53. évre. 194–218. l.

A művelet megtörténik és vigad az ifjú házas :

»Mert már nem törődöm Semmit a vén Doján
Mivel meg töregett a Molnár garattyán
Semmi koporodás nincs már az orczáján
Örülök már én is ennek Ifjujágán
Jere Molnár bátya a bor korcsomára
Egj kupa bort neked tölletek palaczkba
Többiről is nékek megfizetek mert la
Immár az én Dojám Menecske nem kofa.»

Az utolsó közjátéknak három szereplője van. Két asszony siránkozik, mert a férjeik csatába mentek. Megjelenik egy „harcról szállatt” katona és elmondja a szomorú hírt :

„Czibere Filep. Csorba Bödör komám ott vesének
Pogány nyila, vagj jidája, miatt ott esének
Ezt jól láttam ezt mondhatom, bizonyofon felöllek”

Cziberénét hamar megvigasztalja Bödörné és a katona :

„Azt csudálom komám Aßbony miért bolondoskodol
Czibere Fülöp jo komámért annyira jápolodol
Im majd lever a nagj korfág annyira buflakodol.”
”Ne buflakodgj komám Aßbony, Mert én is özvegj
vagjok. Jol remélhez én felöltem, Ha ez
Sebből gjogjulok.”

Négy közjátékunk közül csak ezt az utolsót nem tudjuk kapcsolatba hozni a Cyrus-darab motívumaival. Minden közjáték külön-külön befejezett kis egységet alkot. A női szereplőket is felléptető vidám jeleneteknek nagy sikerük lehetett.

A Prologus is azt bizonyítja, hogy iskolai rendezésben előadták vagy arra szánták darabunkat :

„E kis Teatrum is azért epítetett
Scholai játékunk melyre intézetett
Hogj a bátorságban végjünk épüleet
S. elmenket ki adni tudo tehetjeget.”

Az Epilógus hangja is előadott darabot bizonyít :

„Köbönnyük egjber s. mind nagj fáradtságokat
Minket meg halgato jo barátjátokat
Hozzánk meg mutatott Bep nyájajságotokat
De várnok azonban adományotokat.
Im az kapu fetre aßtal tétetett
A melyre egj perjely lúdácska tétetett
Annak a fedelín egj kis lyuk metczetett
Vesd abba bámunkra ha pénz kéßtítetett
Sok pénzt érdemlenénk Pogány rontásjáért
Vitézül ki omlott vérünk hullásjáért
De bár keveset adgj ilyen jo munkánkért
Erdély Orßágának ily nagj oltalmáért
Ha nem acz azért is nem leß nehejségünk
Mert tudgjuk tölletek dicsíretet véßünk
Meg fizet Coronás Királyunk minékünk
Szállásodra mehez immáron mi töllünk.”

A Prologus mondja meg azt, hogy nem fordítással van dolgunk :

„Materiát penig idegen Orßágbol
Nem kereszünk, hanem a magunk Hazánkbol
Mert mi ki telhető magunk kamaránkbol
Mért keresznök mi azt bagy arczátlanjágbol.”

Elismerés illeti kéziratunk ismeretlen szerzőjét magyarságáért. Magyar nyelven írt, magyar történelmi eseményt és a nép életéből vett eseményeket jelenített meg közjátékaiban.

BATSÁNYI HÁROM LEVELE RÁDAY GEDEONHOZ

Batsányinak Ráday Gedeonhoz frott levelei közül eddig 23 látott napvilágot a folyóiratokban. Ezek közül először Eötvös Lajos közölt egyet a *Figyelő* 1871. 37. számában. Ugyanezt a levelet teljes egészében ismét kiadta Károly Gy. Hugó az *Országos Középtanodai Tanár-egylet Közlönye* 1872. évf. 30. lapjain. A többi 22 levelet Molnár János adta közre az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1907. 82–93. és 206–215. lapjain. Az alább közlendő 3 levél a Ráday család gazdasági jellegű iratai közé keveredett és ezért került el a kutatók figyelmét mind-egyikükig. A levelek levéltári jelzete: Ráday Levéltár. Ráday Gedeon levelezése: Batsányi.

Ez a három levél szorosan illeszkedik a többi 23-hoz és kiegészíti a Batsányi és Ráday közötti kapcsolatokról való ismereteinket.

Azt már az eddig közölt levelekből is láthattuk, hogy Ráday Gedeonnak szoros kapcsolatai voltak Batsányival, éppen a *Magyar Museum* szerkesztői munkáján keresztül. A Kassán tartózkodó folyóirat-szerkesztő Batsányinak Ráday volt a képviselője a pesti nyomdász: Trattner Mátyás felé. Az összeállított folyóirat kéziratát Batsányi mindig Rádaynak küldötte, ki azt továbbította Trattnernek. Ráday ügyelt a folyóirat nyomtatásának helyességére, gondoskodott a lektorálásról. Ráday szerepe a *Magyar Museum*ban azonban nemcsak ilyen technikai részre korlátozódott, hanem magában a szerkesztés munkájában is tevékenyen részt vett. Batsányi véleményezés végett mindig beszámolt Rádaynak a *Magyar Museum* következő számainak tartalmáról, sőt azon túlmenően a folyóirat egyes cikkeinek jegyzetelésénél is megtudakolta Ráday véleményét, — ahogy ezt az alább közlendő levelekből láthatjuk. Rádaynak védnöki szerepe a Magyar Museumnál a folyóirat rövid 4 éves életében főleg az 1789-ben megjelent első évfolyamra esik, míg a folyóiratot Pesten nyomták. Batsányi az itt közölt 3 levelet éppen abban az időben írta (1789. dec. 24—1790. ápr. vagy május), amikor a *Magyar Museum*nak „átköltöztetése” végbement a pesti Trattnertől a kassai Ellinger János nyomdászhoz.¹ Ezekben a levelekben szinte mindig visszatérő téma Batsányi és Ráday között nyomdászkerdes. Ráday nem helyeselte a nyomdászváltogatást, sőt lehet, hogy személyes sértésnek is vette Batsányi elgondolását, egyrészt sajátmagával, másrészt pedig Trattnerrel szemben, mert Pécelre már olyan hír is jutott, hogy Batsányi talán a Magyar Museum első évének utolsó negyedét sem Trattnerrel akarja kinyomtatni.² Batsányi több levélben igyekszik meggyőzni Rádayt, hogy a „sok alkalmatlanság”³ az, ami arra kényszerítette őt, hogy a II. évfolyamot már Kassán nyomtassa. A szerkesztőnek a kiadótól való nagy távolsága a *Magyar Museum* I. évfolyama egyes füzeteinek megjelenését nagyon késleltette. Másrészt Trattner is, talán sok munkája miatt, sokszor késlekedett a nyomtatással.⁴ A *Magyar Museum* II. évfolyama már csakugyan Kassán, Ellinger betűivel jelent meg. Rádayra hárult ebben a vonatkozásban még az a feladat is, hogy Trattnerrel közölje „a kassai nyomtatást”.⁵

1.

Méltóságos Báró Úr!

Nagyságos Uram!⁶

Pétezléről 12-a hujus hozzám botsáttott levelét Nagyságodnak, tegnap, az az 23-dikorn vevén kezemhez. Az egész ez ideig, bizonyos akadályok miatt, el-késlődött utolsó negyed a⁷

¹ Ellinger János József könyvnyomdáját 1788 nyarán nyitotta meg Kassán. (*Batsányi János összes versei*. Sajtó alá rendezte Keresztury Dezső és Tarnai Andor. Bp. 1953, 503. l.)

² Ráday Gedeon Kazinczynak 1789. dec. 12.-én: „Említette itt ugyan Ó kegyelme (Batsányi), hogy talám Trattner helyett más typographust választ, de tsak ugyan illendő lett volna, ha tsak az első tomust-egy typographussal ki nyomtatni, mert ezen változással a titulussának is változni kell.” (*Kazinczy levelezése*, I. 513. l.)

³ Batsányi Rádayhoz, 1790. ápr. 9. (*Irodalomtörténeti Közlemények*, 1907, 208. l.)

⁴ Kazinczy Rádaynak, 1789. febr. 2. (*Kazinczy levelezése*, I. 261. l.)

⁵ Batsányi Rádayhoz, 1790. jún. 9. (*Irodalomtörténeti Közlemények* 1907, 209. l.)

⁶ A levél keltezetlenül íródott. Az írás keltének pontos meghatározásában azonban útbaigazít minket Rádaynak Kazinczyhoz 1789. dec. 12.-én írt levele. E levél záradékában Ráday megemlíti, hogy „a mai napon írtam Batsányi uramnak is a Museum negyedik darabja iránt és emlékeztem (talán nem vétettem benne) az Úr szándékairul is az új gyűjtemény iránt, és hogy a tzélt helyben hagyván, magamis adok belé darabokat.” (*Kazinczy levelezése*, I. 515.). Batsányi alábbi levelében pedig megemlékezik mind a Museum utolsó negyedéről, mind Kazinczynak közeljövőben megjelenő Orpheusról, sőt a nyomdászkerdesről is, miről Ráday is írt Kazinczynak, és Batsányi feleletéből kiérződik, hogy Ráday ugyanazt írhatta neki is, a mit Kazinczynak 1789. dec. 12.-én. (L. 2. jegyz.) Ezekszerint Rádaynak 1789. dec. 12.-én kelt levelére az alábbi levelet 1789. dec. 24.-én írta Batsányi.

jövő kedden fog innét meg-indulni, egyenesen Nagyságodhoz, úgy azonban, hogy, ha Pesten nem találna lenni Nagysád, tehát csak Trattnernek adattassék-álta!.

Igen-is! Soha sem volt énnékem szándékom, hogy ezen negyedet Trattner uramnak ne adgyam; mert azon-kívül, hogy egyetlen lett volna a' nyomtatás, fogadásunk-is tartotta, hogy az első esztendő, vagy-is kötetet nálla nyomtattattuk. Igaz ugyan, hogy Landerer ajánlotta magát a' nyomtatásra; de mi illetlen dolognak tartanánk, már most a' kezére bízni, holott eleintén magára vállalni nem akarta (noha ugyan énnékem akkor-is kedvem ellen esett, hogy meg-kínáltuk vele) és tőlünk-is a' *Bé-vezetésnek* XVII-dik oldalán, különös *nagy hazai szeretetének* érdemlett jutalmát nyerte! Igaz az-is, a' mint Nagyságod-is böltsen által-látni méltóztatik, hogy nekünk nagy terhünkre válik ez az által-költöztetés; ugyan-ezért igen szeretnénk, ha itt Kassán *Ellingernél* Mansfeld' *Cicero*'s *Garmond* nevű betűjével nyomtathatnánk: mert ekkor mind a' papiros, mind a' betűk, mind nyomtatás tisztább, 's kelle-metesebb lenne, 's egyszersmind magunkra nézve-is jobb lenne. De ez az *Ellinger* még nem lép-hetett elég erős lábra mű-helyével. Azonban csak-ugyan reá áll még-is, ha akarjuk. E' végre által-is adandgyuk nékie a' jövődő esztendő, ha-tsak Nagyságodnak tetszése ellen nem lenne; a' mit ugyan mi nem reménylünk; mivel Trattner Uramnak tett ígéletünket meg nem szegvén nékie tellyességgel eleget tettünk.

Ezen negyedet a' mi illeti: én magam ebbe semmi' munkámat belé [nem] tettem, mert láttam, hogy nints szükség reá; *Szabó Lászlóét*, (*Glyceriont*) azért töröltük-ki, mivel Kazintzi Úr' periodicum munkájába-is bényomtatódik.⁸ — Nagysádnak Gyöngyösi *Leoninum*-jai ellen írtt verseit-is több okokra nézve ki-hagytuk; kivált-képpen pedig azért, mivel éppen most jönnek-ki versei Bétsben, 's könnyen találkoznának olyanok, a' kik ezt (mivel úgy sints Nagysád' neve ki-téve) majd az egész Társaságunknak balra magyaráznák.⁹

Hogy Kazintzi úr új gyűjteményt ád-ki, nekünk sints ellenünkre. Bár minden nagy városunkban egy egy Társaság állana-fel, 's magyar munkákat írna, hogy majd a' sok kitsiny-ből egy igazában való nagy Magyar Társaság lehetne. De azt sem tagadhattuk, hogy mi a' *sokaságra* vagy-is az írónak számára nem igen sokat hajtunk! Ma holnap több magyar író leszsz, mint-sem olvasó; pedig, ha-tsak nem különös jó munka, a' következők unokáink bizony még kevésbé fogják olvasni. — Egyedül azt nem hagyhattuk helyben Kazintzi úr igyekezetében, hogy Mélt. Báró Pronay Úr' Ó Excell.nak levelét, mellyben ötet a' magyar nyelv' *fel-támasztójának* (leg-alább az értelme a' levélnek ez, ha szintén a' ki-fejezést rosszul említtem-is) ugyan-ezért Orpheus nevet viselő gyűjteményébe bé-nyomtattattya!¹⁰ Német Antalra nézve nem szolgálhatok Nagysádnak.¹¹ Vagyok Méltos. Báró Uram'

alázatos szolgálja
Batsányi János

NB. a' 3-dik negyedet sem Pozsonyban, sem itt nem kaphatni.

Címzés a borítékon: *Cassovia*. Illustrissimo domino seniori Gedeoni I. baroni de *Ráda*, Domino mihi gratiosissimo. *Pestini*. A boríték zárlatán vörösviaszba nyomott, elmosódott pecsét.

⁷ Batsányi itt a Museum készülő első évfolyama IV. füzeté kéziratainak Rádayhoz való elküldéséről szól, mit Rádaynak kell a nyomdászhoz, Trattnerhoz eljuttatni. Ennek a füzetnek megjelenése nagyon megkésétt, főleg Batsányi késlekedésével. (Kazinczy levelei Rádayhoz: *Kazinczy levelezése*, I. 513. l. és 1790 febr. 23.-án kelt kiadatlan levele, Ráday Lt. Ráday Gedeon levelezése: *Kazinczy*).

⁸ Wieland *Glycerionja* Szentjóni Szabó László fordításában, megjelent az *Orpheus* I. 44. l.

⁹ Gyöngyösi János (1741–1818) tordai lelkész-költőről van szó, ki Edes Gergelyvel az ún. leoninus verselés legfőbb magyarországi művelője volt. Ráday elítélte az ilyen szavakkal játszó verselést. (*Kazinczy levelezése*, I. 158. l.) Magára Kazinczyra is hatott ezen a téren Ráday, mert éppen Rádayra hivatkozva írja 1791 aug. 17.-én Edes Gergelynek, hogy a leoninus versek „a' legostobább teremtesek kezei közül veszik eredetöket.” (*Kazinczy levelezése*, II. 222. l.) Ugyanebben a levelében Kazinczy írja, hogy leköszölte az *Orpheusban* Rádaynak „azon versét a' mellyet Dienesnek személye alatt Gyöngyösire írt.” Az *Orpheusban* Rádaynak két Dienes, ill. Dieneshez című szabad versfordítása jelent meg. (*Orpheus*, I. 242. és II. 357. l.) Váczy Kazinczynek Edeshez írt levelének jegyzetében tévesen Rádaynak arra a Dienes c. versére gondol, amely a *Magyar Museum* I. 87. l.-on jelent meg. (*Kazinczy levelezése*, II. 571. l.) Kazinczy pedig valószínűleg nem ok nélkül hivatkozott az ő *Orpheusban* megjelent, Gyöngyösi ellen íródott Ráday-versre. A valószínű az, hogy miután Batsányi nem közölte a *Magyar Museumban* az említett verset, Ráday továbbította azt Kazinczynek, ki azután kiadta azt az *Orpheusban*. (Kazinczy levele Rádayhoz, 1790. márc. 25. Kiadatlan, Ráday lt.) Gyöngyösinek Batsányi által említett verseskötete 1790-ben jelent meg Bécsben, Szacsavay Sándor kiadásában. (Petrik, I. 10. l.)

¹⁰ Megjelent: *Orpheus* I. 15–16. l.

¹¹ Valószínűleg arról a Német Antalról van szó, kinek nyomtatásban megjelent munkái: *Aesopus élete és fabulái*, Bécs, é. n. és Trója királynéi, Bécs, 1776. (Szinnyei, IX. 905. h.)

Méltóságos Báró Úr,
Nagyságos Uram!¹²

A' Museum' utolsó negyedét már a' múltt héten útra indítottuk, sőt talán már kezé-
hez-is érkezett Nagyságodnak; a' miről-is örömet akarnánk tudósíttatni. Ezen töredék
versemet¹³ (hogy nékem-is tsak-ugyan legyen benne valamim) méltóztassék Nagyságod a'
IV-dik szám alá, a' hol *Glycerion* volt, beléje tenni. A' következő daraboknak számát
könnyű leszsz meg-változtatni, az V-dikhez egy vonást adni, úgy mint VI. 'sa't. — Így éppen
húsz darab leszsz azon negyedben.¹⁴

A' minapi sietséggel írt levelemben el-felejtettem meg-írni, hogy *Versegi* urat társa-
ságunkba bé-vettük, olly bizodalommal, hogy Nagyságod-is tellyesen helyben-haggya e'
tselekedetünket, mert tudgyuk Nagysádnak még tavaly hozzánk írt leveléből-is, hogy Nagy-
sád ötet hasonlólul nagyra betsűli, és erre méltónak állította. Igaz ugyan, hogy ez a' mi kis
Társaságunk nints ollyan valóságos állapotban, mint egy igazában való tudós társaságnak
kellene lenni; de a' míg valahol egy olly *formalis* társaság fel-állhatna országunkban, tsak
így-is jobb hasznot hajthat, 's hajthatunk Hazánknak, mint sem egyikünk egyikünk külö-
nösen hajthatna. Mert

1-o ha olly egyyet-értő, és semmi különös meg-dítsértetést vagy dictatorságot nem
vadászó tagokból áll, kik szíves igyekezeteket tsupán tsak a' közjónak elővitelére, úgy-mint
a' jó íznek terjesztésére, tudományoknak és a' magyar litteraturának gyarapíttására intézik,
mind magoknak használhatnak a' költsön tanáts-adással, és segélytséggel, mind pedig a'
publikum előtt is nagyobb tekintetben vannak; a' melly tekintet, és hitelesség ugyan azon
publikumra nézve

2-o azt tselekszi, hogy ha valamely hasznos találmányt közönségessé akarnak tenni,
és a' litteraturában valamely szükséges újítást bé-hozni, foganatosabb és sikeresebb lészen
igyekezetek. Példát mondok Nagyságodnak: Tudva vagyon, hogy nagy szükségünk van a'
technicus és scientificus terminusokra, ha valamely tudományos munkát írni, vagy fordítani
akarunk. Sokan sok jót gondoltak már ki magyar íróink közül, de még sem igen élnek velek
mások. E' végre most azt végeztük-el magunkban, hogy az efféle terminusokat öszve keressük,
és ha lehet, s' szükséges lenne, újjakat-is kohollyunk. Ez meg-lévén, öszve ülünk, 's meg-
rostállyuk, 's a' mellyeket jónak fogunk találni, azokat a' 'Társaság' nevében a' publikum
ítélete alá eresztendgyük. Ha meg-eggyezhetünk, tehát a' holnapok' neveit-is a' tizen-két
égi jegyről fogjuk nevezni, Rájnis' találmánnya szerént.¹⁵ Igen szeretném én erről Nagysád'
bóltis ítéletét hallani, kérem-is Nagysádat, méltóztassék ezek iránt tanátsát adni, hova
hamarébb; ugy szintén a' következő első negyedbe adandó darabjait-is által küldeni,
azokat pedig, a' mellyek már nálam vagynak, meg-nevezni, hogy magamat mihez tartani
tudhassam, ezután sűrűbben kívánván a' negyedeket egymás után botsáttani.

Werthes professor úrnak Zrínyiről írt szomorú játékát, ha még valaki hozzá nem kez-
dett vólna, fordítani fogom.¹⁶ Irtam Koppi urhoz iránta.¹⁷ A' második fel-vonást olvastam,
nékem igen nagyon tetszik. Olvasta-e már Nagyságod, és mit tart rólla? —

Kazintzy úr azt a' hírt hozá Kassára, hogy nehezen fogom a' hallgatást meg-állani,
olly motskosan fog a' kőszegi bajnok ellenem írni.¹⁸ Ők lássák; én a' betsületes szívű magya-

¹² Ez a levél is keltezetlen, de közvetlenül az előző levélhez csatlakozik. A levél első bekezdésében utaltak alapján Batsányi ezt a levélét 1790 január első napjaiban írhatta.

¹³ Orczy István halálára tervezett nagyobb költeménynek második része. *Magyar Museum*. I. 355 — 356. l.

¹⁴ A valóságban azonban mégiscsak 19 darabban jelent meg a *Magyar Museum* első évfolyamának utolsó negyede.

¹⁵ A hónapok neveinek az állatöv 12 jegyéről való elnevezését Rajniss József Vergilius-fordításának bevezetésében javasolja először 1789-ben. Kazintzy az *Orpheusban* részben megvalósította Rajniss ilyenirányú elképzeléseit.

¹⁶ Werthes Frigyes Kelemen (1748 — 1817) az esztétika professzora volt a pesti egyetemen. Zrínyiről írott drámájának címe: *Niklas Zríni ode — die Belagerung von Szigeth, ein historisches Trauerspiel in drei Aufzügen*. Wien, 179.0. Magyarul Csépan István fordításában jelent meg, szintén 1790-ben. (Heinrich Gusz-táv, *Körne Zrínyi-dramája, Budapesti Szemle*, 1892, 71. k. 335. l.)

¹⁷ Koppi Károly (1744 — 1801) pirista szerzetes, ebben az időben a világtörténelem professzora a pesti egyetemen. (Szinyeyi, VI. 942. h.)

¹⁸ A kőszegi bajnok Rajniss József. Batsányinak a *Magyar Museum* III. negyedének Toldalékában megjelent Rajniss Vergilius fordítása ellen íródott munkáját Rajniss nyomtatott műben nem támadta, hanem csak egy magánlevélben igyekezett megcáfolni Batsányi vádjait. (*Kazintzy levelezése*, II. 146 — 147. l.) Azonban készült Rajniss egy nagyobbabású támadásra is, már 1790 tavaszán. (L. még uo. II. 23. l. és *Irodalomtörténeti közlemények*, 1907, 209. l.) Rajniss azonban félbehagyta *Apulejus tüköre* c. művét, Szinyeyi Ferenc szerint Batsányinak 1794-ben történt elfogatása miatti megilletődésében. (Szinyeyi F., *Batsányi János*. Bp. 1904, 72. l.)

rokra hagyom ügyemet. Ők és maradékink ítéllyék-meg, kinek légyen igaza, és ha én másra függesztetem-e valaha valamely tselekedettem szándékomat, mintsem a' litteraturánk' elővitelére. Vagyok

Nagysádnak

alázatos szolgálja
Batsányi János

Címzés a levél borítékján: *de Cassau à Monsieur Monsieur Gedeon le baron de Ráda à Pesth*
A boríték zárlatán Batsányi vörös viaszba nyomott monogramos pecsétje.

3.

Méltóságos Báró Úr!

Nagyságos Uram!¹⁹

Nagyságod' tetszése szerént illy-képpen végződhetik az a' jegyzés: „Tessék az olvasónak a' két fordítást össze-hasonlítani.” *Jegyzése a' M. Museum ki-adójának.* A' többi maradgyon-ki.²⁰ A' ki jól nem tud írni, ne-is nyúljon a' pennához. Kivált egy nyelvet művelni akaró Társaság! —

Werthes Úr tragédiáját én nem fogom fordítani. A' *harmadik felvonás* nem érdemli meg. Ujra kellene egészen azt a' részt *ísdílnia*.

Az Antiparos olly rosszúl van a' komáromi gyűjteményben fordítva, hogy (de tsak Nagysádnak mondom-ki illy magyarán) ha Engel Úr nyelvünkön olvashatná, meg nem ismerné, vagy ha munkájának némely darabjaira akadna-is el-szégyenlené magát. Kazintzi Úr maga-is ostoba munkának nevezte a' minap. Szabó Úr szobájában, jelen-létemben.²¹

A' mi az új magyar szokat illeti: talán nem eléggé fejeztem-ki értelmemet, én tsak a' *tudománybéli nevezetek' értelmének nyelvünkön való igaz meg-határozását* akartam mondani. Nem lehet Nagyság nagyobb ellensége az idéten új szoknak, mint én vagyok. A' *bé-vezetésben* eléggé ki-jelentettük ez iránt itéletünket.²² — Kritika, poézis, filozófia, 'sa't, meg-maradhat. De nem szükség viszontag a' *vetekedést disputationak* neveznünk, kivált *poémában*: p. o. mint a' Henriásban van: *Mikor disputált volt a' föld' birodalmán.*²³ *Költevénynek* a' költői mesterséget, vagy-is poézist, tudtomra, senki sem nevezte még a' *jobb* írók közül; a' *roszakra* pedig nem kell ügyelnünk. *Költevény* a' jó írók 's magyaroknál annyit tesz, mint a' németeknél a' *gedicht*. — A' nyelv az égneik leg-főbb ajándéka közül van. Ez által (mert az ész 's *okosság*, és a' nyelv, majd igen egyet tesz) különböztettyük-meg magunkat leg-inkább mind egymástól, mind más nemzetől, mind pedig még a' barmoktól-is. A' mely tökéletességben van a' nyelv, olly tökéletességben van az ész és jó *ízlés*-is, akár-melly nemzetnél. Warum solte denn eine so wichtige Sache (nämlich die Sprache) dem Zufall überlassen, oder gar der Verpfuschung jedes wahnwitzigen Kopfes Preis gegeben werden? — Ezt mondja *Sulzer*,²⁴ és ő-vele én-is. Hogy a' *Mindenség Unversumot* tesz, kétség sints benne; és éppen nem Horváth Ádám' találmánya.

Mindenség! nagy szó; felségesb, hogy-sem eszünkkel

Által-hathassuk. Tsak az Isten az, a' ki temérdek

Értelmét ki-meritheti. A' Napkeleti Világnak

Böltsei, bámulván hajdan mélységire, Isten'

Szülttének nevezék. Méltó neve illy tsuda művek!²⁵ 's a' t.

¹⁹ Keltezés nélkül. Azonban a levélben és a levélhez csatolt mellékletben felvetett szerkesztői problémákból látszik, hogy azokban az időkben írható, mikor Batsányi összeállította a *Magyar Museum* II. évfolyamának I. negyedét, ami 1790 június elején jelent meg nyomtatásban. (*Irodalomtörténeti Közlemények*, 1907, 209. l.) Értelme szerint pedig ez a levél a Molnár János által az *Irodalomtörténeti Közlemények*-ben közölt Batsányi-Ráday levelezés sorrendjében a XIII–XV. közé esik. Így valószínű, hogy Batsányi ezt a levelet 1790 tavaszán: április–május között írta.

²⁰ Kreskay Imre „A Magyar Museum íróihoz” írt nyílt levelének jegyzetére vonatkozik, azonban a nyomtatásba mégis az eredeti hosszabb jegyzet került a következőképpen: „Vesd egybe próbául, kedves Olvasó, mind a' két résznek munkáját az eredetivel: 's tapasztalni fogod itt-is, hogy a' kérdékenyseg tsúfos tulajdonság.” (*Magyar Museum*, II. 90. l.)

²¹ Engel Johann Jakob (1749–1802) filozófus, *Der Philosoph für die Welt*, (2 kötet, Berlin, 1775–1777) munkájának egy része az Antiparos barlangja, ami a *Mindenes Gyűjtemény* II. 236–249. lapjain jelent meg valószínűleg Péczeli fordításában. Ugyancsak megjelent később Verseghy fordításában a *Magyar Museum*, I. 395–410. lapjain. Batsányi Verseghy fordítása jegyzetében írja, hogy a komáromi gyűjteményben megjelent Antiparos ellen az a kifogása, hogy nagyon szabad fordítás. (*Magyar Museum*, I. 395. l.) — Szabó úr: Baróti Szabó Dávid.

²² A Magyar Museum I. évfolyama elé írt Bé-vezetés XIX–XX. lapjai.

²³ Voltaire: *Hemias*. Ford. Péczely József, Győr, 1786. 10. l.

²⁴ Sulzer Johann Georg (1720–1779) a maga korában nagy híré esztétikus, berlini tanár. Az idézetet l.: *Allgemeine Theorie der schönen Künste* c. műve II. Leipzig, 1774, 615. l.

²⁵ Idézet Verseghy A természetéről c. költeményéből. (*Magyar Museum*, II. 22. l.)

A' Muzeum' exemplárjainak Kassára való költöztetésére nézve: nem látom okát, miért tselekedtem volna helytelenül, hogy Trattner uramnak szolgálja nem lettem. Elégedgyék-meg vele, hogy az egész társaság, *igaz értelemben* pedig, ingyen *béresse* volt! Az én állapotom nem engedi-meg, hogy még oly dolgokban-is utánna járjak. Meg fogja, reménylem, majd az idő mutatni, hogy én a' magam részéről litteratúránknak elő-vitelére alattomban-is többet vittem véghez, mint némelly tsupán tsak ditséretet hajhászó, 's ugyan azért mások utánn áskálódó magyar; Oly időben pedig, midőn azok a' kik (az *igaz magyar író 's tudós* Ráth Mátyás ur' jegyzése szerént)²⁶ a' hazának több hasznaival élvén többet használhatnának, 's kellene-is használniok, -e' végre éppen keveset, vagy semmit sem tesznek.

Hogy a' Magyar Muzeum' *első* negyedét drágállyák, éppen nem lehet tsudálni. Kevés magyarnak van még kedve, *hat árkusért húsz krajtzárt* adni!²⁷ *Tíz* krajtzár-is elég volna; leg-felgyebb-is *tizen-kettő*. — Ha nékem pénzem volna, szép pappirosra, szép betűkkel, 's a' leg-jobb íz szerént, magam' költségére nyomtattatnám, 12. vagy 14. krajtzáronn adnám; 's mind olvasóink többen lennének, mind pedig tisztességesen nyomtatodnék, nem olly *tsuful*, mint most; pedig a' pénzem-is interessével egygyütt viszsza kerülné, de ez tsak egy tehetetlen-erszényű hazafinak *pium desideriumja!* — Vagyok

Nagyságodnak

Alázatos szolgálja
Batsányi János

Külön papíron, ismeretlen kéz írásával: Leg előszőr is a' Versegi Uram munkája alá menendő Jegyzést a' mi illeti,²⁸ minekutánna ezen scrupulusomat Versegi Urammalis közlöttem volna, és respective reá biztam volna, mit kíván abban tselekedni, hozzá küldött emberem előtt némelly részét mindgyárt maga meg keresztelte, és ki törülte, s' azt izente viszsza, hogy mivel az, az ő Kegyelme munkája, egyedül Ő Kegyelmétis illeti, mit akar abban meg hagyni vagy ki törölni: ugy tartom, hogy ebben igazságais van, és senki ezen jussától meg nem foszthattya: miképpen hagyta azután meg a' jegyzést azt magam sem tudom, minthogy én Ő Kegyelmét miolta az Hid fel bontódott nem láttam.²⁹

Címzés a borítékon: *Cassovia*. Illustrissimo domino domino libero baroni seniori Gedeoni Ráday, domino mihi gratiosissimo. *Pestini*. A boríték zárlatán Batsányi vörös viaszba nyomott, elmosódott monogramos pecsétje.

PÉTER LÁSZLÓ

MÓRICZ ZSIGMOND ÉS JUHÁSZ GYULA

Móricz Zsigmond szerette Szegedet. Tanú erre az író maga: szívesen időzött a városban, s nyilatkozatai, írásai bizonyosága szerint jól érezte magát benne. »Debrecenben otthon vagyok, Vásárhelyen nagyon jól érzem magam, de azt nem értem, hogy miért nem lakom Szegeden...?» — mondotta tréfásan 1923 augusztusában Vér Györgynek, a jótollú szegedi újságírónak, amikor lányaival végigutazta az országot, s Hódmezővásárhely felől két-három napra a városba érkezett.¹ Már ekkor ígéri — sokáig beváltatlanul — hogy őszre két hétre Szegedre jön. 1925-ben azzal a szándékkal érkezik a városba, hogy tanulmányozza a tanyai népeletet; de hogy nem sikerülhetett e terv, mutatja, hogy 1930-ban is — több szegedi látogatása után is — csak tervként írja a Nyugatban: »Harmincéves adósságom, hogy még ma sem ismerem a szegedi Alsótanyák népét...»² Szándékát csak egy évtizeddel később, a negyvenes években váltja valóra, amikor a Rózsa Sándor megírásához készülve bejárja a várost,

²⁶ Megjelent a *Magyar Museum* II. harmadik negyedének borítóján „Egy levél töredéke” címen (Baróti Dezső — Tarnai Andor, *Batsányi széljegyzetei a Magyar Museum kötetiben. Irodalomtörténeti Közlemények*, 1953. 216. l.)

²⁷ A *Magyar Museum* I. évfolyama egy-egy számának ára 28 krajcár volt. (Szinnyei F., *i m.* 22. l.) Batsányi Rádaynak már 1790. ápr. 9.-én írta, hogy le kívánja szállítani a következő füzetek árát: „Egyedül tsak arra tekintvén, hogy a' belé verendő költséget kivehessük, 's vissza-téríthessük.” (*Irodalomtörténeti Közlemények*, 1907. 208. l.) Ráday valószínűleg még a 20 krajcárt is sokalta, és erre írta ezeket Batsányi.
²⁸ Verseghy „A természetből álló énekéből álló költeménye jegyzeteire vonatkozik. (*Magyar museum* II. 20. l.)

²⁹ A Pestet Budával összekötő hajóhidat értli, mit a jégzajlás idejére fölszedtek.

¹ *Vér György*: Móricz Zsigmond Szegeden. *Szeged*, 1923. aug. 25.

² *Móricz Zsigmond*: *Mai napok. Nyugat*, 1930. okt. 16. sz. 567. l.

a környező falukat és a tanyavilágot is. Ekkor írja elismeréssel a »rendkívül szép nyelvjárásról, hogy benne honfoglalás kori török hangszíneket vél megöröklőtte. Igéri — örökre beváltatlanul —, hogy ha ideje s módja nyílik, még ír e nyelvről, s megmutatja állításának bizonyítékait.³

Első szegedi riportjait 1913 januárjában írta: a szegedi papucsról, egy jellegzetes öreg szegedi emberről, s egy másikról, az utolsó szegedi dudásról.⁴ Szegedi kapcsolatainak újabb állomásaként jegyezhetjük föl, hogy ő írt nekrológot a Nyugatban Tömörkényről, s »a magyar embőr legjobb barátját« búcsúztató eme cikke előszóként is megjelent a nagy szegedi író poszthumusz kötetében.⁵

Nem ismert adat Móricz életművéhez, hogy 1920-ban az író lefordította Karl Schönherr »Gyermektragédia« című színművét, s ezt a Bárdos Artúr vezetése alatt álló Belvárosi Színház együttese szegedi vendégszereplése során — Bajor Gizivel a főszerepben — három estén bemutatta a szegedieknek.⁶ Bizonyára nem véletlen, hanem saját írói terveivel, a Légy jó mindhalálig témakörével lényegében összevágó indítékú volt ez a színműfordítás.

Ez után került sor említett 1923-as körútjára, szegedi látogatására. Augusztus 25-én reggel érkezett Szegedre az író leányaival; előtte való napokban Hódmezővásárhelyen voltak: ekkor írta híres riportját »Ez a magyar kultúra!« címmel a magyar könyv szomorú sorsáról.⁷ Amint Vér Györgynek elmondotta, útközben mindenütt a régi iparos céhrendszerre vonatkozó adatokat tanulmányozta, s itt Szegeden is fölkereste a múzeumot, városi könyvtárat, s természetesen Móra Ferencet és Juhász Gyulát is. Ha ezelőtt nem találkoztak, — bár Juhász Gyula már a forradalmak óta Ady mellett emlegeti cikkeiben Móriczot, a magyar próza legnagyobb mestereként — bizonyára ekkor ismerkedtek meg személyesen.

1925 őszén a szegedi városi színház igazgatója, Andor Zsigmond a színi évadot Móricz művével, a Sári bíróval nyitotta meg. Már a terv is nagy főlháborodást keltett Szegeden, ahol az ellenforradalom korifeusai — élükön a szélsőjobboldali, fajvédő Dobay Gyula volt kormánybiztos-főispánnal, műkedvelő színdarabíróval⁸ — Móricz személyében és darabjában a »desztruktív«, forradalmi szellemet látták. Dobay Gyula, mint a városi színügyi bizottság elnöke, felelősségre vonta a bizottságtól anyagilag és erkölcsileg egyaránt függő színingazgatót, élesen kikelve Móricz ellen. Andor Zsigmond megalázkodva fogadta meg: »Méltóságos uram, a jövőben hasonló eset nem fog megtörténni...«⁹ De a bemutatót már nem lehetett lefűjni. Szeptember 26-án, szombaton, és 27-én vasárnap, összesen tehát kétszer a Sári bírót játszotta a szegedi színház.

»Amikor a városi színház — írta szeptember 27-én a kurzus lapjában, a *Szegedi Új Nemzedékben* Puskás Jenő, a lap színikritikusa — Móricz Zsigmond Sári bíróját választotta a magyar játékszín reprezentatív darabjává, kultúrprogramot, önvallomást adott.« »Móricz Zsigmond darabjában sokkal kevesebb a művészet, mint a politika.« »A színház kapunyitása hadüzenet volt a közönség magyar [?] oldala felé.« S gúnyosan bár, de kénytelen elismerni, hogy a nagy írónak voltak hívei Szegeden is: »Az a közönség, amely Móricz Zsigmondot vallja a magyar kultúra zenitjének, teljes számban megjelent, félig töltvén meg a színházat.«

Juhász Gyulát, a színház szerelmesét, Móricz művészetének barátit, harcostársi megbecsülőjét versre ihlette a nagy író elleni hajszja. Verseinek eddigi kiadásai 1930-ból valónak jelzik a »Móricz Zsigmondnak« címmel írott költeményét,¹⁰ de Espersit János naplójából megtudtuk, hogy ezekben a napokban, 1925. október 15-én írta a költő.¹¹ A versben az eddig általános értelmű utalást Móricz üldöztetésére, most már konkrétan is értjük:

*Ha megdobott kövével az irigység,
Ha megcsúfolt sarával a galád,
Lelked tovább tetélte drága kincsed
S tovább pörölted néped igazát.*

³ Bálint Sándor: Móricz Zsigmond Szegeden. *Délvidéki Szemle*, 1943: 312. l.

⁴ A szegedi papucs. Az Est, 1913. január 17. — A szegedi embőr. Az Est, 1913. január 18. — A szegedi dudás. Az Est, 1913. január 22. — Vö. még: Egy színügyi bizottság titkai. Az Est, 1913. febr. 4. (Ezt is Móricz írhatta; Kozocsa bibliográfiája nem ismeri.) Móricz e iportjaira relettált szakolcai magányában Juhász Gyula: Szegedi embőr — váradi embőr c. cikkében (*Szeged és Vidéke*, 1913. jan. 27.)

⁵ Móricz Zsigmond: Tömörkény István. *Nyugat*, 1917. 1. köt. 829–831. l. — Tömörkény István: Népek az ország használatában. Bp. 1917. 7–12. l.

⁶ *Délmagyarország*, 1920. május 30. — *Szegedi Napló*, 1920. június 2. (Kozocsa bibliográfiája nem tud erről a fordításról.)

⁷ Ez a magyar kultúra! = Gyalogolni jó. Bp. 1952. 209–212. l.

⁸ Vö. *Gulyás Pál*: Magyar írók élete és munkái. Bp. 1943. 5. köt. 862–863. h.

⁹ Nyíthat-e szezon a szegedi színház Móricz Zsigmond darabjával? *Pesti Napló*, 1925. szept. 26.

¹⁰ Juhász Gyula összes versei. 2. köt. Hírlapi és kézirati vershagyaték. Sajtó alá rendezte *Paku Imre*. Szeged, 1941. 306, 373. l. — Juhász Gyula és Tóth Árpád válogatott versei. Bp. 1953. 2. kiad. 113, 338. l.

¹¹ Péter László: Espersit János. Bp. 1955. 42. l. Megjelent *Az Est*, 1925. nov. 29-i számában.

*De a magyar nyár termő kedve nem hül,
A magyar ősznek forr még új bora.
És én hiszem, hogy győzelmedre csendül
Minden pohár e tájon, cimbora!*

Kevéssel utóbb, november közepén Mikes Lajos társaságában érkezik Móricz Szegedre. Megnézte a színház egyik előadását, s készült a tanyai élet tanulmányozására.¹² »Szegedre jöttem egy kicsit fiatalodni« — mondta útja céljaul félig tréfásan Vér Györgynek, aki ismét nyilatkozatra bírta.¹³

1927. január 17-én — mint Móricz Virág könyvéből tudjuk¹⁴ — levelet írt Szegedre is Móra Ferencnek és Juhász Gyulának, hogy a fölvidéki útjáról Juliánus barátként visszatérve föllvasó körútja során a szegedieknek is beszámoljon. A Juhász Gyulához írott levél fönnmaradt a Kilényi Irma által gondosan gyűjtögetett, sajnos ma már csak töredékeiben meglevő Juhász Gyula-múzeum anyagában.

[Géppel írva :]

Budapest, 1927. jan. 17.

IV. Fővámtér 2. IV. 4.

Kedves Gyulám,

szeretnék Szeged[*e*]n egy nagy irodalmi estet csinálni. Ennek a főpontja lenne, mint a zeneakadémiai estemen, az a tanulmány, amit az elszakított területen való utamról írtam s amely nyomtatásban nem fog megjelenni, csak felolvasásban ismertetem meg a dolgozókkal az embereket. Ennek természetesen politikai okai is vannak.

Kérlek Gyulám, gondolkozatok ezen a dolgon, hogy lehetne ezt az estet megcsinálni a legszebben s a legjobban, úgy hogy a közönség is részt vegyen. Fellépne s verses dolgaimat előadná a feleségem, Simonyi Mária.

Az est a magyarság jövőjének érdekében volna : mert ha volt valaha irás, amely ezt a célt szolgálta, akkor ez az.

Kedves válaszatod mielőbb várva maradok szeretettel igaz barátod

[Kézzel :]

Móricz

Ha rossz levélíró vagy, szólj a fiúknak.

Hódmezővásárhelyre és Szentesre is szeretnék átmenni. Ha meg tudnátok mondani, hogy ott kihez forduljak!

Az est — március 12-én megvolt. — Jegyzeteiben ennyit írt róla : »Jó. Érdekes volt. De idegen közönség előtt.«¹⁵

Móricz és Juhász Gyula baráti kapcsolatának több dokumentumát nem ismerjük. De bizonyos, hogy az író — amíg tehetette — szegedi útjai alkalmával fölkereste Juhász Gyulát. 1929. március 3-án az egyetemi hallgatók Lorántffy Zsuzsanna Egyesületében tartott előadást Bornemisza Péter Elektrájáról.¹⁶ 1930-ban — ekkor a költő már szanatóriumban volt — ismét Szegeden van, s az erről hírt adó újságíró Móriczot Szalay József, Móra Ferenc és Mészöly Gedeon társaságában találja.¹⁷ Ősszel ismét Móricz darabjával, a Légy jó mindhalál-gal nyit a szegedi színház, s a bemutatón résztvevő író — bár a színház most is csak félig van tele — forró tapsot kap. Erről maga számol be a Nyugat hasábjain,¹⁸ s megírja, hogy a városi díszpáholyban trónoló Pálffy József polgármesterhelyettes az első fölvonás után eltávozott »mert el kellett mennie a borbélyok és fodrászok bankettjére«. Másnap az író hajnalban kel, megnézi a kultúrpalota előtti »makai piacot«. Pestre menet, a vonaton tudja meg, hogyan élnek a város hetvenezer holdján a nagy válságban a kisbérletők. Ekkor határozza el, hogy egyszer eljön, s szétnéz a szegedi tanyák világában is. Eljött 1936 nyarán, s két riportban is beszámolt a szegedi és környéki paprikások problémáiról.¹⁹ Aztán 1940-ben jön újra Szegedre. Január 12-én két előadást tart : délután az egyetemi hallgatók Bethlen Gábor körében »Irodalmi és magyar sorsproblémák« címmel főként a kitűnőek iskolájának akkor szövögetett tervéről, este a Református Diplomás Ifjak Baráti Társasága havi összejövetelén »A magyar élet sorsdöntő problémái« címmel a *parasztdemokrata államformáról*.²⁰

Az ezt követő nyáron és 1941-ben többször megfordult Szegeden, anyagot és élményt gyűjtve a Rózsa Sándor-trilógiához.²¹

¹² Móricz Zsigmond Szegeden, *Hétfői Rendkívüli Újság* [Szeged], 1925. nov. 16.

¹³ *Vér György, Délmagyarország*, 1925. nov. 17.

¹⁴ *Móricz Virág* : Apám regénye. Bp. 1953. 298. l.

¹⁵ Uo.

¹⁶ *Szegedi Hírlap*, 1929. márc. 4.

ADY ENDRE ÖSSZES PRÓZAI MŰVEI I.

(Újságcikkek, tanulmányok. 1897–1901.) Akadémiai Kiadó, 1955., 560 l.

Akár a „teljes”, akár az ún. kritikai kiadás szempontjából tekintjük Ady műveinek utóéletét, viszonylag is kedvezőtlen és mindenképpen zavaros a kép. Klasszikusainknak korszerű, lehető tökéletes és teljes kiadása természetesen elsősorban az írókra vonatkozó anyaggyűjtésnek és kutatásoknak eredményein alapul, s csak az irodalomtudományak és a filológiai módszereknek fejlett fokán születhet meg. Sok függ azonban a kedvező korviszonyoktól és attól, akade az írónak olyan lelkes híve, hagyatékának olyan gondos sáfára, aki magát szívvel-lélekkel ennek az ügynek szenteli. Ady olvasóinak és rajongóinak hatalmas, egyre növekvő táborát nem elgátította ki köteteinek új meg új kiadása. Halála után egy évtizeddel, 1930-ban megjelentek Összes versei. A kiadások hitelességét Földessy Gyula személye biztosította, akit Ady megtett »poéta adminisztrátor«-ának, s aki valóban önfeláldozóan és hűséggel állította életét és tehetségét a költő életművének, Ady megismertetésének a szolgálatába. Ilyen kedvező körülmények közt is szinte csak a hivatalos irodalmi közvélemény ellenére hódított Ady Endre költészeté. Az olvasók igényét nem lehetett tudomásul nem venni, s a kiadók az üzleti lehetőségeket sem akarták eldobni. A Horthy-korszak irodalompolitikája és kiadói programja megelégedett azonban a félmegoldással, a nagyközönség szerényebb igényeinek kielégítésével. Arra már nem méltatták Adyt, hogy a tudományos kutatás számára is alkalmas formában összegyűjtsék modern irodalmunk költősenijének egész életművét. A sok gyűjteményes és válogatott kötet mellett nem készült el Ady összes műveinek filológiai hűséggel és alaposítással megszerkesztett kritikai kiadása.

A felszabadulás után megszületett ennek terve is, most pedig maga a vállalkozás is megindult Ady prózai írásainak kiadásával. Az újságcikkek összegyűjtése — Ady hosszú és termékeny hírlapírói pályáját tekintve — nem csekély és nem is könnyű feladat. Ezt a munkát mégis el kell végezni, mert enélkül Ady írói arcának egyik fele árnyék-

ban marad, és a másik oldala, költészeté sem világosodik meg teljesen. Az író életműve, munkássága még látszólagos külső tagoltsága ellenére, más-más tárgyú, egymástól elütő hangulatú, stílusú művekre és különféle műfajokra való megoszlásában is egyetlen szerves egész, mert ugyanabból az egyéniségből sarjad ki, s minden részét egybefogja az élményanyag váza, összekötik a szemléletmód idegszállai, és behálózza lüktetve a stílus vérkeringése. Az életmű részei tehát kiegészítik, megmagyarázzák, visszhangozzák egymást, s néha egy jelentéktelenné tetsző szó, egy rejtett mondat adja meg a nyitját valamelyik vitatott versnek. A művek egymásutánja, egymásba kapcsolódása tárja fel igazán, hitelesen az író emberi és művészi fejlődésének útját.

Ezért vártuk nemcsak az ismeretlennek szóló kíváncsisággal, hanem fontosságát megillető érdeklődéssel Ady Endre összes művei sorozatos kiadásának megindítójaként a próza első kötetét. Az a tény, hogy a Magyar Tudományos Akadémia kezdeményezte és irányítja ezt a hatalmas vállalkozást, nemcsak Ady értékelésének döntő fordulata, költői helyének a hivatalos irodalomtudomány által való elismerése és az ellenséges múlt szándékos mulasztásának jóvátétele, hanem együttal annak a jele és bizonyítéka is, hogy amint a bevezetőben mondtuk, egyéb feltételek mellett kedvező korviszonyok szükségesek elsősorban ahhoz, hogy egy író műveinek teljes, kritikai kiadása megszülelessék. Ilyen kiadványoknak szép száma igazolja, hogy ma már irodalomtudományunk és könyvkiadásunk hivatalos irányító szervei érzik felelősségüket, és üzleti szempontoktól függetlenül vállalják köteleességüket mind klasszikusaink emlékének megbecsülése, mind a tudományos kutatás előbbre lendítése tekintetében.

A kötetet Földessy Gyula állította össze, szerkesztője Koczka Sándor. Anyagát Ady-nak a Szilágy, a Debreceni Főiskolai Lapok, a Debreceni Reggeli Újság, a Debreceni Hírlap és a Debrecen, majd a Szabadság c. (és elvétve egy-két más) nagyváradi lapban

1897-től 1901 májusáig megjelent 351 cikke (és a Függelék) alkotja. Hatalmas anyag, egy hivatott, sokoldalú, friss tollú, harcos újságíró gazdag és változatos termése, és egy eredeti, bátor egyéniség érdekes fejlődésképe. S mindez különös, szinte izgalmas varázst, jelentőséget kap, ha azzal a tudattal olvassuk most ezeket az írásokat, hogy e hol újságírói közhelyeket pergető, hol sajátos nyugtalansággal villódzó mondatokból, mint szürke bábból a szinpompás pillangó, néhány év múlva váratlanul felroppen az Új versek költője. Meglepió átváltozásának, eszmei és művészi fejlődésének titka a Még egyszer mutató hangú versein kívül itt lappang, e sárguló újságlapokról feltámasztott írások sorai közt.

Első cikkeiben Ady még többnyire a félig-meddig műkedvelő külső munkatárs irodalmiakodó hangján szólal meg, amikor azonban a Debreczeni Hírlapnál belekerül a mindennapos és »mindenes« újságírói munkába, egy-kettőre elsajátítja a vidéki lapoknak kialakult, sajátos hangját is. A feladatok és témák sokfélesége, változatosága, ha viszonylag szűk körben mozogva is, eleven kapcsolatba hozza a nagy alföldi város életével, de a várospolitikai révén és vidéki lapoknak akkor jellemző országos, sőt külpolitikai érdeklődése folytán állandó tájékozódást szerez a tágabb világ dolgairól is. Született újságíró: szenvedélyesen figyel mindenre, jelentéktelen apróságokban is az élet egy darabkáját látja, tanulságait kutatja. Sok jelentéktelen, névtelen hírt, riportot, tudósítást is írt bizonyára, de jelzett vagy aláírt cikkeinek bizonyúsága szerint minden ügy csak ürügy, kiindulópont számára, hogy megjegyzéseket fűzve hozzá, messzebb nézzen, az összefüggéseket keresse és elvi szintre emelkedjen. Nemesnek, szentnek vallja hivatását, s mint egy középkori lovag, mindig kész, hogy harcba szálljon az igazságért, a jogtalanság ellen, hogy hirdesse az értelem, az emberiség és a szépség eszméjét az erőszak, babona, lelki sötétség uralma idején. Ha néha talán még bizonytalanul tájékozódik is a kor harcban álló, forrongó eszméi, nacionalizmus és szocializmus közt, határozottan, józanul s egyre harcosabb nyíltsággal áll a haladás pártján. Egyenes fejlődésének és tudatos választásának világos jelképe az, hogy mind Debrecenben, mind Váradon a konzervatív, kormánypárti laptól hamarosan átlép a haladó függetlenségi, ill. szabadelvű újság szerkesztésébe.

A kötet anyaga Ady Endre fejlődésének kutatói számára felbecsülhetetlen értékű új anyagot ad (Bóka László részben már hasznosította is könyvében). Éppen e prózai cikkek irodalomtörténeti jelentőségének és a kiadásukkal kapcsolatos sok probléma nehézségének tudatában szóljunk részlete-

sebben magáról a kiadás módszeréről, hogy néhány fontos tanulságot vonhassunk le a sorozat következő kötetének szerkesztésére vonatkozóan.

I. Az anyag összegyűjtése és kiválogatása

Az „Ady Endre összes prózai művei” cím már magában is jelzi a kiadói vállalkozás hatalmas méreteit s egyúttal a szerkesztők feladatának nehéz, bonyolult voltát és a rájuk háruló nem csekély felelősséget. Az Ady Endre költészete iránti nagy érdeklődés, életművének egyre növekvő megbecsülése és kutatása már a húszas évek elejétől kezdve arra készítette a kiadókat, hogy Ady prózájából is gyűjteményeket jelentessenek meg. (Az új Hellász. 1920. — Ady-könyv. 1924. — Levelek Párizsból. 1924. — Ha hív az acélhegyű ördög... Nagyvárad, 1927. — Jöslások Magyarországról. 1936. — A tegnapi Párizs. É. n. — Ady Endre novellái. 1939. — Valloások és tanulmányok. 1944. — Párizsban és Napfényországban. 1949. — A fekete lobogó. 1950. — Válogatott cikkei és tanulmányai. 1954.)

Ezek a gyűjtemények a válogató vagy az olvasóközönség szempontjaihoz igazodva csak egy-egy töredékét adták Ady prózai írásainak, s bár igen érdekesen és sok tekintetben tanulságosan egészítették ki, sőt világotították meg Ady költészetének képét, alkalmi vagy tárgy szerinti csoportosításukkal nem illeszkedtek szervesen életművébe, nem tükrözték eléggé fejlődésének útját, s inkább csak éreztették Ady prózai termésének hatalmas méreteit s jelentőségét egyéniségének, írói fejlődésének vizsgálatában és költészetének értelmezésében. Sajnos, éppen a magukban talán jelentéktelen ifjúkori írások sikkadtak el többnyire ezekben a válogatásokban, holott az Új versek Ady Endréjét megszőló varázslat titkát és megfejtését talán éppen ezek őrzik. Sok zavart okozott az is, hogy — bosszantó és felesleges kárpótlásul a hiányokért — némelyik cikk háromszornégyyszer is megjelent a különféle gyűjteményekben. Ady Endre nagysága, méltó megbecsülése és az irodalomtudomány igénye egyaránt nélkülözhetetlenül szükségessé tette már a teljes és lehetőleg kritikai kiadást.

El kell ismernünk e hatalmas arányú, nagyszerű vállalkozás nehézségeit. Ösztönzésül azonban elég tekintetbe vennünk annak a jelentőségét, hogy egyik legnagyobb írónknak ifjúkorától kezdve szinte minden leírt szavát megközelítő teljességben, hitelesen ismerjük — éppen újságírói működése folytán. És milyen gazdag termékenység tárul elénk! Az emberi és írói fejlődésnek kevés ilyen hű és tökéletes képe van, mint ez az életmű.

Bár Ady Endre kortársai, kezdő éveinek tanúi és életművének legjobb ismerői szerencsére még szép számmal itt élnek köztünk, a sokfélért író, többnyire mindenes szerepű vidéki újságíró cikkeit nem könnyű össze-szedni. Kéziratai ebből az időből természetesen nem maradtak, hisz — mint maga írja — az újságíró munkája kérészetű, csak a mának szól. A gyűjtők tehát a vidéki szerkesztőségek és nyomdák kezdetlegesebb technikájával készült újságoknak gyakran megrongálódott vagy hiányos példányaira voltak utalva. De még itt is érheti meglepetés a kutatót. Sem az életrajzok, sem Gulyás Pál bibliográfiája nem tudott pl. arról, hogy Ady 1898 őszén munkatársa volt a Debreczeni Reggeli Újságnak. Szerencsés kéz nyomán bekerültek a kötetbe ott megjelent írásai is. Arra int ez, hogy alaposabban át kellene nézni a 90-es évek végének minden debreceni lapját, mert még lappang bennük Ady-írás. Figyelmes munkával könnyű is összegyűjteni azokat, amelyeket igazi vagy írói névvel vagy valamelyik ismert betűrövidítéssel jegyez. (Nem teljes jegyzékük Gulyás bibliográfiájában, a Ványi-féle Magyar Irodalmi Lexikonban és Gulyás Pál Magyar írói álnév-lexikonában.)

A legtöbb nehézséget és problémát a névtelen és az ismeretlen jegyű, de Adyénak vélt vagy neki tulajdonítható cikkek okozzák. Itt a leg gondosabb körültekintésre, gyanakvó óvatosságra, minden irányú szövegkritikai elemzésre és a legszigorúbb ellenőrzésre van szükség. A hitelesség eldöntése vagy valószínűsítése csak maguknak az egykori lapoknak és a szerkesztési viszonyoknak alapos tanulmányozása alapján lehetséges. Ismerni kell a munkatársakat, névjeleiket, témáikat, stílusukat, azt, hogy ki, főként milyen rovatokba, milyen jellegű cikkeket írt. Az Ady-gyanús névtelen cikkek rovat-szerű helye a lapban sokszor már magában is támpont a döntéshez. Máskor a cikk előzményei, a vele kapcsolatos más közlemények vagy szerkesztőségi hírek és üzenetek vezetnek nyomra. A lap egésze zét kell tehát mindig figyelemmel kísérni. Az írói jegyekre vonatkozólag figyelembe kell venni azt, hogy változatosságuknak és elszaporodásuknak egyik fő oka az, hogy szorgalmas, sokoldalú vagy pl. vidéki lapnál többféle munkát is ellátó újságíró szinte hagyományos szokásból így leplezi a maga túltengő szereplését, és így sokasítja meg önmagát. A különféle írói jegyeknek, álneveknek születését rendszerint ez a szükség magyarázza. Kialakulásuk és használatuk azonban a lapon belül és az író gyakorlatában is többnyire állandó, szabályos rendszert alkot.

Egy teljesnek és kritikainak hirdettet kiadás nem mellőzhet kétségtelenül azonosítható Ady-cikkeket, de még kevésbé vehet

fel olyanokat, amelyek nyilvánvalóan vagy legalábbis minden valószínűség szerint nem tőle származnak. Az Összes prózai művek I. kötetében, sajnos, mindkét súlyos hiba előfordul, többször is. Ez arra a feladatra kényszeríti Ady-kutatóinkat, hogy egyrészt a gyűjtés teljességét a szóba jöhető lapok újra való átvizsgálásával ellenőrizzék és pótolják, másrészt pedig, hogy a kétes cikkek hitelességét felülvizsgálják, s a nem Adytól származókat a kiadvány anyagából töröljék. A bizonytalan, kétségtelenül el nem dönthető hitelességű vagy csak valószínűsíthető írásokat esetleges újabb kritériumok, bizonyítékok felbukknásáig, függelékben kellene közölni, az érvek és ellenérvek részletes egybevetésével. Alapos ellenőrző vizsgálatot kívánna a névtelen cikkek szerzősége a más lapokból történő nagyszámú átvételek miatt. Ismeretes, hogy a vidéki lapok cikkei gyakran ollóval és ragasztóval készülnek.

Az egész kötet anyagának, minden egyes cikknek kritikai megrostálására természetesen nem vállalkozhatunk, hiszen ez legalább annyi időt és munkát venne igénybe, mint magának a gyűjteménynek az összeállítása. A javított kiadás és a következő kötetekben hasznosítandó tanulságok érdekében megvizsgálunk néhány kétes vagy vitás esetet.

Ki kellett volna mindjárt hagyni a gyűjtemény első darabját, a Szerelmi tragédia c. jelentéktelen kis cikket, amelynek jó kétharmad része egyébként is egy pesti levélből vett idézet. Somogyi Endre küldte ezt a kis tudósítást Budapestről a Szilágyinak. Somogyi — becéző névén szintén Bandi — egy évvel Ady fölött járt a zilahi kollégiumba, VIII-os korában az önképzőkör ifjúsági vezetője, alelnöke és Adyval együtt szorgalmas munkatársa volt. (Vö. Kovalovszky Miklós: Ady Endre önképzőköri tag. 1943. 24.) Az érettségi után Budapestre ment az egyetemre, és onnan írta cikkeit a Szilágyba. Arra, hogy a (-di) jegy is az övé, a Szilágy számainak átnézése világos feleletet és bizonyítékot ad. Az 1897. évi 6. sz. (febr. 7.), ahol a Szerelmi tragédia c. cikk megjelent, a Szerkesztő postájában Yda jelisére közöl egy rövid üzenetet. Tudjuk, hogy ez Adynak első és hosszú ideig használt anagramja, valószínűtlen, sőt furcsa volna tehát, hogy ugyanabban a lapban más-más betűjeggyel közlik a cikkét és a neki szóló üzenetet. A személykülönbség nyilvánvalóan abból is, hogy a 9. sz-ban Yda és -di jelisére külön-külön szerkesztői üzenet olvasható. Ady a 28. sz-tól (júl. 11.) kezdve használja a tréfás Adieu Bandi álnevet (valószínűleg a Zsóká-tól és a diákkori szerelemtől való búcsúzásra célozva). Mivel a lapnak van egy Bandi álnevű munkatársa is (Somogyi), egy tájékoztatlan és kíváncsi olvasó kérdésére a 31. sz. szerkesztői postája felel: „Bandi” és „Adieu

Bandi" (Ida [így!] nem egy személy; az budapesti, ez debreceni munkatársunk. (Ady — mint tudjuk — 1897. első felében a debreceni jogakadémia hallgatója.) Hogy a *Bandi* és a *-di* jegyű munkatárs azonos személy, a következő adatból derül ki. A 48. sz-ban (nov. 21.) *-di* jellegre ezt az üzenetet küldi a szerkesztő: „Ez is jó, de hol van a tárcza arról a szoborról? Azt várjuk.” (Az „ez is jó” bfrálatra méltatott írás, egy fővárosi tárgyú novella, Pollák úr címmel és *Bandi* (budapesti munkatárs!) aláírással a 49. sz-ban jelent meg. A szoborról várt cikk megérkezését az 51. sz-ban (dec. 12.) nyugtázza a szerkesztő *-di*-nek: „A rég várt tárcát megkaptam, de e lap zártakor s így csak a jövő számban jöhet.” Az ígért ellenére azonban csak az 53. sz-ban (dec. 25.) közli a Szilágyi A mi szobrunk c. tárcát. Tárgya egy Budapesten, 1897. dec. 8-áról keltezett interjú Fadrusz Jánossal, a zilahi Wesselényi-szobor alkotójával. A *-di*-től érkezett tárcacikk aláírása: *Bandi*. Ez a *Bandi* pedig Somogyi Endre. Ő az, aki vitába száll a Szilágyiban Adyának A tárcatárgyakról c. „modernség”-ellenes cikkével. Ady válasza (Egy levél. Szilágyi. 1898. máj. 8.) meg is nevezi őt. A *-di* tehát a *Bandi* név végződése ugyan, de nem az Ady *Bandi*-é.

Negatív bizonyítékul megemlíthjük azt a természetes szokást, hogy ugyanazon lapban egy időben nyilván nem használ két munkatárs azonos álnevet vagy betűjegyet. Ezért különbözteti meg magát a Szilágyiban *Banditól* a később megszólaló *Adieu Bandi*. A debreceni lapokban, úgy látszik, nem volt hasonló zavaró név-egyezés vagy hasonlóság, ezért Ady bátran használhatta a *-di* jegyet (a *Bandi* név végződését), de csak elvétele élt vele régebbi, már kialakult és megszokott névjelzései (*Adieu Bandi*, *Yda*, *A. E.*, *Dyb* stb.) mellett. Debreceni korszakában mindössze két — hangjuk és formájuk alapján is valóban neki tulajdonítható — írás alatt használja a *-di* jegyet. Az első az októberi gyásznapi emlékeztető Feledjetek!... c. aktuális verse (Debreczen, 1899. okt. 4.), a másik A víz és a szesz c. gúnyos cikke (Uo., 1899. okt. 26.). A verset a Rövid dalok c. gyűjtemény is fölveszi, Kardos is Adyének mondja (A huszonegyéves Ady Endre. 1922. 67.).

A tévesen Adyának tulajdonított *-di* egy másik tévedést is szült. Az 1899. júl. 19-i, 120. sz. cikk (Levelek. A modern irodalmi kis katedrál.) *bi*. aláírásáról azt olvassuk a jegyzetben, hogy „nyilván sajtóhiba „*di*” helyett.” Sajtóhibáról szó sem lehet. Mint Ady Lajos is megírja (71—2), a „mindenes” belmunkatársak végezték a lap szedésének korrektúráját is. Ady figyelmét nem kerülhette el tehát a *-di* helyett álló „hibás”

bi. jegy. Másodszor, és ez a döntő bizonyíték: ugyanezt a *bi*. jegyet találjuk a Debreczennek néhány nappal korábbi, júl. 15-i és 17-i számában, az előbbivel azonos című és hasonló humoros-szatirikus cikke alatt is. A három összetartozó cikkből álló sorozat hitelességének valószínűsítése vagy kétségének eldöntése részletes elemzést, vizsgálatot kíván. Formájuk, stílusuk Adyra vall, másutt azonban nem használja soha a *bi*. (a *bandi* kezdő és végbetűje?) jegyet. Itt talán kényszerből, jobb híján választotta. A júl. 15-i számban ugyanis ezen kívül még 3—4 jelzett írása jelent meg (*A-y E-e*, *Dyb*, *Y* és talán *Idem* jellel), illendőnek tartotta tehát így leplezni a maga szinte tolakodó termékenységét. A három *bi*. jegyű cikket egyébként Szenes Béla (Az ifjú Ady Endre. 1913. 9.) és Kardos is Adyének tekinti (59—60).

A *Bandi* írói név, melyet a debreceni lapokban szintén használ Ady vagy négy cikk és főként sok aktuális vers szerzői jegyeként, arra készítette a kötet gyűjtőit, hogy a nyilván a név kezdőbetűjének vélt *B*. jelű cikkeket is Adyének tekintsek. Ilyen mindössze három van az anyagban. Az első még a Debreczeni Hírlap Egyről-másról rovatában jelent meg (1899. márc. 23.). A rovatba a különféle írói jegyet használó Adyn kívül mások is írtak. Elképzelhető, hogy Ady egyszer valamilyen okból, de talán csak ötletből vagy szeszélyből a *B*. jegyet használta; a cikk jellegzetességei egyébként rá vallanak.

A másik két *B*. jelű írás már a Debreczenben jelent meg (Tiszta választás. 1899. júl. 22. — Katonatisztek fizetés-javítása. okt. 18.). E cikkek Adyának tulajdonított szerzőségét több okból is kétségbe kell vonnunk.

Ady a debreceni lapokban — egy-két kivétellel a Debreczenben — mintegy 20 politikai tárgyú vagy közéleti vonatkozású cikket írt, köztük néhány vezércikket is. Ezeket Ady mindig vagy teljes nevével, vagy pedig személyére világosan utaló rövidítésekkel jegyzi (*A-y E-e*, *A. E.*, *ae.*, *A.*). Más jellegű: színházi, lírai, humoros vagy tárcacikkeinek és aktuális strófáinak aláírásául gyakran használja az *Adybandi*, *Dybandi*, *Dyb*, *Adieu Bandi* vagy egyszerűen csak *Bandi* jelzést. Nem fordul azonban elő, hogy komoly, politikai cikk alá keresztnevének becéző alakját írja. Az is valószínűtlen tehát, hogy a *Bandi* név kezdőbetűjét használja ilyen esetekben rövidítésül. Annak a föltevésnek sincs semmi alapja, hogy talán túlságosan kényes tárgyú vagy nagyon is merész hangú cikkeiben a kevésbé átlátszó *B*. jel alá rejtőzik, hiszen ezeknél sokkal harciasabb és bátrabb hangú cikkeit teljes nevével vagy ismert betűjegyeivel közölte.

Gyanúkat, hogy a Debreczen 1899-i évfolyamából között két *B.* jegyű cikk nem Ady, szinte bizonyossággal erősíti az, hogy az 1900-i évfolyamban is van két ugyanilyen jelzésű, szintén politikai tárgyú és hasonló hangú, stílusú vezércikk: *Osztirák jóindulat* (78. sz., ápr. 21.), *A munkanélkül levők* (178. sz., szept. 13.). Az egyetlen eltérés az, hogy a betűjegy a cikkek élén áll zárójelben: (*B.*). Ez a változat nem ritka, s rendszerint olyankor használja a cikkíró, ha mintegy a lap, a szerkesztőség nézeteit fejezvé ki, a maga személyét és szerzőségét ilyen módon szinte beleolvastja a szövegbe. Hogy a két évfolyam *B.* jegyű munkatársa azonos, az több, mint valószínű. A lap nem ad hírt semmiféle szerkesztőségi változásról ebben az időben, kivéve Ady távozását. Őt pedig 1900-ban úgy leköti új munkája a nagyváradi Szabadságnál, hogy bár másodközlésként 1900-ban és később is több verse, novellája és tárcája jelenik meg Debreczenben, arra semmi esetre nem vállalkozhatott, hogy vezércikket írjon régi lapjának.

Ezek a tárgyi ellenérvek. De beszédesek maguk a kérdéses cikkek is. A hiteles Ady-írások mellett első olvasásra is feltűnik szerkezeti és stílusbeli, nyelvhasználati különbségük. Ady cikkeinek egyik jellegzetesége az erős tagoltság, a sok rövid bekezdés, egymásra épülő gondolatmenetüknek lépcsőzetes jellegét és fordulatoságát mutatta. Ugyanez a lüktető elevenség jellemzi mondatainak stílusát is. Szóhasználata egyéni, gyakran eredetiségre, újszerűsége törekvő, de mondat szerkesztése, mondatainak hol szaggatottan rövid, hol nekilödulő ritmusa az előző természetességét és közvetlenségét mintázza. Ady kedveli a finom, de csípős gúnyt és a váratlan, meglepő ötleteket, oldalvágásokat. Szatirikus érzéke, csúfodáros hajlama nemcsak időszerű strófaiban érvényesül, hanem cikkeiben is. Mondatait szereti kiélezni, cikkeit cattanóval zárni. Mindez sajátos, hamar felismerhető színt, jelleget ad már korai újságcikkeinek is; sok rövid, tárgyában mindennapi, jelentéktelen írása is egyéniségét tükrözi. Az írásjelek használata, a mondatok, bekezdések élén és végén álló... és a gyakori ! is jellemző rá.

Ezzel szemben a *B.* jelű cikkek stílusa más jellegű, hangjuk nem egy 21–22 éves fiatalemberé, aki a vidéki újságírás hagyományain növekedve is a maga egyéniségének érvényesítésére tör, s bontakozó és hittelt érzett tehetségének sugallatára ír. Ezeknek a cikkeknek szélesebb, kiegyensúlyozottabb tagolású szakaszai, összetett, néha bonyolult, szinte kényelmesen terjedő mondatai, higgadt, szinte tárgyilagos ellenzéki hangja, a politikai, közéleti és újságírói nyelv meg-

szokott fordulatainak és közhelyeinek használata, a hivatalos ízü, jogászi színezetű, néha idegenszerű kifejezés mód egy idősebb, a közéletben és a napi politikában járatos, az újságírás kitaposott útján járó szerzőre vallanak. Hogy ki lehetett, csak találgathatjuk, de ebben bő a választék. A *B.* föltehetően a családnév kezdőbetűje, számba jöhet tehát esetleg Bartha Mór, a lap felelős szerkesztője is, bár ő következetesen — *a — r* jegyet használta, valamint dr. Benedek János, a függetlenségi párt egyik debreceni vezetője, a lap régi munkatársa, később pedig felelős, majd főszerkesztője, továbbá a lap gyakori cikkírója, dr. Bakonyi Samu ügyvéd, azonkívül Barabás Béla függetlenségi képviselő, Dr. Bartha Béla újságíró, a lap későbbi munkatársa. Más lehetőségek után is nyomozhatnánk — a Debreczen 1899. évi munkatársainak névsorát, sajnos, nem tudtuk pontosan felderíteni — de a kérdésnek ez az oldala mellékes. Az Adynak tulajdonított cikkek szerzőségét illetően ez esetben számunkra csak a negatívum fontos.

A jellegzetes, egyéni hang hiánya mellett mint nem Ady-ra való ismertetőjeleket, megemlíthetünk néhány filológiai jellegű, nyelvtani és szóhasználati sajátosságot (teljes értékű bizonyítás természetesen csak az egész kötet anyagának szótári, nyelvi és helyesírási feldolgozásával lehetséges). Feltűnő pl., hogy Adynak 1899-ben megjelent mintegy 20 politikai cikkében mindig a *mikor* (*amikor*) időhatározói kötőszót használja, a két *B.* jelű cikkben pedig egy *mikor*-ral szemben négy *midőn* fordul elő. Hasonlóképpen következetesen használja Ady az említett politikai cikkekben az *ilyen, olyan* mutatónévmást, az 1899-i két *B.* jegyű cikkben pedig a rövid *ily, oty* alak uralkodik (öt eset). Ady *ki* vonatkozó és az *a, ez a* mutató névmást szeret használni, *B.* pedig az *aki, ezen, azon* és *e* névmást kedveli.

Nehezebb a helyesírás alapján való összevetés. Egységes szabályzat híján sok a következetlenség a szavak írásmódjában, gyakori az eltérés az egyes cikkírók helyesírásában. Ezt még megerősítette esetleg a szedők egyéni önkénye. Tekintettel azonban arra, hogy a belső munkatársak, s így Ady is, maguk korigálták cikkeiket, egyéni helyesírásuk nagyjában állandó sajátosságokat mutat. A névtelen vagy kétes hitelességű cikkek eltérő írásmódja tehát legalább is gyanús. A 117. sz. cikkben pl. Ady a *kormányelnök* szót kötőjellel írja, az egy héttel később megjelent, *B.* jegyű 121. sz. cikkben pedig a *kormányelnöki* szót egybeírva olvassuk. Ugyanott a *dákó román* két szóba van írva, a 123. sz., két nappal későbbi Ady-cikkben pedig kétszer *dákó-román*, egyszer *dákóromán* olvasható. A 143. sz., Katonatisztek fizetésjavítása c. cikkben a *B.* jegyű cikkíró nem

hivatkozik Thury Zoltán Katonák c. drámájára, amelyet néhány hónappal azelőtt viharos érdeklődés közepette mutattak be Debrecenben, s amelynek tárgya éppen a katonatisztek anyagi helyzete. Ady háromszor írt bírálatot, ill. ismertetést a darabról, cikkeiben pedig sokszor említi, mivel Thury bátor tehetségét igen nagyra becsülte. Ha a szóban forgó cikk Adyé volna, nehezen képzelhető, hogy mellőzte volna a Katonák-ravaló, oly kínálkozó hivatkozást.

Ellenérvekkel és bizonyítékokkal talán lehet védeni és megokolni e cikkeknek Ady művei közé való felvételét. Ezt azonban a szerkesztők meg sem kísérelik. Ha gondoltak volna rá, nyilván megmagyaráznák azt is, miért nem vették fel a gyűjteménybe az 1899 nyarán ugyancsak a Debreczenben megjelent, B.-vel jegyzett másik két cikket: Nemzeti érzület (jún. 14.), Következetlenség (jún. 20.). Az első szintén belpolitikai tárgyú, a második pedig egy debreceni református iskolaszéki ügyről szól, tehát a helyi viszonyokban való alapos járatosságot tesz fel. Ezeket is ugyanolyan joggal lehetett volna Adynak tulajdonítani, mint a másik kettőt. Hogy miért hagyták ki őket, elnézésből vagy valamilyen megfontolásból-e, nem tudjuk; így csak következtelésre vagy felületes-ségre gondolhatunk. Az 1900-i évfolyamban levő (B.) jegyű vezércikkeket nyilván azért nem vették figyelembe, mert ott már nem is kerestek Ady-írásokat.

Több kétes debreceni cikk közül még egyre vonatkozólag fejtjük ki aggályunkat. 1899. máj. 29-én jelent meg a Debreczenben *Debreczeni gyulai pál* aláírással A fővárosi kritika c. cikk (98. sz.), amely a pesti lapoknak és kritikásoknak egy baklövését állítja pellengérré. (Az aláírás kötetbeli tipográfiaja helytelen: a *Debreczeni* szó a lapban nem csupa nagybetűből áll, hanem ugyanolyan, csak nagyobb kövér betűből van szedve, mint a *gyulai pál*.) A tárgy szinte kínálkozik, hogy Ady szabadjára engedje csúfondároskodását, gúnyos élű szatirikus hajlamát. A cikk ezzel szemben egy esetben bőbeszédű, szinte higgadtan tárgyilagos előadása, egy-két gúnyoros ötlet félmondatával soványan megtűzdelve. A cikk modora, hangja tehát nem Adyra vall. Kimért tagolása, terjengős, néha nehézkes mondatzövése is ellentétben áll Adynak szagattott, belső feszültségtől lüktető előadásmódjával. Nyelvi sajátágai közül Adytól idegen pl. az *azon, ezen* és az *e* mutató névmásnak s a *midőn* határozószónak választékoskodó-hivatalos használata. Szokatlan Adynál az olyan klasszikus zárómondat, mint itt a meglehetősen erőfítetetlen alkalmazott catói mondas; a lap más munkatársainak írásaiban gyakran találunk ilyesféle, ehhez hasonló befejezést (l. pl. a 121. sz., B. jegyű cikkben). És végül:

talány, hogy miért választotta volna Ady aláírásul a *Debreczeni gyulai pál* nevet, mikor kezdettől fogva csipkelődő gúnnyal és hatalmaskodó szerepének, erőszakosságának szülő ellenszenvvel említi cikkeiben a harcias kis öregurat. A szokatlan név ötletét talán az adhatta, hogy a XVII. sz. végén élt a cívis-városban egy Debreczeni Ember Pál nevű neves református egyházi író. Róla azonban Ady aligha tudhatott. Ez a feltűnő névanalógia meg a cikknek a helyi viszonyok alapos ismeretére valló adatai bennszülött debreceni szerzőre utalnak.

*

Ady nagyváradi működésének első korszakában, a Szabadságba írt cikkek alatt sokkal kevesebb gondot okoznak az álnevek és betűjegyek. Ady akkorára már megállapodik használatukban, és teljes neve mellett — legalább is a kötetben közölt cikkek alatt — többnyire csak az A. E. és az ae. rövidítéssel meg a már ismert *Dyb* aláírással él, az utóbbival főként aktuális strófáinak és eleinte a Hétről-hétre rovat csevegő hangú cikkeinek vagy más, kevésbé komoly tárgyú írásainak jelzésére. Más jegyű cikkeket a gyűjtemény alig tartalmaz. Ebből a szempontból tehát könnyű volt az anyag összegyűjtése. Annál alaposabb körültekintést és mérlegelést kíván a névtelenül megjelent Ady-cikkek azonosítása; 1900 őszétől kezdve ezek mind sűrűbben tűnnek fel a kötetben. Jórészt nyilván annak a jele ez, hogy Adyt egyre jobban feszélyezte Tiszáék házi lapjának, a szabadelví, de kormánypárti Szabadságnak sok megkötöttsége, s mindinkább elidegenedik tőle. Szerkesztőjével összeütközésbe kerül nézetei miatt, merészebb cikkeket más lapokban közli. Bár a másodrangú rovatokba szorítva is szorgalmas munkatárs marad, tartózkodik attól, hogy neve sokszor feltűnjön a lapban, amelynek irányával már aligha azonosította magát. Ady névtelenségbe húzódása azonban a kutató számára sok veszélyt rejt, tévedések forrása lehet. Ezért az anyagnak ezt a részét éles kritikával kell majd számba venni.

Mind a debreceni, mind a váradi lapok hírei és tudósításai közt is számtalanszor találkozunk az olvasó Ady írásaival, anélkül természetesen, hogy felismerjék. A mindennapi, sablonos újságírói munkának ezeket a termékeit szinte lehetetlen személyhez kötni, kiemelni a névtelenségből. E próbálkozásnak egyébként sem volna sok értelme Ady életművének és fejlődésének szempontjából, mert a cikkeknek tárgya jelentéktelen, stílusukat, nyelvéket a megszokott újságírói fordulatok, közhelyek jellemzik, tehát hiányzik belőlük minden egyéni, éppen maga az író, akinek útját kutatjuk.

A Szabadság-beli névtelen cikkek nagy tömege mindenestre némi aggályt ébreszt az olvasóban, hogy a kötet összeállítói eléggé megvizsgálták és megfontolták-e minden darab fölvetelét. Komlós Aladár (Észrevételek az „Ady: Összes prózai Művek I.”-hez. Művelt Nép 1955. aug. 14.) ki is fejezi erős kételyét a névtelen cikkek jó részének hitelessége iránt, s egy-két példát részletesebben említ is. Gyanúja jogosnak látszik ezekben az esetekben. Földessy hangsúlyozza válaszában (Uo. aug. 21.) az ellenőrzés aggályos alaposságát, és hogy az esetleges tévedések lehetősége minimális, mindössze két-három nem Adytól származó cikk lehet az egész kötetben. Ezt a számot néhányal, sajnos, megszoríthatjuk.

A Szabadságból vett anyagba bekerült, nem Adytól származó cikkek egyik forrása a vasárnaponkénti Hétről-hétre rovat. Ennek állandó írója 1900 májusáig Nagy Endre volt. Bár a hét eseményeihez fűzött megjegyzéseit hétről hétre névtelenül rója, olvasói bizonyára tudták, ki a rovat gazdája. Azonban ő is leleplezi magát, amikor 1900. máj. 20-án Búcsúzkodás a heti krónikától c. humoros versben tudtúl adja, hogy megválik rovatától. A következő vasárnap, máj. 27-én már Ady írja a Hétről-hétre megjegyzéseit, bevezető soraiban utalva arra, hogy a krónikás tolla gazdát cserélt. A változásra felhívja a figyelmet az is, hogy a cikk nem névtelen, mint addig, hanem ott van alatta az új rovatvezető betűjegye: *Dyb.* Egy hónapon át, öt ízben használja ezt az aláírást Ady, majd — miután az olvasók tudomásul vehették a rovat új írójának személyét —, visszavonul ő is a névtelenségbe. Ezután, 1901 májusáig a kötet szerint mindössze négyszer írja csak ki a rovat végére a *Dyb* jelet, amellyel 1900. május 27-e előtt sohasem találkozunk ezen a helyen, mivel addig a rovatot Nagy Endre írta. Törölni kell tehát az Adynak tulajdonított névtelen cikkek sorából az 1900. jan. 28-i és a febr. 11-i Hétről-hétre rovatban megjelent írásokat. Az első egyébként is tipográfiai csalódás folytán került be a kötetbe. A jan. 28-i Hétről-hétre rovat névtelen cikke után ugyanis külön címmel egy másik áll: Dicsérnek bennünket. Ennek szerzőjét az *ae.* betűjegy jelöli. A gyűjtő ezt a jegyet tévesen mindkét cikkre vonatkoztatta, s egy kalap alá véve őket, a Nagy Endre rovatcikkét is Adyra ruházta. A csalóka látszatot a kötetbeli közlés módja is megerősíti, mert indokolatlanul megfordítja a két cikk sorrendjét. — A febr. 11-i Hétről-hétre cikke nyilván csak „érzés” alapján vették fel az Ady-írások közé, holott a rovat állandó írója Nagy Endre, s nemcsak cikkeinek könnyed, csevegő hangja mutatja a későbbi híres konferansziét, de egyes rész-

letek, adatok is rá utalnak, nem pedig Adyra. Pl. 235. l.: „fölhagytam a bohém étellel”; „jobban érdekel a kalikó-bál és a Csarnok-estély, mint száz háború” (Ady még egy hónapja sincs ekkor Váradon, ismeretségei nincsenek, és egyébként sem vett részt soha a város ún. társadalmi életében); 236. l.: lelkes szavak a tánc gyönyöréről (holott Ady tudvalevőleg nem táncolt); 240. l.: „a finom szivarokat, a keleti szőnyegeket, a pezsgőt végtelenül szeretem” (nem Adyra valló igények); „találgatják, hogy miért hagyományoztam az egyik testvéremnek annyit és a másiknak csak annyit” (Adynak csak egy testvére volt); 241. l.: az izr. nőegylet estélyén Ady aligha mulatott, Nagy Endre ellenben váradai nevelkedése, ismeretsége és rokonsága révén otthonosan mozgott az ottani polgári körökben; stb. (Vö.: Nagy E.: Egy város regénye. Újság 1936. dec. — 1937. ápr.)

Vannak természetesen a cikkekben Adyra vonatkoztatható részletek is, pl. 236. l.: a szegény jogászgyerekekre való utalás (Ady azonban ekkor már voltaképpen szakított a jogászsággal, bár Váradon még egyszer és utóljára beiratkozott a jogakadémiára, de ennél tovább nem jutott; Nagy Endre ellenben az újságírás mellett a jogot is végezte); 242. l.: a párbajozásról szóló elítélő szakasz; bár Ady sem vonta ki magát a kor ostoba társadalmi hóbortja és kényszere alól.

Féltrevezető lehet némiképp a cikkek hangjában itt-ott megcsendülő hasonlóság; ez részben a krocki műfajának velejárója, másrészt pedig elkerülhetetlen, hogy fiatal, írói becsvágyú újságírók, akik együtt dolgoznak, napról napra egymás írásait olvassák, s egyébként is szoros barátság fűzi össze őket, ne hassanak egymásra stílus tekintetében. Ha az aláírást nem nézzük, Ady, Bíró Lajos és Nagy Endre cikkeit néha bizony alig tudjuk megkülönböztetni. A Szabadság névtelen anyagát tehát csak igen óvatosan lett volna szabad felhasználni. Különösen a sok sablonos, jelentéktelen színházi kritikát kell tüzetes stíluselemzéssel megrostálni. A 347. sz. (f. m.) jelzésű cikknek Adyra ruházását a jegyzet semmiképpen sem tudja megokolni. Miért választotta volna Ady ezt a betűjegyet? A cikk egész hangja egyébként is kiáltón más szerzőre vall. Egyébként a Debreczen egyik munkatársa, Farkas Mihály használta ezt a betűjegyet. Mivel a váradai és debreceni lapok gyakran közlik egymás munkatársainak cikkeit, talán itt is ilyen vendégszereplésről van szó.

Kíváncos volna a kötet felölelte korszak egész anyagának kritikai átvizsgálása; sajnos, nincs rá módunk és itt terünk sem. Néhány ellenőrző próbával azonban rámutatunk az anyag kiegészítésének lehetőségére.

Ady — eddigi életrajzi adatai szerint — a Debreczeni Ellenőrnél kezdte gyakornokként újságírói pályáját. Mint kezdőnek, verseken kívül más jelzett cikke nem jelent meg ugyan a lapban, de nagyon valószínű, hogy az 1898. szeptember—december közti időszakban több kisebb, névtelen írása rejtőzik a lap anyagában. Lehetőségeként, további alapos elemzés végett megemlíjtük a következőket: szept. 3.: Szeptember (kis lírai cikk a hírek közt); 5.: Hír a diákegyesületi választások korteskedéséről; 7.: Utolsó rózsák (lírai cikk); okt. 11.: Hír az ifjúsági irodalmi társulat választásairól; 18.: Hír a főiskolai életről, a többi közt Ady önképzőkori szerepléséről; nov. 10.: Kód c. lírai cikkecske a hírek közt; dec. 17.: Lex Heinze c. humoreszk (Vö. későbbi bökversét: Lex Heinze. Röv. dal. 59.)

Adynak a Debreczeni Ellenőrnél való pályakezdését erősen kérdésessé, sőt talányossá teszi az a tény, amely a kiadvány egyik meglepő újdonsága, hogy ugyanabban az időszakban (1898. szept.—dec.), amikor — eddigi tudomásunk szerint — Ady a Debreczeni Ellenőr voltöntörje, rendszeresen dolgozik a Debreczeni Reggeli Újságra, az aláírt és jelzett cikkek sorának kétségbevonhatatlan tanúsága szerint, a Debreczeni Ellenőrben pedig egyetlen kétségtelenül neki tulajdonítható írás sem versen kívül. Tévednek az eddigi életrajzírók, és Ady pályakezdését valójában a Debreczeni Reggeli Újsághoz kell kapcsolnunk? A kötet a cikkek közlésén kívül semmiféle magyarázatot nem ad erre az eddig ismeretlen tényre.

A Debreczeni Hírlap 1899. január—áprilisi számaiban megjelent, nyilvánvalóan vagy nagy valószínűséggel Adynak tulajdonítható prózai írásokkal is kiegészíthetjük a gyűjteményt. Jan. 6-án az ipartestület jegyző-választó gyűléséről számol be egy S. B. A. E jegyű, egyébként sablonos cikk. Nyilván a két kebelbarát, Sipos Béla és Ady Endre közösen írta. Vagy talán csak tréfából jegyezték így a cikket? — Jan. 12.: Fenyéri és a rendőrállam. Névtelen humoros cikk, de tárgya és hangja Adyra vall. — 21.: Nevető napsugarak. Lírai cikk. Vö. Napsugár-satyrok. 139. sz. — 31.: Ady szerkesztői üzenete Kíváncsi jelíge. Ha a kötetbe felvették ezt a romantikus üzenetváltást, legyen teljes a sor; éppen az említett üzenetben kér Ady módot a poste restante levelezésre. — Febr. 6.: (A.) jelű, talán Adytól eredő bírálat a Színház rovatban Ujlaki Antal debreceni hírlapírónak Nazerénusok c. népszínművéről. A darabról később humorizáló megjegyzések olvashatók a debreceni írókat bemutató bi. jelű tréfás cikkben, amely valószínűleg Adyé (120. sz.).

— 14.: A Színház rovat névtelen bírálat a Gyurkovics-leányokról. Ugyanabban a számban (Egyről-másról rovat) Ady néhány tréfás megjegyzést fűz az előző esti előadás-hoz. Valószínű tehát, hogy ő írta a színikritikát is. — 17.: Finale. Farsangi elmélkedés. Erősen Adyra emlékeztet.

A Debreczen c. lapból, amelyhez Ady első újságírói korszakának leghosszabb szakasza kapcsolódik, a gyűjtés aránylag teljes, de néhány valószínűsíthető névtelen Ady-cikkre — a már említett, tévedésből vagy következetlenségből kihagyott cikkeken kívül — felhívjuk a figyelmet:

Az 1899. jún. 7-i szám Thury Zoltán Katonák c. darabjával kapcsolatos névtelen cikket közöl a Hírek közt. Ady még a Debreczeni Hírlapban, az év jan. 7-én ír előzőről Thuryról, a bátor tehetségnek szóló lelkes elismeréssel, s attól kezdve sokszor felbukkan írásaiban Thury neve. Mivel Ady gyakran visszatér egy-egy fontosnak érzett gondolatára, kedvelt vagy izgató témájára, ezt a kis hírt is neki tulajdoníthatjuk, annál is inkább, mivel stílusa erősen gyanús rá.

Júl. 15-én a Debreczen felelős szerkesztője, Bartha Mór, hat hetes nyári szabadságra ment. Ezalatt, tehát augusztus végéig Adyra nehezedik a lap összeállításának fő gondja. Termékenységét a szükség még fokozza, s különféle álnevek, betűjegyek mögé bújva tömi írásaival a lapot. Ady Lajos is említi, hogy a nyári szünetben meglátogatta bátyját Debreczenben, s maga is segített neki az összetörlődő szerkesztőségi munkában (Ady Endre 1923. 72.).

Ebből az időszakból tehát a lap anyagának legnagyobb része Ady-gyanús.

Mindjárt a júl. 15-i számban *Idem* aláírással Tóth András szobrászról, Tóth Árpád édesapjáról olvashatunk egy kis cikket (Egy debreceni műteremben). Ismervén a fiatal Ady barátságát és ragaszkodó tiszteletét a debreceni művész iránt (nála tölti az András-napot is), nagyon is valószínű, hogy a kis cikket Ady írta. (Vö.: Debreczen 1890. nov. 30.; Kardos 71.; Tóth Árpád: Ady Endre.) Az *Idem* álnév ötlete talán a már korábban használt *Yda* anagramához kapcsolódik, bár a kor sajtójában elég gyakori. A nagyváradi Szabadságban is vannak Ady éveiből *Idem* jelű aktuális versek. Ezeket Földessy magától értődően föl is vette a Rövid dalok c. gyűjteménybe.

Nagyon Adyra vall az okt. 7-i számban megjelent névtelen cikk (A tegnapi gyásznap) és az okt. 11-i szám egyik híre: Ha a király Aradra jött volna. Ezeknek az írásoknak sajátos hangja, fiatalos bátorsága is figyelmet érdemel a hitelesség szempontjából. — Nov. 14.: Díjnokék. Erősen Ady-gyanús.

*

A nagyváradai Szabadság szerkesztőségében Ady új erővel veti magát a munkába. Jelzett cikkei mellett azonban 1900 második felétől fogva — mint már említettük — egyre több a kötetben a neki tulajdonított névtelen írás. Ez fokozott óvatosságra int egyrészt a cikkek felvételében, másrészt azonban — megfelelő mérlegeléssel — a gyűjtemény anyagának további bővítését is lehetővé, sőt szükségessé teszi.

Valószínű, hogy Ady váradai újságíróskodásának már legelső szakaszából is egy sor kisebb névtelen cikkét lehet valószínűsíteni, részben hangjuk, stílusuk, részben pedig tárgyi kapcsolatuk, más, hiteles Ady-írásokkal való összefüggésük révén. Így pl. mindjárt az 1900. jan. 3-i számban, amely Adynak a szerkesztőségbe való belépéséről ad hírt, van egy kis tudósítás Küry Klára és Miss Mary Haltón harcáról. A helyi viszonyokkal még ismeretlen fiatal újságíró, hogy máris hasznosítsa magát, a pesti primadonna-háborúságról számol be, másnap pedig humoros verset ír róla (Miss Mary és Miss Klára. Röv. dal. 49.) Jan. 4-én a váradai interurbán telefon megnyitására jelenik meg a lapban egy kis hír. Lehet, hogy Ady fogalmazása, mert két nap múlva versben is ünnepli a nevezetes eseményt. (Dal az interurbán telefonról. Röv. dal. 51.) Ahogy fokozatosan beleilleszkedik a váradai viszonyokba, egyre szorgalmasabban vesz részt a lap munkájában. Ady-írások lehetőségére hívjuk fel a figyelmet pl. a következő kisebb-nagyobb névtelen, jelzetlen cikkekben: jan. 13.: A svindlér. — 14.: Kibicek veszedelme. — 17.: Apa és fiú. — 20.: A reputáció. — 21.: Kubelik. Adynak Szabadság-beli legelső cikke is Kubelikről szól. (Vö. továbbá márc. 11.: A szerelmes hegedős. Röv. dal. 70.) Ebbe a sorba tartozik talán egy debreceni vonatkozású hír is: A várva várt Kubelik. (febr. 9.) A kedvelt témákra való visszatérés jellemző ugyanis Adyra. — Jan. 23.: A kikapós patikárius (Debrecenben kétszer is ír Ady a népszerű bohózatról. 30., 38. sz.) — Elzüllött ekzisztencia. (Egy szilágysági úri család tagjáról; helyi vonatkozása alapján valószínűleg Ady írta). — 27.: A debreceni diáknóták. — Febr. 2.: Nézetem a női toalettekről. — Duellumok. — 4.: A vak hegedős. (A Bodega-beli Gyula cigányról, Ady váradai éjszakáinak kedves muzsikusról.) — 28.: A zenekedvelők tréfás estélye. (Nagy Endre szerepléséről.) — Márc. 4.: A kereskedő ifjak estélye. — 30.: Két öngyilkos. Meghaltak, mert szerettek. — Mirtusz és halotti koszorú. — 31.: A gyilkos naplója. — Ápr. 1.: Két öngyilkosság. (Rendőri hírekhez fűzött nagyon adys eszmefuttatások.) — 24.: A zokogó gyilkos. (Tudósítás egy tárgyalásról.) — Máj. 17.: Egy nagytiszteletű szerkesztő. (Ady debre-

eni szerkesztőjének, Bartha Mórnak lelkesszé választásáról; nyilván Ady írta.) — Júl. 25.: Az új népvándorlás. Kétszázharminc kiüldözött román zsidó Nagyváradon. — 29.: Vissza a börtönbe. Földönfutó román zsidók. (Vö. júl. 4.: Száz bujdosó család. 196. sz.; — Tovább! ... c., ae. jegyű verse, júl. 28.) — Aug. 30.: Brettli kultúra (Vö. A. E. ugyanilyen című cikkét, 183. sz.) — Szept. 5.: A párisi kudarc. (A világiakállításról.) — 8.: A tisztító hely. Válasz egy váradai klerikális lapnak, amely a 7-i számnak egy azonos című, névtelen, de Adynak tulajdonított cikkével gúnyos vitát kezd. Ha az első cikk Adyénak tekintendő, a másodikat is épp olyan joggal be kellett volna iktatni a kiadványba. (Vö. Aktuális versek. Röv. dal. 85.) — 14.: Élő nemesség. Hangja Adyé.

Ezeknek a feltételezhetően Ady-írásoknak többé-kevésbé biztos azonosítása természetesen részletesebb vizsgálatot kívánna. Felsorolásukkal csak az anyaggyűjtés lehetőségeire utalunk. A kétes vagy névtelen, de Ady-gyanús, valószínűsíthető cikkek azonban csak függeléként, külön csoportban kerülhetnek a gyűjteménybe.

A 183. sz. cikkhez (Hétről-hétre) fűzött jegyzet is megállapítja, hogy 1900. máj. 27.-től kezdve „Ady Endre írja állandóan a lap heti rovatát”. Ezt tudva, nem értjük, miért vannak olyan nagy hézagok a vasárnapi rovat cikkeinek felvételében. Miért maradt ki pl. a júl. 1.-i cikk, amely egyébként is kiabálóan adys (szeretnőnk!). Akad azonban a kihagyottak közt hiteles, jelzett cikk is. Az 1900. márc. 29.-i szám hírei közt a római tuberkulózis-elleni kongresszusról szóló tudósításhoz kapcsolódik a Tüdővész öfelsége c. ae. jegyű kis cikk. Ady-írásokat nemcsak a lap első oldalán és legszembetűnőbb helyein lehet találni, hanem sokszor a legszerényebb, eldugott rovatokban. Így pl. a Hírek élén álló, többnyire névtelen, ún. hírfejek is gyakran jellegzetes Ady-nyomokat mutatnak (pl. jún. 12.: Még egy ünnep; jún. 20.: Világháború). A végső tanulság tehát az, hogy Ady vidéki újságíróskodásának természetét csak a lapoknak minden részletére kiterjedő, a szerkesztési viszonyok összefüggő ismeretét megkívánó, körültekintő figyelemmel lehet a teljesség igényével összegyűjteni.

II. A szövegek közlés módja

Jó néhány ellenőrző próba alapján elismeréssel állapíthatjuk meg, hogy a kötetbe gyűjtött szövegek általában pontosan követik az eredeti cikkek mondatait, nincs bennük kihagyás, értelmi zavar, ugrás. Sőt: a szerkesztők nemcsak szövegszerű, olvasmányos hűségre törekedtek, hanem filológus munkát

is igyekeztek végezni. A nyilvánvalóan hibás vagy az újság szedésében már romlott, eltorzult szöveget helyesbítik, és az ilyen helyet csillaggal jelölve, jegyzetben közlik az eredeti változatot is. A javításokkal általában egyet-értünk. A 106. sz. cikkben azonban esetleg megmaradhatna az eredeti, bár szokatlan *elkényszerített* jelző is (vö. uo. fentebb: *ráoktrojált*). A 213. sz. cikk javított szöveg-részlete, sajnos, így sem sokkal világosabb.

Megemlítünk még néhány nyilvánvaló toll-vagy sajtóhibát, amely a sietős újságírói munkában vagy még inkább a hevenyészett frású kutyanyelvekről hibás olvasatként került be az újság szedésébe, s elkerülte a korrektor figyelmét is: 143. l.: *kegyetlen*, hazafiatlan gondolkodás: helyesen nyilván *kegyetlennel v. kegyetlennel*. 169. l.: „a meggy harambasák s körülöttük a *harcesők* egész serege, a korrupció kétlábú miazmái: a zsoldért esengő stréberek.” A körülírásból világos, hogy *harcesőt* szedtek *koncleső* helyett. 233. l.: „A pesti lapok vezércikkben az erkölcsös vidéket dicsérik, színházrova-tunkban (helyesen: . . . rovatukban) az Osztrigás Micinek csinálnak reklámot.” 235. l.: „Csupa *obstrukciókkal* vagyunk körülvéve, csupa szavak, szubjektív képek, de sehol kézzelfogható valóság.” A mondat kifejtése nyilvánvalóvá teszi, hogy az eredetiben a szedő *obstrukciót* olvasott és szedett (a kor kedvelt politikai szava) *abstrakció* helyett. 259. l.: „Sas Edét is a romantika halála tette ihletett költővé, aki bánatos szívvel tarolja le a romantika *teremtőjét*, az életet, melynek virágai a kedves halott szíve porából nőttek.” A mondat egészének értelme itt világosan a romantika *temetőjét* kívánja az eredetileg sajtóhibás *teremtőjét* helyett. 370. l.: A levelet . . . közöljük azért, hogy magunk ellen . . . bizonyítottunk (bizonyítsunk) vele.

A lapok eredeti szövegével vagy a kötetben közölt hasonmásokkal való egybevetés egy sereg apróbb értelmi zavart, elírást, sajtóhibát tár fel. Ezeket is ki kellett volna küszöbölni. Néhányat megemlítünk: 55. l.: „éneke magasan *felébe* (?*fölebe* v. *fötül*, ill. *felül*) emelkedett az operett-előadások rendes niveauján” (ill. niveaujának). 80. l.: „Írt egy vígjátéknak keresztelt, *korrajz*, babérokra vágyó, irodalomtörténeti darabot.” Helyesen bizonyára: egy vígjátéknak keresztelt *korrajzot*. (A szöveg a korábbi kiadásokban is hibás.)

321. l.: „Ismerem az egyetemi nemzeti párt ifjait . . . egy ünnepélyen láttam őket. *Vezetői*(k) díszmagyarban feszengtek.” 167. l.: „a delikvens úgy vall” mondatban jelezni kellene az eredetiben feleslegesen megismételt *úgy* szócskát (l. hasonmás). A géprezítő hibájából hiányzó betűk és a könnyen felismerhető sajtóhibák helyének felsorolásával nem foglaljuk itt a teret. Vannak azonban

veszedelmesebb sajtóhibák, amelyekről még többé-kevésbé értelmes marad ugyan a mondat, de meghamisították az író eredeti szövegét. A fentebbi riktó, súlyosan értelemzavaró eseteken kívül ilyen pl.: 151. l.: *hevitének*, e helyett: *hevitnek*, *mindnyájunknál*, e h.: *mindannyiunknál*, 152. l.: *megérteni*, e h.: *megértetni*. A 172. sz. cikk bevezető sorában a sajtóhiba elsikkaszt egy szójátékot, amelyre pedig a jegyzet is utal: „székely zabonbán” áll az eredetiben.

Kritikai kiadásnak a hitelét és értékét ilyen látszólag apró hibák is lerontják, a kiadvány filológiai használhatóságát azonban különösen veszélyezteti a szerkesztés „elvi” eljárása az eredeti szövegek helyesírásának megváltoztatása, korszerűsítése tekintetében. Földessy Gyulának a jegyzetekhez írt előszava összegezi röviden a követett elveket, amelyeknek lényege, hogy általában meg-hagyták az újságcikkek eredeti helyesírását, kivéve a *cz*, a kettőzött kétjegyű mássalhangzók (*melylyel*), a különírt vonatkozó névmások (*a ki*) régies írását és az *i~í*, *u~ú*, *ü~ű* egykorú jelölésének pontos követését. Mindezeket a mai helyesírási szabályzat szerint írták át. Ezzel nyilván a mai olvasó igényét, a szövegek minél könnyebb, simább olvashatóságát akarták biztosítani. Egy kritikai kiadás azonban elsősorban nem olvasmánnak készül a nagyközönség számára; erre sokkal jobban megfelelnek a különféle válogatott gyűjtemények. Tudományos tanulmányozás vagy feldolgozás céljára — és elsősorban ez a kritikai kiadás rendeltetése — irodalomtörténeti, filológiai és nyelvészeti vagy szótári szempontból egyaránt csak a szerző által hitelesített, kezéből kikerült, eredeti változatok alkalmasak. Kéziratok híján itt úgysis figyelembe kell venni az újság-beli közlés áttételét, a forrás lehetőségét. Tekintettel arra, hogy nagy tömegű idegen anyagból kellett (és kell a következő kötetek számára is) kiválogatni az Ady-cikkeket, s mivel századunk elejéig egységesen rendezett és egyetemesen kötelező helyesírásunk még nem volt (éppen 1901-ben jelent meg az Akadémiának Simonyitól származó, de csak mérsékelt reformokat elfogadó szabályzata, 1903-ban pedig a fentebb felsorolt egyszerűsítéseket megvalósító Simonyi-féle iskolai helyesírás; vö. Knieza István: A magyar helyesírás története. 1952. 21—6), figyelembe kell venni, hogy ebben a korban a nagyjában kialakult helyesírást még számtalan egyéni szokás színezte. Az egyéni helyesírás természetesen még fokozottabban érvényesült az írók, újságírók, szerkesztőségek és nyomdák gyakorlatában. A helyesírás ekkor tehát még, akárcsak Kazinczyék korában is, hozzátartozik az író stílusához, annak egyik megkülönböztető jegye, jellegzetessége. Ady nyilván szintén kialakította a maga többé-kevés-

bé egyéni, nyelvjárási nyomokat is tükröző helyesírását, s éppen ez segítheti a kétes vagy névtelen cikkek azonosítását. Az egységesítés és a mai helyesírás szerint való átírás éppen ettől a lehetőségtől fosztja meg a kutatót. Másrészt ez az egyéni helyesírás is alakul, módosul, a szerkesztőség és a nyomda bizonyos egységesítő hatása ellenére is. Az átirrt szövegekből nem tudjuk megállapítani az esetleges változásokat, vagy legalábbis a kiadásban jelezni kellene őket, mint ahogy pl. a 317. sz. cikkből (a jegyzetek előszavában tévesen 318. sz.) véletlenül megtudjuk, hogy attól kezdve a Szabadság szedői nem használnak *cz*-t.

Tudjuk, hogy nyomdai szempontból nem lenne könnyű feladat egy betűhű kiadás elkészítése, de a kötetben követett felemás megoldás sem lehetett egyszerű. Néhány ponton korszerűsíteni a szöveget, másutt pedig meghagyni az eredeti írásmódot: nem egységes eljárás, és elkerülhetetlenül következtelenségre vezet, különösen az egybeírás-különírás terén. Erről a pontról nem szól ugyan az előszó, mégis úgy látjuk, hogy önkényesen módosították sok helyütt az eredeti írásmódot. Pl. 167. l.: *boszorkányégetés*, *mestergerenda*; a hasonmás tanúsága szerint Ady mindkét szót kötőjellel írta. De az egységesített vonatkozó névmások egybeírásában sem következetes a kiadvány: a 369. lapon a *ki*, a *hol*, a 162. lapon kétszer is a *ki* olvasható, ugyanabban a mondatban kétszer a *hol*, egyszer *ahol*; s ugyanebben a cikkben a *mi* és *ami* fér meg egymás mellett. A vonatkozó névmással azonos írásmódja ellenére a 98. sz. cikkben a *miatt*, hogy... és a *mint* olvasható. A kettőzés és az ékezetek írásmódja is eléggé ötletszerű.

Ezek az apró következtelenségek felébbresztik az olvasó kételkedését a szövegközlés hűségével szemben. S valóban, a hasonmások is elárulják, hogy a szerkesztők nemcsak az előszóban felsorolt hat pontban módosítottak az eredeti helyesírásán, hanem alkalmasszerűen másutt is. Vessük össze pl. a 130. sz. cikket a közölt hasonmással: 189. l.: *hipnózis*, e helyett: *hypnosis*; *teória*, e h.: *theória*; *bölcsesség*, e h.: *bölcesség* (holott, ha már korszerűsítünk, akkor az utóbbi a mai hivatalos alak); vessző betoldása az utolsó előtti sor s kötőszava elé; 190. l.: *Hentzi*, e h.: *Henczi* (a helytelenül írt tulajdonnevek kijavítása helyes elv, de csillaggal jelezni kellene a módosítást, mert az eredeti írásmód jellemző lehet); *fő alakjával*, e h.: *főalakjával*. Az idegen szavak írásmódja észrevehetőn közeledik a mai helyesíráshoz, ahogy a kötetben előre lapozunk, de ebben is ingadozások vannak (pl. 151. l.: *permanencia* az eredeti *permanencia* helyett, de 161. l.: *romántikus*, 259. l.: *romántika* megmaradt). Nem tudjuk pl. mire vélni, hogy a

kálvinista Ady miért ír egyszer kereszténységet (141. l.), mászor keresztényen-t (327. l.), miért áll a szövegben néhol *rossz* (41., 133.), többnyire pedig *rossz* stb. Az ilyen önkényesség, a nagyon is vitatható „elvszerű” módosítások mellett az átírásban mutatkozó hasonló elvszerűtlenség megengedhetetlen egy kritikai kiadásban, és megbízhatatlanná teszi az egész szövegközlést a tudományos munka számára.

Arra is gondolni kellene, hogy a hazánkban sokszor csak egyetlen példányban megőrzött lapok erős rongálódása vagy pusztulása esetén ez a kiadás tartja majd fenn az Ady-cikkek szövegét a későbbi korokra. Érdemes tehát megvizelni Pais Dezső kívánóságát: „Mi nyelvészek szívesen látnók, hogyha irodalomtörténész társaink az irodalmi műveknek úgy is, mint nyelvemlékeknek tőlük gondozott kiadásában — főképpen az akadémiaiakban helyesírás, közlés szempontból valamennyire számolnának a nyelvtudomány igényeivel. Nem egyszer kiderülne, hogy ezt nem is csak önzetlenül tették, mint-hogy a nyelvészet innen származó eredményei az ő munkátaikhoz szolgálhatnak, alapokul, tasmasztékukul.” (I. OK. IV), 455 és A II. országos nyelvészkongresszus. MNyTK. 83. sz. 155.)

Végül néhány technikai jellegű megjegyzés. A kiadásnak arra kellene törekednie, hogy minél hívebben idézze fel a kötet olvasója előtt a cikkek eredeti közlésformáját, amennyire ezt a nyomtatás lehetőségei megengedik. Tagolásukban is pontosan közlendők, pl. a címek és alcímek. Óvakodjunk a megjegyzés nélküli, önkényes címadástól (178. sz. cikk; 1. hasonmás). Bár többnyire ismétlés volna, meghagynánk a némely cikk (pl. 117., 130. sz.) élén álló eredeti kelteztést. Nem helyesíthető, hogy az eredeti cikkek ritkított neveit és kiemeléseit a kiadás vagy elhagyja (pl. 52. sz.), vagy dőlt szedéssel helyettesíti, holott az előszó azt mondja, hogy „a kiemeléseket az eredeti újságszövegek szerint szedtük” (514.). A hűség kedvéért még az idézőjelek eredetileg használt típusához is ragaszkodni kellene (190. l.; vö. hasonmás). A zárójeles felkiáltójelet következetesen kellene alkalmazni mindenütt, ahol Adynak egy-egy szokatlan szóalakja vagy írásmódja mehökkenti az olvasót, és a figyelmeztető jelzés nélkül esetleg sajtóhibát szimatol. Ilyen esetek pl. az Ady jellegzetes nyelvjárási *-nönk*, *-nönk* ragos felfételes alakjai és más helyek (pl. 164. l.: *valamint ségesen*; 301. l.: *helyesít*; 310. l.: *hangulatok* = hangulatuk; 313. l.: *imbolygom*; 367. l.: *hajnal feléig*; 368. l.: *legfentebb* = legfeljebb stb.). A betűjegyek pontos közlése éppen az azonosítás szempontjából igen lényeges. A *-d-* jegy pl. néhol csak rövid kötőjelek közt áll (*-d-*), így esetleg nem érezzük a kettőt azonosnak.

A 36. sz. cikk betűjegye *ae.*, holott az eredetiben *a. e.*, külnörva.

Kritikai kiadásban a legapróbb, külsőségesnek látszó részlet is fontos, mert minden pontatlanság téves következtetések forrása lehet.

III. Jegyzetek

„Összes Művek” kritikai kiadásának nélkülözhetetlen, szerves tartozéka a jegyzet-apparátus. Felesleges külön kifejtünk, milyen jelentősége van annak, hogy az író életművének legjobb ismerője, összegyűjtője, aki szinte minden egyes sorát megvizsgálta, ismereteinek birtokában hozzáfűzte a közölt szövegekhez mindazt, ami szükséges a művek létrejöttének megvilágításához, az író életművébe és korába való beillesztéséhez és ezzel együtt minél teljesebb megértéséhez.

Ha a kötetet, mint a fiatalkori s eddig legnagyobb részét feltáratlan Ady-írások teljesnek ígért gyűjteményét tekintjük, némi csaldással és hiányérzéssel forgatjuk a mindössze 30 lapot betöltő jegyzeteket. A várt terjedelmes bevezetés helyett, amely részletesen bemutatná Ady pályakezdesének korszakát, Földessy Gyula nem egészen három lapon foglalja össze a legszükségesebb tudnivalókat a jegyzetek szerény előszavában. Ez ugyan főmőrségében is szemléletes tájékoztató, de mégis csak vázlat. Pontos életrajzi adatokkal tagolt részletes áttekintés kívánkoznék a kötet élére, hogy megelevenítse Ady életének és írói pályájának a kötet anyagára terjedő szakaszát és a körülötte forrongó kort. Ha azonban ez a bevezető tanulmány, amely alapvető szempontokat adna Ady prózai írásainak értékeléséhez, valamely okból elmaradt, vagy esetleg a váradi korszakot lezáró kötethez kapcsolódik majd, előjáróban feltétlenül tájékoztatót kellett volna adni a nagyarányúnak induló kiadói vállalkozás programjáról, tervezetéről, az egyes kötetek anyagának csoportosításáról, beosztásáról, megjelenési sorrendjéről. Ennek hiányában csak találgathatjuk a további kötetek számát, tartalmát, terjedelmét. Az olvasó az első kötet végén sötétben marad, nem látja az út folytatását. Az utó-előszó „időrendes” kritikai kiadást említ, a kötet élén pedig ez az alcím áll: Újságcikkek, tanulmányok. E szerint kirekesztődnek a gyűjtemény első részéből a szorosabban irodalmi jellegű cikkek, lírai vagy epikus írások, novellák? Akkor viszont megbomlik a közlés időrendje. Tisztázatlan marad így tehát azoknak a cikkeknek a sorsa, amelyek írói szándékkal és becsvágygal készültek, s valahol középütt állnak az ún. újságcikk és a novella között. A zavart növeli, hogy néhány ilyen írás bekerült a kötetbe (2., 3., 4., 9., 10., 11., 14., 18. sz. stb.), egy sereg hasonló azonban ki-

maradt (pl. Árnnyak, Szilágy 1897. 12. sz.; Az én tragoediám. Uo. 31. sz.; Költemények (próza). Debreczen 1899. 190. sz., Karriér a deszkán. Szabadság 1900. 120. sz., Versek (próza). Uo. 161. sz. stb.). Tekintetbe kell venni, hogy az újságcikkek műfajilag nem különülnek el élesen.

Minthogy a kötet jó része névtelen vagy külnféle, az Ady-bibliográfiákban eddig nem nyilvántartott betűjegyekkel jelzett cikkeket tartalmaz, nagyon érdekelné a kötet használóját az anyag összegyűjtésének módszere, az, hogy az egyes ilyen darabok milyen megfontolások és ismertetőjegyek alapján kerültek be a gyűjteménybe. Ennek a műhelytitoknak, a hiteleség bizonyítékainak módszeres feltárása elejét vehetné sok felesleges ellenőrző nyomozásnak, téves ellenvéleményeknek, és alapot adna az Adyra vonatkozó stílus kutatásnak. A hitelesség kritériumainak ismerete híján az olvasó — hacsak nem mélyed bele a nyomozásba — kénytelen elfogadni a szerkesztők döntését, vagy pedig a maga tudása, néha csak sejtése alapján kialakítani ellenvéleményét.

Maguk a jegyzetek valóban sok hasznos adattal tárlják fel a cikkeknek ma már sokszor érthetetlen egykorú vagy a legszűkebb értelemben vett napi és helyi vonatkozásait. Mégis az az érzésünk, hogy akár életrajzi adatokkal, akár magukból a lapokból vett utalásokkal jobban is rá lehetne világítani az egyes cikkek keletkezésének körülményeire, indítékaira, társadalmi és korhátterére, s akkor elevenebben állna előttünk mondanivalójuk s maga az író is. Vannak természetesen jelentéktelen, napi vonatkozású cikkek, amelyek nem érik meg az ilyen aránytalan és igényes munkát. Hasznos volna azonban a szöveg egyes szavainak, kifejezéseinek sűrűbb magyarázata is. Filológiai szempontból sok helyütt ki lehetne még egészíteni a jegyzeteket a rokon témájú vagy azonos tárgyú, egymásra vonatkozó cikkekre és más írásokra, versekre való további, bővebb utalásokkal; így tárulna fel igazán előttünk az Ady-életmű teljes összefüggése, szerves kiépülése.

Hiányzik annak a jelzése is, hogy Adynak sok prózai írása több helyen megjelent. Ezeknek nyilvántartása nemcsak az esetleges változatok összegyűjtésének és egybevetésének szempontjából fontos, hanem főként azért, hogy a kutatás számára rögzíteni lehessen az egyes művek első megjelenését s így nagyjából keletkezésük idejét. Ez a munka szorosan beletartozik az Ady-filológia nehéz és nagyarányú, de egyre halaszthatatlanabb feladatába: a költő művei pontos és teljes kronológiájának elkészítésébe. Amikor Ady életművének anyaga külnféle műfajokba és csoportokba tagolva kerül majd a kritikai kiadás köteteibe, kizsa-

kítva az időrendből, nélkülözhetetlen lesz kronológiai összeállításuk, hiszen a művek az író életéből nőnek ki, szerves egészet alkotnak, egymásba fonódnak, és kölcsönösen magyarázzák egymást.

Ezeknek a kívánalmaknak hasznosságát és szükségességét igazolhatnók az egyes jegyzeteken sorra végigmenve, erre azonban nem szánhatunk újabb oldalakat. Meg kell elégednünk példaként néhány kiegészítéssel és helyesbítéssel.

3. sz.: Élményi alapja az a néhány hét, amelyet Ady betegséggel záruló keserves temesvári díjnokoskodása után 1898. január—februárjában lábadozva Érmindszenten töltött. Vö. Falun (Röv. dal. 43.).

4. sz.: Ady első irodalmi vitájához, ifjúkori nézeteinek megvilágításához jó lett volna bővebben idézni vagy ismertetni Somogyi Endre cikkét, amely egyébként nem a máj. 7-i, hanem az 1-i számban jelent meg, különben Ady nem válaszolhatna rá 8-án (a Szilágy vasárnapként jelent meg). Ezek a cikkek és a következők (6., 7., 8., 9.) abból a vidám félesztendejéből valók, amelyet Zilahon töltött 1898 tavaszán ügyvédi írnoként.

11. sz.: Az, hogy Ady idézi — név és cím nélkül — Longfellownak a régi óráról szóló híres költeményét (A lábas óra. Ford. Szász Károly), adat olvasmányainak köréhez és a kor irodalmi tudatához. Ma már azonban úgy látszik, szükség van magyarázatra, mert pl. az Olcsó Könyvtár egy kötetének éppen erre a költeményre vonatkozó szerkesztői jegyzete Longfellow-t megteszi „régli angol óramárka”-nak (Tömörkény: A ravasz Kabók. 251. l.).

15. sz.: Igen érdekes Adynak korai megjegyzése a szimbolizmusra vonatkozólag.

19. sz. (és sok debreceni színházi cikk): Szabó Irma a színház naivája, akiért Ady akkor lángolt. Vö. Ady-Múzeum I, 55, a Versek egyes darabjait (Vallomás, Félhomályban, Finita stb.), A Hágár oltára és a Májusi strótfák (Röv. dal. 133.) névsorát.

29. sz.: Ady első írásában Schopenhauer hatására lehetne utalni.

35. sz.: A Debreczen jan. 16-i száma közli Thurynek a darabra vonatkozó nyílt levelét.

37. sz.: Vö. Ady Jégseason c. versét (*Bandi* aláírással), Debr. Főisk. Lapok 1898. dec. 20. A korcsolyázás egyik kedvelt témája s talán akkor még sportja is.

48. sz.: Az ex-lex állapot alatt az ifjúság meg akarta tagadni a katonai szolgálatot.

52. sz.: Vö. DH febr. 4.: Színész és kritikus. (Újságírók — köztük Ady — nyilatkozata R. Serfőzy Zseni esetéről, akinek férje, Rubos Árpád színész, bírálata miatt inzultálta Farkas Mihály hírlapírót. Ady cikke erről az esetről szól, nem a Fenyéri—Lőw párbajról, mint a jegyzet írja.)

81. sz.: Bizonyára meg lehetne állapítani, kiről szól a cikk.

101., 105. sz.: Vö. 147. sz. (és viszont-utalások).

112. sz.: Milyen tánc a „csonkina”?

134. sz.: Erzsébet királyné haláláról szól. Röviden utalni kellene a történetekre.

144. sz.: Vö. Dal a házi békéről. (Röv. dal. 31.)

171., 172. sz.: Vö. A zab. (Röv. dal. 69.)

175. sz.: A Hétről-hétre rovat helyett azért ír Ady A hétről címmel beszámolót, mert az állandó vasárnapi rovat írója, Nagy Endre azon a héten Kassán volt. „Lex Heintze” (helyesen: Lex Heinze): vö. az emített vers: Lex Heinze (Röv. dal. 59.)

178. sz.: A nyilatkozat világosabb hátteret kapna, ha részletesebben ismernék Rádl beszédét, amelynek szövege a Szabadság márc. 27-i számában jelent meg. — Vö. 332. sz.

182. sz.: Vö. Axelrádék (Röv. dal. 73.).

191. sz.: Levél akkor érettségizett öccséhez. Megjelent a Szilágyban is (1900. 27. sz.). Erre vitázó válasz ír Ady volt tanára, Székely Ödön (29. sz.). Mindkét cikk érdekesen világítja meg Ady egyéniségét.

193., 195. sz.: Meg kellene jobban okolni, miért ír Ady egy másik váradi lapba. Talán helyettesít valakit? A 195. számú cikk *b.* betűjegyének a *Dyb* utolsó betűjével való azonosítása igen kétséges, inkább a Bandi név kezdőbetűje lehet.

194. sz.: Rudolf trónörökös özvegyének házasságáról szól. Nemi tájékoztatás szükséges volna.

198., 199. sz.: A váradi lapok fő témája ekkor a súlyos vizellátási zavar. — 198. sz. Bachó István katonakarmester esetére utalni kellene.

212. sz.: Vö. Adynak Medve Miklóséknak ajánlott verseit.

214. sz.: Nyilván Ady Lajos esetéről szól.

226. sz.: Vö. Bíró Lajos: A fiatal Ady Endre. A Nyugat Ady-száma. 1919., 349. l.

228. sz.: A *palafödő* szónak egykori argóbéli 'aszfaltbetyár' jelentésére vonatkozó feltevés nyilvánvalóan téves, ezért nem is található rá adat a lapokban. Meg lehet azonban találni bennük a szóban forgó esetet, mert a cikk világosan egy palafödő foglalkozású személyre utal. A szeptember közepi pesti újságok sokat írnak Schwab Rezső palafödőnek utcai botrányáról, amely párbajjal és súlyos sebesüléssel végződött. (Vö. pl.: Friss Újság 1900. szept. 15.: Felpofozott gavallér. Stb.) De a Nagyvárad Napló is foglalkozott az esettel. (Vö. szept. 21.: Véres pisztolypárbaj. 1901. jan. 19.: Botrány egy kávéházban.)

220. sz.: Vö. 232., 238., 254. (és viszont).

251. sz.: Megjelent a Szilágyban is (1901. 44. sz., nov. 3.) némi változtatásokkal, A.

reformáció emlékünnepe címmel. (L. II. 218. sz.)

253.: Kernstok Károly festőről egy mondatban meg lehetne emlékezni.

317. sz.: A *c-cz* harcáról tájékoztatni lehetne a mai olvasót.

328. sz.: Vö. 348., 350.; Miss Mary és Miss Klára. (Röv. dal. 49.); Szabadság 1900. jan. 3-i cikke.

343. sz.: Egy váradi hetilapban jelent meg. Keletkezésének- körülményeit meg kellene említeni. Vö. *Bóka László*: Ady Endre élete és művei I. 1955. 166—8.

345. sz.: Vö. Huszárosan. (Röv. dal. 102.)

Néhány helyesbítés, kiegészítés (a jegyzetek sajtóhibáin kívül): 511. és 517. l. A Debreceni Főisk. Lapok címlapján már Ady idejében egyszerű *c*-vel áll a Debrecen szó. 511. l.: A Debrecen *c*. lapnak felelős szerkesztője 1899-ben nem dr. Benedek János, hanem Bartha Mór volt, amint a címlapon is olvasható. Benedek csak 1900 júniusától veszi át a szerkesztést. Túlzás az is, hogy Ady főmunkatársa volt a lapnak (Dr. Király Péter viselte ezt a címet), hacsak úgy nem értjük, hogy a lap összeállításának egész terhe gyakran rá nehezedett. (A Debr. Főisk. Lapok címlapján valóban főmunkatársként áll a neve.)

520. l., 95. sz.: A hágai konferencia 1899 májusától júliusáig ülésezett, tehát nem a múlt századeleji, hanem századvégi béke-mozgalom fontos eseménye volt. (Vö. A béke. Röv. dal. 15.)

523. l., 129. sz.: Hentzi tábornoknak, Buda 1849-i osztrák védőjének nem szobra, hanem emlékoszlopa állt a budavári Szt. György téren. Ezt a nemzeti közóhaj nyomására 1899-ben onnan eltávolították és a kadétkisiskolában helyezték el. Felavatása eredetileg még 1852-ben volt.

511. l., 20. sz.: A *jukker* szónak a *junker* (ném. nemes ifjú v. ált. nemes stb.) szóval való azonosítása igen bizonytalan; valószínűbb a ném. *Jucker* (könnyű, tüzes, kitarító lófajta) szóval való kapcsolata (vö.: *jukker ló, kocsí*; a cikkben is ez áll: „valóságos *jukker* leány, kinek legfőbb kedvtelése a lovaglás”).

A 193. és 195. sz. cikk alatt és a hozzájuk tartozó jegyzetben az *NN* (= Nagyváradi Napló) rövidítés minden magyarázat nélkül áll; hasonlóképpen a megjelenendő II. kötetre utaló 343. sz. jegyzetben is.

A jegyzetek szerkesztésére vonatkozó néhány megjegyzés, javaslat:

Bár némiképp szokatlan és az újabb kritikai kiadások gyakorlatával ellenkezik, a jegyzeteket jobb volna közvetlenül az egyes darabok után közölni. A kötet anyagát ugyanis aligha forgatja valaki folytatólagos olvasmányként, s ha esetleg így volna, akkor is kényelmesebb megszakítani az olvasást,

mint minduntalan hátralapozni és keresgélni a jegyzet után. Sok felesleges ismétlést is el lehetne így kerülni, mert jó néhány jegyzet csak a címet és a megjelenés adatait közli újra. Ez utóbbiakra vonatkozólag kívánatos nemcsak a megjelenés keltének, hanem a lap számának is a feltüntetése, mert némely bibliográfia ezt közli, s a kettőt ilyenkor nehéz egybevetni. Szükséges volna a későbbi megjelenések nyilvántartása is. Szó lehetne még esetleg a cikkek pontos helyének, oldal-számának közléséről is. Mindenesetre hasznos volna azonban esetenként megjelölni, hogy valamely írás milyen rovatban jelent meg, vagy hogy pl. vezércikk-e. Ezek az adatok segítenék meghatározni a cikk jellegét, szerepét. Végül vitathatónak tartjuk az idegen nevek magyaros sorrendű használatát a jegyzetekben; ez ellenkezik az újabb általános szokással.

*

Irodalomtudományunk ezzel a kötettel Ady iránti nagy adósságának törlesztését kezdte meg, de a kiadás egyúttal elénk tárja az Ady-kutatásnak és -filológiának egy sor sürgősen időszzerű feladatát is. Az Ady-művek teljes időrendi jegyzékén kívül folytatni kellene a kiadatlan versek módszeres gyűjtését is, mert az ifjú évek terméséből igen sok lappang még, főként a vidéki lapokban; a Rövid dalok *c*. gyűjtemény korántsem teljes. Az anyaggyűjtéssel kapcsolatban pontosan meg kellene állapítani Ady írói neveinek és betűjegyeinek teljes, pontos jegyzékét. A vitás írások szerzőjének megállapításában segítséget nyújthat Gulyás Pál írói álnév-lexikona.

Ady életének és munkásságának feldolgozásához, teljes feltáráshoz össze kell végre gyűjteni levelezését is; reméljük, hogy az Összes művek kiadásának ez is a programja. Az egyre nehezebbé váló datgyűjtés fórumaként fell kell támasztani a több mint három évtizede félbemaradt Ady-Múzeumot. Talán még pótolni lehetne egy sajnálatos hiányt is: Ady-nak váradi éveiről egy egész sereg baráti és kortársi emlékezésünk van, debreceni pályakezdesének tanúi közül azonban különös módon vagy sajnálatos körülmények folytán senki sem foglalta össze vele kapcsolatos emlékeit. Talán él még közülük valaki, hogy felelevenítse ezeket az éveket. Ady fogadtatásának és irodalomtörténeti szerepének bemutatására meg kellene indítani Endrődinek Petőfiről kiadott művéhez hasonlóan egy „Ady napjai a magyar irodalomban” *c*. gyűjteményt, a róla szóló egykorú, kortársi kritikák, vélemények, nézetek összefoglalására.

Mindezekben a munkákban természetesen

hatalmas, alapvető segítség Ady prózájának kiadása. Megjegyzéseinkkel az volt a célunk, hogy ez a nagy jelentőségű vállalkozás minél tökéletesebb legyen. A problémákra, szempontokra rámutattunk; az anyag közlésének tervezetét tisztázva, a módszert tovább fejlesztve, a hibákat a következő kötetben

helyesbítve, a hiányokat kiegészítve, gondos aprómunkával és körültekintő ellenőrzéssel olyan kiadás születhet meg, amely nemcsak a filológia megkopott becsületét ragyogtatja fel újra, de méltó Adyhoz is.

Kovalovszky Miklós

ZENETUDOMÁNYI TANULMÁNYOK I—IV.

I. Emlékkönyv Kodály Zoltán 70. születésnapjára. 1953. — II. Erkel Ferenc és Bartók Béla emlékére. 1954. — III. Liszt Ferenc és Bartók Béla emlékére. 1955. — IV. A magyar zene történetéből. 1955.

Életerős, remek kiadványsorozat áll előttünk, melyet az irodalomtörténészek sem hagyhatnak figyelmen kívül. Szabolcsi Bence és Bartha Dénes munkája a magyar zene-történetnek ez a monumentális tanulmánygyűjteménye: mindkét szerkesztő neve biztosít arról, hogy komoly, eredményes munkáról van szó.

Természetes, hogy ebben a folyóiratban csak az érintkezési pontokat soroljuk el futtában, ahol a magyar zene és a magyar irodalomtörténet összetalálkoznak. Ez a találkozás annál áthatóbb, minél régebb időre megyünk vissza és minél mélyebb néprétegekbe szállunk alá, de mint látni fogjuk, legnagyobb magyar zeneszerzőink sem választhatók el az irodalomtól, hiszen abból kapják tematikus ihletüket, sőt sokszor abba olvadnak bele.

Ez a legvilágosabb Kodály Zoltán esetében, akinek majdnem az egész opusa a régi magyar költők és a népi költés újra átéléséből ered. A hetvenedik születésnapjára kiadott kötet, ennek a gyönyörű kiadványsorozatnak méltó nyitánya, ezt egyes tanulmányaiban, műveinek bibliográfiájában kellőképpen kidomborítja. Ahogy ő Kecskeméti Vég Mihály keserű és mélységből lendülő verseit, Szkhárosi Horváth András és Balassi Bálint dallama vesztett énekeit, Zrínyi Török Áfiumát, Berzsenyi, Kölcsey, Csokonai, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Ady, Balázs Béla, sőt Horatius ódáit és a magyar nép dalait, balladait újra átéli, példa lehetne minden irodalomtörténész és kritikus számára, hogyan kell költőket olvasni és hogyan lehet a magyar néppel együtt érezni. Mint Tóth Aladár kiváló tanulmányában kifejti, Kodály kóruszeneje, sőt zongorafeldolgozásai is állandóan összefüggnek evvel az irodalommal és a zene nyelvén ő maga is költő, mert nemcsak átéli, hanem drámaiasítja szövegét, beleviszi egész lelkét és magyarságát. Szerintünk is Kodály kórusaiból egy olyan magyar esztétika vonalai rajzolódnak ki, melyet minden valamirevaló irodalomtörténésznek meg kell ismernie és magának ki kell elemeznie, hogy az egész közösség lelkületét, szoron-

gását, jajgatását, ujjongását hallja bennük, akár a *Psalmust*, akár Berzsenyi *Forr a világ-ját*, akár a hidasjátékot (Lengyel László) vagy a *Gólya nótát* hallgatja.

Tóth Aladár külön helyet jelöl ki Kodálynak a magyar próza történetében is: stílusát paraszti és egyúttal klasszikus lakonizmus, közmondásszerű tömör világos, de életteljes, zamatos rövid mondatokban való fogalmazás jellemzi. Itt szerintünk Horváth Jánossal találkozik, kinek az irálya ugyanazokból az irodalmi és népi gyökerekből táplálkozik.

A párhuzamosságot magyar szó és Kodály zenéje között Szabolcsi Bence tanulmánya is kellően méltatja (*Kodály Z. Magyar Századai*): „Kodály dallamossága mindenütt... a magyar szó és hangjelítés természetes menetét követi.”

A Kodály-emlékkönyv irodalomtörténészek bevonásával készült s így inkább ebben a kötetben vannak nagy számban olyan értekezések, melyek szaktudományunkat közelebből érdeklik. Pais Dezső *Árpád- és Anjou-kori mulattatóink* c. tanulmányában a nála megszokott találekönységgel pozitív adatok alapján következteti ki a középkori magyar udvari jocularok neveiből mesterségük mulattató szerepét (pl. Fintor, Csiper, Hamzó, azaz fintorokat vágó, csipkelődő, hímező-hámozó, vagyis nagyokat, bolondokat mondó). És valóban, ez az egyetlen módszer ahhoz, hogy el ne hagyjuk a való élet területét, ha a régi magyar költészet életéről nem akarunk magunknak hamis képet festeni.

Horváth János *Az elvesztett alkotmány Arany Jánosáról* ír tanulmányt, ahol a nála megszokott mesteri módon elemzi a költemény esztétikai oldalait: a vers műfaját, szatírját, humorát (itt már magát is belejátsza a költő) majd a költői kifejezésben mutatkozó nagyszerű képességeket, a hangfestést, a látást és a nyelvvel üzőtt művészi játékokat. Egyetemi előadásából kiragadott részletet kapunk itt, s aki olvassa, csak sajnálhatja, hogy Horváth János nem írt Aranyról is olyan monográfiát, mint Petőfiről.

E sorok írója *Végvári vitézek gúnyverse* címen egy selmecbányai városi jegyző-

könyvben megőrzött, 1573-ból származó verses pasquillust közöl, melyet a selmeci vár magyar katonái akasztottak ki a német polgárok templomajtajára s ahol egészen kötetlen, de rimes formában gorombítják le azt a német varganépet, mely be akarta magát ártani a vitézek dolgába.

Kardos Tibor *A magyar vígjáték kezdetei*-ről írt hosszabb tanulmányt. Kellő hangsúllyal emeli ki a farsangi játékok fontosságát az egykorú feljegyzések alapján (Szerémi György). Nem tudunk egyetérteni vele abban, hogy Benczédi Székely István Mátyás-tréfáját, sőt Galeotto Mátyás-anekdótait is belevonja a magyar vígjáték kezdetének tárgyalásába. Mindaddig amíg a dialógus-műfaj szerepét nem tisztázzuk az egykorú hitvitázó és politikai irodalomban — márpedig tudjuk, hogy olasz földön és Erázmus óta, mindenütt ez milyen európai divatnak örvendett —, addig még a közismert és a szerző által bőségesen és sok új szempont felvetésével elemzett Sztárai Mihály és Karádi Pál névtelenek műveit sem tekinthetjük „vígjátékoknak”. Jó volna, ha elkülönítnék a Mátyás udvarának olaszos kultúrájából fakadó alakoskodásokra vonatkozó adatokat is, hiszen Beatrix királyné Collenuccioja egész bizonyosan olasz nyelvű kultúrát árasztott maga körül. Így kell elbírálnunk azt az adatot is, melyet Kardos idéz, amikor Mohács előtt Budán egy felakasztott török bábut éget el a tömeg az úrnapi körmenet közben: ezt a jelképes mutatványt Dainero szerint a ferrarai követ és nem a magyar nép rendezte (vö. Nagy Lajos ITK. 1895. 459). Külön lapra tartozik a pozsonyi Frankfurter Bertalan moralitásának a kérdése is, mely attól eltekintve, hogy latin nyelvű, alighanem iskoladráma lehetett s így nem szorosan a magyar vígjáték kezdeteihez, hanem a magyar *humanista* latin nyelvű színjáték kezdeteihez csatolandó, mint Celtis Konrád hasonló dolgai is. (Egyébként már Horváth János jelezte, hogy Frankfurter Pannonus darabjai előadásra voltak szánva. Az *irod. műv. megosztása* 258.)

Viszont a népi farsangolásokhoz és tényleg a magyar vígjáték kezdeteihez tartozik a Szkhárosi említette Cibere bán és Konc vajda harcának a dolga, ahol megint Horváth J. (*A reformáció jegyében*, 59) fejtegetéseit is idéztük volna. Itt azóta újabb adatok is kerültek elő és Dömötör Tekla kutatásai még több eredménnyel bíztaknak, még ha nem vesszük is mindehhez hozzá az etnográfusoktól már régóta idézett és leírt népszokást: a bójti boszorkány elégetését vagy patakba fullasztását. Érzésünk szerint itt, a betlehemes játékokban és egyéb gyermekjátékokban kell a magyar népi vígjáték kezdetét, ősi formáit keresnünk. A kötetben éppen Kiss Lajos közli a *Lengyel László*

hidasjátékra vonatkozó hatalmas anyaggyűjtését és kifejti legrégibb, talán az Árpád-korra felmenő ősi típusát, Kerényi György pedig a dunántúli regősénekek zenei magját és legteljesebb szövegét, ami lényegesen hozzájárulhat majd ösköltészetünk egyik legfontosabb kérdésének, a regősének tisztázásához.

Az emlékkönyv megjelenése óta Klaniczay Tibor (Akad. I. OK 617—623.) hasonló kifogásokat emelt Kardos Tibor módszere ellen. A szerző terjedelmes válaszában uo. VII. 17—64) már jobban elkülönítette a humanista latin vígjátékot a nép jellegű drámáktól, de általában fenntartotta álláspontját.

Cs. Tóth Kálmán *Halottas énekeskönyveinek dallama* címen kimutatja a református siratóénekekben egy régi ősi zenei hagyomány működését, mely a kész nyugati formákat felbontja. A szerző Szabolcsi kutatásaira hivatkozva felteszi, hogy itt egy szabad, rubato dalforma hagyománya működik, mely alighanem az Árpád-kori, sőt annál régebbi hősi énekek emlékét őrzi.

Szabolcsi Bence (*Dallamtörténeti kérdések*) Balassi Bálint két énekéhez festi meg a zenetörténeti háttérét: „A kikeletkor jó pünkösöd havában” kezdetűben felismeri a vágánsénekek sorváltó formáját és analógiákat idéz hozzá; a Sziciliana-nótára írt versből pedig egy népi olasz szicíliai dallam pattogó táncritmusát elemzi ki („Valaki azt hiszi, hogy nyerjen”), amivel egyszerre eleven életet lehel az olvasásban laposan ható énekbe. Balassi Bálintnak a Júlia-énekek előtt írt verseit nem volna szabad olvasni, hanem csak énekelni, s azt hiszem, így vagyunk a XVI. században írt versek legnagyobb részével.

Rajeczky Benjamin *Adatok a magyar gregórianumhoz* címen rövid tanulmányban, de meggyőző módon mutatja be, hogy alakul át a hivatalos énekmodor a ma is élő népi egyházi énekekben. Ennek a tanúságai már a XVI. századi csíksomlyói kéziratban felfedezhetők. (Domokos Péter Pál találta. Úgy hallom, újabban nyoma veszett.) Érdekes kis tanulmányban mutatja be Várnai Péter, hogy az 1821-es makói árvízről szerzett ének, mely a ponyván is megjelent, a *Virágok vetélkedésé*-nek nótájára készült, ami ennek a középkori eredetű dallamnak szívósságát tanúsítja. Székely András, pedig egy újonnan előkerült daloskönyvet, Szentgyörgyi István énekeskönyvét (1815—1820 körüli) elemzi és megállapítja helyét a régi magyar énekes irodalomban. Nagy érdeklődést kelthet Major Ervin tanulmánya is, ahol kézzelfoghatólag, vagyis inkább: füllel hallhatólag bizonyítja be, hogy a magyar népdaloknak milyen fontos szerepük volt még a nem énekelte verbunkosok kialakításában is; különösen érdekes a Martinovics-

indulóra és a Czinka Panna nótájára vonatkozó elemzés.

A germanistákat is érdekelheti Barna István tanulmánya, aki a Speer Dánielnek tulajdonított *Ungarischer Simplicissimus*-ból összeállítja a XVII. századi magyar zenei élet teljes képét. (Maga Speer is trombitás-dobos volt.) Így ez a német író volt az első magyar zenefolklorista. Révész Imre arra mutat rá, hogy Liszt Ferenc erősen Lamennais befolyása alatt írta a „De la situation des artistes et de leur condition dans la société” c. 1835-ben megjelent cikksorozatát, ahol az egyházat támadja és hogy egyik kiadatlan művét (*Les morts*) Lamennais szövegéhez írta. Így Liszt is belekerült abba a bővületbe, amely egész Európát elfogta, amikor a *Paroles d'un croyant* megjelent, s melynek hatása alól Kossuth, Petőfi, Arany, Táncsics sem vonta ki magát. Prahács Margit *Zene a régi óvodákban* c. tanulmányában elemzi a régi óvodák énekeit Bezerédi Amália *Flóri könyvtől* kezdve, melynek kéziratát először itt látjuk említve, De Gerandoné Teleki Emma műven keresztül, a XIX. század végéig, amikor is Gáspár János tanító neve emelkedik ki, mint aki először vitt be igazi népéneket az apró gyermekek közé. Tudjuk, Kodály milyen roppant fontosságot tulajdonított ennek a kérdésnek. Ő maga is megtesz mindent, hogy magyar szöveg és magyar dallam zengjen a legkisebb kortól a magyar gyermek fülébe.

A kiadványsorozat többi kötetei természetesen kevesebbet nyújtanak az irodalomtörténésznek. Az Erkel—Bartók kötetben ki kell emelnünk Ujfalussy József nagyarányú tanulmányát (*A „Hunyadi László” és irodalmi előzményei.*) A szerző pontosan megvizsgálja, hogyan vonja össze Egressy Tóth Lőrinc drámáját és teszi alkalmassá arra, hogy Erkel zseniális művét megírja. Egressy mindent elhagyja a lélektani elemzést, ellenben színre hozta a vérpadot, kellő teátrális érzékkel. Érdekes annak az összeállítás is, milyen népszerű volt a Hunyadi László-téma 1848 előtt és után: az egész magyar írói kar szimbólumot érzett benne, a zsarnokság jellegzetes kifejezését.

Várnai Péter *Mátray-Rothkrepf Gábor élete és munkássága* c. nagy tanulmánya is felkeltetheti az irodalomtörténész érdeklődését. Apja, az egyházi karmester házában mint gyermek, színházat játszott a szintén gyermek Dérynével, aztán színdarabokat fordít és megzenésíti a kor nagy költőinek műveit. A *Regélő* és melléklapja, a *Honművész* címen szép-művészeti folyóiratot indít, melyet 1833 és 1841 között nagy áldozatok árán tudott csak fenntartani. Ő, a Nemzeti Zenede megalapítója, lesz a *Tudományos Gyűjtemény* kritikusa is és itt magyar zenetörténetet is ír folytatásokban, nagy olvasottsággal. A népdalok

zenéjének a tanulmányozását is sürgeti. Kodály ősenek mondható, mert a *Pannonia*, *Hunnia* és *Flora* című füzeteiben 1826 és 1830 között már igazi magyar népdalokat ad ki zongorára átirva (Verbunkosok, Furulyanóta, Rákóczi-nóta). A cikk szerzője fedezte fel dalművének, a *Csernyi György*-nek partitúráját is, mely az első magyar dalműnek tekinthető. Pesten már a második előadás után betiltották, de a vidéken sűrűn játszották azután is, sőt szerbe lefordítva a hazai szerb színeszet indító mozzanata lett. (A szöveg Balogh Istvántól való.)

Gálos Rezső *Erdélyi hangversenyek a XVIII. században* címmel ismerteti Szilágyi Sámuelnek a Ráday Könyvtárban felfedezett áriáit, melyek főleg Horatius és Metastasio szövegére készültek 1752-ben. Ez a tevékeny író és szerző Medgyesen Collegium Musicumot is alapított, mint erről Ráday Gedeonhoz írt leveleiből értesülünk. Murányi Róbert Árpád *Két XVIII. sz. iskoladráma dallamai* címen egy zenés *Bucolicum dramma*-t elemez, melyet Kátsor Keresztély írt 1730 és 1736 között.

A régi magyar nyelv és irodalom kutatóit különösen érdekelheti Falvy Zoltán nagyarányú tanulmánya: *A Pray-kódex zenei paleográfiája*. Kiderül, hogy a Pray-kódexben többféle hangjelzés van: sőt az egyik neuma-típus eltér a nyugati formáktól. Viszont érdekes, hogy éppen az a kéz írta le a Halotti Beszédet is, amely ezt a neumatípust használja. A 132 r° lapon levő Domine Jesu Christe dallam leírója és notator a azonos a legrégebb magyar nyelvemlék leírójával. A kódexben különben erősen dominál az »aquitan« vagyis délfraancia hangjelzés, ami nem lephet meg, ha felteszszük, hogy a kódex előbb a somogyvár apátság birtokában volt s csak később vándorolt Deákiba.

A Liszt—Bartók kötetből emeljük ki Lakatos István cikkét (*Kolozsvári Liszt-emlékek*), aki Lisztnek Jósika Miklóshoz írt és már francia eredetiben közölt levelének háttérét világítja meg. Jósika francia kiadót keresett regényeihez: Liszt levelében tanácsokat ad és közvetítését is felajánlja a száműzetésében szűkösen élő írónak.

A magyar zene történetéből című kötetben is akad csemege az irodalomtörténész számára. A kötet élén olvassuk Kodály Zoltánnak 1920-ban, az *Ethnographia*-ban megjelent cikkét: az *Árgirus nótáját*. A cikk lényeges módosításon és bővítésen ment keresztül, de fontossága ma is megvan: Kodály itt ismerte fel először a csángók száján élő dallamban azt, hogy a XVI. századi Sándor-versnek legrégebb kísérő dallama alighanem egy egyfolytában, cenzúra nélkül dalolt rubato forma volt, melynek párjai Tinódi egyik kottajelzésében (*Az*

szalkai mezőn való viadalról) és Székel Baláznak (1546) Az *szent Tobiasznak egész historiaia* c. énekének kottajelzésében is felismerhetők. „Hogy régi énekeseink hogyan segítettek magukon, ha egy-egy sorban véletlenül egy szótaggal több került eléjük, megmutatja az első sor, mely az eredetileg tizenkettes dallamra 13 szótagot alkalmaz.” Ez a tanulmány a most folyó verstani vitákban különös jelentőséget kaphat, ha tanulságait megfontoljuk. Kodály szerint ez a szabad recitativ ritmizálás lehetett a XVI. században általánosan elterjedt előadási mód, mint erről a ma s élő Árgirus-nóta tanúskodik.

Falvy Zoltán nagyszabású tanulmányában elemzi a Grácban őrzött magyar eredetű antifonáriumot, melyet újabban fedeztek fel a magyar kutatás számára. Különös érdekessége, hogy most előtűnk van Sz. Adalbert és Sz. István két antifonája, úgy amint a XII. században énekelték. A szerző, aki a zene paleográfának elsőrangú szakembere, megkísérli összekötni István király kultuszát a regösénekekkel is és a regösénekek hangvezetésében az „Ave beate Stephane” antifonával rokon dallammenetet vél felismerni.

Esze Tamás összeállít minden olyan adatot, amely a II. Rákóczi Ferenc korának zenei életére vonatkozik és revízió alá veszi Thaly Kálmán adatait, melyeknek még a kritikus Haraszti Emil is hitelt adott. Az irodalmárt itt főleg az érdekli, milyen viszony állhat fenn a kuruc tábori és udvari zene és a kuruc népek között? Itt sajnos, jóformán csak egy pár fogódzót nyújt az összeállítás. 1704-ből Domahidy Miklós írja Ujlaky Istvánnak, mikor mindenéből kifosztották: „Most kellene az Perczig szép vigasztaló éneklése, kit hajdanában szakmári házomnál éléne-

kelt.” Persze nem tudjuk, milyen jellegű volt ez a vigasztaló ének. Haraszttal szemben Esze Tamás szerint a Forgách Simon gúnyos levelében előforduló „Rajta kuruc” is ének lehetett és nem képes kifejezés, sőt ő kapcsolatba hozza a Csinom Palkó egy hasonlóan idevaló versszakával is. A többi nagyszámú adat, mind trombitás, sipes, dobos vagy »hu-boista« muzsika emléket őrizi, ami a tábori és udvari életben elengedhetetlen kellek volt.

Külön érdeklődésre számíthat Molnár Antal tanulmánya: „*Nyugatis magyar dallamok a XVIII. sz. végén és a XIX. első felében*”, ahol pontos és alapos vizsgálatát kapjuk az ún. úri vagy biedermeier éneklésnek, melyben minden korabeli magyar költő, így Csokonai és Arany is benne élt. Bámulatos ismeretre vall pl. Arany dalgyjűteményének ide vonatkozó forráskimutatása. Verseghy, Pálóczi Horváth Ádám dallamaihoz is megkapjuk a megfelelő német-osztrák mintákat. Mindez elgondolkoztathatja az irodalomtörténészt is, hiszen a magyar népi ízlésnek éppen ebben az érzelgős stílusban kellett magának utat törnie.

Várnai Péter itt folytatja Mátray Gábor életrajzát a szabadságharcotól haláláig. Előbb naplójából közöl igen eleven részleteket az osztrák megszállás, a magyar felszabadulás, majd a végleges elnyomás napjaiból, majd ismerteti magyar zenetörténeti tanulmányait, többek között Tinódi-kiadását (1860) és a hozzá írt tanulmányt. Ő volt az első, aki Liszttel szemben megállapította, hogy a cigányok zenéje különbözik a magyar zenétől és akit méltán tekinthetünk a magyar zenetörténet megalapítójának. Még népdalkiadványaiában is, a korban érthető hibák ellenére az igazi magyar népi zene első méltánylója volt.

Eckhardt Sándor

TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF: LENAU

Akadémia. Kiadó 1955. 266 l.

1950-ben múlt száz éve annak, hogy Lenau a döblingi elmegyógyintézetben örökre lehunyt szemét. A halála óta eltelt évszázad irodalomtudományára számára művészete megoldhatatlan problémát jelentett, melyet a legkülönbözőbb oldalokról igyekeztek megközelíteni. A tények megállapítása, az életmű anyagszerű tekintetben maradéktalan összehordása és feltárása volt az egyetlen törekvés, amely sikerrel járt: Castle kritikai kiadása ma is minden Lenau-kutatás kánonjának tekinthető, mely legfőképpen jelentéktelen részletekben szorulhat kiegészítésre. Az anyag együtt van — immár több, mint harminc éve —, de mind ez ideig váratott magára

az az átfogó munka, amely a meglevő konkrétum ismeretében meg tudta volna magyarázni, hogy ami van, miért van, amely az analízis eredményeiből szintézist tudott volna alkotni. Első mondatunkban nem véletlenül említettük meg a döblingi elmegyógyintézetet. Ez a vonatkozás szabott ugyanis hosszú évtizedeken keresztül irányt minden Lenauval foglalkozó elemzésnek: a Lenau-kérdés egyre inkább a pszichopatológia területére csúszott át s bekövetkezett az az állapot, amikor a költő egész műve csak azt a célt szolgálta, hogy egy pszichiátriai kórkép kifejlődésének árnyalatnyi finomságait dokumentálja. Lenau betegsége tény, de nem

kulcs költészete megértéséhez és magyarázathoz, éppoly kevésbé, mint az irodalmi hatások, melyeknek (gyakran mesterséges) kimutatásában és taglalásában az irodalom belülről maradó kutatások kicsücsösödtek. E két irányzat mellett meg-megújuló kísérletek történtek abban az irányban, hogy Lenau művészetének alapjait a faji sovinizmus misztikus kategóriáiból vezessék le. Az eredmény itt is negatív volt, ha lehet szükségképpen még negatívabb, mint a többi próbálkozása: a teljes értelmetlenség, az abszolút káosz. Egy évszázad irodalomtörténetírása nem találta meg a módszert annak, hogy mindazt, ami Lenauból megfogható: ami irodalomtörténeti és esztétikai tény, miképpen lehet a maga történeti valóságában, összefüggéseiben és létrejöttében megérteni és megérteni, a Lenau-probléma száz éven át nyitott kérdés maradt. Egészen természetes, hogy az egyoldalú, ki nem elégtő értelmezés következményeként az értékelés is a levegőben lógott. Nem támaszkodhatott szilárd és tisztázott bázisra s az újabb és újabb olvasó-és tudósnemzedékek számára sem állt egyébből, mint a késői romantikus kortársak megállapításának ismételtetéséből — vagy legjobb esetben variálásából —, amely szerint Lenau a világfájdalom költője, a német Byron, a melankólia dalnoka. Szabadságvágya vonzó, de értelmetlen gesztusnak minősítették s ezen kívül egyetlen vonása látszott arra érdemesnek, hogy értékek számítsanak: a természethez, a tájhoz való közelsége, az a képessége, hogy a tájat életre keltse verseiben. Az irodalomtudományunk még leghaladóbb művelői is általában átvették ezeket az elfogadott formulákat és maga Mehring sem jutott tovább, mint hogy a bevett értékelés mellett felhívta a figyelmet Lenau agyonhallgatott nagy epikus költeményeinek jelentőségére s rámutatott arra, hogy művészete — legértékesebb részét tekintve — a szellemi szabadságért folytatott küzdelem manifesztációja. Mehring e kezdeményezése úttörő jelentőségű — de csaknem teljesen elszigetelt maradt s a helyes elvek elmélyítésére nem került sor.

Lenau több mint száz éve halott s több mint egy évszázadon át probléma volt az igazság, az igazi tudományosság szempontjából. Már-már attól kellett tartani, hogy probléma is marad — az egyik oldalon —, és néhány átvett frázissal elintézték, „írtak még”-szerű antológia-kérdés a másikon. És ez nemcsak a német, illetve osztrák irodalomtörténetírás tekintetében volt így, hanem világirodalmi méretekben. Az utóbbi vonatkozásokon belül különösen aggasztónak látszott Lenau magyarországi utóélete, hiszen Lenau nem csupán származása és tematikájának magyar mozzanatai következtében keltett nálunk is fokozott érdeklődést, hanem

— éppen e miatt — versei egyre nagyobb számú fordításban egy évszázad óta a magyar nyelven elérhető világirodalom szerves alkotóelemei. Jellemző azonban, hogy általában csak az egyik művéből fordításra, ami a fentebb idézett formulának megfelel, vagy ami — akár külsőlegesen is — magyar vonatkozású, mint ahogy a hazai germanisztikát sem foglalkoztatta más, mint „egyfelől Lenau származásának, illetőleg a magyar földhöz és néphez való viszonyának, másfelől magyar hatásának kérdése”. Az első fordulat Lenauval kapcsolatban nálunk 1954-ben következett be. Ekkor jelentek meg *Lenau válogatott versei* Turóczi-Trostler József szerkesztésében, az a Lenau-antológia, amely a régi válogatás és a régi fordítások javát megtartva annyi és olyan újat hozott, hogy el lehet mondani: mind az, ami Lenau művészetében lényeges és maradandó, maradéktalanul és minden torzítástól mentesen közösen forog. Egy pillanattig sem kétséges: maga a válogatás és a végsőkig hű és művészi tolmácsolás az olvasó kezébe adta Lenau megértésének és helyes értékelésének kulcsát. Az antológia *Bevezetése* pedig tudományos pontossággal körvonalazta a forradalmian új és egyedül hiteles Lenau-portrét. Magyar szempontból tehát a Lenau-kérdés már akkor továbbjutott a zsákutcából. De a Lenau-probléma univerzális távlatai tekintetében az antológia egyenesen hiányérzetet keltett: azt a tudományos követelményt támasztotta, hogy az antológiában anyagszerűen érvényesülő és a *Bevezetés*ben körvonalaliban kibontakozó Lenau-interpretáció és értékelés monográfiává bővüljön ki, hogy ezzel több mint száz év — legalábbis elvi vonatkozásokban — egészében véve meddő próbálkozásainak végére pontot lehessen tenni, hogy Lenau az egyetemes irodalomtudományunk ne csak be nem váltott adóssága, hanem tisztázott és megoldott, összefoglalóan és helyesen értékelt ténye lehessen.

1955 meghozta a második fordulatot: megjelent Turóczi-Trostler József Lenau-monográfiája s most, amikor a mú a kezünkben van, leszögezhetjük: ezzel a ténnyel a Lenau-kérdés megszűnt kérdés lenni, az irodalomtudomány a szerző személyében egy évszázados adósságát váltotta be. A *Lenau* megjelenésével kapcsolatban mindennek előtt egy tudománytörténeti mozzanatot kell megállapítani. Azt, hogy ötvenegynéhány év óta ez az első olyan munka, amely mennyiségi vonatkozásokban is monografikus jelleggel foglalkozik a költővel és éppen ezért elvi és módszertani meggondolásoktól függetlenül, önmagában is fontos lépést jelent. A lényeg azonban természetesen éppen az elvi, módszertani és ideológiai síkon mutatkozik meg s ezen a téren is ki lehet mondani az igazságot: Turóczi-Trostler József könyve egyedülálló

az egész Lenau-irodalomban, egyedülálló az eddig figyelmen kívül hagyott valóságos összefüggések feltárása, Lenau emberi és költői egyéniségének elemzése tekintetében épp úgy, mint a lenau életmű ellentmondásos egészének értékelése szempontjából. Nem csoda, ha ennek során a filológiai kutatás által összehordott anyagból számos részletkérdéssel kapcsolatban is új eredményekre jut, de gondossága arra is kiterjed, hogy a helyenként kritikátlanul átvett anyag hitelessége terén is biztosítsa a tisztánlátást (mint pl. a „melankolikus” Lenau-arképp igazolására szinte hagyományosan elfogadott, részben nem hitelesnek bizonyult, részben az összefüggésből kiszakított és eltorzított nyilatkozatokkal kapcsolatban, amelyek a szerencsétlenségről, mint a költő életének gravitációs törvényéről szólnak (16–17. l.).

Az első — és nemcsak kronológiai szempontból alapvető — kérdés Lenau származása, gyermek- és ifjúkora. A konkrét tények ismertek voltak eddig is. De senki sem elemezte eddig Lenau elindulásának és fejlődésének tükrében azt a valóságot, amely a gyermek és a fiatal Lenau tudatát meghatározta és formálta. A XIX. század első harmadának osztrák társadalmá, e társadalom végletes ellentmondásai és végzetes elmaradottsága, a sajátos „osztrák ideológia” adja meg azt a szükségszerű keretet, amelyen belül a fiatal Lenau mozog, amely bontakozó egyéniségét ellentmondásra ingerli, akkor is, ha származásánál és családi körülményeinél fogva nem köti és nem terheli is ez az ideológia. Lenau Magyarországon született és tizenhat éves koráig itt is élt, egy egészen más világban. Az öntudatraébredés éveit azonban már Bécsben tölti, innen származik döntő részben a biztonságérzetnek az a minduntalan kiütözhető hiánya, amely magatartásának élete végéig egyik jellemző vonása marad. Közvetve Lenau is az osztrák ideológia áldozata, ha nem is úgy, mint Grillparzer, aki összetörök rajta: Lenaut a metternichi Ausztria ellenállásra sarkallja, a nélkül azonban, hogy szilárd bázist tudna rajta kívül találni. Innen nyughatatlansága, egészen elemi megnyilatkozásaitól kezdve a pályaválasztás terén mutatkozó ingadozásáig és később szinte kényszerre fejlődő utazási vágyáig. Lenau valóban idegen Bécsben — de nem azért, mintha pszichopata embergyűlölő volna, hanem azért, mert „sem hazája, sem otthona, sem családjá . . . sem osztályán belül, sem osztályán kívül nem találja helyét”. Érthető, ha fokozott érzelmi életet él és még inkább érthető, ha első nagy érzelmi válsága, mely után hamarosan édesanyját is elveszti, szinte a megsemmisülés szélére juttatja el. De ugyanakkor következik be először konkrét életcéljának meglátása és kijelölése is, első korszaka „kulcsversének” címével kifejezve:

a *Hit*, a *Tudás* szakasza után a *Cselekvés* vágya. Szerző ezt a célkitűzést hozza kapcsolatba azzal a két eseménnyel, amelyeknek jelentőségét a költő fejlődésével kapcsolatban még sohasem említett ki ilyen határozottan: a júliusi forradalommal és az 1830–31-es lengyelországi felkeléssel. Az érvelés meggyőző: Lenau valóban kiköppen a politikai passzivitás állapotából s ebben a változásban a jelzett eseményeké a döntő szerep.

Távozása Württembergbe az aktivizálódás következménye, illetve az aktivizálódás előfeltételeit kívánja így módon megteremteni. A viszonylag szabadabb levegőn utgrásszerűen bontakozik ki Lenau költői tehetsége s nemcsak érzelmi téren válik mélyebbé és kifejezőbbé, de világnézeti szempontból is hatalmas lépést tesz előre. Ifjúkori vallásosságát ekkor vetkőzi le először, bár kétségtelen, hogy csupán a nihilizmusig jut el. De ekkor írja meg első nagy politikai versét is, *Csapásokban* címen, amely nem tartalmatlan szabadságvágyat tükröz, hanem „politikai tetemrehívás” minden elnyomás ellen s a német irodalomban addig ismeretlen politikai költészet első megnyilatkozása. Személyes kérdései azonban nem oldódtak meg. Ellenkezőleg: a sváb költő-iskola, amely befogadta — amelytől azonban a legvégső lényeg tekintetében mindig távol tartja magát — zavaróan hat fejlődésére. Természettudományos studiumai (Heidelbergben orvosi oklevelet akar szerezni) a materializmus felé vinnék tovább, Kerner és barátai viszont a misztikával ismertetik meg és megzavarják ideológiai kibontakozását és megszilárdulását. Megint csak a cselekvés segíthet s ekkor határozza el, hogy Amerikába megy, „hogy kiképezze magát”. Egy új, szabadabb világot akar látni és tapasztalni, hogy művésze — s ez azt jelenti, hogy egész énje — számára keressen jelentősebb valóságtartalmat. Amerikai útjának egyik indítéka ez. Ezen a ponton azonban a monográfia egyébként e helyt is átfogó okfejtését ki lehetne egészíteni. Erre az időre esik ugyanis Lenau első pillantásra érthetetlen visszahúzódnása Lotte Gmelintől, akit szeret és aki viszonyból s szerelmét. Lenau le szeretne telepedni, meg szeretne házasodni, de nem nyilatkozik, hanem elutazik Amerikába. Tagadhatatlan: egy irodalomtörténeti monográfia a legkevésbé sem betegségtörténet, mégis jelezni lehetett volna, hogy csaknem teljes bizonyossággal erre az időpontra tehető a költő tébolyba torkolló megbetegedésének kezdete (vö. ezzel kapcsolatban S. Rahmer: Nikolaus Lenau als Mensch und Dichter. Berlin. é. n., 65–75. l.). Kétségtelen, a betegségnek egyelőre csupán Lenau magánélete szempontjából van jelentősége, de ezáltal a magánélet olyan mozzanatról van szó, amely eredményeiben a valósággal való kapcsolatra is

kihát. Amerika viszont ettől függetlenül a teljes kiábrándulást jelenti, mégpedig világnézeti tekintetben. A nagy várakozásokkal eltelet költő, aki teljesen naivan, az európai kapitalizmus tapasztalatai nélkül csöppen bele a feudális előzmények által nem gátolt, a maga lehetőségein belül korlátlan kapitalista világba, rövid idő alatt mélységesen kiábrándul az „ígéret földjéből”. A függetlenségi harc hagyományait ébrentartó népet nem fedezi fel, a kizsákmányoló kisebbség rideg és könyörtelen profitéhsége a legközvetlenebb tapasztalat számára. Az amerikai tájhoz sem tud kapcsolatot találni, csalhatatlan érzeke ahhoz azonban elég erős, hogy éppen ezen a téren számoljon le egy romantikus legendával: a Chateaubriand-féle mítoszt deromantizálja s a tájon keresztül mutatja meg a kiábrándító valóságot. Egyedül a Niagara nem okoz csalódást s erről a hatalmas természeti tüneményről írja meg egyik legjelentősebb amerikai versét, a *Niagarát*. Turóczi-Trostler József objektív összefüggésekből kiinduló, a lét és a tudat dialektikáját állandóan figyelemmel kísérő módszerének csalhatatlansága e mindmáig félreemagarázott költeménnyel kapcsolatban is megmutatja az igazságot: a *Niagara* nem allegória és nem is leírás, mint sokáig hitték, de nem is közvetett éntükröztetés, hanem Lenau minden kiábrándulás ellenére is izmosodó tárgyi optimizmusának rendkívül művészi kifejezése, a természet átéléséből kiindulva a jobb politikai jövőbe vetett hit megnyilatkozása.

Az utóbbi megállapítás egyben a monográfia harmadik fejezetének kiindulópontja — módszertani szempontból és a lényegét tekintve. Ez a fejezet foglalkozik ugyanis általában azzal a kérdéssel, amelyet Lenauval kapcsolatban az elcsépelésig bogozgattak évtizedeken keresztül, anélkül, hogy megnyugtató megoldást sikerült volna találni. Lenau és a természet viszonyára gondolunk, amely nem tisztázható Lenau zenei kapcsolatainak és más vonatkozásban Lenau zeneiségének elemzése nélkül. Szerző előbb ezt a problémát világítja meg, majd a természet és líra összefüggéseinek világirodalomtörténeti felvázolása után ezen a ponton is megfejtje Lenau költészetének sokat vitatott lényegét. Ez pedig az, hogy a lenau lírában a hangulat nem nyeli el a természetet, nem árad szét benne korlátlanul, ugyanakkor pedig a természet sem nyomja el a lírai ént hanem sértetlenül, harmonikus kölcsönhatásban van meg benne mindkettő: a természet és az én. Ezzel együtt jár Lenau természetlírájának másik jellemző vonása, amely egyben legnagyobb vívmánya is, az, hogy Lenau a természetet sohasem elvontan tükrözteti, hanem mindig az emberhez, sőt az emberiséghez való viszonyában. Ez a lenau líra egyik legművészebb részének

„gravitációs törvénye”, olyan törvény, amelyet az olvasók ösztönösen éreztek — innen Lenau természetkölteményeinek kezdettől fogva magávalragadó népszerűsége —, amelyet azonban tudományosan megfogni és a maga törvényszerűségében megfogalmazni mind ez ideig nem sikerült. És hogy ez a felismerés mennyire igaz és termékeny, azt a magyar táj szerepének vizsgálata mutatja meg, amely a monográfia következő fejezetének gerince. Itt kerül sor az általános érvénnyel kimondott törvény konkrét megnyilvánulásának elemzésére, melynek során Lenau művészetének egyik éppen magyar szempontból gyakran taglalt, de eddig hol misztikusan elködösített, hol operettszerűen elslányított részletkérdése oldódik meg. Nem szabad ugyanis elfelejteni, hogy ez az a pont, amelyen Lenau magyar kapcsolatainak kérdése az esztétikai problematikán messze túlmutatóan politikai-ideológiai szempontból is exponálódik. Tény az, hogy a lenau természetszemlélet alaprétege a magyar pusztá, mint ahogy az is tagadhatatlan, hogy Lenau „gondolkozását, természetszemléletét s költészetének formavilágát Magyarország termelési viszonyai, iskolái, gyermekkorának magyar környezete és magyar tájai, a magyar népdalkincs és népzene, a magyar nép multjának és jelenének ismerete segítettek kialakítani”. Ugyanakkor azonban ahhoz sem férhet kétség, hogy Lenau német költő, a legnagyobb német költők egyike. Magyarrá magyar tárgyú verseiben sem válik és nem is válhat. De éppen az választja el ezeket a költeményeit minden más hasonló jellegű verstől, hogy belülről képes meglátni a magyar valóság bizonyos részleteit, megvan a lehetősége ahhoz, hogy a tárggyal érzelmileg azonosuljon, ezért hat tükröztetése minden szubjektivitása mellett is az objektív valóság erejével.

Az amerikai kísérlet csődje, a kapitalista „szabadságból” való kiábrándulás, visszaterése a sváb költők körébe — ezek annak a mély emberi és világnézeti krízisnek a tényezői, amely a költőt egy időre visszaveti a fejlődés útján. A valóság első verseskötetének sikere csupán enyhíteni képes, de megszüntetni nem. Úgy tűnik, mintha Lenau elveszítené egy pillanatra tájékozódóképességét, mintha valóságérzéke megtorpanna s az irracionálisban, a vallásban próbálna megoldást találni. Az irodalomtörténet ezért az eltévedésért Sophie von Loewenthal szokta volt felelőssé tenni, Lenau legnagyobb és reménytelen szerelmét. A pszichológizáló módszernek ebben a vonatkozásban is szükségesszerű tévedését szerző meggyőzően leplezi le, mégpedig úgy, hogy egyúttal a tévedés elvi alapjait is feltárja. Az ok és okozat viszony valóságos relációjának megfordítása játszódik

le az ilyen magyarázatban, mely az idealista módszer egyenes következménye. Emellett pedig a Goethe—Steinné analógia egyes mozzanatai kísértenek: Sophie von Loewenthal Steinnéhez hasonlóan a csillapító, megtérítő múza szerepét kapja. Mehring Goethe olaszországi útjával kapcsolatban oszlatta el a Steinné-legendát, Turóczi-Trostler azt mutatja meg, hogy Lenau nagy szerelme a kritikusi időpontban nem ok, hanem következmény, annak a társadalmi alapokon nyugvó világnézeti válságnak a következménye, amelybe a költő Amerikából történt visszatérése után belezuhan. Ugyanez a válság magyarázza meg Lenau Goethe-ellenességét is, mely a legélesebben a krízis éveiben jelentkezik.

Maga a *Faust* is, Lenau első költői korszakának legátfogóbb műve, ellen-Faustnak készül, Goethe *Faust*jával versengve, még pontosabban: ellenkezve és ellene. Goethe Faustja a kiábrándulásból indul el, hogy végül is a munkában találja meg az emberi élet értelmét, Lenau hőse ezzel szemben kiábrándulásból kiábrándulásba esik, idegen és hontalan a földön s a végső tanulságot úgy vonja le, hogy megsemmisíti önmagát. A *Faust* Lenau csalódásainak és bizonytalanságának foglalatja, annak az eredménytelen kísérletnek kifejezése, melynek célja a világnézeti válságból való kitérés, a társadalmi és eszmei ellentmondásosság felszámolása. Első pillantásra tehát negatív mű, melynek megítélését azonban közelebbről tekintve éppen a meg nem alkuvó tagadás, a következetes tiltakozás billenti át a pozitív oldalra. Faust élete féktelen szabadságvágyat tükröz, mely túlmutat minden korlátot — társadalmi és eszmei szempontból egyaránt. A költemény — politikai radikalizmusát tekintve — szinte egyedülálló a maga korában, legalább is az osztrák irodalomhoz viszonyítva: csaknem burkolatlanul áll ki a metternichi reakció ellen. Megoldása, a hős öngyilkossága, melyet a panteizmus melletti hitvallás előz meg, kétféle irányba nyit távlatot: az egyik oldalon az ateizmus felé mutat, a másikon a teizmus felé hagyja nyitva az utat. Ez a kettősség jelzi a költő válságának ellentmondásosságát, a válság súlyosságát viszont Lenau élete mutatja: egyelőre a teizmust választja. A monográfia Faust-elemzése, amelyet vázlatában az előbbieken ismertettünk, szakít a szokványos byronizáló interpretációs kísérletekkel s nagy érdeme, hogy a goethei és lenau-i Faust-konceptió közötti eltérést az eltérő társadalmi viszonyokból vezeti le, leszögezve Goethe és Lenau végső fokon objektív okokban gyökerező összemérhetetlenségét. Ha valamit hiányolni lehet a Faust-elemzésben, akkor azt kell mondani: kár, hogy szerző nem mélyült el még jobban a részletekben. A lényegen ez

természetesen mit sem változtat, de tanulságos lett volna az ezzel a kulcsponti művel kapcsolatban is abszolút biztonsággal felmutatott törvényszerűségnek megnyilatkozásait a részleteken belül is látni.

A *Faustot* a *Savonarola* követi, az a hősköltemény, amelynél ellentmondásosabbat a világirodalom nemigen ismer. A tárgyválasztás maga is mutatja, hogy Lenau válsága még mélyebbé, még végletesebbé vált. A történelmi Savonarola nem tudott kikeveredni a feloldhatatlan ellentmondások útvesztőjéből: kispolgári forradalmár volt, a városi szegényeket meg akarta szabadítani a világi és egyházi elnyomástól, de szélsőségesen reakciós is, amikor Krisztus királyságának nevében visszafelé akarta fordítani az idő kerekét s a világról való lemondás, az aszkézis zsarnokságával akarta felcserélni a forradalommal megsemmisítendő konkrét despotizmust. Lenau önmaga is hasonló végletek között hanyódik: szabadságvágya, politikai radikalizmusa egyre erősebb s egyben határozottabb is lesz, de ugyanakkor mind mélyebben merül el a misztika örvényében. És ez a kettősség nemcsak a költő sajátja. Társadalmi méretű ellentmondásosságról van szó, arról az ideológiai harcról, amelyet az irodalom, a filozófia s a világnézet egészének síkján vívtak meg az elvetélt 48-as forradalmi mozdulásokat előkészítő erők a hivatalos Németországot egyre inkább jellemző obskurantista, reakciós elméletekkel. Ez az a kettősség, amely objektive tükröződik a hősköltemény korhú, de ugyanakkor a német jelent is kifejező végleteiben és ez az a kettősség, amely Lenau személyes válságában átélve lírai szenvedéllyel is eltölti a *Savonarola* sorait. A költeményben Lenau nem jut és nem juthat megoldásra és kétségtelen, hogy az objektív és szubjektív válság szükségképpen jelentkezik esztétikai áttételekben is: az ellentmondások szétfeszítik a mű kereteit, a *Savonarola* művészi szempontból is kiegyensúlyozatlan, heterogén alkotás. A *Faust* költőjének ellenlábasa Goethe volt. A *Savonarolával* kapcsolatban Turóczi-Trostler rendkívül finoman megfogott belső analógiával Lenau-nak a kor legnagyobb német költőjéhez, Heinéhez való viszonyát tisztázza. Nem egy elfogult torzítást kellett ezen a ponton is eloszlatni, amíg egyszer s mindenkorra le lehetett szögezni, a külsőségeket, a folytonosan hullámzó ingadozást leszámítva, hogy Lenau „a kevesek közé tartozik, akik föl ismerik és — ha nem is minden fönttartás nélkül — elismerik Heine történeti jelentőségét” (107. l.).

A *Savonarola* jelezte Lenau válságának csúcspontját. Utána fokról fokra, lépésről lépésre következik be a kibontakozás, mégpedig oly módon, hogy az alapot a krízis legszélsőségesebb pillanataiban is meglevő

pozitív mozzanatok szolgáltatók. A költő még a harmincas évek elején kilépett a politikai passzivitásból és forradalmiságát, radikalizmusát a misztikus eltévelyedés sem volt képes megsemmisíteni, csupán tisztánlátását zavarta meg és szembenállásának erejét csökkentette. A Lenau egész énjét megsemmisítéssel fenyegető válság következménye azonban az, hogy a költő rádöbben arra: ösztönös és elvontságra hajló, elméleti forradalmisága légüres térben mozog s ezen az úton haladva értelmetlenné kell válnia. Ez a veszély pedig annál nagyobb, mert a metternichi rendszer egyre korlátozottabbá s ezzel együtt egyre elviselhetetlenebbé fojtóbbá válik. A cenzúra nyomását Lenau mind erősebben érzi a maga bőrén is, ugyanakkor pedig látja, miképpen hullik szét azoknak élete és művésze, akik az osztrák ideológia áldozatául esve konformisták igyekeznek lenni. Grillparzer a kiemelkedő intő példa, de Anastasius Grün éppúgy ide tartozik, mint a teljesen félresiklott Zedlitz. Ezekből a tapasztalatokból és ebből a felismerésből következnek Lenau közvetlenül politikai versei, mint a *Megátalkodottakhoz*, az átfogó társadalmi perspektívájú *Csalódás* s a *Kitömött keselyűmre*. A társadalmi haladás törvényszerűségeinek megsejtése a tudatosodó forradalmiság mellett az új vonás ezekben a versekben. S nem véletlen, hogy Lenau szemléletének történelmi távlatai most kezdenek tisztulni: ekkor már nem a misztikusok gondolkodásának kalauzai, hanem Hegel, a hegeli filozófia. Nyilvánvaló, hogy végső megoldás még messze van — s maradéktalan egészében elérhetetlen Lenau számára mindvégig — a krízis útvesztői helyett azonban előremutató, határozott út körvonalai kezdenek kibontakozni. A politikai érdeklődés, illetve tudatosodás azonban nemcsak egyes költeményekre terjed ki, hanem egy új költői magatartásban is láthatóvá válik, ez a társadalomhoz, a természethez; a valóság egészéhez való új viszony fokozatos kialakulásának az eredménye. Az emberi munka átalakító erejének, a forradalmasodó technika jelentőségének felismerése új párosszal tölti el verseit. (1838 *tavasán* című verse az egyik legérdekesebb példa erre, mely a Petőfi előtti „vasút-versek” között a legpozitívabb, leghaladóbb s leginkább közéleti meg a technikai és politikai haladás Petőfi látásában megvalósuló szintézisét. A XIX. század derekának ezt a rendkívül érdekes és sokatmondó motívum-problémáját szerző világirodalmi összefüggésekben exponálja s Lenau helyét ebben a vonatkozásban is világirodalmi távlatokban jelöli ki.) E mellett — illetve helyesebben: mindennek a mélyén Lenauban a nép iránti viszonya területén megy végbe döntő változás. A kisemmizettek, az elnyomottak, egy-szóval a nép irányában Lenau szinte gyer-

mekkorától kezdve ösztönös vonzódást érzett. A fiatal költő verseinek bizonyos formaelemei éppoly kevésbé érthetőek e tény szem előtt tartása nélkül, mint ahogy emberi-költői magatartásának egyik lényeges vonása is elsikkad, ha erről megfeledkezünk. Ez az ösztönös vonzódás, amely eddig nem volt ment a romantikus rajongás okozta elvontság veszélyétől (és pedig Lenau elszigeteltségének következményeként) most válik cselekvő átéltséggé. A költői tükröződés: a *Zsízskarománcok*, melyek középpontjában a forradalmi nép áll és a harcossá válnak. A *Savonarola* lázadó, de ellentmondásos pátozsa itt már minőségi változáson ment át — a monográfiát idézve: „Lenau lázadó vallásosságának súlypontja az égből, a Savonarola egéből, a földre helyeződött át” s ezt azzal egészíthetnők ki, hogy a vallásos színezetben jelentkező lázadás itt konkrét, a népre támaszkodó forradalmiságba csap át, mely az adott esetben a történelmileg jelentkező vallásos köntöst csaknem maradéktalanul magába olvasztja. Valóban, a *Zsízskarománcok* egy új, nemcsak kötöttségektől megszabadult, hanem már-már szilárd talajt érintő Lenaut mutatnak. Fejlődésének döntő fordulatát élte át, de egyáltalában nem lehet azt mondani, hogy fejlődése lezárult volna. Ellenkezőleg: a *Zsízská* még el sem készült, amikor már új, mélyen rokonjellegű, de sokkal átfogóbb téma foglalkoztatja: a dél-franciaországi eretnekmozgalmak véres elfojtása.

A mű, amelyben őt, illetve hat év munkája sűrűsödik össze, az *Albigensek*, az érett Lenau minden vonatkozásban legjelentősebb alkotása. Történelmet elevenít fel és mégis, „valósággal izzik a leplezetlen időszerűségtől”. Összefoglalóan, mondanivalója közvetlen és közvetett lényegét tekintve nem lehetne tökéletesebben jellemezni, mint Turóczi-Trostlei megfogalmazásával: „minden biztonnal a világirodalom egyik legantifeudálisabb és legantiklerikálisabb költői alkotása”. Ebben a vonatkozásban Lenau egész életművének csúcspontja, nem csupán gesztus többé, hanem tett, politikai tett a legmagasabb igényekkel fellepő művészet síkján. Nem túlzás azt állítani, hogy döntő csapást mér a reakciós-romantikus ideológiára azon a ponton, amely ennek az ideológiának legjobban körülbástyázott pontja. A romantikus középkor-legendát számolja fel, az idillé eszményített feudalizmus mesterkelt álomvilágát. Elméleti szempontból Hegel jelenti számára ehhez a legnagyobb segítséget, pártosság tekintetében azonban messze maga mögött hagyja újonnan felfedezett mesterét. Hegel nagy érdeme, hogy feltárja a bomló feudalizmus ellentmondásos mozgását, az a hibája viszont, hogy a bomlás során érvényesülő ellenerőket, melyek megteremtik a következő formáció előfeltételeit, nem emeli

ki. Lenaut első sorban éppen ezek az ellen-erők érdeklik s ezzel fejezi ki álláspontját a maga korával kapcsolatban. Mert a tulajdonképpeni célja ez: a maga korát akarja kifejezni, a maga társadalmának nagy politikai-világnevezeti válságát akarja művészi síkon megformálni — és mindezt nem a pusztá tükröztes kedvéért teszi, hanem azért, hogy a meggyőződése szerint küszöbön-álló forradalom útját egyenesse. A hangsúlyt a fennálló renddel szembenálló új erők ábrázolására veti, igazi hőse a feltarthatatlanul előretörő szabad gondolat, amely az életetornyosuló, leküzdhetetlennek látszó nehézségek ellenére sem ismér akadályokat s minden pillanatnyi sikertelenség ellenére végül is diadalmaskodik. Az *Albigensekben* „Lenau tükröt tart kora feudálisai és klerikálisai elé: középkori őseiktől nem örökölték mást, csak embertelenséget és gonoszságot, tükröt tart kora gyáva, tehetetlen polgári osztálya elé is: vegyen példát az eretnekek hősi szabadságharcáról”. S éppen a látszólagos pesszimizmusban, az eretnekmozgalom bukásának megrázó megjelenítésében rejlik Lenau mondanivalójának legnagyobb propagandatív ereje: a történelmi példa azt igazolja, hogy a humanizmus erői még bukásukban, időleges aléltóságukban is a jövő fejlődés biztosítékai.

Az *Albigensekkel* kapcsolatban az egyik legérdekesebb kérdés a Lenau—Hegel-viszony problémája. Ami ebben a viszonyban filológiai eszközökkel tisztázható volt, azt a régebbi kutatások már tisztázták. A filológia klasszikus eszközei, illetve módszerei azonban csődöt mondtak abban a pillanatban, amikor a Lenau és Hegel közötti kapcsolat lényegére: ideológiai összefüggéseire került a szó. Turóczi-Trostler ebben a nehéz kérdésben is meggyőző biztonsággal ragadja meg és fejt ki a lényeges pontot. Gondolatmenete világosan megláttatja, miben érintkezik Lenau Hegellel, mit kapott tőle, egyben azonban megvilágítja azt is, miben múlja felül a költő a német klasszikus filozófia utolsó nagy képviselőjét, hol válik a szellem dialektikája tarthatatlanná és tartalmatlanná, s ezzel szemben hol jelentkezik Lenau forradalmisága, amely elválasztja Hegeltől s amelyet a hegeli idealizmus nem elégíthet ki, hanem csak gátolhat. A választóvonal, amely az *Albigensek* hegeliánus alapkonceptiója ellenére már a műben magában kimutatható, Lenau e leghatalmasabb költői és politikai vállalkozása befejeztekor (sőt már valamivel korábban) konkrét fordulatban realizálódik. Az a Lenau, aki az *Albigensekben* — részben Hegel segítségével — végérvényesen felszámolja a maga misztikus eltévélyedését, objektív érvénnyel leszámol és szakít a kereszténységgel, 1842-ben már világosan látja Hegel egyik alapvető ellentmondását is, azt, amely a hegeli dialektika forradalmi jellege és Hegel

reakciós politikai felfogása között mutatkozik meg. A felismeréssel három említésre méltó mozzanat jár együtt, mintegy pozitív ellensúlyként: Lenau ismét közeledni kezd a szenualizmushoz, sőt egyenesen a materializmushoz, egyre inkább felismeri Heine rokonvonásait s azt, hogy eszmei célkitűzései — lényegüket tekintve — azonosak a Heinéiével, mindezek mellett pedig megismerkedik Feuerbachhal s Feuerbach nyomán megnyílik számára az út a saintsimonizmus felé is. A világ új színben tűnik fel előtte, a transzcendens vágyakozás utolsó nyomai is eltűnnek tudatából, a földi életben látja a lét végős s egyben egyetlen értelmét. A természethez való viszonya ekkor éri el a végérvényes tisztultságot, a romantikus nosztalgia, fiatal éveinek melankóliája idegen lesz számára, a „derű és béke líráját” teremt meg utolsó nagy ciklusában, az *Erdei dalokban*. A monográfia ezen a ponton is tisztáz egy immár hagyományossá vált tévedést. Tény az, hogy ezekben a költeményekben is találni misztikus elemeket, itt is fellépnek a „múlt és a közelmúlt hazajáró kísértetei”, a vesztett illúziók. A Lenau-kutatók azonban nem vették észre, hogy ezeknek az elemeknek a funkciója egészen más, mint a korábbi versekben, a panteizmusba süllyedésben kibontakozó válság idején volt. Tudatosan misztikus színben feltüntetett jelenlétükkel éppen az új biztonságot fejezik ki, amelyen árnyakká silányulnak és megsemmisülve szertefoszlának. A természet deromantizálásának folyamata, a lenau-i természetfilra legnagyobbívív vívmanynak egyike, itt ér el végpontjához s ezzel együtt jut el a csúcra az ellenkező törekvés is: a természet humanizálása. Igen érdekesen tükröződik ez a folyamat az utolsó magyar versekben. Az átél és átértett táj megjelenítése ugyanolyan erejű itt is — ha nem nagyobb —, mint a korábbi magyar tárgyú költeményekben. Ezúttal azonban, a tájon belül, illetve a tájhoz való kapcsolatában különleges szerepet kap bennük az ember is. A *Három cigányra* ez éppúgy vonatkozik, mint a *Miska*-versekre, a *Bakonyi betyárra*, vagy a sor legutolsó, legérettebb költeményére, a *Tiszaparti parasztkóra*. A *Három cigányban* az ember és a természet idilli összhangját érzeti meg a költő, a *Miskában* a táj adja meg az alapvető emberi relációk konfliktusának hátterét, amelyet Lenau az elnyomottak oldaláról néz és ábrázol, a népballada hangján. A *Bakonyi betyár* politikai vers a szó szoros értelmében, csak éppen az irodalomtörténet nem vette eddig észre, mint ahogy mély politikai koncepció húzódik meg a *Tiszaparti parasztkor* robbanó ritmusban kifejezett szituációja mögött is. A képek a régi és az új magyar tánczene hatásának érzékeltetésében oldódnak fel s Lenau ezzel a régi és az új erőinek harcát ábrázolja a

maga egyedülállóan zenei nyelvi eszközeivel. Ez a vers valóban a „régí, rendi Magyarország búcsúztatója”, Lenau utolsó politikai megnyilatkozása.

A *Don Juan*, a költő átfogó epikus kísérleteinek töredékben maradt záróköve, az előző fejezet befejezését képezi. Szerző itt is, akárcsak a magyar tárgyú költemények, vagy a „vasút-vers” esetében, világirodalmi összefüggésekben világítja meg a tárgy fejlődését. A *Don Juan* témát abban a formájában, ahogy Lenau szembekerül vele, egy objektív ideológiai tükröződési folyamat társadalmi szempontból is időszzerű megnyilatkozásaként mutatja meg, amelyre a költő a maga módján, de a maga fejlődésében is objektív érvénnyel hat vissza. Az elemzés és az ábrázolás itt is meggyőző és világos. Az is kétségtelen, hogy formái és tárgyi okok egész sora szól amellett, hogy e mű tárgyalása a monográfiának ezen a helyén történjen meg. Mégis, fejlődéstörténeti megfontolásoknál fogva, a *Don Juan* problematika kifejtését inkább az utolsó előtti fejezet, az *Összeomlás* elé tettük volna, hiszen a hős katasztrófájában már a költő katasztrófiája vetíti előre árnyékát.

A Lenau költői pályáját tragikusan derékbatörő összeomlást tárgyaló rész egyik nagy erénye a mérséklet, amely viszont egyáltalán nem megy az alaposág rovására. A téboly előtti utolsó hónapok, az utolsó tervek szerkesztésükben állnak az olvasó előtt. Turóczi-Trostler segítségével a már-már be-

törő káoszban is nyomon lehet követni a kuszaltságukban is kiemelkedő lényeges tendenciákat. A monográfia azonban ugyanakkor mégsem esik bele annyi Lenau-tanulmány hibájába: nem válik valamely Acta medicinába kívánczoló pszicho- vagy szexuálpatológiai értekezésé.

A mű zárófejezete Lenau utóéletét mutatja be, úgy azonban, hogy önálló irodalomtörténet-történeti tanulmánynak is beillenek. A Lenau-értékelés alakulását a kortársaktól kezdve kíséri nyomon, ezúttal tudománytörténeti nézőpontból leleplezve le a tévedéseket és torzításokat a haladó irodalomtörténeti hagyomány kiemelése mellett. Ha még megemlíttjük, hogy a forrásjegyzék áttekintő képet ad a felhasznált és — ennyiben ez a jegyzék értékelés is — felhasználható irodalomról, és hogy a *Függelékben* Kovács József összeállításában megtalálható a magyar Lenau-fordítások teljes bibliográfiája, akkor a könyv ismertetését befejezettnek tekinthetjük. Az ismertetés azonban nem volna teljes, és nem vetne kellőképpen számat a mű értékével, ha nem szögeznék le még egyszer: Turóczi-Trostler József *Lenauja* nemcsak a rendkívül gazdag Lenau-irodalomban egyedülálló, nem csupán a magyarországi germanisztikának nagy eseménye, hanem maradandó értéke a magyar és német irodalomtörténetírásnak egyaránt.

Halász Előd

HÁROM VILÁGIRODALMI ARCKÉPRŐL

Sós Endre: *Cervantes*, Ungvári Tamás: *Fielding*, Vajda György Mihály: *Lessing*

A Művelt Nép kiadó „Kultúra Mesterei” sorozatában tavaly a világirodalom három kiemelkedő alakjáról jelent meg egy-egy könyv, mindegyik magyar szerző tollából. Cervantest, Fieldinget és Lessinget a róluk szóló legújabb műveknek ez a véletlen szomszédsága sodorja most együvé. Az ilyen véletlen találkozások azonban nagyon sokszor revelálóak: tényleges összefüggésekre vetnek fényt. Így van ez a jelen esetben is. Cervantes és Fielding művészetének szoros, bensőséges kapcsolata első pillanatra nyilvánvaló: a realista regény korai történetében övük a két legkiemelkedőbb teljesítmény, s Fielding tudatosan épít Cervantes kezdeményére. Lessing viszont kortársa Fieldingnek, s ha más viszonyok közt és másfajta eszközökkel is, hasonló célokért küzd: a humanista élet szemlélet, a realista ábrázolásmód győzelmeért. A két évszázadnak, amely e három író életét s működését keretbe foglalja, van bizonyos egysége. E korszak minden válságán és aggodalmán keresztülragyog még a polgári-

humanista élet szemlélet szépsége és biztonsága. A harc, amelyet Cervantes és Lessing elsősorban a középkor, Fielding pedig már nagyrészt a megszületett polgári világ ellenében vív, lényegileg azonos.

1.

A három könyv szerzői közül Cervantes ismertetőjének és magyarázójának volt talán a legnehezebb dolga. S főleg persze a *Don Quijote* miatt. A regény közismert, hősei szállóigében élnek. A problémák gazdagon kínálkoznak, a megoldások — a tetemes szakirodalomban — bőséggel és ellentmondásaikkal egyaránt zavarbaejtőek. Igaz, nincs hiány kitűnő, kulcsként használható megfigyelésekben, interpretációkban sem, elég Belinszkijre, Heinére, Thomas Mannra és Lukács Györgyre utalnunk. De semmiképp sem elegendő egyszerűen egymás mellé sorakoztatni e mégoly kiváló szempontokat,

megtoldva esetleg a szerző saját észrevételeivel. Minden írói arckép — még a hangsúlyozottan népszerűsítő és nem tudományos céllal készült is — a művek átgondolt, lényegre tapintó elemzésén áll vagy bukik, s egyben annak a szintézisnek a sikerén, amely az egyes műveket az életmű egészébe, a társadalmi és irodalmi fejlődés összefüggéseibe illesztve tárgyalja. Új anyag feltárását, új viszonylatok megmutatását nem kérhetjük számon a népszerűsítő könyv írójától, de az ismertek egységes szempontú, kidolgozott összefoglalását igen.

S itt, Cervantes esetében, semmiképp sem lehet megkerülni azt a kérdést: hogyan és miért jöhetett létre az első modern regény éppen az elmaradott Spanyolországban, elébe futva jó száz évvel az összeurópai irodalmi fejlődésnek, amely mint egységes folyamat majd a legpolgárosultabb országokban, Angliában és Franciaországban fog megindulni s első virágzású korszakához is eljutni a XVIII. században? Továbbá feltétlenül szükséges volna megmutatni — nem ötletszerű felsorolásban, hanem rendszeres, elvileg végiggondolt kifejtésben — miben nyilatkoznak e modernség, e polgári realizmus fő credenciái, s másrészt hogyan él tovább még a régi forma is e merőben új tartalmú és koncepciójú művészetben?

Sós Endre *Cervantes*-ében sajnálatosan nélkülözzük a problémák megragadására, rendszeres, összefüggő tárgyalására irányuló törekvést. A könyv legtöbbet viszonylag a korrajzban, életrajzban nyújt. Az életmű szét hullik, elszakad a „háttér”-ként kezelt társadalmi, történelmi körülményektől, széttöredezik alacsony igényű tartalmi kivonatokká, szerteomlik odavetett megjegyzésekké, feldolgozatlan cédulákká. Karikírozva, mégis jellemzően mutatja Sós Endre egész módszerét egy részlet: „A teljes *Don Quijoté*-ban nagyon sokféle elem található. Paródia. Irónia. Bohózat. Szatíra. Bölcselkedés. Realista ábrázolás. Fantasztikum...” Bár az effajta címszavakhoz többnyire némi „szöveg” is járul, s bár szintetikus, nagyobb összefüggéseket villantó szempontok is fölbukkannak, ezek is mind a koncepció hiányát sínylük, s kidolgozásuk többnyire sekélyesen vázlatos. Ami annál szomorúbb, mivel a szerző lelkesedése tárgya iránt, jártassága a szakirodalomban — beleértve a spanyolt is — olyan jelek, amelyek arra vallanak: ha nagyobb igényvel és felelősséggel nyúl feladatához, különbet adhatott volna.

Az igényesség hiányával magyarázhatjuk talán a fogalmazásbeli hanyagságokat, az egész könyvnek zsurnalisztikus, sőt olykor iskolásan suta vagy éppen gyermetegen gúgyögő stílusát. („Cervantes dühös volt és nem válszolt az idézésre”; „Az az érzésünk: a mellékbonnyodalmak teljesen feleslegesek és

Cervantes csak azért írta ezeket, mert attól tartott, hogy a novella különben túlságosan hamar végetérne és ez nem volna jó” stb.)

Igy állván a helyzet, Sós könyvének jobbra csak lexikális értéke van, s egy népszerűségében is komoly igényű, terjedelmesebb marxista Cervantes-tanulmány még megírásra vár.

2.

A Fielding-könyv — magyar nyelven e nemben az első — nem hogy hasonló hiányérzetet az olvasóban. Ungvári Tamás nagy becsúval látott neki feladatának, s az eredmény általában megfelelő magas célkitűzéseinek. Mindenekelőtt filológiai alaposággal tanulmányozta át Fielding műveit, s ez elmélyedő fürkészés nyomán részletes képet tudott rajzolni az író munkásságának viszonylag elhanyagoltabb tájairól, pl. ifjúkori színdarabjairól, egész pályáját végigkísérő cikkeiről, röpiratairól is. Jó áttekintést szerzett a Fieldingre vonatkozó irodalomban, s az eredmények felhasználása, a téves nézetek polemikus elutasítása terén mintaszerű ökonómiával és biztonsággal jár el. Friss, elsődleges élménye a fieldingi művészet, amelyről könyvében már szilárdan kialakult nézetei vannak, csakúgy mint a társadalmi, irodalmi fejlődés nagy, átfogó kérdéseiről. Mi tette lehetővé ezt a biztonságot? Túl egyéni képességeken — s egyúttal szoros kapcsolatban is ezekkel — az a komoly marxista képzettség, az a dialektikus szemléletmód, amely e fiatal kutatónak immár természetévé vált. Ungvári népi demokráciánk egyetemén nevelkedett, munkája világos bizonyítéka annak, milyen előnyökkel indul a mai ifjúság a tudományos materializmus módszereinek birtokában a régebbi nemzedékekkel szemben, amelyeknek még legkiválóbb tagjait is fékezte, tévutakra szorította az ideológiai tanácstalanság vagy éppen zavarosság. S egyben bizonyítéka annak is, hogy az irodalomtörténeti és esztétikai stúdiumok terén milyen fellendülést hozott nálunk a marxizmus klasszikusainak útmutatása, a szovjet irodalomtudomány teljesítményeinek megismerése s nem utolsósorban Lukács György munkásságának rendkívüli hatása.

Ungvári helyesen tárja föl az irodalmi jelenségek, az emberi-írói magatartás ideológiai összetevőit, s — felhasználva a szovjet irodalomtörténészek, elsősorban Jelisztratova eredményeit — Fielding világnézetének árnyalatos képét adja, kijelölve az író helyét az angol felvilágosodás eszméramlatainak szövevényében. Megmutatja, hogy Fielding idealizmusa, egyre erősödő polémiája a korabeli materialistákkal — főleg Mandeville-lel — közeledése a vallásos etikához szorosan össze-

fonódott a korai burzsoá rendszer mélyreható bírálatával, önnön humanizmusával, demokratizmusával, sőt azzal a leginkább ellentmondásosnak tetsző jelenséggel is, hogy a művészi ábrázolásban mindvégig érvényesült nála a materialista világszemlélet. Egyik fő érdeme Ungváriknak, ahogyan a Fielding-művek problematikuss, művészi szempontból sokat kifogásolt alakjait és jellegzetességeit — Heartfree a *Jonathan Wild*ben, Blifil a *Tom Jones*ban, a szentimentális vallásosság kérdése az *Ameliában* stb. — visszavezeti az író világnézetének ellentmondásaira, ahogyan minden esetben igyekszik leátni az ideológiai maghoz, s ebből kibontani a formai problémákat is. A nagy Fielding-művek elemzését lényegbe hatolóan, elevenen, sikeresen oldja meg, némi csonkaságot legfeljebb az *Ameliával* kapcsolatban érezni, ahol nem kap kellő hangsúlyt Fielding társadalombíráló szenvedélyessége, s csak kevés szó esik a finom lélekrajzról.

Az elevenség Ungvári módszeréből, az eszmei mozzanatok éles exponálásából, a jó vitatkozó készségből természetesen adódik. Kár, hogy a szerző nem éri be ennyivel, s nem egyszer mesterkéltséggel, hatásosnak szánt trükkökkel igyekszik fokozni az érdeklődést, pl. mikor arra vállalkozik, hogy megfejtje Fielding leydeni tanulmányútjának „rejtélyét”, vagy új magyarázattal szolgál a Wild—Walpole párhuzamot illetően. A nagy beharangozás, a korábbi eredményekkel — vagy eredménytelenséggel — szemben mutatkozó fölény mindkét esetben kétes értékű feltevésbe torkollik. Az irodalomtörténészek természetesen jó szolgálatot tehetnek az effajta hipotézisek is. De mi értelme elmosni szilárd tények, megalapozott feltevések és találgatások különbségét? Mi értelme hangerővel meggyőzni az olvasót olyasmiről, amiről érveink ereje nem győzi meg? Érdeklélők, fogások, hevenyészve odavetett megoldások a stílusba is benyomulnak, különösen a könyv első harmadában. (Egy-két példa: „Az elszakadás Shakespeare-től Fielding korában is éles”; a „Fielding-darabok végigpásztázzák a társadalmi életet”; „a bértollnokoskodás életformáját osztotta ki rá az anyagi kényszer” stb.) Nagyrészt a művésziellen előadásmód okozza, hogy a Fielding-vígjátékok szellemességéről mondtak egyáltalán nem hatnak meggyőzően. Maga Ungvári utal rá egy helyen, hogy a darabokból vett néhány soros idézeteket csak hevenyészetten fordítja. De miért? S nincsen túl minden hevenyészés határán is az ilyesfajta magyarázás (ezúttal nem Fielding, hanem Murphy szövege): „s másnap reggel az általa annyira élvezett dohány csomagolópapírjára írott jelenetet adott a színészeknek”?

Fielding az utóbbi évekig úgyszólván ismeretlen volt nálunk, de — hazáján kívül —

más országokban sem foglalta el azt a helyet, amely jelentőségénél, semmit nem avuló életességénél fogva megilleti. A *Tom Jones* és a *Jonathan Wild* lefordítása után Ungvári könyve igen alkalmas további eszköze a nagy realista hazai népszerűsítésének. Különös örömmünkre szolgálhat, hogy ezt a szép teljesítményt egy fiatal irodalomtörténész érte el.

3.

Bizonyos értelemben Lessing is „felfedezés”-re szorul. Helyét a német felvilágosodásban, a Goethe—Schiller—Hegel-korszak felé tartó nagy szellemi felívelésben, a polgári forradalomért vívott irodalmi harcban máig ható érvényességgel jelölte ki Franz Mehring több mint félszázada. Mehring könyve néhány év óta nálunk is közkézen forog, örvendatosan olcsó kiadásban. Lessing emberi nagysága, harcos humanista alakja, megalakítást nem ismerő zsarnokgyűlölete a burzsoá utókor hazugságaitól megtisztítva, fényesen ragyog előtünk. De műveikhez a magyar olvasó alig férhet hozzá. Ha egyáltalán jelent számára valamit ez az életmű: afféle másodrendű klasszikust, amivé a régi iskolai oktatás szikkasztotta. Hogy Lessing mennyire eleven eszmében is, művészi erejében is, erről kevesen tudnak, erről meglepetéssel értesültek, akik az *Emília Galottit* a múlt évben a rádióban, Németh László fordításában hallották. Bizony itt volna már az ideje a legjobb Lessing-dramák megjelentetésének, modern fordításokban, esetleg Kazinczy kiigazított, felfrissített tolmácsolásában!

Ennek a közvetlenebb, mélyebb Lessing-ismeretnek tör utat Vajda György Mihály könyve. Tegyük mindjárt hozzá: példászerűen, tudós szakértelemmel. Vajda, igen helyesen, a Mehring rajzolta képet fejleszti tovább a filológiai teljesség, a műelemzések kibővítése, elmélyítése, a lessing-i esztétikai nézetek alaposabb kifejtése irányában. Az eredmény: világos szerkezetű, szilárd és arányos felépítésű, megbízható mű, amely teljességre való törekvését, tudományos alaposságát tekintve kézikönyvnek is beillenek — ugyanakkor könnyed, a legjobb értelemben népszerű. A szerző biztos kézzel fogja össze nemcsak a német társadalmi és irodalmi fejlődés, hanem az egész európai felvilágosodás Lessinghez futó szárait, s ugyanilyen határozottsággal fejt fel azokat is, amelyek Lessinget a jövőhöz — a mi jelenünkhöz — fűzik. Különösen sikerült fejezetben foglalja össze a lessing-i esztétika — Lessing által soha teljes rendszerességgel ki nem fejtett — elveit, a realizmusnak legmagasabbrendű felvilágosodáskori elméletét.

Kifogásunk mindössze két pontra szorít-

kozik. Az egyik: sajnálatosan elmaradt Lessing magyarországi útjának értékelő, történeti ismertetése, annak megmutatása, hogyan termékenyítették meg a lessingizmi eszmék a magyar kritikai és dramaturgiai gondolkodást a reformkorban — pedig a könyv hangütése, amelyben Bajza neve csendül a Lessingé mellé, ígér ilyesmit az olvasónak. Másik bíráló szavunk ezúttal is a stflust illeti. Vajda általában világosan, könnyedén, elegánsan fejezi ki magát. De helyenként mintha több volna a megengedhetőnél *írásművében* a *beszélt* nyelv, pontosabban az előadói katedra hol kedélyes, hol patetikus szónokiasságából. („Bajza József, kritikai irodalmunk nagymestere”; „Lessing, az emberi felvilágosodás bajnoka”; „Álljunk meg egy percre! Nagyon fontos mondatot olvastunk!”) Máskor meg mintha „népszerűsítő” törekvésében menne túlságosan messzire, pl. mikor az *Emilia Galotti* cselekményét körülbelül abban a nagyapó-hangnemben ismerteti, ahogyan Charles és Mary Lamb mesélte el annak idején a serdületlen ifjúságnak Shakespeare drámáit. („De a legnagyobb tumultus közben hirtelen segítség

érkezett valahonnan, s Emiliát valaki egy kertfal mögé segítette. Szegény, olyan rémült volt, hogy gondolkodás nélkül otthagya anyját, vőlegényét, és követte a megmentőt...”)

*

Egy sikertelen és két sikeres könyv került az asztalunkra. Szabad-e ebből a Művelt Nép kiadó sorozatának általános színvonalára, a színvonal nagy egyenetlenségeire következtetnünk? S a jó könyvekben is megelhetők kisebb, főleg stíláriis természetű hibákból arra, hogy könyvkiadásunk minden lektorálások, ellenőrzések és szerkesztések közepett még mindig nem képes elérni, hogy a kéziratok teljesen érett, feltve ápolat alakjukban kerüljenek sajtó alá? Hihetjük-e, hogy irodalmáraink ne volnának tökéletesen tisztában a műgond fontosságával, hogy ne tudnák álmukban is: aki irodalomról ír, mondanivalójának hitelét ássa alá, önnön illetékességét cáfolja, ha saját stílusával szemben nem könyörtelenül igényes?

Kéry László

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ VÁLOGATOTT VERSEI

A verseket válogatta és az előszót írta Vas István (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1955.)

Kosztolányi Dezső *Válogatott novellái* után a széles olvasó közönség kezébe kerülnek Kosztolányi Dezső *Válogatott versei*. Örömmel kell fogadnunk mindkét kiadást, mert huszadik századi irodalmunk és a Nyugat-mozgalom megismertetésében ezzel is komoly adósságot törlesztünk. Mégis az első gondolatunk az, hogy a felszabadulás után 11 év telt el, de Kosztolányi Dezső életművének marxista — leninista értékelése még mindig várat magára.

Kétségkívül hosszú ideig akadályozta ezt a munkát a kor feldolgozatlan társadalomtörténeti képe, a Nyugat-mozgalom általános értékelésének hiánya. Különös óvatosságra intett mindez olyan íróval kapcsolatban, akinek ellentmondásokkal teli életművét talán nehezebb egyértelműen jellemezni, mint sok más kortársát.

A felszabadulás után Kosztolányi Dezső műveinek marxista értékelése az életmű bonyolultsága, ellentmondásossága miatt ingadozó volt. És hozzátehetjük, hogy ezt az ingadozást egy bizonyos bizalmatlanság, de legjobb esetben is erős tartózkodás színezte. Olyan esztétikusaink (Révai József, Lukács György), akik világosan, meggyőzően és bátor következetességgel értékelték Petőfit, Adyt, József Attilát, Illyés Gyulát, Kosztolányiról nem fejtették ki álláspontjukat.

Még a halálának 10. évfordulója alkalmából megelégnünk Kosztolányi-emlékezések készítésére sem jelent meg elméleti igényű értékelő írás. Devecseri Gábor és Tolnai Gábor csak személyes emlékeket idéztek fel tanulmányaikban (Devecseri Gábor: Az élő Kosztolányi, *Officina* [1945]; Tolnai Gábor: Kosztolányiról, Budapest, 1947. januári szám).

Az első állásfoglalás az akkori irodalompolitika jobbszárnyáról indult el. Az *Ujhold* Babits és Kosztolányi nevével a zászlaján propagálja az általános — absztrakt emberi, a l'art pour l'art eszméit, szemben a „politikus” Adyval, József Attilával, Illyéssel. (Az új költőket a babitsi teljesség, a korokat, világtájukat befutó egyetemesség egy kidolgozott magatartás felvételétől zárta el; „... József Attila az elnyúlt tapogatózás után egyidőre a proletariátus gondolatkörének egyenruháját öltötte föl, a részlet nehezen tűrt fegyelmébe szorítva beszellemét” *Ujhold*, 1946. jan. Lengyel Balázs: Babits után.)

Az *Ujholddal* elsősorban Lukács György szállt elvileg vitába (1946. szeptember). 1946 novemberében Szabó Árpád cikke (*Valóság*, 1946. nov.) váltotta ki az első — szenvedélyes — vitát magáról Kosztolányiról. A nem egy kérdésben baloldali túlzásba eső Szabó Árpád cikkére egész sor

visszhang érkezett (Keresztury Dezső, *Válasz* 1947. jan., Szabó Zoltán, *Valóság* 1947. febr.; Vas István, *Magyarok* 1947. jan.; Fazekas László, *Magyarok* 1947. jún.; Lengyel Balázs, *Mai magyar líra*, Officina, 1948). Az irodalomtörténet vesztesége, hogy a vita abba maradt, mielőtt az összecsapó vélemények és e vélemények védelmére mozgósított tényanyag nyomán kibontakozhatott volna akár egy Kosztolányi monográfia igénye és alapvető szempontja.

1948 óta újabb kísérlet Kosztolányi portréjának megvilágítására nem történt. Ez a készülő egyetemi tankönyv szerzőit, de egy válogatott kiadás szerkesztőjét is, nehéz feladat elé állítja. A közeli és a távolabbi múlt legnagyobb magyar írói nincsenek mind beleillesztve történeti képünkbe. Nem várhatunk azonban sem egyetemi tankönyvvel, sem szövegkiadásokkal addig, míg alapos, tudományos munkák tisztázzák biztosan és részletekbemenődést ezeket a kérdéseket. A gyakorlati feladatok sokszor átmeneti megoldások kidolgozására kényszerítettek. Vas István válogatása mögött is értékelés áll; ennek az értékelésnek sok tekintetben már kontúrjai is vannak, akkor is, ha egészében és részleteiben még szükségképpen bizonytalan és ingadozó. Mindenesetre bizonyosnak látszik, hogy Kosztolányi költészete a szocialista társadalom embere számára is értéket jelent. A történelem során — és ez érvényes az irodalomtörténetre is — a részletjelenségek jellegét elsősorban az adott történeti szituáció alapvető ellentmondása, s a jelenségeknek ehhez való viszonya adja meg, de távolról sem határozza meg teljesen. A jelenségek egyes oldalai a történelem távolabbi során — más új összefüggésben — új színt, új jeleket nyernek, más irányban érvényesülnek; olyan vonások, melyek régebben csak alárendeltek lehettek, a központi feszültség eltolódása által előtérbe kerülhetnek. Így válhatnak ma a tegnapián lényegesebbé Kosztolányi költészetének nem jelentéktelen pozitívumai. Vas István tanulmányában jól megragadja ezeket és méltatja Kosztolányi költői közvetlenségét, humanizmusát, a kifinomult és mozaikjaiban pontos gondolatot, érzékletes kifejező és hajlékony nyelvét, azt a kivételes művészetet, amellyel annyira használni és továbbfejleszteni tudta a nyelvének adta kifejezési eszközöket. Kosztolányi fölismeri a kapitalizmus társadalmában élő ember problémáit, de nem a lényeges, nagy összefüggéseket. Bizonyos öntetszeggel nyúl a mindennapi témákhoz, mint aki költői becsvágyát abban leli, hogy apróból alkot nagyot. Költészete mintegy megelevenítő és szemléltető erejének próbaköve gyanánt fordul az olyan tárgyakhoz, melyek kicsinységükkel, intimitásukkal ragadják meg. De az egészéből kiszakított részleteknek akár egy-

szerűen, akár komplikáltan, értelmük volt az izléstelenség, a parlagiasság, a modorosság, a hamis pátoz ellen. „... a szellem ébersége és virrasztása nevében mindketten gyűlöltük és tunyán szundikáló szellem motyogását és félrebeszélését és ahol lehetett harsogó nevetéssel trombitáltunk a fülébe, csiklandoztuk meg mindent széttagosó lúdtalpai” — írja Karinthy megemlékezésében Kosztolányiról (Nyugat, 1936. dec.).

Vas István bevezetője szerencsésen mentes a vulgarizálástól; nem akarja Kosztolányit harcossá, forradalmárrá festeni. Mégis felmerül tanulmánya néhány észrevételének kapcsán, hogy még így is nem túlságosan szubjektív-e egy-egy megállapítása.

Így Kosztolányi Marcus Aurelius c. versét érzésünk szerint Vas István bizonyos fokig félreérti. Vas azt állítja, hogy Kosztolányi „költészete kizárólag a kézzel fogható világra, a földi életre vonatkozott. És ez Kosztolányinál nem csupán közvetett művészet, hanem tudatos büszke magatartás is”. Vas István állításának igazolására idézi a „Marcus Aurelius” sorait: „Csak a bátor, a büszke az kell nekem ő kell, őt szeretem, ki érzi a földet, tapintja merészen a görcsös, a szörnyű Medusa — valóság kő — iszonyatját s szól: »ez van«, »ez nincsen«, »ez itt az igazság« »ez itt a hamisság« s végül odadobja férgeknek a testét.” Véleményünk szerint Kosztolányinak ez a „vallomása” csak azt a nosztalgiát mutatja, amelyet Kosztolányi az impresszióit értékek szerint rendezni nem tudó »homo aestheticus« a marcus aureliusi magatartás iránt érzett. Ez a kettősség Kosztolányira ifjúkorától jellemző, amikor a még magát »homo moralis«-nak rajzoló ifjú költőt az élesszemű Babits így mutatja be: »Ha azt kérdeznéd valaki, ki az a mai magyar költő, aki a dekadens ideált leginkább megközelíti, Kosztolányira mutatnék. Az ő széles, gömbölyű, vrelaine-i homloka alatt egy valóban régi dekadens lelke lappang. Romantikus. A Byronok, Baudelaireok, Vörösmartyak unokája ő... Az impressziók hatalmának költője, melyek elaprózzák, elmerítik, elaszonyosítják a lelkeket, csüggedésre lágyítják, majd megint — egy pillanatra — lázba exaltálják, s többnyire egymás hatását lerontva nem engedik megszűlni a férfias akaratnak nevezett rezultánst.” Nehéz tehát elhinni Kosztolányinak, hogy ő igazából Marcus Aurelius, csak éppen időnként álarcot visel: „Álarcomat itten elvetem, aztán újra felöltöm s járok mosolygva, tanulva a türelést, a hosszú alázat gögös erőnyét, szenvedve a mocskot, rejtve riadtan rongyokra szakított császári palástom.” Ha az embernek két arca van, akkor nem illetékes annak eldöntésében, melyik az igazi és melyik az álarc!

Vas Istvánnak ez a félreértése azonban nem egyedüli. A „Hajnali részegség” elemzésénél

mindenképpen igazolni próbálja az utolsó sorok irracionális levegőjét, elszigetelt, átmeneti hangulatnak „hajnali részegségnek” tünteti fel. Kosztolányinál az ilyen hangulat azonban nem elszigetelt, nem átmeneti, hanem máskor is felbukkanó motívum verseiben. Szauder József tanulmányában, melyben nyomon követi a Hajnali részegség előzményeit, megállapítja: „a testentüli lét nem idegen Kosztolányitól” (a Hajnali Részegség motívumainak története, Ujhold, 1947. jún., 52. l.).

Természetesen tudományos elemzés nélkül, az irodalompolitika viharáiban, alig találhatunk olyan értékelést, amelyet ne tenne bizonyos fokig egyoldalúvá a szubjektivitás. Az előbb idéztük Babitsot, aki Kosztolányiban a „dekadens ideált” látta, Illyés Gyula Kosztolányiban a realista mozzanatot veszi nagyító alá. A kor egyik legforradalmibb írójával lesz ismerkedésünk — írja az Ember és Világ bevezetőjében —. A legesztétikusabbnak kikiáltott (megróvásképp kikiáltott) írónk volt leginkább proletár-érelmű. Így siessük el ítéleteinket. Melyik írónkban lakott annyi tisztelet, megértés és már-már becéző szeretet a vicik, a mosónék, a nyomorgók iránt, mint benne a mindenfajta politikának — a haladó politikának is megvetőjében, az ellenforradalmi idők kezdetének lelkes helyeslőjében? Ki kereste oly szívósan még az élet valóságát az elesettség furcsaságaiban, s megdöbbenő egyszerűségeiben? Tán csak Móricz, az ellenpólusa. A tehetségben találkoztak. Az bármifajta is mindig egy irányban kényszerít, a valóság felé. Sok mindenről nem írhatott. De végtelenül jellemző, hogy amikről írhatott, azok közt mire esett újra és újra a választása. Az ártatlanok övezte fénybe tárgyilagosan hívó-tiszta, vagy már-már színésien lelken-dező szavaival. Ezek az alakok mind valóságosak. Általuk és tőlük tudjuk meg, hogy a két háború közt milyen lényegbevágó események zajlottak le körülöttünk.

Mind Babits megjegyzésében, mind Illyés Gyulában is van részgizgás: ezeknek az ellentmondó mozzanatoknak konkrét, belső

összefüggésére majd csak egy marxista Kosztolányi monográfia fog rámutatni. Ilyen jellegű, részletes elemzést Vas István bevezető tanulmányától nem kérhetünk számon. Mégis úgy véljük, az olyan izgalmas kérdés, mint Kosztolányi politikai profilja és ennek a költészetével való összefüggése a tanulmányban is több helyet érdemelt volna. Érdekes lett volna rámutatni arra is, hogy Kosztolányi a század eleji impresszionista irányzatnak jellegzetes képviselője és megvizsgálni ennek a művészi látásmódnak az akkori fejlődés szempontjából részleges jogosultságát és elemezni veszélyeit.

A válogatás szép, értékes munka. Vas István helyes módszert alkalmaz, kronológikus rendben közli a verseket, jól válogat a hátrahagyott versekből is. Munkája egészében sikerült. Ha abból a szempontból nézzük, az igazi Kosztolányit tükrözi-e, úgy találjuk, hogy Kosztolányi művének inkább maradandó oldalai kerültek előtérbe és ez egy népszerű válogatásnál inkább pozitívum. Vas több, Kosztolányi költészetében eddig figyelmen kívül hagyott haladó mozzanatra hívja föl a figyelmet (Anyák, Csomagold be mind, Kalauz). Ebből a szempontból helyes lett volna egy kevéssé ismert vers, az *Aranyvonat* közlése (megjelent Tinta 1916). Ha művészileg nem is elsőrendű vers, de Kosztolányi magatartásának antiimperialista vonásait mutatja az első világháborúban. Sajnáljuk, hogy Vas István válogatásában Kosztolányi verseinek sokszínű formagazdagságát nem emelte ki jobban, gondolunk itt különösen a szonettekre (Téli alkony, Ébredés). Viszont meg kell jegyeznünk, hogy aránytalanul bőven szerepel a *Kisgyermek panaszai* és a *Mektelenül*.

Egészében, Vas István válogatása és tanulmánya problémákat ébreszt és megoldások felé mutat; jelzi, hogy irodalomtudományunknak még sok adóssága van Kosztolányival szemben. Mindenekelőtt az, hogy munkásságának mély magyarázatát adjuk és elkészítsük a művek kritikai kiadását.

Kenyeresné Bolgár Ágnes

JULOW VIKTOR : FAZEKAS MIHÁLY

Művelt Nép Könyvkiadó, 1955.

Fazekas Mihály elsősorban úgy élt az irodalmi köztudatban, mint a Lúdas Matyi költője, s irodalomtörténetünknek minden biznnyal egyik legnagyobb hiányossága volt az, hogy egyéb munkáit szinte elhallgatta. Pedig ezek a művek esztétikailag is komoly értéket jelentenek, s az író világnézetének, emberségének megismeréséhez kö-

zelebb visznek. Nem volt Fazekasnak komoly igényű életrajza sem. Most, műveinek kritikai kiadása után, indokolt kronológiai rendre építve adja meg Julow Viktor az első teljesség igényével megrajzolt pályaképet Fazekasról, amely összes műveinek elemzésén alapul. Végre nem csupán a Lúdas Matyi szerzője áll előttünk, hanem egy fokozatosan kibon-

takozó, élete főműve felé fejlődő író. Julow Viktor, mint a kritikai kiadás egyik szerkesztője, az írói pálya megrajzolásában a szükséges adatokat, viszonylatokat mintegy belülről ismeri. Ez a biztonság és otthonosság föltszabadítja a szerzőt a hosszabb, s népszerűsítő jellegű munkában feltétlenül nyomasztó hatású bizonyítások alól, s ugyanakkor meggyőzően hat a szakmai szemmel olvasókra is. Magával ragadó és élményszerű olvasmányosság, tudományos elmélyültségen alapuló igényesség és irodalmi értékű stílusának szerencsés összhangja teszi a könyvet a Nagy Magyar Írók sorozatának egyik legértékesebb darabjává.

Régi, de nem eléggé megszívlelt igazság az, hogy igazán írni csak arról lehet, akit és amit az író a legbensőségesebben megszeret, s az egyén és a művek problematikáját — mondhatnánk — újra éli. Julow Viktor könyvének ezt az erényét külön kell említenünk, mert ebből fakad általános hibája is: Fazekas életműve egészének túl magasra emelése. A könyv oly szuggesztív erővel ragad magával, hogy olvasása közben az az érzésünk támad, mintha Csokonaival egyetlen rangú íróról lenne szó. Az egyes művek elemzésekor rámutat ugyan némely eszmei és esztétikai fogyatékoságra, s helyes arányokkal mérve állítja a legnagyobbak, Csokonai vagy Berzsenyi mellé, de azokra az okokra és problémákra, amelyekből Fazekas munkásságának alapvető fogyatékoságai magyarázhatók, kevésbé világít rá. Azok a körülmények és adottságok, amelyek nagymértékben meghatározták Fazekas műveinek jellegzetességét és fejlődési irányát, kétarcúságuknál fogva előnyök voltak meg hátráltatók is. S a könyvben elsősorban a pozitív hatások világosodnak meg. Amikor a hibák megmértetnek, a mérleg mindig gondosan és pontosan figyel a tökéletes egyensúly helyreállítására, „de”, „mégis” kapcsolással az érdem oldalára is téve a súlyt. (Pl. 17. l., 39—40. l. stb.) Természetesen nem azt akarjuk mondani, hogy a szerző a hibák mellett ne mutasson rá az erényekre, hanem azt, hogy ez a módszer *egészében és általában* teszi bizonytalanná az értékelést. Meg kell említeni ezt már csak azért is, mert nem kizárólag erre a nagyon értékes könyvre jellemző, és ha a szerzőnek hibájául róható fel, nem csupán az ő hibájáról van szó. Ha csak a Nagy Magyar Írók sorozatának kötetit olvassuk végig, úgy tűnik, mintha a magyar irodalom csupa nagyszerű írókból állna, akiknek kisebb hibái eltörpülnek eszmei és írói érdemeik mellett. Az érték-skála igen zavaros képet mutat: Csiky Gergely vagy Mikes Kelemen pályaképe, e monográfiaiban majdnem olyan nagyszerűnek tűnik, mint József Attiláé vagy Mikszáthé. A felszabadulás után közvetlenül meginduló

irodalomtörténet éles, kritikai értékelése, amely helyenként túlzott volt, de alapjában helyes, eltompult, s a következetes és egyenes elvi bírálattal helyét valamiféle „megértő” szellem váltotta fel. Az ilyenfajta hibák erendő okai természetesen igen sokfélék, de burjánzásukat nagymértékben segíti elő az, hogy egyes társadalmi, politikai, irodalmi jelenségek és mozgalmak, sőt egyes irodalomelméleti kérdések még nem tisztázottak, vagy legalábbis nem megnyugtatóan azok. S abban a korszakban, amelyre Fazekas költői működésének javarésze esik, vannak nagyonis kétarcú jelenségek és megoldatlan problémák, amelyekről a könyv helyenként kissé egyoldalúan beszél.

Kezdődik ez mindjárt a szülőhaza bemutatásával. Debrecen fejlődéséről, múltjáról Julow nagyon vonzó képet rajzol, majd elmondja, hogy mindez már nagyrészt a múlté. Az író azonban nem a lassú hanyatlásnak indult város talajára állítja. Mert igaz ugyan, hogy Debrecen gazdaságilag és eszmei színvonalában leszállt már korábbi magaslatairól, de sokat megőrzött a múlt előnyeiből és erényeiből, s ezért: „Ebben a városban lehetett még, sőt Magyarországon ekkor itt lehetett leginkább művelt humanistává, felvilágosult szellemű tudóssá, szigorú erkölcsű polgárrá, igaz hazafivá és a nép melegszívű barátjává fejlődni.” (14. l.) Nem érdemes beszélni arról, hogy a reális helyzet és az egyes költők fejlődésének bizonyosága szerint művelt és felvilágosult polgárrá, igaz hazafivá válni lényegében az ország egészen távoli helyein is lehetett: Kassán, Pesten, és lehetett volna Sopronban is. Érdemes viszont arról beszélni, ami a megállapításban is benn foglaltatik, ti., hogy ebben a korban Debrecen erőforrásait már jórészt a múltból megőrzött, konzervált erények adják, s ezek determinálják azt is, hogy az új eszmékből mit és mennyit fogadjanak el. Világosan megmutatkozik ez abból, ahogyan a város a felvilágosodást fogadta. A könyv így ír erről: „Debrecen és Kollégiuma is kész a felvilágosodás befogadására. Polgári világa, életformája rokon ezzel a mozgalommal...” (19. l.) De azért is fogadták szívesen, mert ez a világnézet vallási türelmet hirdetett s ezért „hatalmas erőnyereség a Habsburg ellenreformációtól annyi üldöztetést szenvedett és szenvedő református közösségnek.” (20. l.) A felvilágosodásnak ez a fajta átvétele azonban előny is, meg nem is. Hiszen egy gazdag, s az életnek úgyszólván minden jelenségére vonatkozó világnézet leszűkített, korlátolt szempontú elfogadásáról lehet beszélni csupán. A debreceni gyakorlatiasság kiválasztja belőle azt, ami számára kedvező, vagy aminek már vannak némi előzményei is a város életében (pl. a természet-tudományos érdeklődésnek a botanizálás). Ugyanekkor azonban gondosan vigyáztak

arra, hogy „veszélyei” a kollégium falain messze kívül maradjanak. A tolerancia eszméit szívesen fogadták, mert bizonyos eszmei védőpajzsot adott a Habsburgok és a katolikus klérus ellen, de ugyanakkor nem túrték azt, hogy Csokonai ne járjon templomba, mert a deizmust már kárhozatos, felforgató tannak tartották. Ugyanezért nézték olyan árgus szemmel Csokonai új tanítási módszerét, amely szintén a felvilágosodás nagy ideológusának, Rousseau-nak elvein alapult.

Debrecen óvatossága az újjal szemben nem kismértékben szabhatta meg Fazekasnak és az összes debreceni írónak királyhűségét, s a nemzeti kérdésben való kisebb vagy nagyobb közömbösségét is. Még a jakobinus Szentjóni Szabó legradikálisabb elvei sem érleltek irodalmi művekben egy Batsányiéhoz hasonló, felvilágosult és nemzeti eszméket eggyéolvasztó koncepciót. S hogyha — mint a könyv írja —, Fazekas királyhűsége mindvégig azon alapult, hogy II. József emlékéit őrizze hitt a Habsburg abszolutizmus legalábbis elvileg felvilágosult voltában, akkor ez is a valóságos politikai élet figyelembe nem vevésén alapult. Hiszen a II. József utáni uralkodók nagyon is világosan mutatták meg azt, amit a Kalaposkirály aufklárista eszméi és jobbágypartoló rendeletei még eltakartak. Fazekasnál ez a királyhűség a kollégiumból hozott elv lehetett, hiszen már a háború idején sem gondol arra, hogy mélyebben belásson a harcokat indító okok közé. „Feltette hatalmas császárunk magában, Hogy fogyatkozást tesz a hód világában.” — írja a török háború idején. S amikor később elfordul a harci dicsőségtől, saját tapasztalata indítja erre elsősorban, mélyseges humanizmusa s nem a háborúknak a politikai tisztánlatásból fakadó elvi eltérése. Mindezzel természetesen nem kisebbíteni akarjuk a költőt, de ha arra gondolunk, hogyan világitott bele Bessenyei múlt és jelen háborúinak legmélyebb okaiba, s milyen élesen látta Barcsay Mária Teréziának és a kor más politikai nagyjainak indítékait, akkor jogos rámutatni arra, hogy Fazekasnak a felvilágosodás íróinál kevésbé tágkörű politikai horizontja volt.

„A megégett Nagytemplom . . .” című verse szintén azt mutatja, hogy a debreceni szellem Fazekas költészetében mennyire korlátozó hatása is tudott lenni. A tűzvész az általános erkölcsi pusztulás veszedelmére emlékezteti a költőt, de csak „a debreceni polgárság ősi dicsőségét, régi romlatlan erkölcsét és erejét” (106. l.) siratja. Julow Viktor igen helyesen mutat rá arra is, hogy Fazekasnál az antik versforma és a Berzsenyies hang mennyire diszharmonikusvá válik: „A polgári tárgy és a paraszti színezetű debreceni nyelv szinte kiált a realiztikusabb, közvetlenebb, kevésbé

fenséges hangnemű megformálás után”. Mélyebb okát kutatva viszont tárgyválasztásnál és nyelvi adottságnál is alapvetőbb világszemléleti szűkkörűsége lehet következtetnünk. A helyi ihletforras itt csak egy helynek szóló mondanivalót sugall, s míg Berzsenyi a hangnemben Trója és Róma pusztulásához mérte az egész nemzeti nemzet hanyatlását, addigi Fazekas látókörének határát lezárták a Nagytemplom üszkös falai. Nem pusztán a polgári tárgy, hanem a felfogásban megnyilatkozó debreceni-polgári beszűkültség az, amely szinte szükségszerűen eredményezi a nyelvi kettősséget is.

Fazekas költészete filozófikus mélységben és szélességben nem éri el a legnagyobb írók magaslatait. Sem a debreceni gyakorlatias szellem, sem felvilágosodásuk mérsékelt volta, sem egyéni hajlamai nem segítették őt ebben. „A nagy végső kérdések kevésbé foglalkoztatják. Ha filozofálgat is itt-ott, abból is legtöbbszörre praktikus tanulságot szűr le a társadalomra nézve . . .” (84. l.) — írja róla Julow Viktor is. Fazekas kibontakozása más irányú: ő a népiesség csúcspontjára tart, s éppen ez a másság teszi jelentőssé, de elszigeteltté is. Maga a népiesség e korban „perifériális vagy legalábbis másodlagos jelenség” (132. l.) volt Kazinczyék programja mellett. A két kör törekvései még látszólagos hasonlóságukban is mély ellentéteket rejtnek. Amikor Fazekas Lúdas Matyit győztessé teszi, világosan és egyértelműen a parasztnak egy tanult, polgárosult képviselőjét teszi azzá. Első tekintetre úgy tűnik, mintha ez szorosan beletartozna a műveltség útján való polgári felemelkedés tervébe, amelyért Kazinczyék vívták az irodalom és nyelvújítás területén harcaikat. Ez a program azonban a nemességet akarta elsősorban a művelt nyugati nemzetek szintjére emelni és nem a parasztságot! Most, a politikai mozgalmak bukása után félelemmel néztek és lehetetlennek tartottak minden radikálisabb tendenciát, még a Lúdas Matyi-félét is, még a korban szükségszerű-egyedi megnyilvánulásaiban is. — Fazekas tehát egyedül van fejlődésének és nagy költővé válásának korszakában; kimarad, sőt, az Árkádia-pörben egyenesen szembekerül a kor fő-tendenciáját képviselő körökkel. A debreceni törekvések fölött mégsem lehet teljes biztonsággal pálcát törni (mint ahogy nem lehet azokat teljes biztonsággal dicsérni sem), hiszen lényegében tisztázatlan kérdések húzódnak meg a háttérben. Nem világos már az sem, hogy az 1772-től 1795-ig tartó korszakban mi volt a szerepe ennek a mezővárosi paraszti-polgári írórétegnek? Kétségtelen, hogy nem jelentett alap-láncszemet és hogy nem hozható egy szintre sem a francia, sem a magyar felvilágosodott írók legjobbjainak világnézetével. Ugyanakkor azonban, ha csak mérsékelt

áramlatát is, de elterjesztették olyan körben, mely a felvilágosodás doktriner, filozófikus formájához soha nem jutott volna közel. — Kidolgozatlan probléma az is, hogy vajon a debreceni talajon fakadt népiesség, amely Csokonai és Fazekas műveiben át tudta törni a provincializmus korlátait, állt-e kapcsolatban a felvilágosodás humanizmusával és népbarát programjával? E két költő útja azt mutatja, hogy igen, de inkább csak sejtjük és érezzük, anélkül, hogy világosan és pontosan látnánk, hogy mennyiben és hogyan? A többi író műveinek vizsgálata újabb szempontokkal segítené a kérdés megoldását. Érdekes pl., hogy Szentjóni Szabó, ki a debreceniek közül eljutott a jakobinusságig, népiesség irodalmi műveiben nem tud kitörni a provincializmus köréből, s nem biztos, hogy mindez egyéni adottságai alapján indokolható. — Figyelembe kell venni azt is, hogy a Martinovics-mozgalom bukása után a felvilágosodásnak csak a mérsékelt iránya él és élhet tovább. Nem tisztázott általában, az egész nyelvújítási korszakra vonatkoztatva, hogy ebben az időben a felvilágosodásnak a reformkor számára való közvetítése milyen eszmékben, milyen szűk vagy tágkörűen valósult meg? Milyen szerepe volt ebben Debrecennek és országszerte ennek a paraszti-polgári rétegnek? Ebből a szempontból nézve Fazekas életművét, csak a kérdés problematikus volta erősödik még inkább. Ha ugyanis az 1819-től induló Kalendáriumokat nézzük, egy feltétlenül nagyjelentőségű törekvés áll előttünk. Fazekas a szerkesztésben a felvilágosodás tudományos igényességét vitte tovább. Valóban „kolumbuszi egyszerűséggel” és „zseniális eredetiséggel” talált rá a költő arra, hogy ezt éppen a Kalendáriumban tegye, amelyet úgyszólván mindenki olvasott. A felvilágosodás íróinak közönség-igénye él benne tovább: a tanítva használni hivatástudata, amelyhez megtalálta a legalkalmasabb fórumot is. Másrészt viszont, abban, hogy Fazekas a felvilágosodás tolerancia-gondolatát is 1823-ban „A perzsa fejedelem” című versében szólaltatja meg intő, tanító céllal (megelőzően a „Cs. et F.” c. verse a deizmusnak megfelelő vallási eszméket tükröz, tehát nem közvetlenül és nem programszerűen hirdeti a vallási türelem eszméjét), ismét ennek a debreceni felvilágosodásnak elmaradott, egyhelyben való topogásával találkozunk. Ezt a könyv is említi, de avval a záradékkal, hogy a város számára ekkor aktuális volt a kérdés, mivel a királyi biztosok zaklatása is ez időre esik. Ha arra gondolunk, hogy az ifjú Vörösmarty a görbői évek alatt a megyék sérelmeit tapasztalva, a „hármás erőszak” ellen tudott hadakozni versével, akkor világosan látszik, hogy bizony már rozsdás fringia a Fazekasé, amely nem is oda vág, ahol a

bajok főforrásai vannak. — Magánya és elszigeteltsége ekkorra még teljesebb és véglegesebb lett. Barátai, a régi harcostársak mind elhaltak mellőle. Az irodalmi köröktől most már egy nemzedéknyi távolságban is van, s a széphalmi mesterral együtt legfeljebb tisztelt, de kívülálló nagyjai a literatúrájának. Sem ő, sem Kazinczy nem tudta már megtalálni helyét ebben a nemzeti eszméktől átfűtött, romantikától lázás, régít és újat merészen egybeölelő irodalomban. S még mielőtt elkészönnék a könyvtől, mely olyan vonzóan és annyi szeretettel rajzolta meg Fazekas pályaképét a megelőző korszakban, hadd figyelmeztessünk a könyv két olyan megállapítására, amely zavaróan hat.

Az Ámeli-versek finomtollú elemzése során a szerző rávilágít Fazekas költői eszközeinek fejlődésére, s azt, hogy figyelme „egészen a belső történések felé fordul, s az érzések hullámzásának hiteles, finom rajzát tudja adni”, avval magyarázza mintegy, hogy a költő „Kijárta közben a szentimentalizmus iskoláját: s megtanulta belőle az érzékeny, belső rezdülésekre figyelő önszemléletet.” (75. l.) Ebben a megfogalmazásban az olvasó okvetlen a szentimentális izlés-irány irodalmi hatására, könyvtelmeinek gondol. Ennek azonban nincs nyoma az Ámeli-versek előtti költészetében. Ha olvasott is ilyen jellegű műveket, azt, ami belőlük külső formákban elsajátítható volt, egyáltalán nem vette át. Sőt, a Ruzsánda-versekben egyenesen „kerüli a korabeli költészetben szinte kötelező szentimentális túlzásokat”, sőt a kedves szokványos-szentimentális beállítást is, s a hegyekbe vonulás képe Ruzsándával sem a rousseau-i elvonuló élet programját szólaltatja meg, hanem „hiteles paraszti hangulatot” — mint a könyv is írja (67. l.). Az a bensőség, érzelmi melegség, amely az Ámeli-verseket áthatja, sokkal inkább fakadt az érző szív legmélyéről, mint irodalomból eltanult költői fogásokból. Annál is inkább mondhatjuk ezt, mert a szentimentális irodalom, s különösen Rousseau hatása Fazekas műveiben is kimutathatóan leszerelése után, a debreceni kertben töltött csendes napokon, Csokonai barátságára idején jelentkezik és mélyül el. Ilyenformán ez a magyarázat nem indokolható sem az író fejlődésének vonalából, sem magukból a költeményekből.

Nem tudunk egyetérteni Julownak azzal az interpretációjával sem, amelyet Fazekas „Tavaszi eleje” c. művéhez fűz. Ezt az írást a kritikai kiadás egy tulajdonképpen befejezetlen kéziratból közölte. Az utolsó, elkapkodott írással hozzáfűzött rész a következő mondattal végződik: „Óh, sohase fárasztások magokat úgynevezett baráti annak a pallérozásnak, megürült hazánknak idegen népekkel való kifódozásába, adjátok vissza elbitangolt hazafi jussát a törzsökös lakosnak,

és szelídítések meg elszilajult indulatit, majd anélkül, hogy a hazának gyalázatos elkorcsosítására vetemednétek, a háládatos nemzet erántatok való örökös tisztelettel fog szaporódní." Ehhez írja Julow Viktor magyarázatul, hogy Fazekas „űgyszólván teljes határozottsággal veti fel az érdekegyesítés programját". (116. l.) Itt azonban sokkal kevesebbről, még helyesebb, ha azt mondjuk : másról van szó. Az érdekegyesítés a reformkor nagy programja volt, melyért a küzdelem jó 25 évvel későbbben bontakozott ki, mert csak ekkor bontakozhatott ki. Kölchey így ír erről az Országgyűlési Naplóban : „Közűnk azonban népérdek név alatt legalább három különböző érdek él, miket egymással megegyeztetni, egymásba olvasztani még nem tudunk, meg nem is igen akarunk : a nemesség, a polgárság és a parasztság érdeke." (Bp. é. n. Franklin, 1267. l.) Fazekas nem beszél, mert nem is beszélhet e háromról, hiszen sem a nemesség ilyen jellegű és erejű vezető-szerepe, sem a polgárság politikailag fontos osztályá érése, de még a parasztság

helyzete sem tartott ott, hogy a kérdést programszerű élességgel, mint Kölchey feltehetette volna. Nem volt ez lehetséges azért sem, mert az érdekegyesítés, a széles nemzeti egységfront megteremtésének gondolata meg sem születhetett addig, míg a szabad nemzetvállás politikai feltételei még nem teremtődtek ; hiszen nemzeti célok kivívására akarták az egyes osztályok érdekeit egyesíteni. Sem a jobbágyság gazdasági felemelkedését célzó tervek, sem az idegenek betelepítése elleni tiltakozás nem hozható egy nevezőre evvel a nagyszerű, nemzeti programmal. Nem pontos és zavaróan hat, ha az elnevezést átvisszük olyan törekvésekre és kritikai nyilatkozatokra, amelyek ezt mégcsak előkészítették.

Mindezek mellett is a könyv elérte célját : végre teljes emberségben és költői fejlődésben megismertük és szűvből megszerettük Fazekas Mihályt. S lehet-e irodalomtörténeti múról ennél nagyobb dicséretet mondani?

R. Mezei Márta

FAZEKAS MIHÁLY ÖSSZES MŰVEI KÉT ÚJ KIADÁSÁRÓL

(Sajtó alá rendezte : Julow Viktor és Kéry László. I—II. kötet. Akadémiai Kiadó, Bp., 1955. 327 és 387 lap. — Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1955. 376 l. Magyar Klasszikusok)

1.

Fazekas Mihályt — indokolatlanul — egyműví írónak könyvelték el eddigi monográfusai. A nagyszerű Lúdas Matyi mellett a figyelem elterelődött egyéb műveiről, s bár a Lúdas Matyiból egyre-másra jelentek meg az újabb kiadások (nem is beszélve a ponyvakiadásokról), versei nagyritkán láttak napvilágot. Pedig a Lúdas Matyi mellett Fazekas lírája is — a maga *egészében* — klasszikus veretű, jónéhány költeménye irodalmunk élvonalába tartozik. Költészetének plebejus demokratizmusa, a dolgozó nép tömegeivel közösséget vállaló népiessége — amely a Petőfiével rokon — volt az oka annak, amiért a hivatalos irodalompolitika mellőzte, félrecsúszttatta Fazekas líráját. A Lúdas Matyit, irodalmunk e legnépszerűbb hősét, akit a legkisebb faluban is ismernek, a Döbrögik nem hallgathatták el, arról azonban gondoskodtak, hogy egyéb művei minél kevesebb nyilvánosságot kapjanak. A most megjelent két Fazekas-kiadás összeállítóinak, Julow Viktornak s Kéry Lászlónak nagy érdeme, hogy kiadásaikban az egész Fazekas-életművet — s abban természetesen a Lúdas Matyit is — jelentőségéhez és érdeméhez méltó keretbe állítják. Több éves elmélyült kutatásuk eredménye az Akadémiai Kiadónál megjelent kétkötetes szövegkritikai kiadás s

az ennek alapján közrebocsátott népszerű „Magyar Klasszikusok"-kötet. Nemzeti irodalmunk egyik kiemelkedő nagysága megkapta a megillető méltatást s most már az egész Fazekas-életmű hozzá méltó kiadásokban s megfelelő példányszámban neveli s gyönyörködteti az olvasóközönséget, lesz közkincsévé dolgozó népűnknek.

2.

Az akadémiai szövegkritikai kiadás két kötete minden Fazekas-opuszt közül, még a legjelentéktlenebb forgácsokat, alkalmi írásokat is — az egy Fűvészkönyv kivételével. Julow Viktor és Kéry László e kiadásban Fazekas összes költeményét, prózai művét, műfordítását s levelét kézreadja, sőt még a vitatható szerzőségű műveket s a Fazekas életére, munkáira vonatkozó dokumentumokat is. Emellett egyrészt a művek mély eszmei-elvi elemzésével, másrészt filológiai-frástörténeti (nem egyszer grafológiai) vizsgálatával eredményesen tisztázzák, amit az eddigi kutatás leginkább elhanyagolt : a Fazekas-versek *időrendjét*. Az eddigi kiadások időrendje — az első kiadás (Lovász Imre rendezte sajtó alá 1836-ban) alapján teljesen önkényes volt, s így félreértések, tévedések melegágyául szolgált. Most végre — a kiadók

szorgos munkájával tisztázódott Fazekas műveinek időrendje, ami egész sor elvi összefüggést vetett fel s lehetővé tette, hogy a kutatók megrajzolva Fazekas világnézeti — s művészi fejlődését a Lúdas Matyiig, kulcsot adjanak a Lúdas Matyi keletkezésének magyarázatához s Fazekas munkásságának meg-rajzolásához.

Julow s Kéry a szövegkritikai kiadásban kiaknázzák azt a lehetőséget, hogy Fazekasnak számos autográf kézirata megmaradt a *Kátai-hagyatékban* (debreceni Déri-Múzeum), ennek s az ún. *Lovász-kiadásnak* (1836, Fazekasnak ez az editio princeps) segítségével végezték el a művek rekonstrukcióját. Az akadémiai szabályzatnak megfelelően, főszövegnek a költő életében megjelent utolsó szövegközlést fogadják el (Fazekasnak számos műve megjelent az általa szerkesztett *Debreceni Magyar Kalandáriumban*), vagy pedig a legkésőbbi eredeti kéziratot. (Utóbbi esetben jelent nagy segítséget a Kátai-hagyaték.) Csak ha e két támpont hiányzott, fordultak a Lovász-féle kiadáshoz — szemben az eddigi gyakorlattal, amely kizárólag erre épített. (Most a Lovász-féle kiadás szövegeit túlnyomórészt jegyzetben mellékszöveggé közik.) A szerkesztők eljárása azért is helyes, mert a Kátai-hagyaték *Apró-cseprőségek* c. ciklusa az időrend tekintetében is megbízható eligazításokat nyújt. Igazuk van abban is, amikor az Ináncsi Pap Gábor kiadta verseket nem veszik főszövegnek, ez a szövegközlés — bár hat évvel korábbi, mint Lovász Imréné, — jóval hanyagabb, pongyolább s így szövegkritikailag megbízhatatlanabb. Az S. Szabó József által közreadott 9 költemény (EPHK. 1908) is helyet kap a kötetekben, tehát minden eddig számon tartott Fazekas művet együtt kap az olvasó. Mindezt Julow és Kéry kiegészítik a költőnek általuk újonnan felfedezett, ill. először méltatott alkotásaival: *A meglegedés*, *Hát csakugyan nem igaz* . . . c. költeményekkel, *A tavasz eleje* c. verses-prózaival, s az *Aleddin* c. keleti történettel. *A Feltette hatalmas* . . . s a *Nagy gyökerek csemetéje* . . . c. költeményt is ők állítják be az időrend legelejére. E két verset másfél század után Ilyés Gyula adta ki 1948-ban. *A filológiai teljesség* s a közlés pontossága szempontjából a szerzőket tehát csak elismerés illeti meg.

Ugyanezt mondhatjuk a jegyzetanyagról is. A szerzők szerencsésen elkerülték a szövegkritikai jegyzetapparátusok készítőinek szokott gyengéjét, a terjedősséget, jegyzeteik a témához tartozó, lényeges elvis filológiai tényeket tartalmaznak. A 45 ív terjedelemből a jegyzetanyag mintegy 20 ív, a szerzők érezhetően sűrítették mondanivalójukat. Ez a sűrítés azonban csak részben vált a mű hasznára, ui. ennek következtében széttöredezett, mozaikszerűvé vált a Fazekas-kép, a jegyzetek

nem tükrözik eléggé Fazekas fejlődésének *folyamatát*, az egyes költemények szükség-szerűen analízáló tárgyalásában némileg el-sikkad a szintetikus fejlődésrajz. Kitűnő rész-elemzések halmozódnak a két kötetben, mégis a Fazekas-értékelés egésze iránt itt hiány-érzetünk van. (A Magyar Klasszikusok-kiadás bevezető tanulmánya viszont elosz-latja ezt a hiányérzetet.) A szerzőknek az a helyes szándéka, hogy a jegyzetekben tömör, magas előadásmódra törekedjenek — néhol az adott tájékoztató szűkösségére vezetett. Kevésnek érezzük azt az ismertetést, melyet Fazekas debreceni baráti köréről s ismerősei-ről kapunk, Kis Imréről, Fodor Gerzsonról, Szentgyörgyi Józseféről, Márton Józseféről, a sokat szereplő Cseréy Farkasról csak filoló-giai adatokat tudunk meg, működésük elvi értékelésével a szerzők adósak maradnak.

A „Hazai és Más Nevezetes Történetek” nyomán a Fazekas-versek közlését a *Feltette hatalmas* . . . s a *Nagy gyökerek csemetéje* . . . c. költeményekkel kezdik a szerzők. E két verssel kapcsolatban rámutatnak a fiatal Fazekas jozefinizmusára, amely — ha nem is tart sokáig — mégis nagy fontosságú a költő világnézeti fejlődésében, ez okozza majd, hogy a plebejus, radikális demokrata Fazekas kevéssé száll síkra a nemzeti függet-lenség kérdésében és mindvégig lojális marad az uralkodóház irányában. Bár a török és francia háborúkban szerzett tapasztalatok alapján — jóllehet kezdetben lelkesen vesz bennük részt — elundorodik Bécsből, s ármá-diájától.

A szerzők alapos s körültekintő versgond-zását mutatja *Az én kis kertem* szövegének rekonstrukciója. A versnek két változata ismeretes: a Kátai-hagyatékban s a Lovász-féle kiadásban. A hitelesebb Kátai-hagyaték szövege csonka: a 111–150. sor hiányzik. Ezen a szerzők úgy segítettek, hogy a fő-szöveg 1–110. és 151–178. sorához alapul a Kátai-hagyaték autográf kéziratát vették, a hiányzó 111–150. sort pedig a Lovász-kiadásból pótolták. Bár ebben a megfogal-mazásában a mű sohasem létezett, mégis az a véleményünk, hogy ez a verstest adja az igazabb Fazekast, s így a kiadói eljárás indokolt.

A Lúdas Matyi eszmeiségéhez, de Fazekas világnézeti fejlődéséhez is kulcsot ad két első ízben közölt Fazekas-remekmű publikációja, *A meglegedés* c. ódái s *A tavasz eleje* c. verses-prózaival elmélkedése. Ezekben jól meg-figyelhető Fazekas útja a Lúdas Matyiig. *A krumpli* c. vers jegyzete pedig a Lúdas Matyi második kidolgozásához ad fogózó: a szerzők említik, hogy a vers az 1814–15-ös nagy éhínséggel kapcsolatos. Kár, hogy ezt a történeti szempontot nem hangsúlyozzák a Lúdas Matyi „körülnyalogatásának” meg-fejtésénél. Marxista irodalomtörténetírásunk

már korábban rámutatott ezeknek az éveknek a népiességet erjesztő hatására. (Szauder József: Kisfaludy Károly válogatott művei. Magyar Klasszikusok, Bp., 1954. 26–27. I. Sötér István: A magyar romantika. Klny. Bp., 1954. 206. l.) Ezt a szempontot a szerzők nem hasznosították kellőképpen a Lúdas Matyi keletkezéstörténetében. A Lúdas Matyi jegyzetelése igen jó, de egy „Lúdas Matyi a magyar szépirodalomban” c. fejezet beiktatása bizony nagyon elkeltnél volt.

Még egy ilyen szövegkritikai kiadásban is feleslegesnek érezzük a csillagászati cikkek egy részét (Vénusz planetáról, Merkuriusz planetáról, A Holdról, A Saturnusról), irodalmi értékük ezeknek alig van, legfeljebb tudománytörténeti, illetve tudománynépszerűsítéstörténeti az érdekesség. Feleslegesnek tartunk néhányat a publikált életrajzi dokumentumok közül is, (mint pl. Fazekas építési engedélyt kér, istállóépítési engedélyt kér, a gyapottermesztés tanulmányozása, derecskei kiküldetése címűeket), mivel ezeknek elvi jelentőségük nincs, filológiai támpontokat pedig nem adnak.

Julow és Kéry külön csoportként *Kétes hitelességű versek és prózai munkák* címen adja azokat a műveket, melyeknek szerzősége nem bizonyítható. Még az ilyen megkérdőjelezett beiktatás is indokolatlan, hiszen a szövegkritikai kiadás *kritikailag megrostált* szövegeket közöl. Ha viszont e bizonytalan eredetű műveket közlik, akkor következetlenség a *Magyar Fűvészkönyv* mellőzése, ui. ennek szerzője — legalább is részben — Fazekas, s egy szövegkritikai kiadásnak a szerző hiteles munkáit — ha még oly nagy terjedelműek is — közölnie kell. Annál is inkább fel kellett volna venni a kiadásba a Fűvészkönyvet, mert ennek — a nyelvújítás révén — az irodalomra is nagy hatása volt. A kétes hitelességű prózai művek közül az eredetiek közé soroltuk volna az *Anténor álma* c. mesét, ennek szerzőségét ui. eldönti a mű jellegzetesen fazekasi eszmeisége és stílusa.

Az új kiadás egyik nagy értéke, hogy egészében közli a híres *Árkádia-pör* anyagát s az ezzel kapcsolatos szerteágazó Kazinczy-levelezést. (A Váczy-féle kiadás alapján.) Viszont ennek gyűjteményes jellege s pontos időrendje miatt nem értjük, miért szakítják ki innen a szerzők Fazekasnak 1806. szeptember 23-án Kazinczyhoz intézett s itt 29. számként közölt híres levelét s az ugyancsak Kazinczyhoz intézett levéltöredékét. (Utóbbit a szövegkritikai kiadás 31. számként közli.) Mindkét levél az Árkádia-pör legfontosabb adatai közé tartozik, kiszakításuk s máshova sorolásuk megbontja az összefüggéseket, s felesleges hézagokat teremt.

Mivel az egyes kötetek meggyőztek a szerzők nagyfokú igényességéről s gondosságáról, csodálkozunk azon, hogy nem mellé-

keltek a szövegkritikai kiadás végére részletes értékelő bibliográfiát. A jegyzetekben elszórva számos találó könyvészeti megállapítással találkozunk, de feltétlenül szükséges lett volna egy fejlődéstörténeti áttekintés a Fazekas-életmű irodalmáról is.

Julow és Kéry szövegkritikai Fazekas-kiadása — a hibák, hiányosságok ellenére is — beváltotta a hozzáfűzött reményeket. Az említett hibák inkább csak részletkérdésekre vonatkoznak. Munkájukkal a szerzők elérték céljukat: az általuk nyújtott Fazekas-kép lényeges vonásaiban hiteles, a szövegkritikai kiadás tudományos pontosságú. Sajnos, az Akadémiai Nyomda nem járt el ilyen buzgósággal a kiadás sikere érdekében: sok sajtóhiba van a szövegkritikai kiadásban. Elriasztó példának sorolunk fel párat: az I. kötet 179. lapján „Magyar Klasszikusok” (ugyanaz ismétlődik a 195. lapon is), a 89. lapon a „Cs. et F.” c. költemény 80. sorában „nyönyörűbb” „gyönyörűbb” helyett: a 195. lapon „kaendárium”; a 304. lapon „gondosabb” helyett „gokdosabb”; a 314-en „komédia” helyett „kémédia” stb.

3.

Az akadémiai szövegkritikai kiadásra alapszik a „Magyar Klasszikusok”-sorozatban megjelent népszerű Fazekas-kiadás is. Ez a kötet is tartalmazza a másik kiadás főszöveganyagát, azaz Fazekas összes művét, de természetesen jóval kevesebb jegyzettel. Bevezetőül viszont közli Julow Viktornak értékes és terjedelmes, már-már kismonográfia számba menő tanulmányát. A továbbiakban — mivel ez a kiadás a kritikai alapján készült, szövegközlésről nem szólunk, ellenben Julow tanulmányával foglalkozunk. Szeretnénk leszögezni: a bevezető tanulmányt elsőrangúnak, színvonalasnak tartjuk, gondolatgazdagsága, szép verselemzése s nem utolsósorban irodalmi, sokszor költői stílusa miatt. Ugyanakkor azonban van e tanulmány *szellemében* valami kifogásolható, túlzott *lokálpatriotizmus*, amely arra indítja a szerzőt, hogy korekciót végezzen az irodalomtörténeti tények között, hogy néha ne az igazság, hanem a szubjektív érzelmek szavára hallgasson. Az a bizonyos *retusáló* tendencia — amelyik az elmúlt években erősen éreztette hatását — kísért Julow tanulmányában. Julow nem Fazekas eszmeiségét retusálja — erre igazán nincs is szükség —, hanem a szülőföld, az otthoni környezet, a debreceni frókor értékelésében siklik helytelen vonalra. Az a városkép, amelyet a XVIII–XIX. század Debrecenéről rajzol, magában nagyon szép, színes, érdekes, lebilincselő írói munka — csak éppen nem minden ízében igaz. Julow Debrecen civispolgárságának polgári jellegét túlértékeli,

a kezdeti polgári fejlődés pozitív vonásait eltúlozza s Debrecen városi autonómiájáról, belső társadalmi életének demokratizmusáról szólva a kálvinista Rómát valóságoslag a felvilágosodás, a haladó eszmék fellegvárává varázsolja. Debrecennek nagy értékei s érdemei vannak történelmünkben s irodalmi hagyományainkban, — ki tagadná ezeket? —, de ez az a város, amelyről a „debreceniség” kitétel (Kazinczy) megszületett, s amelynek „tátrágyvelőit” még Ady Endre is megbélyegezte. Túlzott lokálpatriotizmusa ellentmondásokba is keveri Julowot, így mikor a 14. lapon a debreceni felvilágosodásról ír: „Debrecen és a kollégium is kész a felvilágosodás befogadására. Polgári világa eleve rokon ezzel a mozgalommal, amelyet az erős, gazdag és művelt nyugati polgárság dajkált” — s két lappal később ennek éppen az ellenkezőjét fejtegeti: „... a debreceni kollégium, ez a sivár, fekete bagolyvár, amelynek... falai között a kálvinista vakbuzgóság levegője lengett.” Az utóbbi állítás az igaz. Ilyenkor úgy érezzük, hogy Julow mintha viaskodna a tárgyi igazság és szűkebb pátriája szeretete között. Ez a szubjektív szempont akkor válik veszélyessé (ha még oly tiszteletre méltó indokok vezérlik is), amikor egy irodalmi mozgalom megítélésében érvényesül. A Kazinczy—Fazekas vitára, a híres, s akkoriban nagy port felvert *Arkádia*-pörre gondolunk: itt Julow hamis képet rajzol Kazinczyról s Fazekasról, torzul ítéli meg a pör jelentőségét irodalmunk fejlődésében. E pörben nem a „kifinomult lelkű nemes” s a népi-plebejus költő állott egymással szemben, hanem a nemzet reformkori harcát a nyelvújítással előkészítő irodalmi vezér, Kazinczy Ferenc s a vidéki, provinciális elzártságba fulladó debreceni pipacéh (Csokonai nevezte így!) maradi, vaskalapos tagjai. Nem nemes és jobbágy, hanem haladás s maradás harca volt ez, s cseppet sem használunk Fazekasnak, ha elhallgatjuk, hogy itt és ekkor (ha tele jószándékkal is), a maradiak táborába tartozott s nem helyes célért forgatta pennáját. Julow nem látja s nem értékeli kellőképpen a pör jelentőségét, „kicsinyes, elképesztően alacsonyszínvonalú vitának” nevezi (52. l.). Csak *formájában* az. A további irodalmi hareok szempontjából nagyon fontos, elvi jelentőségű vita volt ez, a nyelvújítási harc első állomása. Kazinczy itt fejtette ki először eszméit és céljait, ekkor alakultak ki a pártok, polarizálódtak az irodalmi frontok. A pörben való állásfoglalás már az irodalmi következmény csírázását jelentette.

Nem értünk egyet Julowval a Kazinczy hirdette irány s a debreceni népiesség értékelésében sem. A Kazinczy által képviselt nyelvet, ízlést, sflust fejlesztő, polgárosító irány volt ekkor a „polgári haladás egyedül

járható útja” Magyarországon s a vele szemben álló debreceni népiesség (amely nem volt olyan egyértelműen népi-plebejus, mint Julow állítja), ekkor a haladást gátolta. Csokonai s Fazekas népiessége — melynek ugyan nem jelentéktelen köze van a debreceni népiességhez — nem egyértelmű azzal.

De ne csak arról szóljunk, amivel nem értünk egyet. Kitűnőnek tartjuk a tanulmányban Fazekas realista vonásainak elemzését (Ruszánda-verseknél, anakreontikájá, természetleírásainak tárgyalásánál). A szerző arra is helyesen mutat rá, hogy Fazekasnál még a berzsenyies hangú klasszicista óda típusában („A megégett Nagytemplom falai közt serkent gondolatok”) is a realizmus tör elő. Igaza van, amikor Fazekas rokokójában realista tendenciák jelentkezését is látja. Kár viszont, hogy Fazekasnak a magyar lírai *realizmusban* betöltött helye a tanulmányban megvilágítatlan marad. Mulaszt Julow akkor is, amikor nem veti fel Fazekas szentimentalizmusának kérdését. (Fazekas sokhúró költészetében a szentimentalizmus nem jut uralkodó érvényre, de szentimentális elemeket bőven találunk benne.)

Csokonai halála után — majd egy év-tizedig — Fazekas felhagy a költéssel s a botanika felé fordul. A tanulmány szerzője szerint „ennek okát csak találgatni lehetne” (55. l.) Nekünk az az álláspontunk, hogy Fazekasnak a „Magyar Fűvészkönyv” körül végzett botanizáló - természettudományos munkásságát elsősorban a nyelvújítás felől kell megítélnünk. Fazekas sógorával együtt a legsötétebb reakció éveiben lát a Fűvészkönyvhöz, akkor, amikor a haladást a hivatalos hatalom minden eszközzel üldözi. Ezek az esztendőök a nyelvújítás évei. Fazekas *azért* fordul a természettudomány felé, mert ezzel a nyelvújítást akarja szolgálni s közvetlen feladatául a modern botanikai műnyelv megteremtését tűzi ki. Így — közvetve — maga Fazekas is részese és harcosa lett Kazinczy nyelvújító mozgalmának. (Julow is hangoztatja: nem igazak a vádak Fazekas állítólagos „ortológájáról”.)

Az 1820-as években Fazekas tevékenységét főleg a „Debreceni Magyar Kalendárium” szerkesztése és ezen belül a csillagászati cikkek kötik le. Julow nem veti fel: mi az oka annak, hogy a nemzeti ellenállás, az 1825—27-es országgyűlés, a romantikus írói tábor megszerveződése idején a „Lúdas Matyi” szerzője minderről nem vesz tudomást és csillagászati búvárkodásokba mélyed? Mi ezt — a megmaradt jozefinista-habsburgista illuziókon kívül — csak a debreceni elzártsággal tudjuk magyarázni. Fazekas munkásságának egyik korlátja volt — az igazságnak tartozunk ennek megemlékezésével, — hogy nem volt fogékony a nemzeti függetlenség kérdése iránt, műveiben a gyarmati helyzet ábrázol-

lása csak periférikus helyet kap. Kazinczy is — Cserey Farkasnak írott, 1806. május 29-én kelt levelében — azt hibáztatta, hogy Fazekas „forró barátja a németnek”.

Összegezésül: Julow tanulmánya — az egyoldalú szemléletből eredő torzítások mellett is nagymértékben előrelendítette a Fazekas-kutatást. Mind a szövegkritikai kiadás, mind pedig a tanulmány alapján az

a véleményünk, hogy Julow Viktornak filológiai felkészültsége, esztétikai érzéke és írói kvalitásai ígérete és biztosítéka annak, hogy egy-egy átfogó nagy irodalomtörténeti kérdés (pl. a debreceni irodalom s benne természetesen a debreceni kollégium története) szintézisét is sikerrel tudja megoldani.

Fenyő István

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI KUTATÁSOK MÁSODIK ÖTÉVES TERVE

(1956—1960)

I.

A magyar irodalomtörténet kutatásában az átgondolt tervszerű munka 1949-ben az Irodalomtörténeti Társaság, majd az MTA újjászervezése alkalmával indult meg. Ekkor készült el az első tudományos terv, a magyar irodalomtörténetírás első öt éves terve. A terv közép-pontjában a magyar irodalomtörténetírás eddigi eredményeinek a marxizmus—leninizmus szempontjából való felülvizsgálata, legnagyobb íróink és haladó irodalmi irányzataink helyes értékelése valamint irodalomtörténetírásunk legfeltűnőbb fehér foltjainak eltüntetése állott. A terv végrehajtása során kialakult annak szükségessége, hogy mindezek a feladatok egy négykötetes marxista—leninista szellemű összefoglaló magyar irodalomtörténeti kézikönyv tervének rendeltessenek alá. Ez a tervezett szintézis, a magyar irodalomtörténet első nagyszabású teljes tudományos összefoglalása, a marxizmus—leninizmus útján járó magyar irodalomtörténetírás egy jelentős szakaszát hivatott lezárni. 1955 végéig, vagyis a második öt éves tervidőszak megkezdéséig sikerült e szintézis előfeltételeit mind az elvi kérdések tisztázása, mind pedig a részletkutatások terén megteremteni.

A második öt éves terv legfontosabb munkálata a négykötetes kézikönyv elkészítése, melyre már a tervidőszak első évében sor kerül. Ezután irodalomtörténeti kutatásainkat egy újabb — távolabbi — nagy feladat szolgálatába kell állítanunk, de ezzel egyidejűleg fokozni kell irodalomtörténetírásunknak az élő irodalom érdekében való tevékenységét. Az újabb nagy feladat a magyar irodalomtörténetnek egy a most készülőnél lényegesen terjedelmesebb és teljesebb nagy akadémiai szintézise lesz. Ahhoz, hogy ez a magyarányú összefoglaló munka létrejöhesse legalább tíz évi előkészítő munka szükséges. Ennek során az alábbi feladatokat kell megoldani:

A magyar irodalom egyes nagy áramlatainak, stílusirányzatainak, és irodalmi mozgalmainak monografikus feldolgozása.

Legnagyobb íróink munkásságának részletes feltárása és értékelésének továbbfejlesztése (kritikai kiadásaik elkészítése, összefoglaló nagymonográfiák megírása).

A magyar irodalomtörténetírás és kritika történetének összefoglaló feldolgozása

A magyar líra, verses epika, prózai elbeszélés és dráma történetének megírása.

A magyar irodalmi, illetve költői nyelv fejlődésének kidolgozása.

A magyar irodalom és a magyar folklór összefüggéseinek vizsgálata.

A részletkutatások hiányosságainak a megszüntetése, ezen belül elsősorban a XX. századi irodalom kérdéseinek menő részletesebb vizsgálata.

A felszabadulás utáni irodalom tudományos rendszerezésének megkezdése és nagyarányú feldolgozása.

A szövegkiadási munka továbbfolytatása.

A magyar irodalom teljes bibliográfiájának cédulákon való összeállítása.

Az irodalomtörténetírás határterületeivel (könyv-, nyomda-, sajtótörténet stb.) kapcsolatos vizsgálat.

A magyar irodalomtörténeti kutatások második öt éves terve az itt elősorolt feladatok mintegy felét tartalmazza, hogy ilymódon a harmadik öt éves tervben majd be lehessen fejezni a nagy akadémiai szintézis előmunkálatait.

II.

A fentiek alapján a második öt éves terv három fő elemből tevődik össze: a négykötetes szintézisből, az élő irodalommal kapcsolatos feladatokból és a nagy akadémiai kézikönyv

előmunkálatai egy részéből. Az 1956–1960. évekre eső tervfeladatok ennek nyomán az alábbiak lesznek:

1. A magyar irodalomtörténet négykötetes kézikönyvének elkészítése.

2. Az élő irodalom jelentős alkotásainak folyamatos kritikai vizsgálata; évenként az előző év irodalmának összefoglaló értékelése.

3. A felszabadulás utáni irodalom történeti feldolgozásának megkezdése.

4. A magyar irodalom egyes áramlatainak, stílusirányzatainak és irodalmi mozgalmainak monografikus feldolgozása, vagy legalább is problematikájuknak nagyobb értekezésekben való tisztázása. Monográfiák készülnek a középkori laikus- és eretnek-mozgalmakról, a humanizmus második korszakáról, a romantikáról, a 48 előtti irodalmi népiességről, a XIX. századi kritikai realizmusról, a naturalizmusról, az 1919 előtti és utáni Nyugatról, a felszabadulás előtti proletárirodalomról, a népi írókról, a szocialista realizmus kezdeteiről. Tisztázni kell ezek mellett a reformáció, a barokk, a klasszicizmus, a szentimentalizmus, a 49 utáni népiesség, a XX. századi kritikai realizmus stb. kérdéseit.

5. Legnagyobb írónk munkásságának további részletes feltárása és értékelésének továbbfejlesztése. Első sorban Petőfi, Arany, Ady, Móricz és József Attila kutatását kell az eddigénél nagyobb erővel továbbfolytatni, de e mellett különös gondot kell fordítani a Csoknain, Vörösmarty, Jókai és Mikszáth kutatásokra. A fenti írók művei kritikai kiadását kell a szövegkiadási munka középpontjába állítani, s meg kell teremteni az egyéb előfeltételeket (filológiai kérdések megoldása, bibliográfiák, dokumentum-kiadások stb.) ahhoz, hogy létrejöhessen teljes összefoglaló monográfiájuk. A nagy összefoglaló monográfiák egy része a második öt éves terv folyamán elkészülhet, ill. befejeződhet.

6. Meg kell teremteni az előfeltételeket ahhoz, hogy a harmadik tervidőszakban elkészülhessenek a magyar irodalomtörténetírás és kritika, valamint az egyes nagy műfaji egységek (líra, dráma, elbeszélő próza, verses epika) történetét összefoglaló monográfiák. A részlet-kutatásokat ezért elsősorban e feladatok szolgálatába kell állítani: monográfiák s értékelő tanulmányok készüljenek a nagy irodalomtörténészekről és kritikusokról, illetve az egyes műfajok fejlődésének egyes szakaszairól, elvi problémáiról.

7. A fenti kiemelt problémákon és szempontokon túl minden irányban folytatni kell a XX. század irodalmának kutatását, sőt a XX. századi problémák jobb megértése érdekében a századvég irodalmának kérdéseit is fokozott figyelemben kell részesíteni. A 4., 5., 6. pont a XX. századi irodalom kutatása terén már eleve magában foglalja a legfontosabb feladatokat, ezt a periódust azért kell mégis külön kiemelni, hogy a kisebb írók és önmagukban kisebb jelentőségű irodalmi jelenségek is megfelelő figyelemben részesüljenek. A XIX. századvégi és XX. századi kutatásokon belül a két világháború közötti irodalom problémáit kell előtérbe állítani.

8. A régi irodalom területén különleges figyelemben kell részesíteni a XVI. századot, illetve a XVII. század elejét, mivel a későbbi műfaj-történeti szintézisek szempontjából az igazi kiindulópontot többnyire ebben a korszakban kell keresni. Ugyanakkor a szerencsés káderhelyzet is lehetővé teszi e fontos szakasz menél részletesebb feldolgozását. A középkori irodalom kutatásában — a laikus és eretnekmozgalmak irodalmának vizsgálatán túl — elsősorban a krónikák és a magyar nyelvű világi irodalom kérdéseinek a tisztázására kell törekedni.

9. A tervidőszak végére elkészítendő a magyar irodalomtörténet négykötetes bibliográfiai kézikönyve. A kézikönyv jellegében a Kosáry-féle történeti bibliográfiához hasonlítana, vagyis egy gyakorlati segédkönyv, nem pedig teljes bibliográfia lenne. A kézikönyv a folyamatban levő teljes bibliográfiai anyaggyűjtésre támaszkodna. A teljes anyaggyűjtés terén el kellene érni, hogy a tervidőszak végére Petőfi korától kezdve cédulákon a teljes anyag rendelkezésre álljon.

10. 1956–1960. között tovább folytatódik a szövegkiadási munka. Mindent el kell követni, hogy befejeződjék a folyamatban levő Petőfi, Arany, Ady, József Attila, Batsányi, valamint az ezután meginduló Juhász Gyula, Tóth Árpád, Janus Pannonius és Katona József kritikai kiadás, valamint a Régi Magyar Drámai Emlékek kiadása. Meg kell kezdeni Jókai, Mikszáth, Móricz, Kazinczy és Rákóczi művei kritikai kiadásait, a Régi Magyar Költők Tára XVII. század, az Új Nyelvelméltár, valamint a Modern Magyar Irodalom Múzeuma c. sorozatokat. Kívánatos folytatni a Magyar Irodalmi Tár címen megkezdett akadémiai sorozatot kisebb, fontos írók művei és nagyjelentőségű kiadatlan szövegek publikálására. Újra megindul a hazai latin nyelvű irodalom termékeinek közreadása érdekében a klasszika-filológusok által gondozott Juhász-féle Bibliotheca is. A szövegkiadási munka színvonalának emelése érdekében a hazai és külföldi tapasztalatok alapján össze kell állítani egy textológiai kézikönyvet.

III.

A terv végrehajtását az MTA Irodalomtörténeti Intézetének Magyar osztálya, az egyetem magyar irodalomtörténeti tanszékei, illetve az ezeken az intézményekben kívül álló kutatók végzik. A terv egészéért az Irodalomtörténeti Intézet Tudományos Tanácsa a felelős. A második ötéves terv teljesítésében tehát már elsősorban a megalakult akadémiai kutatóintézetre támaszkodhatunk, ami kutatásaink számára az eddigieknél összehasonlíthatatlanul kedvezőbb feltételeket teremt.

A fent előadott terv, melyet az MTA I. Osztályának vezetősége elfogadott, csak egy része az irodalomtudomány teljes tervének. A magyar irodalomtörténeti kutatások mellett külön terv készült a világirodalmi és az irodalomelméleti kutatásokra.

(Összeállította : *Klaniczay Tibor*)

AZ IRODALOMTÖRTÉNETI KÉZIKÖNYV KÉSZÍTÉSÉRE VONATKOZÓ, EDDIG ELFOGADOTT HATÁROZATOK :

1. A kézikönyv rendeltetését figyelembe véve, olyan műfajt kell kialakítani, mely irodalmunk történetének helyes, marxista—leninista analízisét alapvető marxista—leninista szintézisben egyesíti. A szintézisnek tükröznie kell irodalomtörténetünk egészen, az irodalom egyes alkotásain keresztül — a régi és az új harcát, a népi elemek jelenlétét és előtérbenyomulását ; a népköltészet szemmel tartását, a realizmus fokozatos kibontakozását, irodalmunk nemzeti jellegének kérdését, az irodalmi nyelv és a műfajok fejlődését.

2. Ugyanakkor, midőn a kézikönyv az irodalmat a magyar társadalom, az osztályharc tükröződéseként magyarázza, utalni kell a világirodalmi összefüggésekre, különös tekintettel a szomszéd népek irodalmi fejlődésére. Nem szabad megfeledkezni arról sem, — eddig alig vettük figyelembe — hogy Magyarország története folyamán sok nemzetiségű állam volt. Irodalmunk magyarázatát nem lehet elszakítani a velünk együtt hasonló társadalmi feltételek között élt népek irodalmával való összefüggésektől ; meg kell rajzolni a párhuzamosságokat s ki kell fejteni, hogyan jelentkeztek a mi irodalmunkban megvalósult formák az ő irodalmukban ; miként segítette a mi irodalmunk a nemzetiségek irodalmi fejlődését, mit kapott a magyar irodalom tőlük.

3. Történelmi módszert kell megvalósítani. Irodalmunk fejlődését kell bemutatni, a hangsúlyt az irodalom történeti fejtegetésére kell helyezni. A történetiség hangsúlyozása nem zárja ki, sőt szükségessé teszi írói arcképek megrajzolását. Azonban az írói arcképekben sem valami statikus, hanem történeti ábrázolásra kell törekedni. Az arcképek ne legyenek a szintézisen belüli kismonográfiák, hanem a szintézis fejezetei, hangsúlyozva az írók az előzményekhez, az örökséghez kapcsolódó szálait ugyanúgy, mint előremutató vonásait.

4. Mind a főkorszakoknak, mind az alkorszakoknak a periódus irodalmi sajátosságait jellemző címet kell adni.

5. Minden főkorszak elején rövid bevezető fejezet legyen, mely az alábbiakat tartalmazza :

- a) a főkorszak alapvető történelmi problematikájára utalva, megállapítja az egész korszak fő jellemvonásait ;
- b) összefoglalja polemikusan a korszakolás idevágó kérdéseit (a korszak neve, megítélése eddigi irodalomtudományunkban) ;
- c) tömören jellemzi a főkorszak irodalmi irányzatait ;
- d) tartalmazza a világirodalmi kitekintést és a magyarországi nem magyar irodalmakra vonatkozó legfontosabb tudnivalókat.

6. Minden alkorszakot részletes bevezető fejezet nyit meg, melyben az alábbiak szerepeljenek :

a) az alkorszakot bevezető általános fejezet igazítsa el a nagy alkotók pályájának, fordulóinak, életpályák találkozásainak stb. kérdésében, legyen ez a fejezet „iránytű” a következő irodalmi anyaghoz ;

b) ismertesse az alkorszak irányzatait, mozgalmait s tájékoztasson a politikai és irodalmi élet kölcsönhatásáról. Tartalmazza a történelmi és társadalmi fejlődésnek az irodalom fejlődése szempontjából legfontosabb momentumait (részletes történelmi és társadalmi elemzés nem szükséges, mivel az egyetemi történelmi tankönyv megjelenése megelőzi az irodalomtörténeti kézikönyvet) ;

c) az alkorszak művelődéstörténeti jellemzése : írás, olvasás, oktatás, könyvtörténet, képzőművészet, zene, népköltészet, színház, tudomány stb. ;

d) az irodalmi élet jellemzése: hirlap-, folyóiratirodalom, társaságok stb.

7. A fő- és alkorszakolás egységes rendszere mellett meg kell teremteni a fejezeteknek a négy kötetet át húzóds egységes rendjét. Az alkorszakok belül csak egyféle tagolás érvényesüljön: egyenrangú fejezetek következzenek egymás után, melyek közül az első mindig az alkorszakot bevezető fejezet legyen. A fejezetek az anyag jellemétől megkivánt felosztásban, egymás utánban, csoportosításban kövessék az alkorszak-bevezetést. E felosztás szerint a nagyobb írók külön fejezetet kell hogy kapjanak, a kisebb írók pedig a fejlődésből adódó legcélszerűbb szempontok mérlegelésével csoportosíttassanak annyi fejezetbe, amennyibe az szükséges (a csoportosítás szempontjai: valamely irányzathoz való tartozás, folyóirathoz, írói körhöz kapcsolódás). A nagy írókat külön és a kisebb írókat együttesen tárgyaló fejezetek ne mechanikusan kövessék egymást, vagyis nem helyes ha előbb szerepelnek az összes nagy írók s azután az összes kisebbek, hanem a nagy és kisebb írókat tárgyaló fejezetek a történelmi folyamat belső fejlődése alapján a fejlődés fokai szerint álljanak sorrendben. A fejezetek kijelölésénél külön eldöntendő kérdés, hogy kik azok az írók, akik külön fejezetet kapnak. Lényegében azt kell megvalósítani, hogy a külön fejezetben tárgyalt írók a magyar klasszikus írók legyenek, vagyis azok, akik munkásságuk egészét tekintve magyar klasszikusoknak számítandók.

8. Az egyes fejezetek szükség esetén kisebb egységekre is tagolhatók. Ez a belső tagolás egy-egy írói csoport tárgyalásánál a fejezetben szereplő kisebb írók egymásutánja szerint történhet, egy nagyobb írot tárgyaló fejezetnél pedig az illető író fejlődésének korszakai szerint. Az egyes fejezeteknek a belső tagolásai kis oldalcímekkel jelezhetők majd a nyomtatáskor. Itt kell megjegyezni azt, hogy nem helyeselhető egyes — pályájukon valóban törést szenvedő — írók pályaképe, egyénisége, egységes egy helyen való tárgyalásának megtörése, szétosztása két korszakba. Kazinczynál, Aranynál az 1795, illetve 1848 előtti művek tárgyalását fővonásaikkal ugyan szervesen be kell építeni a megfelelő irodalomtörténeti szakaszok irodalmi életébe, részletesen tárgyalni azokat azonban az egész életműről szóló egységes fejezetben kell.

9. A külön fejezetekben tárgyalt íróknál az életrajz és a művek együtt tárgyalandók, fejlődési korszakok szerint. A fejezet végén a bibliográfia előtt tömör adatszerű életrajzi összefoglalás áll — apró betűkkel — az életrajzi adatok könnyű és gyors áttekinthetősége céljából. Azoknál az íróknál, akik nem kapnak külön fejezetet, az életrajzokra vonatkozó tömör ismeretek a róluk szóló tárgyalás elején álljanak.

10. Az egész főkorszak végén minden esetben egy összefoglaló fejezetet kell beiktatni, amely új anyagot nem tárgyal, hanem a főkorszakban tárgyaltakra visszatekintve tartalmazza:

- a) a főkorszak irodalmi örökségének rövid összegezését,
- b) az egyes főműfajok fejlődésének összefoglaló jellemzését,
- c) az irodalmi nyelv jellemzését,
- d) az irodalomtörténetírás és kritika fejlődésének összegezését.

11. Az általában érvényes szerkezeti sémától a legrégebb korszakoknál az anyag kisebb méretei miatt el kell tekinteni. Az 1001-ig terjedő főkorszak nem oszlik alkorszakokra és fejezetekre. Az 1001-től 1160, 1160—1300, 1300—1400 és 1400—1440 közötti alkorszakok nem oszlanak fejezetekre.

12. Az 1918 utáni, határokon kívüli magyar irodalmak egyes jelenségeit a könyv megfelelő fejezeteiben ott kell megemlíteni, illetve a tárgyalásba bevonni, ahol azok a hazai irodalom fejlődése szempontjából lényegesek.

13. Minden fejezet végén — kivéve a főkorszakokat összefoglaló fejezeteket — apparátus áll. Az apparátus két részre oszlik: először a szövegkiadásokról, majd a szakirodalomról kell szólni. Egyik rész sem lehet merő felsorolás. Mindkettő esetében véleményt kell mondani az egyes szövegkiadások illetve monográfiák vagy tanulmányok használhatóságáról. Szem előtt kell tartani, hogy az egyetemi hallgatók s az olvasók számára kibontakozzék az irodalomtörténeti kutatás egyes kérdésekre vonatkozó története. A nagy igényű burzsoá feldolgozások bírálata esetenként szerepelhet a főszevegben is a fejtegetés menetébe illesztve.

14. Az irodalomtörténeti kongresszus és a tematika vita tapasztalatai alapján kívánatos, hogy bizonyos terminusok pl. realizmus, népiesség stb. használatában mértéktartóak legyünk.

15. A kézikönyv célja érdekében — ugyanakkor midőn irodalmunk első marxista — leninista szintézise lesz — szem előtt kell tartani az egyetemi oktatás szempontjait. E közvetlen célnak meg kell mutatkoznia a munka módszerében — didaktikai szempontjaiban ugyanúgy, mint stílusának megvalósításában. A tankönyv stílusa nem lehet sem essay-stílus, sem a pozitivistá irodalomtörténet érzékeltetésére képtelen „stílusa”, de ugyanúgy nem lehet az egyetemi oktatásba is beférkőzött bürokrata, „jelentés-feljegyzés” stílus sem.

(Összállította: Hopp Lajos)

VITA AZ IRODALOMTÖRTÉNETI KÉZIKÖNYV TEMATIKÁJÁRÓL

Az Irodalomtörténeti Kongresszus lezajlása után az irodalomtörténészek újabb tanácskozására került sor Szegeden 1956. január 24–25–26–27-én. A négynapos vita első erőpróbája volt a megalakult Irodalomtörténeti Intézetnek, melynek Tudományos Tanácsa sokkal kedvezőbb feltételek mellett irányítja az eddig — éppen az Intézet hiányában — szervezett keretek nélkül folyó kutatómunkát s az Irodalomtörténeti Kézikönyv munkálatait. A vita munkaértekezlet jellege és komolysága kifejezésre juttatta az irodalomtörténészek felelősségérzetét, mellyel az előkészületek befejezése után a kézikönyv megírásának nehéz munkájába fogtak.

I.

A kézikönyv megírásának első fázisa a tematika elkészítése volt. Ehhez jelentős segítséget nyújtott az Irodalomtörténeti Kongresszus, melyen a realizmus vitája során kialakultak a magyar irodalomtörténet marxista—leninista szintézise koncepciójának körvonalai s ennek alapján az egyes kötetek főszerkesztői és társszerzői hozzákezdhettek a tematika megírásához. A tematika vitára bocsátásának, az egész tematika-vitának az volt az irányelve, hogy a műnek és az ennek alapját képező tematikának egységes szempontú, marxista—leninista analízist kell nyújtania a magyar irodalom fejlődéséről és az analízisnek egységes szempontú szintézisbe kell foglaltatnia. A tematika, a viták középpontjába a leendő mű koncepciójának fő elvi kérdéseit állította. Emellett a kézikönyv egységes módszere kialakításának szempontjai is előtérbe kerültek és megoldásra vártak. Fontos célkitűzése volt a vitának, hogy a periodizációnak egész irodalmunk fejlődésében való egységes szemléletét véglegesen kialakítsa.

A tanácskozásnak különös jelentőséget adott az irodalomtörténészekre váró munka kettős arca. A vitának ugyanis a kézikönyv problémáinak tisztázása mellett az egyetemi magyar irodalomtörténeti oktatás programját is ki kellett alakítania. A kézikönyv elkészítésénél — mivel egyetemi tankönyvül is fog szolgálni — szem előtt kell tartani az egyetemi oktatás követelményeit, azaz, az új tudományos rendszerezés szempontjait össze kell egyeztetni az oktatás szempontjaival. A tudományos feladatok megoldása, a pedagógiai munka elvi és gyakorlati kérdéseinek előtérbehelyezése egyaránt felelősséggel töltötte el a rendező szerveket. Az Oktatási Minisztérium megértette és támogatta az Akadémia egyik legjelentősebb vállalkozását, a Magyar Irodalomtörténeti Kézikönyv megszületését, s ennek reális perspektívát adott azáltal, hogy tudományos vállalkozásunkat a magyar irodalomtanítás országos feladatahoz kapcsolta. A vitának Szegeden történő megrendezéséhez a szegedi tudományegyetem rektora és rektori titkársága nyújtott igen nagy segítséget s a vita résztvevői hálásan gondolnak a szegedi kollégák figyelmes és gondos munkájára, és vendégszeretetére. Jelen voltak a budapesti, debreceni, szegedi tudományegyetem professzorai, oktatói, a minisztérium képviselői, az Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának s Irodalomtörténeti Intézetének tagjai és kutatói. Résztvettek a rokottudományok képviselői: folkloristák, a Nyelv-tudományi és Történettudományi Intézet munkatársai, valamint a pedagógiai főiskolák megbízottai, a közép- és általános iskolák kiküldött tanárai. Az egyes napokon a résztvevők száma körülbelül 50 fő volt, mely az állandó résztvevőkből és az egyes napokra meghívott szakemberekből állott. A vita élénkségét mutatja, hogy a négy nap folyamán mintegy hetven hozzászólás hangzott el az írásban beküldöttekkel együtt, melyek kiegészítették, bírálták a tematikát, vagy megerősítették téziseit.

A tanácskozás napirendje szerint egy-egy napra egy kötet tematikájának megvitatása esett. Az I. kötet (—1772-ig) tematikáját Tolnai Gábor, Kardos Tibor, Klaniczay Tibor és Bán Imre készítették. A II. kötet (1772—1845) tematikájának szerzői Szauder József, Tóth Dezső és Vargha Balázs voltak. Sőtér István és Barta János írták a III. kötet (1845—1905) tematikáját s a IV. kötetét (1905—1945) Bóka László készítette el. Az Irodalomtörténeti Kongresszus munkáját értékelő főbizottsági ülésen többen megállapították, hogy az irodalomtörténeti viták rendszere jelentősen fejlődött, de még további tökéletesítésre szorul. A szegedi vita ezen a téren előrehaladást jelentett. Az egyes kötetek megvitatása nem egymástól elszakadva, elkülönülve, nem csupán az egyes kötetek problémáit szem előtt tartva, hanem a magyar irodalom fejlődésének egészét látva, a nagy történeti utakat kijelölve és egybekapcsolva folyt le. Az egyes vitákon a következő kötet főszerkesztője (aki egyben az előző kötet egyik lektora is lesz) sorrendben Szauder József, Sőtér István, Bóka László, Tolnai Gábor elnökölt s az összekapcsolódás már azáltal is biztosítva volt. A vitát az egyes kötetek irodalomtörténész főlektorai indították meg, vagyis a kötetek sorrendje szerint Koltay Kastner Jenő, Baróti Dezső, Komlós Aladár és Király István. Ezután szóltak hozzá a tematika készítői a társszerzők által írt részekhez, majd a történész, néprajz, nyelvész szakemberek hozzászólásai s a vita többi résztvevői következtek. A vita végén, az elnöki zárszó előtt a tematika szerzői

igyekeztek tisztázni a felmerült kérdéseket, illetve megjelölték azokat a tennivalókat, melyeket a következőkben maguk elé tűztek. Nagy feladat várt az elnökökre, akik értékelték a vita sokrétű anyagát, összegezték az eredményeket és javaslatokat a csoportosítaniuk kellett a további vitát igénylő kérdéseket. A tanácskozás sikeréhez hozzájárult, hogy az elnökök a viták irányításának és értékelésének nehéz feladatát jól oldották meg.

II.

A tematika-vitán első ízben történt kísérlet az egész magyar irodalom marxista-leninista szintézisének létrehozására; nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar irodalom fejlődésének igazi értékelése csak a tudományos világnézet alkalmazásával hozhat helyes és új eredményeket. Az irodalomtörténetesek az elmúlt tíz esztendő alatt igyekeztek felkészülni erre az erőpróba s megvetették az alapját az új magyar irodalomtörténetnek.

A vita olyan csomópontok körül mozgott, melyek lényegében az egész mű alapproblematikáját alkották. A fő elvi kérdések mellett végigvonultak azok a szempontok, melyek a mű egységének megőrzését segítik elő. Ilyenek: a régi és az új harca, a népi elemek jelenléte s előtérbe nyomulása, a népköltészet, a realizmus fokozatos kibontakozása, irodalmunk nemzeti jellegének kérdése, az irodalmi nyelv és a műfajok fejlődése, a világirodalmi összefüggések, a történetiség, a polémikus jelleg, a rendezési elv kérdései stb.

Ugyanakkor, amikor az egyes fontos csomópontokat a részletek elemzésével sokoldalúan világították meg, a vita nem ragadt bele egy-egy szűkebb problémakörbe. A humanizmus és a renaissance, a reformáció, ellenreformáció és a barokk, ideértve még az előreformációt, az eretnekségeket és a különféle mozgalmakat — felölelték az egész hatalmas korszak vitás kérdéseit. A szerzők nagy gondot fordítottak arra, hogy a realizmus-vitán kialakult álláspont értelmében szemléltessék a realizmus útját kezdetétől fogva az első valódi megjelenéséig. Így a realizmus fejlődésének és kibontakozásának képe új vonásokkal gazdagodott. További tanulmányokat igényel az ősköltészet, valamint a középkori latinságunk stílusproblémáira vonatkozó új kutatások feldolgozása, a kéziratos költészet, a XVII. századi költészet előtérbe állítása. A vita két csomópont körül kristályosodott ki — a humanizmus értelmezése és terminológiája s a XVII. század fejlődésének bonyolult problémája, melyeknek megoldása felé közelebb jutottunk. A periodizáció tekintetében is megállapodásra jutott az értekezlet.

A magyar felvilágosodás előzményei, Bessenyei értékelése s az 1772-es főkorszak határ elfogadása, az eredetiségnek a lírában való keresése, a klasszicizmus meghatározása, a reformkori mozgalmak elemzése, új eredményeket és feladatokat rögzítettek. Behatóbban kell még foglalkozni a publicisztikának irodalomtörténeti szempontból való következetes feldolgozásával, az olvasó közönség szerepének és fejlődésének megvilágításával, a deákos költészetnek és a deákos klasszicizmusnak a magyar romantika előzményeként történő felfogásával, a felvilágosodás és reformkor stílusjelenségeinek megmagyarázása és a Berzsenyi portré helyes megrajzolásának kérdésével.

Értékesek voltak azok a hozzászólások, melyek a prózai és lírai realizmus, a polgári realizmus, a kritikai realizmus értelmezéséhez adtak új szempontokat. Támponokat adott a vita Petőfi költői és politikai fejlődésének megértéséhez, a Petőfi kutatások folytatásához s egyengette a Mikszáth-kérdés továbbvitelének útját. Eötvös József, Kemény Zsigmond, Jókai, Vajda helyének kijelölése s arcképének megrajzolása, a tárgyalt művek esztétikai jelentőségének kidomborítása, az 1845-ös főkorszakhatár elfogadása s a korszakon belüli nagyobb periódus egységek kidolgozására való törekvés, mind a vita termékenységet tanúsították.

A XX. századi irodalom problémái is részletes és alapos megvitatásra kerültek. A két világháború közti irodalom alapvető kérdésének meghatározása, a korszak mozgalmi tagolása, a proletáirodalom, a népi irodalom s a polgári irodalom szerepének elemzése rámutattak a korszak sokrétű problémájára s a további kutatások irányára. Nagy gondot kell fordítani még a munkásmozgalommal kapcsolatos irodalom kezdetének vizsgálatára, az „izmusok” helyes történelmi értelmezésére, az emigráció irodalmának kidolgozására, a narodnyikizmus európai távlatú szemléletére. Az egyes írónak a kézikönyvben történő helyéreállítás, Ady, József Attila, Móricz Zsigmond, Juhász Gyula szerepének és jelentőségének rögzítése, Babits, Krudý, Karinthý, Nagy Lajos s a népi írónak a legújabb kutatások alapján történő helyes értékelése fontos feladata a kézikönyvnek. A szocialista realizmus előzményeinek s kibontakozásának elemzése és megírása az egész korszak mély vizsgálatát követeli meg. Az élő irodalom helyzetéről, irodalmunknak a szocialista realizmus útjára való lépéséről a tankönyv végén kitékintés ad a jelenlegi kutatásoknak megfelelő képet.

A periodizáció a viták tengelyét alkotta abban a helyes értelemben, hogy a korszakhatárokat irodalmunk fejlődésének való egységes szemlélete alapján kell kialakítani. A főperiódus határok elfogadása legtöbb esetben (1526, 1602, 1711, 1772) a határok körüli irodalmi,

történelmi, nyelvi jelenségek kimerítő elemzése, az írók sok árnyalatú értékelése alapján történt s így szorosan összefüzdött az írók életpályája és művei, az irodalmi mozgalmak, az irodalom fejlődésének vizsgálatával. A főperiódusok a vita alapján a következőképpen alakultak:

I. kötet	— 1001	I. főperiódus
	1001—1400	II. „
	1400—1526	III. „
	1526—1602	IV. „
	1602—1711	V. „
	1711—1772	VI. „
II. kötet	1772—1845	VII. „
III. kötet	1845—1905	VIII. „
IV. kötet	1905—1945	IX. „
Kitekintés	1945—	X. „

III.

A négynapos vita röviden úgy értékelhető, hogy az eddigiekhez képest kiemelkedő volt a magyar irodalomtörténetírók idősebb és fiatalabb generációja számára egyaránt. A vita színvonalát talán az bizonyítja leginkább, hogy egy sor fontos kérdést sikerült tisztázni, melyek eddig megoldatlanok voltak vagy fel sem merültek, az ősköltészettől kezdve az élő irodalomig. Bár sok esetben végső döntés nem történt, a kutatás mégis előbbre jutott s a kézikönyv megírására most már sor kerülhet. A vita fő jellemvonása, hogy rendkívül konkrét volt s jó hangnemben folyt le. Ezen azt is értjük, hogy a résztvevők elvileg, de ugyanakkor tárgyiasan és élesen vetették fel a problémákat. Olyan baráti légkör alakult ki a négy nap alatt, melyen az egyenes, nyílt, őszinte bírálat a tárgyi megalapozottsággal párosult s a személyeskedő hangot kizárva, csak a közös feladat megoldását tartotta szem előtt. A vitaszellem ilyen irányú fejlődése biztató jel, ezt ápolni, fejleszteni kell és nem ártana folyóiratainkban is meghonosítani. Múlt év novemberében az irodalomtörténeti kongresszust úgy értékeltük, hogy a marxista—leninista irodalomtörténetírás számára döntő fordulat volt. Ott sorakoztak fel először az öregebbek mellett a fiatalok és képviselték ezt a jó, egészséges vitaszellemet. Itt Szegeden a fiatal generáció már magátólértetődő résztvevője volt a vitának s az előrelépés nekik is köszönhető.

Jelentős mozzanat volt az a törekvés, mely revízió alá igyekezett venni azokat a saját nézeteket, amelyek talán korábban előremutatók voltak, ma már túlhaladtak. A vita arra figyelmeztetett, hogy ezt minden szerzőnek kötelessége megtenni, nyíltan bírálat alá kell venni korábbi műveiket s megállapításaikat. A tankönyvben szem előtt kell tartani, hogy az egyetemi hallgatók s az olvasó számára kibontakozzék az irodalomtörténeti kutatás egyes kérdésekre vonatkozó története. Véleményt kell mondani a szakirodalomról s szólni kell az egyes szövegkiadások illetve monográfiák vagy tanulmányok használhatóságáról. Szerepelnie kell benne a nagyigényű burzsoá feldolgozások bírálatának is. A tankönyvnek polémikus jellegűnek, filológiára nevelő, a tudományos kutatásba bevezető műnek is kell lennie és olyan kérdéseket, amelyek körül viták voltak vagy vannak, legalább utalás formájában tárgyalni kell. Az irodalomtörténeti viták terén vannak mulasztásaink. A felvilágosodáskori tematika jól sikerült koncepciója ugyan továbblépés volt Waldapfel József értékes művével szemben, alaphibája mégis abban gyökerezett, hogy a magyar irodalom története a felvilágosodás korában c. mű még nem került megvitatásra. Ha ez megtörtént volna, a tematika-vita még több eredménnyel gazdagíthatná most irodalomtudományunkat. A hozzászólók nagy része hiányolta a tematikában a középkori latinságunk stílusproblémáira vonatkozó új kutatások nyomát. Sajnálatos, hogy a tematika középkori részének szerzője betegsége miatt nem lehetett jelen s így csak a bírálatok hangzottak el s a szerzőnek nem volt módjában saját nézeteit kifejteni.

Új színt jelentett a régebbi irodalomtörténeti vitákkal szemben a rokntudományok képviselőinek részvétele. Különösen sok segítséget nyújtottak a végleges periodizáció kialakításához a történészek. A vitán az a törekvés érvényesült, hogy az irodalom periodizációja, a főperiódusok kezdetei megközelítőleg egybe essenek a történészek által kialakult periódus határokkal. Az irodalom periodizációjánál természetesen elsősorban az irodalomtörténeti jelenségeket kellett figyelembe venni, de ezek elemzéséhez Karácsonyi Béla, Makkai László, Spira György, Pamlényi Ervin elvtársak hozzászólásai konkrét történelmi alapot adtak. Olyan fontos kérdésekre hívták fel a figyelmet, mint a mezővárosi és a polgári fejlődés problémái, a feudalizmus bomlása irodalmi jegyeinek beható tanulmányozása, a humanizmus helyes értelmezése, a főperiódus határok körüli s az azokat meghatározó jelenségek lényege, a histo-

rizmus, a történeti bevezetés és háttér túltengésének jelei. Számos, a további kutatásokat elősegítő utalást tettek a XVII. és XVIII. század, a felvilágosodás és reformkor, 1848, a XIX. század második fele, a kapitalizmus és az imperializmus korára vonatkozóan. A folklór és a nyelvészet képviselői is átadták saját tudományuk tapasztalatait. Ortutay Gyula nagy segítséget nyújtott a népköltészet helyének kijelöléséhez, általában a népköltészetnek a kézikönyvben való feldolgozásához s a folklór kutatások tanulságainak felhasználásához. Koválovsky Miklós többek között a kódexek vizsgálatára, a nyelvtörténeti jelenségek fokozottabb figyelembevételére, a magyar nyelvi korszakok számbavételére, a XIX. sz. első felének fontos mozgalmaira, az irodalmi nyelv egységesülése felé irányuló törekvések bemutatására hívta fel a szerzők figyelmét. Nagyobb gondot kell fordítani a tematikában arra, hogy a nyelvtudomány fejlődése, a magyar nyelvtörténet nagy munkáinak kiadása nem volt közömbös irodalmunkban s konkrétan arra is, hogy az egész nyelvőr mozgalom jobban beépüljön a XX. század konstrukciójába. Arra is gondolni kell, hogyan változik a köznyelv, például a városiasodás nyelve mint hatolt be az irodalomba s az egyes írók jellemzésénél hogyan kapnak ezek hangot. É gyümölcsöző együttműködés a tankönyv további munkájában remélhetőleg egyre szorosabb és termékenyebb lesz. A vita során alakult ki végelegesen az a gondolat, hogy mindegyik kötetnek legyen egy nyelvész lektora is az irodalomtörténész és történész lektor mellett.

Örvendetes, hogy a tematika-vitán felmerült az iskola igénye is. Az irodalommal kapcsolatos nevelőmunka, a szocialista és hazafias nevelés és kulturális életünk fejlődése szempontjából a leendő tankönyv előtt még nagyobb perspektíva nyílt. A minisztérium s a középiskolai tanárok képviselői elmondották, milyen nagy szükség van arra, hogy egy ilyen tankönyv ne csak az egyetemi hallgatók számára készüljön, hanem a középiskolai tanárok kézikönyve is legyen. Gondoskodni kell arról, hogy a közép- és az általános iskolák felső tagozatának gyakorlati tapasztalatai és igényei a szerzőkhöz eljussanak s a mű megírásakor figyelembe lehessen azokat venni. Az iskolák igényeinek figyelembe vétele megkönyvitene a középiskolai tanrend kidolgozását s a pedagógusok munkáját. Ezekre a kérdésekre a minisztérium és a tankönyv szerkesztői még visszatérnek. A négy nap alatt az egyetemi program körvonalai is kialakultak. A résztvevők elfogadták azt a javaslatot, hogy a vita alapján még ez évben készüljön el az egyetemi irodalomtörténeti oktatás programja.

Az Irodalomtörténeti Kongresszus tanulságai közé tartozott annak megállapítása, hogy komoly erőfeszítéseket kell tenni irodalomtörténetírásunk elméleti fogyatékosságainak és a terminológiai bizonytalanság leküzdésére. A tematika vita mindenkit meggyőzött arról, hogy ezeket az erőfeszítéseket tovább kell fokozni. A részletes elemzésnél derült ki, hogy a használt terminusok még annyira sem egyöntetűek, amint az a realizmus vitánál kiderült. A humanizmus, a renaissance és a barokk fogalmak alkalmazása nem elég világos. Sokkal óvatosabban kell eljárni a humanizmus és reformáció, a korai polgári realizmus, a klasszicizmus és romantika használatánál s az elemző realizmus, a félrealizmus, eszményítő realizmus alkalmazásánál. A lírai realizmus területén sem tisztázódtak még az esztétikai nézetek s a vitánál, mely egyre inkább előtérbe nyomul nem egyöntetűen értelmezett fogalmak állnak egymással szemben. A kézikönyvnek törekednie kell e terminusok, a nem kellően meghatározott fogalmak mint pl. a klasszicizmus, szentimentalizmus, rokokó stb. sokkal konkrétabb kidolgozására.

Módszertani, elvi, technikai szempontból egyaránt kikristályosodtak a nézetek. A területi arányosítás szükségességére, bizonyos íróknak a maguk helyére állítása, illetve helycsere elvégzésére, az alkorszakok belüli elhelyezésre s a hiányosságok pótlására vonatkozólag is sok javaslat merült fel. Véglegesen kialakult a főkorszakot és az alkorszakot bevezető fejezetek tartalmi és elhelyezési rendje, melyet a tematikák nem oldottak meg egységesen. Az egyes főkorszakokat lezáró összefoglaló fejezetek következetes megírására is sor kerülhet ezután. E fejezetek új anyagot nem tárgyalnak, hanem visszatekintve tartalmazzzák a főkorszak irodalmi örökségének az irodalomtörténetírás és kritika fejlődésének összegezését, az irodalmi nyelv, s az egyes műfajok fejlődésének jellemzését. A címek egységének, a fő és alkorszakok elnevezésének végleges kialakításában az irodalmi jelleg érvényesítésére kell törekedni. Kiküszöbölendő a tematikának a leegyszerűsítésre, sematizálásra, tartalomjegyzék megoldásra mutató jelenségei s a gyakran történő átfedések. A bibliográfia, az életrajzok elhelyezésére az apparátus célszerű megoldására is jó javaslatok születtek s a tankönyv stílusának fontosságára és szerepére is felhívták a szerzők figyelmét. A vita tanulsága az is, hogy módszerintelligens a legerélyesebben figyelembevetett minden szerzőt arra, hogy a meglévő szöveg alapján, a kutatás konkrét eredményeire támaszkodva dolgozzék és ne kikövetkeztetéseket fogadjon el tényeknek munkája alapjául. A kézikönyv szerkezetére és műfaji kérdéseire vonatkozó határozatokat, melyeket a főszerkesztők a vitát követő közös megbeszélésen fogadtak el, részletesen ismertetjük.

(Összeállította : Hopp Lajos)

О РИТМЕ „НАДГРОБНОЙ РЕЧИ” (HALOTTI BESZÉD)

Б. Сабољчи

Самым древним связанным лингвистическим памятником венгерской литературы является «Надгробная речь» (Halotti Beszéd) и «Молитва» (Könyörgés), сохранившиеся в так называемом Прай-кодексе, конца XII. столетия. Проведенные до сих пор исследования выявили, что «Надгробная речь» носит характер оригинального текста, в то время как «Молитва» имеет характер перевода. Выяснилась далее и связь вышеприведенных двух памятников с европейской литературой данной эпохи «сермо». Статья доказывает, что весь лингвистический памятник представляет собой художественную ритмическую прозу, и что его аналогии или же образцы можно найти в французской литературе XII. века (автором этих произведений был по всей вероятности венгерский монах с французским образованием), и что он вероятно связан также и с песенной литературой данной эпохи.

К ВОПРОСУ О КЁНИГСБЕРГСКОМ ФРАГМЕНТЕ

Е. Колтаи-Кастнер

Автор исследует латинский текст Кёнигсбергского фрагмента и приходит к заключению, что венгерский и латинский тексты можно рассматривать как письмо одной и той же руки. Он устанавливает, что фрагмент представляет собой выдержку из одной проповеди. Из факта же, что в фрагменте имеется ссылка на главное произведение Хуго де Санкто Викторе «De Sacramentis» автор делает заключение, что автор венгерского фрагмента был студентом парижского университета, и придерживался учения монастыря Санкто Викторе. Он определяет текст фрагмента ритмической прозой, в духе секвенций Адама де Санкто Викторе, с которыми фрагмент проявляет определенное сходство по содержанию. Автор изучает далее распространение поэзии — секвенций в Средней Европе, главным образом в Богемии, и на этом основании объясняет проблему фрагмента. Он приходит к заключению, что Кёнигсбергский фрагмент является продуктом светской религиозности, точно так же как и Плач Марии, переведенный из произведения Жоффроа де Санкто Викторе.

МИХАЙ БАБИЧ В ГОРОДЕ БАЙЯ

Дь. Белиа

Осенью 1905 года Михай Бабич был преподавателем в гимназии г. Байя. Он пробыл всего лишь год в придунайском городе, однако переживания этого времени не раз проявляются в его произведениях. В кругу цистерцитов (члены монашеского ордена) он чувствует себя чужим, несмотря на то, что его коллеги интересные и значительные люди. Он считает Байя скучным городом, так как там нет его товарищей по университету: Дьюля Юхас, Дежё Костоланьи, Бела Залаи, Дьёрдь Оскар. Лишь с трудом приобретает он книги, но всё же прочитает чуть ли ни целую библиотеку, и в длинных письмах рассказывает друзьям о своих попытках, планах и произведениях. Его приятели приветствуют в нем пионера современной венгерской лирики. До сих пор нам известны около 40 стихотворений, написанных в г. Байя; из них появились в печати только 20, а остальные все еще не были изданы. Он написал в Байя свою первую драму, которую, однако, он сам не ценит, и она никогда не была поставлена на сцене и не появилась в печати. В статье подробно излагаются условия и события жизни Михая Бабич в г. Байя.

КРАТКИЕ СООБЩЕНИЯ

- Петер, Л.*: К некоторым мотивам книги «Дьявольские привидения».
М.-Часар, Е.: Буржуазно-революционные идеи и репертуар первого венгерского театрального ансамбля.
Надь, М.: О студенческих годах Мора Йокаи в г. Папа.

ДИСКУССИЯ

- Бароти, Д.*: Венгерская литература эпохи просвещения в свете нашей новой истории литературы.
Денеш, С.: Загонка овец в с. Ванья.

АРХИВ

- Буша, М.*: Неизвестная пьеса
Немет, Б.: Три письма Батшаньи к Гедону Радаи

ОБЗОР КНИГ

- Экхардт, Ш.*: Очерки по музыковедению
Коваловски, М.: Полное собрание прозаических произведений Эндре Ади I.
Халас, Э.: Йозеф Турочи-Тростлер: Ленау
Кери, Л.: О трех портретах мировой литературы
Кеньереш-Большар, А.: Избранные стихотворения Дежё Костоланы
Мезеи, М. Р.: Виктор Юлов: Михаил Фазекаш
Феньё, И.: О двух новых изданиях полного собрания произведений Михала Фазекаш

ИЗВЕСТИЯ ИНСТИТУТА ПО ИСТОРИИ ЛИТЕРАТУРЫ

Второй пятилетний план венгерских исследований по истории литературы. Принятые до сих пор решения с составлением справочника по истории литературы. Отчет о дискуссиях по тематике.

ÜBER DEN RHYTHMUS DER »TOTENREDE«

B. Szabolcsi

Das älteste ungarische, zusammenhängende literarische Denkmal sind die »Totenrede« und das »Gebete«, die in dem sog. Pray-Kodex vom 12. Jahrhundert erhalten geblieben sind. Die bisherigen Forschungen konnten feststellen, dass die Totenrede ein Originalwerk ist, das Gebete dagegen Übersetzungscharakter aufweist und beide in einer Verbindung zu der europäischen Sermonliteratur jener Zeit stehen. Der vorliegende Aufsatz beweist, dass der künstlerische Rhythmus der Prosa des ganzen literarischen Sprachdenkmals Analogien bzw. Muster in der französischen Literatur des 12. Jahrhunderts finden (der Autor war höchstwahrscheinlich ein ungarischer Ordensbruder mit französischer Bildung) und dass es mit den Gesängen der Zeit ebenfalls im Zusammenhang stehen kann.

ZUR FRAGE DES KÖNIGSBERGER FRAGMENTES

J. Koltay-Kastner

Der Verfasser unterzog den lateinischen Text des Königsberger Fragments einer Überprüfung, das er mit der ungarischen Handschrift identifiziert. Er stellte fest, dass es der Auszug einer Kirchenpredigt sei; eine Beziehungnahme auf das Hauptwerk von Hugo de Sancto Victore »De Sacramentis« gestattet ihrerseits die Schlussfolgerung, dass der Autor

des ungarischen Fragments ein Student an der Pariser Universität war und der Schule des St.-Victor-Klosters nahegestanden hatte. Den Text weist dieselbe rhythmische Prosa auf wie die Sequenzen von Adam de St. Victor, mit denen er eine inhaltliche Verwandtschaft verrät. Der Verfasser untersuchte die Verbreitung der Sequenzendichtung des St.-Victor-Klosters in Mitteleuropa und besonders in Böhmen und erklärt auch darin die Formprobleme des Fragments. Er kommt zu der Schlussfolgerung, dass das Königsberger Fragment ebenso ein Werk der Laienreligiosität sei wie Mariens Klagegedicht eine Übersetzung aus Geoffroy de St. Victor.

MIHÁLY BABITS IN BAJA

Gy. Bella

Im Herbst des Jahres 1905 wurde Mihály Babits Lehrer am Gymnasium von Baja. Alles in allem verbrachte er nur ein Jahr in der Donaustadt, doch tauchen seine Erlebnisse aus jener Zeit auch in späteren Werken auf. Er fühlt sich fremd unter den Zisterziensern, obwohl seine Berufskollegen interessante und nicht unbedeutende Menschen sind. Er empfindet Baja als eine langweilige Stadt, er entbehrt seine Universitätskollegen Gyula Juhász, Dezső Kosztolányi, Béla Zalai und Oszkár György. Er kommt schwer zu Büchern, dennoch liest er fast die ganze Bibliothek aus und unterrichtet seine Freunde in langen Briefen über seine Versuche, Pläne und Werke. Seine Freunde begrüßen in ihm den Bahnbrecher der modernen ungarischen Lyrik. Bis heute kennen wir im ganzen 40 seiner Gedichte, die er in Baja geschrieben hatte; von ihnen sind 20 erschienen, die übrigen sind bis zum heutigen Tag noch unveröffentlicht geblieben. In Baja schrieb er auch sein erstes Drama, das er selber nicht für gut hält und das weder gespielt noch gedruckt wurde. Die Abhandlung beschäftigt sich eingehend mit Babits' Verhältnissen und Erlebnissen in der Stadt Baja.

KLEINERE MITTEILUNGEN

- L. Péter: Über einige Motive des Buches »Die teuflischen Erscheinungen«
E. Mátyusz-Császár: Die bürgerlichrevolutionären Ideen und das Programm des ersten ungarischen Schauspieleresembles
M. Nagy: Die Studentenjahre Jókai's in der Stadt Pápa

DISKUSSION

- D. Baróti: Ungarische Literatur in der Aufklärungsepoche im Lichte unserer neuen Geschichte der Literatur
Sz. Dénes: Über die Schafeintreibung in Dorf Ványa

ARCHIV

- M. Buda: Ein unbekanntes Theaterstück
B. Németh: Drei Briefe von Batsányi an Gedeon Ráday

RUNDSCHAU

- S. Eckhardt: Musikwissenschaftliche Studien
M. Kovalovszky: Ady's sämtliche Prosawerke, Bd. I.
E. Halász: József Turóczy-Trostler: Lenau
L. Kéry: Über drei Porträts der Weltliteratur
A. Kenyeres-Bolgár: Ausgewählte Gedichte von Dezső Kosztolányi
M. R. Mezei: Viktor Julow: Mihály Fazekas
I. Fenyő: Über zwei neue Ausgaben der sämtlichen Werke von Mihály Fazekas

NACHRICHTEN DES LITERATURGESCHICHTLICHEN INSTITUTS

Zweiter Fünfjahrplan der ungarischen Literaturhistoriker
Zur Zeit angenommene Beschlüsse über die Vorbereitung eines Handbuchs der
Literaturgeschichte
Bericht über Thematikdiskussionen

LE RYTHME DU DISCOURS FUNÈBRE

Bence Szabolcsi

Le plus ancien monument linguistique cohérent de la littérature hongroise est représenté par le Discours et Prière Funèbres, datant de la fin du XIIe siècle et conservé dans ce qu'on appelle le Code Pray. Les recherches effectuées jusqu'à nos jours ont établi que le Discours est une composition originale tandis que la Prière a le caractère d'une traduction ; elles ont aussi élucidé les rapports de ces monuments avec la littérature des sermons de l'époque. La présente étude démontre que les deux textes sont en prose rythmique artistique et que leurs analogies ou modèles se trouvent dans la littérature française du XIIe siècle. Il est légitime de supposer que l'auteur des deux textes était un moine hongrois de culture française et qu'il y avait des rapports entre ces monuments linguistiques et la littérature des chants de l'époque.

LA QUESTION DU FRAGMENT DE KÖNIGSBERG

Jenő Koltay-Kastner

L'auteur examine le texte latin qui se trouve sur la même page que le Fragment de Königsberg et il arrive à la conclusion que les deux textes ont été écrits par la même main. Il constate que le fragment est un extrait d'un discours ecclésiastique et, en se basant sur le fait que le fragment contient une référence à l'oeuvre principale «De Sacramentis» de Hugues de Saint-Victor, il déduit la conclusion que l'auteur du Fragment avait fait des études à l'Université de Paris et qu'il partageait les vues du monastère de Saint-Victor. Selon l'auteur le texte est une prose rythmique, tout comme les séquences d'Adam de Saint-Victor, avec lesquelles le texte montre des affinités concernant le contenu. Il examine la diffusion en Europe centrale, spécialement en Bohême, de la poésie de séquences du monastère de Saint-Victor et il explique de cette manière le problème de forme du fragment. En guise de conclusion finale l'auteur pense que le Fragment de Königsberg est le produit d'une religiosité laïque, de même que la Lamentation de Marie, traduite des oeuvres de Geoffroy de Saint-Victor.

MIHÁLY BABITS À BAJA

György Belia

Au cours de l'automne de 1905, Mihály Babits commence son travail comme professeur stagiaire dans la ville de Baja. En tout, il ne passe qu'une année dans cette ville située au bord du Danube, mais les expériences y faites se font maintes fois valoir dans ses oeuvres postérieures. Au milieu des Citeaux, il se sent comme un étranger, nonobstant le fait que les autres professeurs, ses collègues, ne sont pas des personnes insignifiantes. Pour lui, Baja est un endroit ennuyeux, mais plutôt en raison du fait que ses amis et collègues de l'université, Gyula Juhász, Dezső Kosztolányi, Béla Zalai, Oszkár György, sont absents. Il y est assez difficile de se procurer des livres, néanmoins, il s'applique à lire en profusion, en informant ses amis, d'une façon détaillée, de ses expériences, plans ainsi que de ses oeuvres. Ses amis voient en lui un des initiateurs de la lyre hongroise moderne. Jusqu'à nos jours, il a été établi qu'à peu près 40 de ses poésies avaient été composées à Baja ; de ce nombre, il n'y a qu'une vingtaine qui se trouvent imprimées, le reste est encore inédit. C'est dans cette ville qu'il a écrit son premier drame, que lui-même n'a jamais considéré comme réussi ; cette pièce ne fut jamais représentée ni imprimée. L'étude nous fait connaître les circonstances et les événements de la vie de Babits à Baja.

COMMUNICATIONS DIVERSES

- László Péter* : Au sujet de certains motifs des «Apparitions Diaboliques»
Mme Mályusz (Edith Császár) : Les idées de la révolution bourgeoise et le répertoire de la première troupe de théâtre hongroise
Miklós Nagy : Les années d'étude de Jókai à Pápa

DISCUSSION

- Dezső Baróti* : La littérature hongroise du siècle des lumières, sur la base de nouvelles recherches dans le domaine de l'histoire de la littérature
Szilárd Dénes : La rentrée des brebis à Ványa

FAITS ET DONNÉES À SIGNALER

- Margit Busa* : Une pièce jusqu'ici inconnue
Balázs Németh : Trois lettres adressées par Batsányi à Gedeon Ráday

REVUE

- Sándor Eckhardt* : Études relevant du domaine de la science musicale
Miklós Kovalovszky : La collection des oeuvres en prose de Endre Ady I
Előd Halász : József Turóczi-Trostler : Lenau
László Kéri : Trois portraits littéraires
Mme Kenyeres (Anna Bolgár) : Poésies choisies de Dezső Kosztolányi
Márta R. Mezei : Victor Julow : Mihály Fazekas
István Fenyő : Au sujet de deux nouvelles éditions des oeuvres de Mihály Fazekas

FAITS DIVERS CONCERNANT L'INSTITUT DE L'HISTOIRE DE LA LITTÉRATURE

- Le deuxième plan quinquennal des recherches dans le domaine de l'histoire de la littérature
Des décisions, jusqu'ici adoptées, au sujet de la rédaction d'un manuel de l'histoire de la littérature
Rapport sur la discussion thématique

TARTALOM

<i>Szabolcsi Bence</i> : A Halotti Beszéd ritmusáról.....	119
<i>Koltay-Kastner Jenő</i> : A Königsbergi Töredék kérdéséhez.....	130
<i>Belia György</i> : Babits Mihály Baján.....	138

Kisebb közlemények

<i>Péter László</i> : Az Ördögi Kisértetek néhány motívumához.....	152
<i>Mályuszné Császár Edit</i> : Polgári-forradalmi eszmék és az első magyar színtársulat műsora	154
<i>Nagy Miklós</i> : Jókai pápai diákévéhez	160

Vita

<i>Baróti Dezső</i> : A felvilágosodás korának magyar irodalma újabb irodalomtörténetírásunk tükrében	168
<i>Dénes Szilárd</i> : Arany Jánosnak A Ványai Juhbehajtás c. ifjúkori verses krónikájáról	178

Adattár

<i>Busa Margit</i> : Egy ismeretlen színjáték.....	187
<i>Németh Balázs</i> : Batsányi három levele Ráday Gedeonhoz.....	197
<i>Péter László</i> : Móricz Zsigmond és Juhász Gyula.....	201

Szemle

<i>Kovalovszky Miklós</i> : Ady Endre összes prózai művei I.	204
<i>Eckhardt Sándor</i> : Zenetudományi Tanulmányok.....	218
<i>Halász Előd</i> : Turóczy-Trostler József: Lenau.....	221
<i>Kéry László</i> : Három világirodalmi arcképről.....	228
<i>Kenyeresné Bolgár Ágnes</i> : Kosztolányi Dezső válogatott versei.....	231
<i>R. Mezei Márta</i> : Julow Viktor: Fazekas Mihály.....	233
<i>Fenyő István</i> : Fazekas Mihály összes művei két új kiadásáról.....	237

Az Irodalomtörténeti Intézet Hírei

A magyar irodalomtörténeti kutatások második ötéves terve.....	242
Az irodalomtörténeti kézikönyv készítésére vonatkozó, eddig elfogadott határozatok	244
Vita az irodalomtörténeti kézikönyv tematikájáról.....	246

Idegen nyelvű ismertetések

Ára: 12,— Ft

Előfizetés egy évre 40,— Ft

MEGJELENT

„A NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLY KÖZLEMÉNYEI”

c. folyóirat VIII. (1955. évi) kötete

A kötet tartalma :

Fekete Lajos : A Siyaqat-írástípus a török pénzügyigazgatásban

Marót Károly : Kik voltak a Múzsák?

A Múzsák eredetének, a körülöttük kibontakozó hagyomány fejlődésének az útját világítja meg a tanulmány. Marót K. kutatásainak legfontosabb eredményeit a Rómában tartott VIII. Nemzetközi Vallástörténeti Kongresszuson nagyszerű előadásban is ismertette.

Sötér István : Madách Imre

A tanulmány különösen Az Ember tragédiájáról ad sok új szempontú elemzést. Részletesen foglalkozik a Tragédia szemléletmódjával, filozófiai szerepével, a „pesszimizmusa” kérdésével, a drámában jelentkező „lirizmussal”. A Tragédia előadása körül nemrégien lezajlott vita tanulságait is megtaláljuk a tanulmányban.

Marót Károly : Beszámoló a VIII. Nemzetközi Vallástörténeti Kongresszusról. (Róma, 1955. április 17–23.)

Mezey László : A „Báthory-biblia” körül. — A mű és szerzője —

A Mohács előtti bibliafordítások között szerepelt Bátor László elvesztett munkája. A maga korában nagy feltűnést keltett magyar bibliának a kérdését, a mű fordítás vagy másolás jellegét vizsgálja körültekintően a tanulmány.

Szabolcsi Bence : Zenei tanulmányúton Kínában

Vargyas Lajos : A duda hatása a magyar népi tánczenére

Évfordulók — megemlékezések :

Lakó György : Zsirai Miklós emlékezete

Moravcsik Gyula : Gyóni Mátyás emlékezete

Vita

Horváth János : „Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílus problémái” című doktori disszertációjának vitája
(Bóta László)

Az Osztály életéből

Jelentés az Irodalomtörténeti Kongresszusról (Klaniczay Tibor)

Szemle

Waldapfel József : A magyar irodalom a felvilágosodás korában (Szauder József)

A Thalia történetének legújabb irodalma (Debreceni Ferenc)

Lajtha László : Népzenei monográfiák I–III. (Kiss Lajos)

A francia felvilágosodás (Köpeczi Béla)

Ungvári Tamás : Henry Fielding (Lutter Tibor)

Felhívás Möriz Zsigmond — levelek és dokumentumok gyűjtésére

Az Osztályközleményekre az Akadémiai Kiadó terjesztési Osztályánál (V., Alkotmány u. 21.) lehet előfizetni, kötetenként 40 Ft-ért